

કુમકુમ સિલ્ક મિલ્સ

આર્થિક ડિઝાસ્ટન અને સુમેળ રંગોવાળા

ચુનવી મલોલી અમરી વિશિષ્ટતાઓ

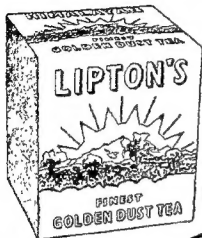
આર્ટ સિલ્ક, નાઇલોનના ફેન્સી કાપડ અનાવનારા, નાયલોન શર્ટિંગ,
પાલવજરી સાડી, ડિન્ટેડ સાડી, ફેન્સી કોલ્ડ તથા નાયલોન બ્રોસે
અને બ્રોકેડ વગેરે.

ધી કુમકુમ સિલ્ક મિલ્સ

મુદરખાના. આગ્રા રોડ, કુલો-૬૦૩ મુંબઈ

લીપ્ટનની હિમાલયન ગોલ્ડન ડસ્ટ ચા

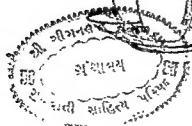
હંચી જાતની
ભૂકી ચામાં
ખિનહરીફ

મા થા મોઝામાં મોઝા સખરમાં તમને પહે
સોડમવાળી સિમેટી રંગની ચાત્ર ચખુમાં ચખુ
ખાસા પૂરા પડે છે તમે તેની તહેજત
મણી મુમેઝા તમારા અનિચ્છિતો ફતુ મા મણી
સકાર રોઝ તમને મા પીવાની ખોખરી મજા
આપશે, તમારા મહેમાનો ફતુ આન દિત પશે,
તેના આંતરની બીજા બધી ચામાં લીપ્ટનની
હિમાલયન ગોલ્ડન ડસ્ટ ચા ખોખર છે

લીપ્ટન એટલેજ

સારી ચા

કુમકુમ સિલ્ક મિલ્સ

આર્થિક ક્રિયાન અને સુમેળ રંગાવના
ચુનંદી જાતોની અમારી વિશિષ્ટતાઓ

આર્ટ સિલ્ક, નાયલોનના ફેન્સી કાપડ બનાવનારા, નાયલોન શર્ટિંગ,
પાલવજરી સાડી, પ્રિન્ટ સાડી, ફેન્સી કોક તથા નાયલોન બ્રોચે
અને બ્રોકેડ વગેરે.

ધી કુમકુમ સિલ્ક મિલ્સ

સુરભાગ, આઆરોડ, કુલો-૭૦૧ મુંબઈ

લીપ્ટનની હિમાલયન ગોલ્ડન ડસ્ટ ચા

હિંચી જાતની
ખૂડી ચામાં
બિનહરીફ

આ ચા બોટામાં મેલા સપાથમાં તપને પૂરું
સોડામાંથી સોનેરી રંગની ચાના વધુમાં વધુ
ખાસા પીવા પાડે છે. તમે તેની મહેલત
માણી નુભે. તમારા અનિદ્રિયિયો જલુ આ ચાથી
સાચા રીતે તપને આ પીવાની ખોખરી થકા
આપશે. તમારા મહેમાનો જલુ આનંદિત થશે,
તેના પ્રસારની ખીલ ખાધી ચાખા લીપ્ટનની
હિમાલયન ગોલ્ડન ડસ્ટ ચા અમેરિકા છે.

લીપ્ટન એટલેજ

સારી ચા

... સંતો પદ્મ પિ એવન પાં ન મિશ્રન છે.

વસતિ નિયંત્રણના મર્યાદિત દૃષ્ટિબિંદુથી
તેને નહીં જોવાને જાદવે આપણે આતાચો
અને જાજકોની વધુ સારી તંદુરસ્તી
માટેના એક સાધન તરીકે આપણે તેને
જોઈએ છીએ.

ધનિસ ગાધી

એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા

રાષ્ટ્રીય એકતા

“ થાલો આપણે બૂલી જઈએ કે, ‘હું’
‘હિંદુ છું’, ‘તું મુસ્લિમ’, અથવા ‘હું’ ગુજરાતી
છું’, ‘તું મદ્રાસી’. થાલો આપણે ‘હું’ અને
‘મારું’ ને સમગ્ર ભારતીય રાષ્ટ્રીયતામાં એક-
રૂપ કરી દઈએ. સાથે દૂખવાને કે સાથે તરવાને
આપણો બાહુજન સમાજ કૃતનિશ્ચય બનશે
ત્યારે જ આપણે ખરેખરા સ્વતંત્ર થઈશું ”

—ગાંધીજી

ગુજરાત શાળાના માધ્યમિક વિભાગ દ્વારા પ્રકાશિત

રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા

દરેક તેની જરૂર પ્રમાણે

અમે રાજકરણની વાત નહિ પરંતુ ભયત અને નાણાના રોકાણ અંગે વાત કરીએ છીએ. નવા 7-વર્ષીય રાષ્ટ્રીય ભયત સર્વિદિદેશમાં આપની ભયતનું રોકાણ કરતી વખતે હાત વેચાતી તેની ત્રણ શેણીઓમાંથી આપ આપની જરૂરીયાત પ્રમાણે એક શેણી પસંદ કરી શકે છે. બાકી બે શેણીઓ આકર્ષક વળતર, આવક વેરામાં છુટકાઓ અને સંપત્તિવેરામાં ફાયદાઓ આપાવે છે.

<p>255 શેણી</p> <p>કુલ વારી મુજબ 100 લાકડો</p> <p>5% કોરપોરેશન ટેક્સ</p>	<p>450 શેણી</p> <p>વારિ મુજબ કોરપોરેશન 71% વધુ</p>
<p>555 શેણી</p> <p>વારિ મુજબ કોરપોરેશન 3% વધુ</p>	<p>855 શેણી</p> <p>કોરપોરેશન ટેક્સની બદલે પૂર્ણ ટેક્સની હદમાં વધુ</p> <p>કુલ 3000/-ની વારિ મુજબ 10% વધુ</p>

વિષય અને રૂ. 750 થી શરૂ થાય છે
મિલિયન કરતાં વધુના ભયત પર નિયંત્રક
કમિશનર દ્વારા મંજૂર કરવામાં આવે છે

રાષ્ટ્રીય ભયત સંસ્થા

With The Compliment

NGWEE MOTOR
&
NGWEE ESTATE

Post-Box 353

KABWE-ZAMBIA

દરેક તેની જરૂરત પ્રમાણે

અમે રાજકુટુંબની વાત નહિ પરંતુ જનતા અને નાણાના રોકાણ અંગે વાત કરીએ છીએ. નવા 7-વર્ષીય રાષ્ટ્રીય જનતા સર્ટિફિકેટમાં આપની જનતાનું રોકાણ કરતી વખતે હાલ વેચાતી તેની ત્રણ થોટીઓમાંથી આપ આપની જરૂરીયાત પ્રમાણે એક થોટી પસંદ કરી શકો છો. બધી જ થોટીઓ આકર્ષક વળતર, આવક વેરામાં છુટછાટો અને સંપત્તિવેરામાં હાથકાપો આપાવે છે.

<p>250 થોટી</p> <p>હાલ પસંદ થતા પાંચ વર્ષો</p> <p>5% કર રૂકાવ વ્યાજ નહીં.</p>	<p>૦.૬ થી થોટી</p> <p>વાર્ષિક મુદત ૭ કરવાનું 7.5% વ્યાજ.</p>
<p>500 થોટી</p> <p>વાર્ષિક મુદત ૭ કરવાનું 8% વ્યાજ.</p>	<p>૧ થી ૨ થોટી</p> <p>પહેલાં ૧૦૦ થોટી સુધી ૭.5% વ્યાજ</p> <p>૨૦૦ થી ૩૦૦ થોટી સુધી ૮% વ્યાજ</p> <p>૩૦૦ થી ૪૦૦ થોટી સુધી ૮.5% વ્યાજ</p>

વિગત માટે દરેક જરૂર
સેવિંગ બેંક અથવા પોસ્ટલ બેંક
સંપર્ક કરો. આ માટે કોઈ
કાપ નહીં.

રાષ્ટ્રીય જનતા સંસ્થા

With The Compliment

NGWEE MOTOR
&
NGWEE ESTATE

Post-Box 353

KABWE-ZAMBIA

With The Compliment

A B C Bargain Centre

DIRECT IMPORTERS : WHOLESALE & RETAIL MERCHANTS

~ PROPRIETORS - L. P. PATEL, C. N. PATEL

Telephone 2346

Telegrams : ABICI

P O Box 75

KABWE (Broken Hill)
BRANCH.

LUSAKA BARGAIN

CENTRE
LUSAKA

With The Compliments
MIDLAND. GROCERS

Telephone : 73212

Bankers :

The standard Bank Ltd. :

Lusaka

Specialist in :

**INDIAN GROCERY,
CONDIMENT, SAREES
AND JEWELLERY**

P. O. Box 1427.

Chiparamba Road

LUSAKA

ZAMBIA

ENSING GROCERS LTD.

Telephone : 73212

Bankers :

The Standard Bank Ltd.

Lusaka

Specialist in :

**GROCERY, LIQUOR,
HARDWARE AND
GENERAL MERCHANDISE**

P. O. Box 1427

Selous Street

LUSAKA

ZAMBIA.

With The Compliment

PATEL & SONS

Wholesale Merchants & Clothings Manufacturers

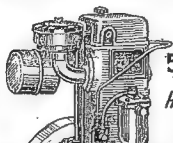
Post Box 83

Telephone : 2305

[Ext to Residence]

KABWE

ZAMBIA

5-8-9.5.

Horse Power

foreman

foreman OIL ENGINE

: MANUFACTURERS:

POWER MANUFACTURERS

MAVDI ROAD — RAJKOT, 2

જે ધૂપસળીની સૌરભે પરિવાર પમરી ઊઠયો

બાગનાં ફૂલો પરિતાપ ઓછો સહી શકે છે. ઉપવનનાં ફૂલોમાં પ્રકૃતિની ઉગ્રતા સાથે ઝૂંઝવાનું જીવનપણ વિશેષ હોય છે. એથી જ ઉપવનનાં ફૂલોમાં પ્રાકૃતિક સૌંદર્ય અને સુમધ પ્રતિકારની શક્તિ ધરાવીને સુદીર્ઘ સમય સુધી વાતાવરણને ચોતાના મત્ત પમરાટથી મહેકતાં રાખી શકે છે.

પૂ. કસ્તુરબા ગાંધી આપું એક ઉપવનનું પુષ્પ હતું. પૂ. ગાંધીજીના સત્ત્વ-સંસર્ગે તે પમરી ઊઠ્યું અને એક આર્થ સમારીનું કોષ્ટક પામી આદર્શ ગૃહિણીનું દૃષ્ટાંત આપતાં ગયાં. એ ફૂલ 'ખયું' પણ ફેરમ એની-ફોરાલી જ રહીને અનેકોના જીવનને આદર્શ બની રહી છે.

સ્વ. ગંગાબહેન એવું એક પ્રાકૃતિક રીતે વિકસેલ ઉપવનનું પુષ્પ હતું. એને આધુનિક સિદ્ધાંતના નહિ પણ આર્થ સંસ્કૃતિના પહેલ પડ્યા હતા. બીજા બ્યારે જીવન ગુમાવીને ભણતર ભણે છે ત્યારે સ્વ. ગંગાબહેને ભણતર ખોલ્યું પણ જીવન સાધ્ય કરેલું. ભણેલાં તે અક્ષરજ્ઞાન પૂરતું જ, પણ જીવનમાં તે સારાં સાક્ષર બની રહેલાં.

આર્થ સંસ્કારોમાં જ ગંગા વમુના સરસ્વતી ભાગીરથી જેવાં જવલંત સંસ્કારોથી સભર એવાં નામ પડે છે. ગંગાના નામ સાથે તે પાંચ હજાર વર્ષનો ઉત્તમજીવ

ઈતિહાસ ઝલકતી રહ્યો છે. કેટલાંક માનવી એને કારણે ધન્યનામ બને છે. ગંગાબહેન એવાં ધન્યનામ હતાં. જવાહર નેહરુ જેવા આધુનિક માનવી પણ ચોતાના હાડ ગંગામાં પધરાવવા સ્વહસ્તે લખતાં ગયેલાં.

આ ગંગાના પ્રતાપે જ ભગીરથે પાકે છે જે ભગીરથે ગંગાને

સ્વ. ગંગાબહેન ભાભરભાઈ પરમાર: હુસાકા (ઝાંબિયા)

પૂરવ પ્રવાહ રેલાવી ચોતાના કુખને જ નહિ પણ સમાજને પણ સુખદા વરદા બનાવી દીધા. સ્વ. ગંગા બહેનની કુખે એવા જ પુત્ર શ્રી છિટ્ટભાઈનો ઉદય થયો, જેમનું જીવન ચોતાના પરિવારમાં પર્વાત ન થતાં વસુધૈવ કુટુંબકમ્બી જેમ સમાજની સેવામાં નિરાશીમાની-પણાથી અધિકારમાં ઉજ્જસ ફેલાવી રહેલ છે. એ પૂરવ સહીલા ગંગા બહેનની જ ધૂપસળીનો ચવિત્ર ધમરાટ છે.

જેનું જીવન એક સંસ્કાર-યાત્રા બની રહે છે તેને તમામ સ્થળેા તીર્થંકર જ બની રહે છે. સુખમાં કે દુઃખમાં સદાય અડગ રહી માનવમાત્રમાં અતિથિ દેવો ભવની ભાવનાથી આદર સત્કાર કરતાં જ રહે છે, દીધું લીધું તે પ્રાઈનું ભેસી રહેતું નથી, પણ રહી જાય તો તે રનેહની માનવતાની સુવાસ જ. સ્વ ગંગાબહેન એવાં એક આદર્શ ગૃહિણી હતાં. એટલે જ એમના અતિથિ બનેલા સૌના હૃદયે એમના અવસાનનો આઘાત અનુભવીને એક અવિરમરણીય યાદ હોડાતા ગયાં છે. એટલે જ સ્વ. ગંગાબહેન ૧૦૦માગી ૧ ની ગયાં છે

કપિઓએ સાચુ જ ગાયુ છે કે 'ભી તદિયુ ચળથે ભવન, ચિતર ચળથેના' મોટા મહાલયોની ભીતો-દીવાલો ચલાપમાન થયે, પડે જશે પણ એના ઉપર કોરેલાં ચિત્રો ચલાપમાન નહિ થાય. એવાં ચિત્રો પણ ચલાપમાન થયે, પણ માનવીના હૃદયની દીવાલો ઉપર જે ચિત્રો ઊઠ્યા તો તે તો કદી ચલાપમાન નહિ થાય. એટલે જ સૌ સ્વજનો રહી રહીને સ્વ. ગંગાબહેનના ગૃહજીવનના અખોલ આદર્શને, એમના ઉમાભર્પા આદર આતિથ્યને અને એમની માયા મમતાને યાદ કર્યા કરે છે.

અનેક યુગો વધી ગયા અનેક અવતારો વર્ષા અને અલોપ પણ

લઈ ગયા છતાં ગંગાના નીરનો પુણ્ય પ્રવાહ વધ્યા જ કરે છે. એટલે કે જીવન વધ્યા કરે છે. ગંગાખડેન ગયાં પણ એમના જીવનનો પુણ્ય પ્રવાહ એમના ઉમદા પરિવારરૂપે અનેક પ્રકારે સમાજને સેવા આપી રહ્યો છે. મૃત્યુ પછી પણ જીવનનો પુણ્ય પ્રવાહ વહેતો રહે એ સદ્ભાગ્ય રવ. ગંગાખડેનને સાંપડ્યું છે, અને એ જ એમના જીવનની ધન્યતા અને સાર્થકતા છે.

કયાં લુસાકા અને કયાં દક્ષિણ ગુજરાતનું કોસ (મહુવા) ગામ ! સને ૧૯૦૪માં કોસ ગામે માતા પ્રેમીબેન અને પિતા મકનભાઈને ત્યાં એમનો જન્મ થયો. આજથી ૬૦ વર્ષ પહેલાંનાં લોકાચાર. ૧૯૧૪માં શ્રી બાબરભાઈ પ્રાગજીભાઈ પરમારની સાથે દસ વર્ષની વયે ગંગાખડેનનાં લગ્ન થયેલાં. શ્રી બાબરભાઈનું ગામ એંધળ. હજી પૂ. ગાંધીજી દક્ષિણ આફ્રિકાથી ગુજરાતમાં આવી વસ્ત્ર ને બાંધી પુગની રચાવના. શ્રી બાબરભાઈ પણ ગાંધીજીની વિચારસરણીના પ્રભાવ નીચે આવ્યા. જીવન આખું સેવામય બની રહ્યું. સ્વદેશીના મત-ધારી બન્યા અને વિવિધ રીતે સેવાકર્મ કરતા થયા. આ તો ભાગી-રથી અને શિવની જટા જેવો સંયોગ-સુયોગ પ્રાપ્ત થયો. જેમ સૂર્યના ઉદયથી એની કિરણકર્ણ-ગુલિથી કમળ ખીલી જિંદ તેમ ગંગાખડેનનાં શીલ અને સંસ્કાર બાબરભાઈના સદાયચારી અને સેવા-મય જીવનથી ખીલી ઉઠ્યા.

સને ૧૯૨૨માં ૨૨. ગંગા-

ખડેન પોતાના પતિ સાથે બ્રહ્મદેશ સીધાવ્યાં. ત્યાં તા. ૩-૧-૨૩ ના રોજ એમને પુત્રસ્તન સાંપડ્યું. આ પુત્રસ્તન એટલે. માતાપિતાના સંસ્કારોને વધુ જપ્ત કરત બનાવનાર શ્રી છોટુભાઈ જે હાલ આફ્રિકાના ઝાંબિયા દેશના લુસાકા શહેરના વાસી છે, ને જેમની સુવર્ણ એમનું નિવાસ સ્થાન મધ્યપ્રાચીન જમ સદાય ગુંજ્યા કરે છે.

સ્વ. ગંગાખડેન બ્રહ્મદેશમાંથી ૧૯૨૮માં દેશમાં પાછા ફર્યા. ૧૯૩૦માં ફરી બ્રહ્મદેશના ટેંગુ ગયા. અને ત્યાં સ્વાસ્થ્ય કથળવાથી ચાર વર્ષના ટેંગુવસ્ત્રવાટ પછી દેશમાં આવી રહ્યાં અને ખેતીવાડીની સાર સંભાળ લીધી.

બીજા વિશ્વયુદ્ધ વખતે બ્રહ્મદેશ અને ભારતની સરહદો સળગી જીડી. ભારતીય જનો માટે કપરો કાળ આવ્યો. એથી બાબરભાઈ પણ ભયાનક જંગલો પસાર કરીને સ્વદેશ પાછા ફર્યા. થોડા સમય નવસારી થયાં વ્યવસાય કરી પછી નિવૃત્તિ લઈને એંધળ જઈ વસ્યા.

સ્વ. ગંગાખડેનના પુત્ર શ્રી. છોટુભાઈએ ઝાંબિયામાં વસવાટ કરેલો. આથી સ્વ. ગંગાખડેન અને બાબરભાઈ ૧૯૬૨માં ઝાંબિયા ફરવા ગયાં. પેણ તપાસત સારી ન રહેતાં આઠેક સાપ બાદ સ્વદેશ આવી રહ્યાં. સ્વદેશમાં એંધળ મહિલા મંડળને જેમની સેવાઓ મળ્યા કરતી.

શ્રી. છોટુભાઈ આગ્રહથી ઉત્તર જીવન દુર ગાળવાનું વિચારી એપ્રિલની ૨૫મી

પણેથ્યા. નિરાંતજીવે દસેક મહિના ગાળી ૧૯૭૦ ના ફેબ્રુઆરીમાં સહ-પરિવાર સફર આરંભી. દક્ષિણ આફ્રિકા અને રેડિશિયાની સફર કરી. દસેક હજાર માઇલનો પ્રવાસ કરી, બધા સગાં સંબંધીઓ અને સ્વજનોનો મળીને પાછા લુસાકા આવ્યાં.

સ્વ. ગંગાખડેનનું સ્વાસ્થ્ય કથળતાં તા. ૮-૪-૭૦ને સંવત ૨૦૨૬ના ચૈત્ર સુદ નીજ ને બુધ-વારે ભુવું ભાદ્યું ધર છોડીને દેહનાગ કર્યો. ઝાંબિયામાં જાણે પરિવારને છેલ્લીવાર મળી લેવા જ આવ્યાં હોય તેમ પતિ શ્રી બાબરભાઈ, પુત્ર શ્રી છોટુભાઈ, પોત-વધુ શ્રી જંજીખડેન અને એક માત્ર પૌત્ર શ્રી વાડીલાલ અને અન્ય સ્વજનોના સાન્નિધ્યે ચિર-વિદાય લીધી.

એમના સમરજીવે શ્રી બાબરભાઈ તથા છોટુભાઈએ સુરત-વલસાડ જિલ્લા કાનિય મે. રા. પરિપદના સહકર્તા રૂંડમાં રા. ૫ હજાર, કેળવણી ફંડમાં રા. ૫ હજારના ફરદ બાજ વાપરવાની ચરતે આપ્યા અને રૂ. ૫૦ હજારનું ફરદ જાતિ સામયિક હિતેષ્ઠ માટે કર્યું.

ધૂપસળી જેવું અખોલ અને પોતે સળગીને અન્યને પમરાવનું જીવન એમના પરિવારની મધુર સોરભે મધમધી રહ્યું છે. શ્રી છોટુભાઈ જેવા દાની, ઉદાર, સેવા-ભાવી અને નમ્ર ગંભીર પુત્રના જીવન ઉત્કર્ષ સાથે સ્વ. ગંગાખડેન પોતાના અન્યને પવિત્ર કરતા પુણ્ય પ્રવાહથી ધન્ય બની ગયું છે.

ઓડીટ વર્ગ "અ"

ધી રાજકોટ ડિસ્ટ્રિક્ટ કો-ઓપરેટીવ બેન્ક લી.

બેંકભાઈ રોડ, સહકાર ભવન, રાજકોટ
તા. ૨૫-૬-૧૯૭૦ ના રોજની પરિસ્થિતિ

ભરપાઈ થયેલ શેરજી રાજ
રીઝર્વ અને અન્ય ફંડો :
આપણો :
કુલ ધીરાણુ :
વિશિષ્ટતાઓ :-

૩૧. એક કરોડ ઉપર
૩૧ તેનીસ લાખ ઉપર
૩૧. બે કરોડ નેવાસી લાખ ઉપર
૩૧. દસ કરોડ ઉપર-

- "૧" ટ્રેઝરી બિલો વિગેરે ઓળા દરે
"૨" કુલ ધીરાણુ હરકોઈ પ્રકારના નાણા
"૩" આપણા : (૧) રાજકોટ (૨) એમલ
જમકોટરણા (૮) વડોદરા
ભાપાવદર (૧૩) મોરબી (૧૪) ટંકારા (૧૫) માળ્યામિયાણા (૧૬) દોડી કુંભાજી (૧૭)
મોરબી (૧૮) મોડીગાંધી (૧૯) સુપેડી (૨૦) બેડીપરા : રાજકોટ (૨૧) સરધાર (૨૨)
લોધીડા (૨૩) સુવત્તાનપુર (૨૪) જોમટા (૨૫) સાતુડ (૨૬) જોતપર : મોરબી (૨૭)

માર્ક-ડરાય ન. ત્રિવેદી
મેનેજર

વ. વ. કવે
જી ન-ડિરેક્ટર

ચલ્લભભાઈ પો. પટેલ
પ્રમુખ

એસ. ટી. ની

નોંધપાત્ર પ્રગતિ કૃત્ય

રોજની સંખ્યા.....	૧૯૬૦	૧૯૭૦
વાકનો... .. બહુ	૧૧૮૮	૪૬૫૧
મસ દારા વર્ષ દરમ્યાન લુપ્તક	૧૭૬૭	૩૬૮૫
સુસાધારની સંખ્યા.....		
મસ રેટેશન, સ્ટેન્ડ વિ. રેવાલી	૧૩ કરોડ	૪૪ કરોડ
સમાજ	૩૮૧	૭૧૮

સામાન રાખવા માટે કલોકરૂમ, પીવાનું પ સામાજ
વિદ્યાર્થીઓ-અ ધર્મનો વહેરને કન્સેશન, દવાઓ દીધા, છી, લાંબાઅંતરની એક્સપ્રેસ અને રાત્રી બસ સર્વિસો,
લાવવા સહ જવાની સવલતો વધતી જ આવે છે. એવા અને અન્ય જરૂરી યોજ વસ્તુઓના પાસેથી બસ દારા

દેસ, પ્રદેશની, કોડીટીની પ ઉદ્યમ વ..ઉપરનં
કુષ્કાળ, રેલવેકેટ, મેળાઓ પરિવગ્ગામાં.....
અને બીજા ખાસ પ્રસંગોએ વ કુંડે બી.....

ગુજરાત રાજ્ય માર્ગ

માર્ગ નિ.....
કારમાં ઉ.....
પૂરત સર્વ.....
પૂરતનાને

તેના નાના મોટા કોડામ
ઉમદા ઉદ્યુ,
ગુજરાત રાજ્ય માર્ગ વા તારી

ઓએ મેડા અને ફરજી
ફર પાડ્યુ છે.
૧૨ કોર્પોરેશન, અમદાવાદ-૨૨

ભિન્નવચનનાં સર્વ લખાણો કોપીરાષ્ટથી રક્તિ છે. વર્ષ ૪૨: ઓક્ટોબર નવેમ્બર ૭૦:

અંક ૭-૮ સળંગ અંક ૪૮૭-૪૮૮

૧	અધિનીક્રમાર ને જમરાવળ	(તરતીર પરિચય)	જયમલલ પરમાર	૫૩૯
૨	ચેતકને શોકાંજલિ	(સંદીધ અશ્વોને અંજલિ)	કેસરીસિંહ બારદાજી	૫૪૦
૩	હો ધણેરા રંગ હો	(અંતર-આભાર).....	તંત્રીઓ	૫૪૧
૪	હૈયું હણદણ્ડી દે છે-અશ્વ અંક પ્રવેશ (સફળ અભિલાપ)...		જયમલલ પરમાર	૫૪૨
૫	અશ્વ-ભમરી પરીક્ષા	(ચિત્ર ને વિવરણ)...	શક્તિદાન ગદવી	૫૪૪
૬	અશ્વનામ પરિચય	(દુહામાં).....	પિંગળશીભાઈ ગદવી	૫૪૬
૭	અશ્વ-રાગરાટ પરિચય	(ચિત્ર)...	મુળુભાઈ પાલિયા	૫૪૭
૮	અશ્વનામ્ ટચેશ્વરહમ્	(અશ્વ મહત્તા)...	વલ્લભાઈ બ્યાસ	૫૪૮
૯	અશ્વાયણ	(અશ્વ-રામાયણ મણિભાઈ વેરા : કૃષ્ણલક્ષ મહેતા		૫૪૯
૧૦	અશ્વ ને રવાર	(ભોરખીની પ્રતિમા)	જયમલલ પરમાર	૪૫૬
૧૧	છવે ઘોડાં ! છવે ઘોડાં !	(પ્રસંગ કથા)	- ડ. શ્રી. પુ.મવાળા	૪૫૭
૧૨	ધણમૂલાં ઘોડાંની વાત	(અશ્વની અંતિદાસિક વાર્તા)	મુળુભાઈ પાલિયા	૪૬૨
૧૩	ઘોડાંની ૫૧ જાત	(આલાદની યાદો)	...જેઠસુર બારોટ	૪૬૮
૧૪	રંગ મોદલાને	(પ્રસંગ કથા)	...દાદુભાઈ પ્ર. ગદવી	૪૬૯
૧૫	કાઠિયાવાડી ઘોડાં	(ગીત-કવિતા)	...બળદેવભાઈ નરેલા	૪૭૧
૧૬	લાખા ફૂલાણીનો પચૂપસર	(પ્રસંગકથા)	દુલેરાય કારાણી	૪૭૩
૧૭	અશ્વનાં જાતિ ગુણ લક્ષણ અને પરખ	(લેખ)	...નારાયણદાન બાલિયા	૪૭૫
૧૮	હપખનન	(કાવ્ય)	...વળભાલજી મેદક	૪૮૫
૧૯	સાણિયા પીંછિયાની વછેરી	(પ્રસંગકથા)	...કાનટભાઈ બારોટ	૪૮૬
૨૦	ગીત સપાખર	(અશ્વ મહિમા)	...પાતાભાઈ નરેલા	૪૯૦
૨૧	ખાસલિયાનો લાગો	(પ્રસંગકથા)	...બાપજીભાઈ ગદવી	૪૯૧
૨૨	ચારણી સાદિત્યમાં અશ્વવર્ણન	(કવિતા)	દાદુભાઈ પ્ર. ગદવી	૪૯૩
૨૩	શૈવરી	(પ્રસંગકથા)	પિંગળશીભાઈ ગદવી	૪૯૮
૨૪	ઘોડાખાઈ	(પ્રસંગકથા)	ભણભાઈ ગદવી	૫૦૨
૨૫	ભાડી તેં શીંગાળા કીધી	(પ્રસંગ કથા)	મહંત દરિદ્રપ્રજ્ઞાનાથ	૫૦૫
૨૬	ઘોડાંની ગતિ શક્તિ	(દુહા ને અર્થમાં)	બળદેવભાઈ નરેલા	૫૦૮
૨૭	ફૂલેકામાં વરયોડો શ્રીરામનો	(ગીત કવિતા)	તુલસીદાસજી	૫૦૯
૨૮	અરાટનો નટાવો	(પ્રસંગ કથા)	અમરદાસજી ખારાવાળા	૫૧૦
૨૯	મૃત અશ્વની ઉપમેગિતા	(વિગન)	દરમુરભાઈ ગદવી	૫૧૧

૩૦	રૂખડોનો રોઝો	(પ્રસંગ કથા)	સુરગભાઈ વર	૫૧૨
૩૧	અશ્વ શોધા	(કવિતા)	પાતાભાઈ નરેલા	૫૧૬
૩૨	અશ્વનો ઉછેર	(લેખ)	કાનજીભાઈ બારોટ	૫૧૭
૩૩	દારડો ઘોડો	(કવિતા)	પાતાભાઈ નરેલા	૫૧૮
૩૪	અશ્વ પરીક્ષા	(લેખ)	ગોરાભાઈ ગઢવાળા	૫૧૯
૩૫	કાળી માવળી	(વિનોદ કથા)	કાનજીભાઈ બારોટ	૫૨૧
૩૬	અદારીના પાણી	(પ્રસંગ કથા)	કાશીરામ વ્યાસ	૫૨૫
૩૭	ઇતિહાસ અફિન અશ્વચક્રકથા	(લેખ)	હરસુરભાઈ ગઢવી	૫૨૮
૩૮	પશ્ચિમની ચિત્રકૃતિઓમાં અશ્વ	(લેખ)	નારાયણ દી ખેર	૫૩૧
૩૯	વફાદાર અચરી	(પ્રસંગ કથા)	કાશીરામ વ્યાસ	૫૩૩
૪૦	મલાખનાળી માકડી	(કવિતા)	રાણીંગ બારોટ	૫૩૫
૪૧	દેશ પ્રદેશમાં અશ્વનામ	(લઘુવાદી)	કાનજીભાઈ બારોટ	૫૩૬
૪૨	કે પદી તારા પગ વખાણુ	(પ્રસંગ કથા)	કાનજીભાઈ બારોટ	૫૩૭
૪૩	કાળુડી કમલ	(પ્રસંગ કથા)	માપલભાઈ ગઢવી	૫૪૦
૪૪	સ રકૃત—માવળીમાં અશ્વ નામવર્ણુ	(લઘુલેખ)	ગિજુદાન ગઢવી	૫૪૧
૪૫	મોરે ન થાય માકડા	(પ્રસંગ કથા)	નામભાઈ ખળેળ	૫૪૩
૪૬	તપોધન રત ડોલરભાઈ	(અ જલિ)	જયમલ્લ પરમાર	૫૪૪
૪૭	ઇસતદાનજીનું મૃત્યુ વર્ષ	(સંસ્મરણ)	ડોલરભાઈ માકડ	૫૪૬
૪૮	આપણાં લોકગીતોમાં અશ્વ	(લેખ)	જયમલ્લ પરમાર	૫૪૮
૪૯	કરાકાત કાળુડી	(પ્રસંગ કથા)	હિ ગોગદાન નરેલા	૫૫૫
૫૦	લોકભાષામાં ઘોડાનો સંસ્કાર	(લઘુલેખ)	ડો મગનભાઈ ગોગલિયા	૫૫૬
૫૧	લોકજીવન ને સંસ્કૃતિમાં ઘોડો	(સંચિત લેખ)	લે. આલેખક : ખોડીદાસ પરમાર	૫૫૯
૫૨	મોજુડો	(પ્રસંગ કથા)	ગુગતરામ વ્યાસ	૫૫૬
૫૩	માણુકીના મૂલ ન હોય	(પ્રસંગ કથા)	પિ ગળશીભાઈ ગઢવી	૫૬૮
૫૪	અશ્વો દુહાસાહિત્યમાં		સ લોકસાહિત્યકારો	૫૭૩
૫૫	ચારણી સાહિત્યમાં અશ્વદાન	(કવિતા લેખ)	રતુભાઈ રોહિયા	૫૭૫
૫૬	એનું નામ વોડા	(પ્રસંગ કથા)	અખરદાસજી ખારાવાળા	૫૮૦
૫૭	ચમરનથ ચાગી	(સ્વાનુભવ કથા)	સ. વેરીસાલ અયાચી	૫૮૧
૫૮	ખીજમાં ખમરદાર ઘોડો	(સ્વાનુભવ કથા)	હરસુરભાઈ ગઢવી	૫૮૪
૫૯	કમનીષ અશ્વ ને સવારની પ્રતિમા	(પ્રતિમા પરિચય કથા)	જયમલ્લ પરમાર	૫૮૫
૬૦	અશ્વની ઉત્કૃષ્ટિ	(લઘુ નિદેશ)	વજુભાઈ વ્યાસ	૫૮૬
૬૧	દુરગમાણુ	(લઘુ નિદેશ)	કાનજીભાઈ બારોટ	૫૮૬
૬૨	હાદાપુમાણુનો બાવજો	(પ્રસંગ કથા)	સુરગભાઈ વર	૫૮૭
૬૩	ગીગાશાનો બકમદાર બાવજો	(પ્રસંગ કથા)	માપલભાઈ ગઢવી	૫૯૧

અશ્વિનીકુમાર અને જમરાવળની પ્રતિમા

પાંચસો વરસ પહેલાંના નવાનગરની જાદીના રથાપક જમરાવળ અને ૩૫ વરસ પહેલાંનો જમરણજીતનો રૂપકડો જાતવંત અથ અશ્વિનીકુમાર એ બેનો મેળ મેળવી પ્રાણીસિંધી હર્ષદે હેટજવાઈને આ સુંદર પ્રતિમા બનાવી છે. જમરાવળની પ્રતિમામાં અસલી કચ્છી ચોંધાની લાક્ષણિકતા અને નિશ્ચિતમ-કતાનાં દર્શન થાય છે, તો અથ અશ્વિનીકુમારમાં દમામ, ખુમારી અને જુરસાનો ભાવ પ્રગટ થયેલ છે.

આ પ્રતિમા જમનગરના લાખોટા તળાવના મધ્યભાગે ૩૫ ફૂટ ઊંચા ડાયલ ઉપર આવેલી છે. એનો ફોટો લેવાવવા શ્રી. નારાયણદાન બાલિયાએ બહુ કોશીશ કરી. ન લઈ શકાયો. ફોટા ને ચૂંચ ફોટો લેવાયેલા તેની નેગેટીવ માટે ઠે. ઠેર જામ્યા. કામચાલી ન મળી, છેવટ મહારાજ રાજેન્દ્રસિંહજીના પૌત્ર પાસેથી ૩૫ વરસ પહેલાંનો ફોટો મળી આવ્યો તેના ઉપરથી ફોટો તૈયાર કરાવી મોકલ્યો. અથાગ મહેનતે આ પ્રતિમાની તસ્વીર મેળવવાનું શ્રેય શ્રી. નારાયણદાન બાલિયાને આભારી છે. આ પ્રતિમાની વધુ વિગત માટે જુઓ પાનું ૫૮૫.

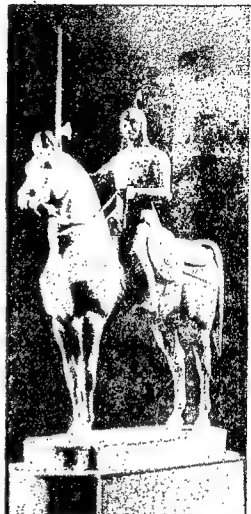
જમરાવળે લાવાર ઘોડાઓને જોર જ બાધ્યું. જામ રાવળ રોજ એક ઘોડાનું દાન દેતા એમ કહેવાય છે. પોતાના લગ્ન પ્રસંગે ત્રણ હજાર ઘોડાનું દાન કરેલું.

પારીનગર સુ. માંડવો, સોઢા ધરે સુ. બન; રાવળ પરણતાં પ્રવિયા, સહસ્ર ત્રીન તુરંગાણુ.

એમ કહેવાય છે કે અથશોખી રાવળ જામે કુલ પર હજાર ઘોડાનાં દાન કરેલાં. એથી એટલા બધા કવિઓ ઘોડે ચડ્યા કે ઘૂંચનાં વાદળ બિપડમાં ને ધરતી હળવી બનતાં શેષનાળનો ભાર હળવો થયો.

અધર ગયણુ વળંબ રહી, કવિ ચડિયા તોખાર; તે ઉતાયો લખધીર રા, હોરીંગ સરથી ભાર.

નવાનગરના જામેના ઘોડાનાં પચકમે ઈતિહાસ પ્રસિધ્ધ છે. આ અંકમાં એમાંથી પટ્ટી ઘોડીની પ્રસંગકથા પાના ૫૩૭ ઉપર આપી છે. ભૂચર મોરીના યુદ્ધમાં બળ જામના ઘોડાએ અકળગના સુખાના

દાથીના કુંભજીવન ઉપર ડાખા દઈને મહાવતને પાડેલા. અજમલિયો અલંગે, લાયો લાખાહર ધણી; દંતુશળ પગ દઈ, અંખાડી હાથિયા અસર.

ઈસરદાનજીના પુત્ર જોપાળદાસજી એ જ યુદ્ધમાં પર ઘાલી વેતરાઈ ને પડેલા. ઘોડાએ હણહણાટી દઈ સ્વાર બનવા કહ્યું. જોપાળદાસજી કહે હું જિભા વઈ શકું તેમ નથી. ત્યારે ઘોડાએ આડા પડી પડખું દઈને જોપાળદાસજીને સ્વાર બનાવી એમના ગામ સવાલે પહોંચાડેલ.

—જયમદલ પરમાર

ચેટક કી મૃત્યુ ઓર મહારાણા પ્રતાપકા શોક

(એકમાત્ર મળી આવેલુ અમ્મનુ શોકાન્તિ કાવ્ય)

દોહો

પુનિ દેખ્યો પગ તુરંગ કો, કટિગો લાગી કૃપાન,
પાતલ ઉપર પવિ પયો, કિધો ગિયો અસમાન.

પ્રતાપ ચિન્તિસિ હ પસે વાત કરે

કે તો હુ ખ બ્રાતા કહુ. છહિ મેરો મન અસ્વ,
ચેટક કે પીછે ગયો, સખડી જતુ સરવસ્વ.

કવિત

કહત પ્રતાપ હમ આશ્રમ બિહીન ભયે
છીવે ગયે યદુત મહાન શોક છાએ તે
યવન રગીલે ભાએ માન સુરસીલે ભાએ
મેરે તતુ કીવે ભાએ તેરે બિતુ પાએ તે
તુરક જસીલે ભાએ મુખ ચમકીલે ભાએ
મિત્ર મન ગીલે ભાએ વિજય ગમાએ તે
મનોરથ લીલે ભાએ મેરે અગ પીલે અએ
હાય નીલે તેરે આજ સ્વરગ સીધાએ તે
હાય હય ચેટક તુમારે ધર પોઠન તે
મેરો હિય આજ એક ખારગી સહમિગો
આજ અસમાન તે અચિન્તહી પરીહેગાજ
આજ મમ ગાઠ તે અમૃત્ય રતન ગુમિગો
પાતલ કહત ધર્મ જગ બદ્ધરગ ભયો
આજ તુર્ક ઉરમે ઉમગ રગ જમિગો
સાહસ કે સાગરકી તૂરી ગછ પાજ આજ
મેરી જય જૂકો દેવજદ ડ આજ નમિગો

તુમુલ હરિદ્રીઘાટ ભયાનક જગ ભયો
હું જોર તેગનકી મચી વહાં ઝરાઝરી
વાહી જોર કીનો મેરી જીવન જરીપેવાર
કરી ઘાત કીને હાય કોસી દુષ્ટતા કરી

સ્વામી વહુચાયે ત્રય પાવ ઇક કોસ તોહુ
તુરગ હમારે પર કિતની કૃપા કરી
લોકમે રહે જો પરલોક હું લહેજો તોહુ
પતા ભૂલિ હેજો કહા ચેટકકી ચાકરી

મે તો લો આધીન સખભાતિ સો તુમારે સદા
તા પી કહા ફેર જયમત ઉ ન ગારો દે
કરનો તુ આહે કછુ ઓર તુકસાન કર
ધર્મરાજ મેરે ધર એતો મત ધારો દે

દીન હાઈ બોલત હુ પીછો જિય દાન દેહુ
કરના નિધાન નાથ અબકે તો ટારો દે
વાર વાર કહત પ્રતાપ મેરે ચેટક કો
એ રે કરતાર ! એક વાર તો ઉધારો દે !

દોહો

આમ બલી ચે કે નિકટ, એક ગો સુરધામ,
તાકો સ્મારક ચિન્હતહ, અજહુ ખરો અભિરામ
વલી આમ વર વિપ્ર કો, પાતલ કીન પ્રદાન,
તાતો હોવત તુરંગકી પૂજન વિધિ પરમાન.

(પ્રતાપ ચરિત્ર) કર્તા કેસરીસિ હ ખારહું

મુખપૃષ્ઠ ઉપરની તસ્વીર

મુખપૃષ્ઠની તસ્વીરમાં છે તે ઊંચા તોખમની ઘોડીતીખી તાજજી છે, ને સોજ સવાર છે તે અમરેલીની નાની સાણવલીના યુવાન ૬ ગી પુજાવાળા છે. ૬ શી પુજાવાળા પારો આ તાજજી હતી ત્રીસ ગાઉ સુધી એના ડાયા મોળા પડતા નહિ જસ્ટસના ગીચ સાખના કાઠીઓએ આ તાજજીનો વેલો જાળવેલો આ તાજજી ગજબની પાણીદાર અને ભારે રૂઆતદાર હતી. કૂદે ત્યારે પાછળ પગપર પાંચસ દગડાં ભરી જતી અને પદર હાથ ઉપર ઊઠતી. એક વખત સાકડા માર્ગમાં સામે ગાડુ આવતાં ૬ શી પુજાવાળા ઘોડીના વેગમાં જતા હતા ત્યાં મુઝાણા ધોડી પગ સકેલીને ગાડુ ટપી ગઈ એનો વછેરા છે તે ખૂબ સરસ સ્વાલ ચાલે છે

હો ઘણેરા રંગ હો

કદાચ મિત્રોને સ્વજનોને મુરખીઓને નહિ ગમે, પણ અંતર અમારું આજે ઉછળીને બહાર આવી રહ્યું છે. સામયિકોના ઇતિહાસમાં અદ્વિતીય એવા આ અધાંકના સર્જકોનો આભારભાવ હૈયામાં જ સંઘરી રાખીએ તો ઝોઝોને ઉદાસ કરનાર આપાદી મોરલા માથે હોથલે તીર તાપ્યું ને મોરલાએ કહ્યું તેવું યાચ કે “મારી રતે ન ખોલાં તો હૈયાં ફાટે ને મરાં” આરખાર મહિનાના વિભોગ પછી મેઘની ગર્જના થતાં મોરલામાં જે ભાવોદેક થાય ને ત્યારે મુકતકંઠની કેકારપે ન વહેવા દે તો એની છાતી જ ફાટી પડે ને !

લાગલગ ૪૦ જળ્યાના સહિયારા પુરુષાર્થનું પરિણામ તે આ અશ્વાંક છે. એમાં કોઇની પાંચ પંદર લીટી પ્રગટ થઇ હોય તો પણ એમણે મોકલ્યું તો હોય છે ચોકખંધ સાહિત્ય. ઝોઝોમાં ઝોઝો પાંચ દસ ને વધુમાં ૫૦ થી ૬૦ ફૂલરૂપે પાનાં એક એક જળ્યાએ મોકલ્યાં છે. અને પેલાં પાંચ દસ પાનાં માટે પણ એમણે

ભરી ભરીને, અશ્વના જાણતલો મેળવીને એનાં હૈયાં ખોલાવ્યાં છે. ઘણા મિત્રો જ્યાં વાત કે વિગત પડી હોય તેવા દૂર દૂરનાં ગામડાંઓ સુધી ભરી વળ્યા છે, અને પ્રગટ તથા અપ્રગટ તથા ઉચલાવવા કૈંકે રાત ઉભંગરા ખેંચ્યા છે. વળી યાદદારતને સતેજ કરીને રતોને મોકલ્યાં છે.

શરૂઆતના મહિનાઓમાં સૌ સ્વજનો યોગ મૂંઝાણા. પછી તો જાણે દિશાઓ ખૂલી ગઇ અને પોણા બેસો પાના જેટલા અંકથી બગણું અશ્વસાહિત્ય એમણે ખડકી દીધું. છેલ્લા એક મહિનાથી તો ઘણાને રૂઝ વિનંતી કરી અને બાકી કામજો વહેતા કર્યા કે “હવે હાઉં રાખજો.” પણ અસાહ એક વખત વહેતો થયો તે આજસુધી વહેતો રહ્યો છે. બીજાં પોણાબેસો પાનાં જેટલું સાહિત્ય અકબંધ પડ્યું છે.

કોઇને રૂઝ મનાવવાની લાગણીથી આવો અંતરના લાવનો પરિશ્રમ ન ઉઠાવાય, ઊર્જિનવરચનાં એ સૌનું છે. અને ઘોડાંનો સંસ્કાર અને પ્રેમ એ સૌનો છે, એટલે આત્મીયતાથી જ આ પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો છે. એટલે સુધી કે છેલ્લા જે અઢી મહિનાથી તો કેટલાકના ચિત્તમાં ઘોડાં ઘોડાં જ થઇ ગયું છે. હજી એ ઘોડાં હમચી ખૂંદના નથી આળસ્યા. એટલે સાચા અર્થમાં જેમણે સંપાદન

કર્યું છે એનો માત્ર સંયોજક તરીકે જ આભાર માનીએ છીએ, અમે માત્ર સંયોજન કર્યું છે, સર્જકો તો એના ૪૦ સંપાદકો જ છે,

નામ લઇ લઇને લખવા બેસીએ તો એક રૂપાળી રચનાકથા બને. મહેનત કોઇની વધુ ઝોઝી હશે, પણ પ્રેમ સૌનો એક સરખો છે. એટલે આ અંકના સર્જક સંપાદકોને ઝાંઝેરા રંગ આપીને એકેય નામનો ઉલ્લેખ કર્યાં સિવાય સૌના અંતરમાં પરીવાયેલા અમારા અંતરનો જ ઉમળકાભર્યો ઉલ્લેખ કરીએ છીએ.

અસલ ઓલાદનાં ઘોડાંની તરવીરો માટે દ. શ્રી પુંજવાળા અને કાનજીભાઈ બારોડનો, ઘોડાંની પુરાતત્ત્વીય પાયાણુ તરવીરો માટે શ્રી. મણિભાઈ વેરા અને એમના મંજળના મિત્રોનો, ઘોડાંના સુરેખ અને સંકલનાળક રેખાંકનો તૈયાર કરી આપવા દિવસ રાત ન જોનાર શ્રી. ખોડીદાસ પરમારનો, અશ્વારૂઢ મોરખી કાકેરની પ્રતિમાના ફેટા માટે શ્રી. શુણ્વંત શેઠાણીનો ઘોડાયુગ માટે શ્રીદેવજીભાઈ વાળનો, લગ્નરીવાજો ઘોડા માટે શ્રી. સકિતદાનનો અને સરસામાનવાળા ઘોડા માટે શ્રી મુળલાલ પાડિયાનો આભાર કયા શબ્દોમાં માનવો ?

જામ રણજીતના અશ્વિનીકુમારને જામ રાવ-જાની પ્રતિમાની તરવીર આપ્ત કરવા માટે લગાતાર

</

બનાવ્યા છે, ચળરાણીએને પુત્રસભા અપાવ્યા છે, વિજય વરમાળાઓ પહેરાવી છે, ત્રિવલ્લભોના વિશેષ ભાગ્ય છે. અનેક અશક્ય કાર્યો થકય બનાવ્યા છે ને મનવાંછિત ફળો અપાવ્યા છે. આ અર્થનાં અથોક વર્ણનો સંસ્કૃત સાહિત્યમાં અને લોકસાહિત્યમાં છે. ચારણી સાહિત્યનાં ગીતો એમને મળેલા દાનના પર્વાવ-રૂપ વિશેષ છે.

ત્યારે આવો રૂપસુંદર, અગાધ શક્તિવાળો અને સમર્પણની જ જેની જીવનપરંપરા રહી છે છતાં પ્રતાપચરિત્રમાં ચેતક ઉપર કોઈએ પ્રતાપને નામે થોડાં વ્યક્ત કર્યો છે એ સિવાય અર્થ ઉપર એક પણ થોડાંજલિ એક પણ મરસિયા આજ સુધી મળ્યા નથી. રચાયેલ હવે ક્યાંક પણ અતુલ પરાક્રમ દાખવવા છતાં માલિક માટે સદાય ન્યોમજીવરી કરનાર અર્થ ઉપર કોઈ કવિને કાંઈ થોડાંજલિ આપવાનું નથી સૂઝ્યું? નજીવા પરાક્રમથી અગર કયોતે મરનારા માનવીઓ ઉપર પોસ પોસ આંસુઢાળ કવિતાઓ રચાઈ છે અને દરીઓ ચણાઈ છે. જ્યારે કોઈ અર્થમહાલ ચણનારો નથી નીકળ્યા. આ માનવજગતની કૃતનતા વિશે શું સમજવું? થોભાનાં કંડારણો ઘણાં છે.

મળે છે ક્યાંક જડવજડ અર્થ રમારક. એકલા ઘોડાની ખાંભી કે પાળિયાની શોધ કરતાં ક્યાંક જિરવા કનકાર્થમાં ઢોવાનું જાણવા મળેલ. કી રતુભાઈ શોહ-ડિયાએ હમણાં જ શોધ કરી એમ ઘરાહ પાસેના મેમાણા ગામે એક અર્થ પાળિયો મળી આવ્યો છે. એ વિશિષ્ટ માનવભાવને અને હવે પૃથ્વી પરથી ભુંસાઈ રહેલા અર્થને અંજલિરૂપે આ અંક સમર્ચિત કરીએ છીએ. અમારી શક્તિ ઉપરવટ ખેંચવા છતાં જમનું સાહિત્ય પ્રગટ કરવું થકય નથી બન્યું તે સી અમને માફ કરશે જ, એમાંથી થકય તેટલું અવકાશે આપતા જવું. માનવ ઉત્ક્રાંતિમાં જેનો પથોજીવને અને અપરિહાર્ય ફાળો છે એવા અર્થને હજારોહજારો વંદન.

અર્થમ્મક પ્રવેશ

માજે મહિપવાડી ઓલાદની પર જાત ગણાય છે. એમાંની બધી મળી જ આવે એવું નથી રહ્યું. ઘોડાના સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અષ્ટાંગ, શ્રેંગળી અને પ્રાદેશિક બોલીઓમાં અસંખ્ય નામો છે, એમાંની થોડાં નામોના પરિચય દુહાઓ સાથે ચરૂઆતના પાનામાં

આપેલ છે. અર્થસાહિત્યમાં રસ લેવા આ નામોનો પરિચય જરૂરી છે.

ઘોડાના સરસામાન અને તેના નામના પરિચય માટે નામ-સામાન સહિત ઘોડાનું ચિત્ર આપ્યું છે તે પણ જોઈ જવા વિનંતી છે, જેથી એની કથા કવિતા સમજવાં સુગમ પડે. ઘોડાના લક્ષણો સમજવા એની જમરીઓ અને સમજૂતી સાથેનું ઘોડાનું ચિત્ર આપ્યું છે, તે પણ થોડાં અંગે સમજવા ઉપયોગી બનશે.

એ જ રીતે ઘોડાની ૩૬ અને ૫૧ જાતની નામાર્ણિ અંદરના પાનાઓમાં છે. ૩૬ જાતની નામાર્ણિ પ્રાયે કયા પ્રદેશમાં આ જાતના ઉછેર થતો અને તેવા ઉત્તમ ઓલાદનાં થોડાં દાંપ્તલકમાં કોની કોની પાસે હતાં તેની પણ થાદી “અર્થના જાતિ, ગુણ લક્ષણ અને પરખ” એ નામના લેખમાં આપેલ છે.

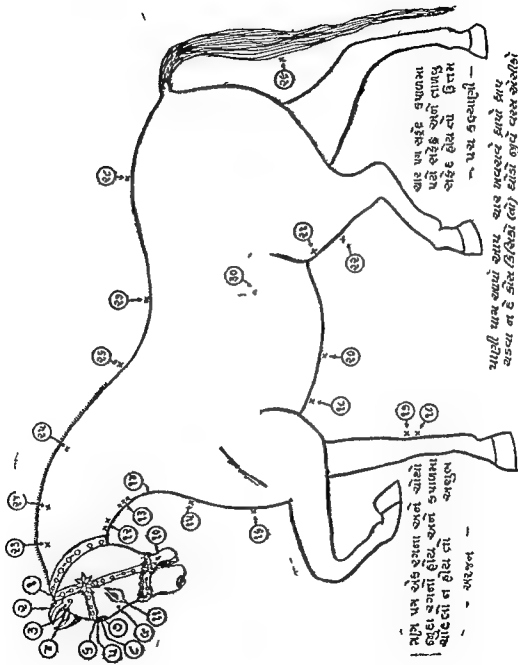
આ ઉત્તમ ઓલાદનાં ઘોડાની ૩૦ થી વધુ સત્યઘટનાઓની પ્રશંગ કથાઓ આ અંકમાં આપેલી છે. એ જ રીતે ચરૂઆતનાં પાનાંઓમાં દુહાઓ આપ્યા છે તેમ કથાએ કથાએ ઘોડાં અંગેના દુહાઓ વણા-ચેલા છે, અને દુહામાં અર્થસાહિત્યનાં બે પાનાં પણ આ અંકમાં છે. ઘોડાનાં જીત-કવિતામાં કેટલેક રચણે એના અર્થો પણ આપી ઘડાવા છે, જેથી કવિતા સમજવી સુગમ પડે, બધાં ગીતોનાં અર્થો આપવા થકય નથી બન્યા.

તે ઉપરાંત ઘોડાની ઉત્ક્રાંતિથી માંડીને ધર્મ, સાહિત્ય, કલા, સંસ્કૃતિ અને લોકજીવનમાં ઘોડાનાં સ્થાન અંગે વિવિધ લેખો અપાયા છે. ઘોડાનું ઔતિહાસિક મૂલ્ય વિવિધ લેખોમાં છે, અને એ જ રીતે ઘોડાનાં રૂણ, લક્ષણ, પરખ અને ઉછેર અંગે પણ વિવિધ લેખો અપાયા છે.

ભારતના વિવિધ પ્રદેશોમાં ઘોડાની જાતિ-નામ અને સંસ્કૃત તથા ચાવની ભાષામાં ઘોડાના નામ, વર્ણ અને લક્ષણોની થાદી પણ અપાયેલ છે. જેમાં ઘોડાની વિવિધ ચાલોના પણ નિદેશ કરાયેલ છે. પુરો-પના જળવિષ્ણાત કવાકારોની કૃતિઓમાં અર્થનો પણ લઘુ લેખ અપાયો છે. પ્રસંગ કથાઓમાં ઘોડાના વિવિધ ધરાક્રમો, ખાસિયતો, વંશદારી, નિર્ધા અન વિવિધ પ્રારંભી શક્તિઓનું વૈવિધ્ય જળવાય તે રીતે ચાલ ઘટનાઓ અપાયેલી છે.

અથ પરીક્ષા

મુખ પાંચ ભાગોમાં અને ઓઢો
છેલ્લા ભાગમાં હોય અને કપાળમાં
આંધળો ન હોય તો અશુભ

— અરજન —

આર પાંચ ભાગોમાં કપાળમાં
પહેલો ભાગ અને ત્રીજા ભાગ
આંધળો હોય તો ક્રિતમ

— પથ કલ્યાણી —

પાણી પાન આપ્યું એમપ આર અવગતવે દ્વારા મળે
ચડવા ન દે કોલ (કિચકો) દોડે ભય વચ્ચે એવીકે

ધોડાનું ઉપરનું ચિત્ર અને તેની પરીક્ષાનું વિવરણ

શ્રી શક્તિદાન ચૈતાનાર્ધ (બુધપુર)

- ૧ ...બે કાનતા મૂળમાં સવળી ભમરી સારી. અવળી ખરાબ
- ૨ ...બે કાન વચ્ચે ભમરી ખરાબ.
- ૩ ...બે કાન વચ્ચે ભમરીમાં ભમરી ખરાબ ચવારી.
- ૪ ...દળભંગન સફેદ રંગમાં બીજો રંગ...અશુભ.
- ૫ ...અખંડ તિલક કપાળમાં ધોળો પટો...શુભ.
- ૬ ...બેડાચડ, મોટી ભમરી ઉપર નીચે...શુભ =
- ૭ ...આસુંડાળ, કપાળ વચ્ચે ભમરી હોય અને જો બે આંખ વચ્ચે કાન તરફ હિતરે તે...અશુભ.
- ૮ ...ઘેડાદોડ, બાહુમાં બે ભમરી હોય તે...અશુભ.
- ૯ ...તોરણિયો, પટામાં બીજો રંગ હોય તે...અશુભ.
- ૧૦...તાળવું સફેદ યુગ્મ, કાજું અશુભ.
- ૧૧....ખન્ને આંખમાં ફેરી હોય તે...શુભ.
- ૧૨....ચલકડી, ગાભી તરફ બે ભમરી...અશુભ.
- ૧૩....કંદમાળ, ખન્ને બાજુ ત્રણ ભમરી...અશુભ.
- ૧૪...ચિંતામણી...શુભ
- ૧૫....વિપ્રભુ, ભમરી અગર વાળ હોય પાણી પીતા હશે તે...શુભ
- ૧૬....ઉરભમરી, ભમરી...અશુભ,
- ૧૭...ખીલાખેળ. ભમરીની સેડ જાગીન તરફ જતી હોય તે...શુભ
- ૧૮...ખીલાઉપાર, ભમરીની સેડ ઉપર નીચે હોય તે...અશુભ.
- ૧૯...ગંગાપટ, તંગમાં દબાય તે...શુભ.
- ૨૦...પાતાળ ગોમ. તંગમાં દબાય તે...શુભ
- ૨૧...અશુભ ૨૨ આંચળ આજણી...અશુભ

- ૨૩...વાગિયા...શુભ ૨૪ ઠંડી...અશુભ
- ૨૫...સાપસુ ચરપાકાર...અશુભ. ૨૬ ફેરિયો...અશુભ
- ૨૭...છત્રપતિ શુભ. ૨૮ છત્રભંગ અશુભ
- ૨૯...વાક વિંછો અશુભ
- ૩૦...ચેલકાતોળ એકબાજુ...અશુભ

ગૂડાખેળ, ચડીછાંડ, સરપાસ અને હટકોણ, ચડીચલન, ટાપસિયો દીથાખેર ને પુછાવર એ રાખવામાં નહિ સાર.

ગૂડા ખેડીને બેઠો થાય, ગોડાથી દોડે, સરપ જેમ જાળ કાઢે, કરે, ભટકા ભરે, ચાલતાં ચોલે, પાછો હટ્ટે. આગળને માથવા બે પગે. ટપે જવાની દીથા ચડી બીજી દીથાને જાય, પૂંછડું બાજુ પર રાખે.

નં શુભ અંગે :-

- ૧ બે કાન વચ્ચે સવળી ભમરી
- ૨ અખંડ તિલક
- ૪ તાળવું સફેદ
- ૬ ચિંતામણી
- ૮ ખીલાખોડ
- ૧૦ છત્રપતિ
- ૧૨ જાન
- ૧૪ રૂપ
- ૧૬ પાણી
- ૩ બેડાચડ
- ૫ આંખમાં ફેરી
- ૭ વિપ્રભુ દેવમણી
- ૯ વાગિયા
- ૧૧ પાગળા
- ૧૩ શીસ
- ૧૫ રંગ

કુલ મળી ૩૨ શુભ લક્ષણ.

નોટ :- સારી માછી મળી નવ અગર તેથી ઓછી ભમરી હોય તેા સારી.

અશ્વનામ પરિચય દુહામાં

પિંગળશીભાષ ગઢવી (છત્રાવા)

આપણે ત્યાં અશ્વનાં આ પ્રમાણે નામ છે. વાજ, વાહ, તુરંગ, તુરગ, હવ, સિંધવ, અર્વ, કેકાન; તુરંગમ, પવંગ, હરિ, ભીડજ, ગંધર્વ, હંસ, ઘોટક, સ્વંદનપત્ર, શભવાન, દેવવાન, નરપતવાહન, રેવત, વિશ્વાનસિતિ, સખી. તે સિવાય ચારણી કે વોકસાહિત્યમાં તૂચી, તોખાર, ઘોડો, ચડણ, ખેંગ, ટટુ અને તિરસ્કારની ભાષામાં ટારડું.

કેકાણુ

તેરે ત્રિયા ત્રે કરલિયો, પંચોયો કેકાણુ;
વર પચીવીસે વણુંભિયો, એ પરખ પરમાણુ.

તૂરી

મોતી ભાંગ્યું વીંધતાં, મન ભાંગ્યું કવેણુ;
તૂરી ભાંગ્યો ટેપાવતાં, સાંધો ન લિયે રોણુ.

ખેંગ

છત્રપતિ ચૂકી ગયો, ચોરાશી રા શા મ;
ગોડીઠાસને ખેંગ નહિ, ને ગોડીઠાસને ગામ.

તુરંગ

અંચળ અપચળ અમકવો, અતિ અહાર ઘણરોપ;
એ તુરંગાં પાંચ શુણ, પાંચે તરિયા દોપ.

ચડણુ

પાતળ પેરણુ ભલ ચડણુ, લોમ ત્રિયા જરભાલ;
લાલય કયે ન લિનિયે, લખ્યા વિધએ લલલ.

ઘોડો

ઘોડા તુજમેં તીન શુણ, અવશુણ પણુ ભરપુર;
છટેથી લેળાં કરે, (પાછા) લઈ ભ દ્વરમ દ્વર.

અશ્વ

સ્વેત અશ્વ સ્વંદન સહિત, કહોં શ્રીકૃષ્ણ અર્જુન;
મહદ શંખ ફૂકન લગે, પાંડવ યુદ્ધ નિપૂન.

પવંગ

મરહ લડે રણુ માંહિ, જરહ શિર હોય ઝળકકે;
પવંગ સરે પાખરાં, પીઠ પર ઢાલ ઢળકકે.

ટારડું

તેજણુ પાડે તોય, ફડકીને પાછી ફરે;
ફુળ ટારડનાં કોય, કેડા પકટે કાગડા.

ટટુ

માઠા ઘોરી મરે, મરે ખચ્ચર . ટટું
નારી મરે પર છીડતી, પુત્ર મરે અખડું.

તોખાર

ખાખર ચડીન જણુતા, તે ચકયા તોખાર;
હામુ જોવરધન રા, તો હાયાં બલિહાર.

બાણ

અષ્ટાંગ સ્વેત, બાણ અનૂપ;
શિર પૂછ મૂખ, છાતી સ્વરૂપ.

બાહ

ઇલા મુચશ અખંડ, બાહ પતિ કેાં બહે વિહિત;
દાયકચરિગન કંડ, પુત્ર પૌત્ર બાહે પૃથી.

રેવત

રામા ચડીને રેવતે, વેલા આવેા વીર;
બૂડતી નાવ બચાવજો, પરગટ રામાપીર.

હરિ

છન બહન જંબુ, સુ વૃદ્ધ ભેય;
હરિ સકલ લહન, તામુ તોય.

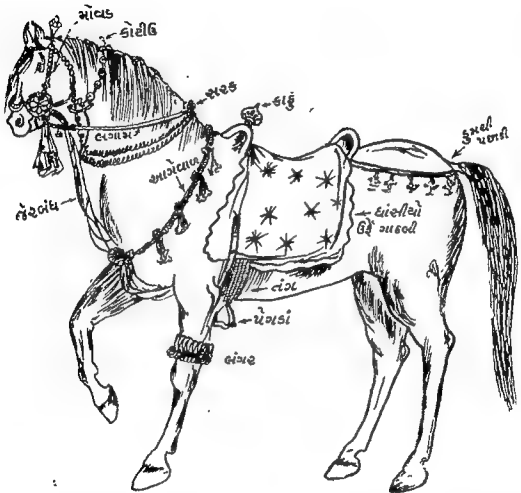
સિંધવ

સિંધવ ઝોર વન કથ શામ;
નરપત ધીરજનક નામ.

નરપતવાહન

સુરપત વાહણ તરૂ લાગે, નરપત વાહન નાજ;
તો વાહન મોતી ચૂમે, ઘું સારા સરતાજ.

સામાન સહિત અથનું રેખાંકન : શ્રી મુળભાઈ પાલિયા

૫૪૧ થી ચાલુ]

વીસેક દિવસથી પરિશ્રમ ઉઠાવનાર કવિરાજ નારાયણદાન બાલિયાએ અસકય શક્ય બનાવ્યું છે. આ લખાણે છીએ ત્યારે ફોટા ઉપરથી છેવટ ફોટા તૈયાર કરી પહોંચાડવા માટે હૃદયના પ્રેમ સિવાય અમે બીજા કંઈ પરિહાર આપી શકીએ ?

સુરપ મુદ્રિકાના સંચાલકો અને કર્મચારીઓના અંતરંગ રત્નને કારણે જ આ અંક સુંદર અને સમયસર પ્રગટ થઈ શકેલો છે. એમના નંદ્યુ-માંથી મુક્ત થઈ શકાય તેવું જ નથી. સમગ્ર જવા-

બદારી અને લાર ઉઠાવીને અમને નિતાંત નિશ્ચિંત રાખ્યા છે. બહાર ખજારો પૂરી પાડનાર સંસ્થાઓ અને મિત્રોએ અમારો બોલો ઘોડો હળવો કર્યો છે. બે કે બે છાં બેગા થવાની ખાતરી નથી જ. વિશેષ તો વર્ષભર જિમિનવરચનાને વધાવતા રહીને અમને પ્રોત્સાહન આપનાર ગ્રાહકો અને વાચકોનો ખૂબ ખૂબ આભાર માની નહું વર્ષ સીને સર્વરીતે સુખદાયી નિવડો એવી અંતરની શુભેચ્છાઓ પાઠવીએ છીએ.

—જયમહલ પરમાર

અશ્વાનામ્ ઉચ્ચૈઃશ્રવાહમ્

[ઘોડા કુદાવતા સાગિયાવદરના દ. શ્રી, વલકુભાષ ફારો. ઝો. કે રહુડીઝોઃ યધાળા]

અશ્વા યસ્ય જયસ્તસ્ય યસ્યાશ્વાસ્તસ્ય મેદિની ।
અશ્વા યસ્ય યશસ્તસ્ય યસ્યાશ્વાસ્તસ્ય કાઙ્ગનમ્ ॥
જેની પાસે ઘોડા છે, તેમનો જય છે,
જેની પાસે ઘોડા છે, તેની પૃથ્વી છે,
જેની પાસે ઘોડા છે, તેને યશ છે,
જેની પાસે ઘોડા છે, તેને જ સુવર્ણ મળે છે;
નિપત્ય યુધિ વેગેન મિપ્તતા સર્વધન્વિનામ્ ।
શત્રુ નિહત્ય યત્રયેકઃ શૂરો વાજિપ્રભાવતઃ ॥

ઘોડાના પ્રભાવથી ઉપર એકેલા ઘોડેરવાર એકેલા હોય તો પણ સર્વ ધનુષધારીઓના જોનજોતામાં મુદ્-ભૂમિ પર વેગથી આગળ વધી જાય છે અને શત્રુનો વધ કરીને પાછો ફરે છે

સ્વાસ્થ્યર્થિત દેહોઽપિ જ્ઞાન્તોઽપિ ગુહમાસતઃ ।
ન મુઞ્ચતિ રણે નાથમતઃ કોઽન્યો હયાતસદ્ગત્ ॥

અસ્ત્રશસ્ત્રી પોતાનો દેહ ભેદાઈ ગયો હોય અને ઘણા ભારથી થકી ગયો હોય તો પણ ઘોડો પોતાના રક્ષામીને છોડતો નથી. માટે જ ઘોડાથી વધે એવો બીજો કોણ રનેલી બંધુજન હશે ?

દૂરસ્યોઽપિ ઘ્ની શત્રુર્ન શેતે રજનીષ્વપિ ।
તસ્ય મીત્વા યદે યસ્ય હરયો વેગવત્તરાઃ ॥

જે રાજાની પામે ઘણા વેગવાળા ઘોડા હોય છે, તે બળવાન રાજા ઘણે જ દૂર હોય તો પણ તે આવી પહોંચશે એવા બળથી શત્રુજન રાત્રિઓને વખતે સારી રીતે સૂઈ જતા નથી

ન ગર્જન્ નરેઃ કાર્યં સિદ્ધિમન્થેતિ ભૂમૃતામ્ ।
તથા નિમેષમાગેણ યથા વાહેઃ સુસાધિતૈઃ ॥ ~

સારી રીતે કેળવાયેલા ઘોડાથી રાજાઓના જે કાર્યો ક્ષણમાં શિદ્ધ થાય છે, તે કાર્યો હાથી કે પોદ્ધાઓથી થતા નથી.

રાજ્યં શતકૃત્વ સમૃદ્ધિ સમાનતરૈરશ્વૈઃ શ્રિયઃ
સક્ત કામદુષ્પા ભવન્તિ । અશ્વૈર્યશ્ચાસિ વિપુલાનિ
સમુલ્લક્ષન્તિ નાશ્વૈઃ પ્રયાન્તિ સદૃશાશ્વભિ માદયોઽપિ ॥

ઘોડાઓને લીધે રાજ્ય ઈર્દ્રના રાજ્ય જેવું સમૃદ્ધિવાળું બને છે રાજ્યની લક્ષ્મીઓ ઘોડાઓને લીધે બધા પ્રકારની કાષ્ટનાઓ પૂરી કરે છે. ઘોડાઓને લીધે રાજાઓને યશ પ્રાપ્ત થાય છે. ખરેખર હાથી વગેરે બીજા સાધનો ઘોડાઓની સરખામણીમાં એટલા કામ આવતાં નથી.

તીક્ષ્ણાગ્રદે તિહતિમિઃ સૂતલોલદન્ત
ચઙ્ગલકર વાલ વિચઙ્ગિતાઈ પ્રમ્ ।
કોઽન્યો નિહાય હય માહરજાત મૂઞ્છ-
પ્રાણ પ્રયાણ સમયેઽ વતુમી શમીશઃ ॥

નીક્ષુધારવાળા શસ્ત્રોવડે જેના શરીરમાંથી લોહી નીકળે છે અને જેના દાંત હાલી ગયા છે, ચમકતી વિદરાજ તલવારથી જેના પગ કપાઈ ગયા છે, તેમજ યુદ્ધભૂમિ પર મૂઞ્છા આવતાં પ્રાણુ જરાની નેપાચી કરી રહ્યા છે, એવે સમયે પોતાના રવામીને બચાવવા માટે એક ઘોડો જ ત્યાં બિથો રહે છે, તેને છોડીને બીજો કોણ બચાવી શકે ? (પ્રાણુ જાય એ સમયે ઘોડો જ સાચો સાથીદાર બને છે.) -સં. વત્સુમાઈ વ્યાસ

૧. વિકાસક્રમના માન્ય સિદ્ધાંત પ્રમાણે લગભગ ૮૦૦૦૦ વર્ષ પૂર્વે ૩૩ અને ૪૦ ઉત્તર અક્ષાંશ વચ્ચે નિષ્કર્ષે માનવ વસતો, ત્યારે અશ્વ પણ તેની અસલ દશામાં આ જ ક્ષેત્રે દેખાયા. હિમ-યુગની આફતો આદિ માનવ તેમજ આદિ અશ્વે સહન કર્યાં. માણસ શિકારી હતો, ઘોડો જંગલી હતો. આદિ માનવનું મગજ નાનું હતું તે ક્રમે ક્રમે મોટું થતું ગયું છે; આદિ અશ્વનું કદ નાનું હતું તે પણ ક્રમે ક્રમે મોટું થતું છે. એ અશ્વને તેના જીવન અને વાતાવરણને અનુરૂપ જાતનાં જડાં, મોટી જાડી ખસી અને મોટી બરછટ રૂંવાટિ હતાં. સમ-શીતોપ્ત કટિબંધનો નૃણુભક્ષી જીવ હતો. આજનો રૂપકડો માનવ અને અલબેસો અશ્વ બનતાં વિકાસક્રમમાં હજારો વર્ષ વિતાયાં છે.

આશરે ૩૦૦૦૦ વર્ષ પહેલાં ક્રેમેગેનોન માનવ એ જ ક્ષેત્રે ઉદ્ભવ્યો, તેના હદયમાં અશ્વ માટે સ્થાન હતું, એ આદિકાંડની પાપા-સુયુગની શુદ્ધાઓની ભીંત પર ઘોડાનાં ચિત્રો તેમજ સાબરશીંગ અને હાથીદાંત પર કોતરેલ ઘોડાની આકૃતિઓ સાબિત કરે છે. એ યુગમાં માણસ ઘોડાને શિકાર કરતો ખોરાક માટે, તેમજ ચામડાના પોષાક અર્થે. એક જ સ્થાને અસંખ્ય અશ્વોનાં અસ્થિ મળી આવેલ છે તે બતાવે છે કે એ સમયે માણસો ભોગો મળીને ચરતા ઘોડાના ટોળાને તગડી કોઈ ઊંડી ગર્ત ઉપરની ટેકરી સુધી લઈ જઈ, એ ભડકેલાં પ્રાણીઓને વચ્ચે વચ્ચે સજગતી ડાળીઓથી ગભરાવી ગર્તમાં ધકેલતાં, જ્યાં આ ઘોડાં પડી ભાંગી જઈ ચરતાં. માનવસમૂહ આ શિકાર પર ઉજાણી કરતો અને ચામડાનો પણ જંગલી રીતે ઉપયોગ કરતો.

કાળક્રમે માણસનું અશ્વ વાહન બન્યો, અને શરૂઆતની ખેતીમાં ઉપયોગી થયો. ઘોડાને મોઢે ચોકડું, પીઠ પર સજાઈ આપ્યાં; અને પેગડાં તો ઈસુની નવમી સદી સુધી ન હતાં. ક્રાસથી મધ્ય એશિયા સુધીના પ્રદેશમાં માનવે અને અશ્વે સાથે જીવનસંગ્રામ ખેડયો છે.

નદી-સંસ્કૃતિઓ ફેલાયેલી હતી તે ક્ષેત્રોએ અશ્વ પાછળથી લાવવામાં આવ્યાં. મહાસત્તા એને અશ્વની અગત્ય જાણી. શોખ અને વૈભવનું પ્રતીક અશ્વ બન્યો. સુમેર, મિસર, સિંદુ-ગંગાના મેદાનોમાં ઈ. સ.

ગામડાંના બારણા ઉપર દોરેલા અશ્વમુખ ઉપરથી શ્રી. દેવજીભાઈ વાળ (પારબંદર) એ દોરેલું રેખાંકન

પૂ. ૧૫૦૦ ના અરસામાં આર્યોનાં ટોળાં સાથે અશ્વ આવ્યાં. ડરખા સંસ્કૃતિ પર આર્યોના પ્રભાવ અને વિલય અશ્વ અને લોખંડને આધારી છે. સિંધુની શહેરી સંસ્કૃતિ અને હિંદુકુશ તળેટિથી ગંગાના તટ પ્રદેશે વસેલી આર્યોની આરણ્યક સંસ્કૃતિનાં મુખ્ય સમન્વય તે જ હિન્દુ સંસ્કૃતિ.

ધર્મકાંડ

૨. પ્રકૃતિ પૂજક આર્યોએ અશ્વમાં પુશ્વી, પાણી, આકાશ, વાયુ અને તેજનાં લક્ષણો જોયાં. પુશ્વીની શાંત સમતાલરી સેવાવુત્તિ, જળની પ્રવાહીતા, આકાશમાં ઊડતો હોય એવી અદા, વાયુની વેગીલી ગતિ, અને અગ્નિની ઉગ્રતા અને ગરમી તેમજ તેજસ્વીતા ધરાવતું આ પ્રાણી આર્યોનું પાણેલું, ઉપયોગનું, પ્રેમનું અને પૂજનું પાત્ર અને એ રસભાવિક છે. પંચમહાભૂતોનાં પ્રણીઓમાં અશ્વ અદ્વિતીય લાગ્યો. દેવો અને દાનવોએ ઉદપિમંથન કર્યું. પરિભ્રમણે સાગરમાંથી ચોદ રત્નો નીકળ્યાં, તેમાંનું એક રત્ન તે અશ્વ ઉચ્ચેશ્વર.

જે દેવોના રાજ ઈન્દ્રને મળે.

વૈદિક કાળમાં માનવજીવનનું યજ્ઞ એ એક અગ્રણ્ય પદાર્થ હતું. આસપાસના વિશ્વ માટે પોતે ભોજન આપવા એનું નામ જ રહ્યું. જેમ માણસ ઘોડો તેમ તેનો ભોજન પણ મહાન. રાજ્ય એ સમાજની સર્વોચ્ચ વ્યક્તિ હતી, તેથી તેનો યજ્ઞ પણ સર્વોચ્ચ કોષ્ટિકો રહેતો. ચક્રવર્તી રાજ અશ્વમેધ યજ્ઞ કરતા યજ્ઞનો ઘોડો ક્રોધ જતો પસંદ કરાતો, અને તે દેવોને અર્પણ થતો આ ઘોડાના માંસનો બલિ પ્રત્યક્ષ દેવ અગ્નિમાં હોમાતો, શેષની યજ્ઞની પ્રસાદિ મોં લેતાં, માણસ સંપત્તિ મેળવતો તો તે યજ્ઞ અર્થે, અને શેષ પ્રસાદી લેવાનું દરેક ગૃહસ્થનું કર્તવ્ય હતું.

સૂર્ય મહારાજના રથને સાત અશ્વો ગતિ આપે છે. સૂર્યશણી પણ અશ્વ સ્વારી કરે છે, અશ્વ સાથે રમે છે. સૂર્ય સુપાણીના જોડકા પુત્રો એ અગ્નિની કુમારો ઈન્દ્ર, મરૂત વગેરે દેવોના વાહન ઘોડા છે. અન્ય પાણેલા પ્રાણીઓ કરતાં વિશેષ સમજાયકિત, બળ, તેજ અને સૌન્દર્યને લીધે અશ્વ દેવોનું વાહન બન્યો, અને માનવજાતનો સૌંદર્ય, મિત્ર અને પૂજ્ય થયો. શાસ્ત્રોમાં તેમજ ઇતિહાસમાં દેવો અને વીરનર નારીઓના અશ્વોના વિશિષ્ટ પ્રકારનાં નામો આપાયાં છે. વશ કિન્નરની પૂજા અશ્વરૂપે પણ થઈ છે.

જગતની ઘણી પ્રજાઓ પોતાના રાજ કે નેતાને દેવ માનતી મૃત્યુ પછીનાં જીવનમાં માનતી પ્રજા પોતાના સરદારના મૃત્યુ પછી તેના અશ્વ અને અન્ય રાથને પણ તે સરદારની કબરમાં દાટતી મિસરના ફેરાઓની કબરો-પિરામિડોમાંથી અશ્વનાં શિલ્પ અને ચિત્રો સાપડ્યાં છે. હિંદુ રાજ્યો અને સામંત માટે તેમની સર્વશક્તિનું મૂળ અને ગૌરવનું સ્થાપતન સાધન અશ્વો હતા. માલિકના મરણબાદ તેના અશ્વો દાનમાં આપવાનો રિવાજ હિંદુસ્તાન ઈરાનમાં હતો. સર્વિશ્વમાં સારે માટે પ્રસન્ન અશ્વના દાન આપવાનો ચાલ તો જણીતો છે. ગૃહસ્થાશ્રમના કીર્તિ જલેષ, લક્ષ્મણનનો પ્રથમ પ્રસંગ તે વરરાજોના વરઘોડા અશ્વ વગર નીકળે જ નહિ.

વૈષ્ણવમંદિરોમાં રથયાત્રાના અશ્વો, રાદલનો

ઘોડો, વાણયાડાનો ઘોડો, પીર રામદેવજીનો ઘોડો રેવત, અને કલ્કિ અવતારનો નકલક ઘોડો તો આપણા ધર્મ અને સંપ્રદાયોનાં ગુણધર્મો અશ્વો છે. ભગવાન કૃષ્ણ ચાર અશ્વોના રથમાં સારથિ તરીકે બેસી ઘોડાઓની લગામ લાખમાં રાખી. જગતનો સર્વોત્તમ બોધ વીર અર્જુનને ધર્મસેત્ર મધ્યે આપ્યો. વેદકાળથી આજ પર્વત માનવધર્મમાં અશ્વ સર્વત્ર દેખાય છે. કેટલાક દેવો અને વંશો ઉત્સવો અશ્વ વગર અપૂરા જ લાગે છે. દશ જન્મમાતાઓ પૈકિ એક અશ્વારૂઢા માતા છે. આ ચતુર્ભુજ દેવી રાતાઘોડા પર સવાર થયેલી કલ્પેલી છે. ત્રિનેત્રા, સદાશિવમયી, નિત્ય પ્રસન્ના અશ્વારૂઢા માતૃકા સર્વસુખદાત્રી ભક્તોનું રક્ષણ કરે છે.

ઇતિહાસકાંડ

૩. સમર્થગણ તેમજ શૌભાયાત્રામાં અશ્વ અને અશ્વરથનો ઉપયોગ ભારતમાં પ્રાચીન યુગથી થયો છે. મુરારીમાં ઘોડો હજી એવે છે આપણે ત્યાં ખેતી બળદને આધારી છે-શિવનું વાહન વૃષભ. ગોપજીવનમાં શ્રી કૃષ્ણે ગોધાવન શરૂ કર્યું. સવારી માટે જ અશ્વ ભારતમાં રહેલો છે. અશ્વવિદ્યા અને અશ્વચિકિત્સા હિંદુસ્તાનમાં પાગરેલાં શાસ્ત્રો હતા. રથોમાં એક, બે, ત્રણ, ચાર ઘોડા જોડાતા રથી, મહારથી, અતિરથી જેવી સેનાધ્યક્ષોની કક્ષાઓ હતી. સેનાનીના સારથિ તરીકે જવામાં પણ ગૌરવ હતું. શ્રી કૃષ્ણ, શલ્ય, નકેજ, નળરાવ અશ્વવિદ્યામાં પ્રવિણ હતા. અશ્વની ઓલાદ અને ઉછેર પર ખાસ લક્ષ આપાતું. શ્રી રામ, કૃષ્ણ, ગોતમબુદ્ધ, મહાવીર, કર્ત્તિક, અંબેડક, ગુપ્ત સમ્રાટો, ચૈત્રક અને સૌલકી રાજાઓની ગૌરવ ગાથા અશ્વ અને હથેળ પર જ અવલંબિત છે. આપણા દેશે જતવાન ઘોડાનાં સ્મારકો પણ છે. દેવના પ્રતીક તરીકે ઘોડો પૂજ્ય પણ છે.

મધ્યયુગમાં રાજશાહી અને સામંતશાહી જમાનામાં અશ્વની ઉપયોગિતા તેમજ માન વધ્યાં. સુબટો અને તેના ઘોડા ઇતિહાસમાં તેમજ વાતાઓમાં મુખ્ય વસ્તુ બની રહ્યાં. વીરનારીઓ પણ અશ્વરોહણ કરતી મુરારી, આદિકા, એશિયા, દૂર પૂર્વના દેશો,

અથની પૂર્ણસજવટપુક્ત પામિયો (છાયા : પોરબંદર)
ફોટો : નરોત્તમ પલાણુ

અમેરિકાને ઓરેટ્રેલિયામાં પણ અથ સર્વવ્યાપક થયો. જાત મુધારો થતાં વિશેષ ઉપયોગી થયો. મુખ્ય ઉપયોગ અથસેનામાં તેમજ સવારી અને ગ્રામી બેંચવામાં થયો. શરતો દોડમાં તેમજ સામંતની ડેલીએ તો અતિ ઉત્તમ ઓલાદના અથો જ થાભતા.

હીર માતાપિતા પોતાના ગુવાન પુત્રને થોમ્સ અથ આપી ખુશી અનુભવતાં. ભારતની ચીખૂંટ ધરતી પર રહેતી દરેક દોમની વાર્તાનાં મુખ્ય પાત્રો તરીકે મુખ્યત્વે લેરખડો લાડો અને તેના અલગેલા અથ જ લોથ છે. સિકંદરનો બુસિદ્ધિસ તો ડેન કિંગડોમનો રોજનેટ્ટી, આપુની તેજસુ તો ધામજની ટાપકી પણ હતી. દ્રાવિડો પર આરોગિ વિજય, પુરરાજ પર સિકંદરનો વિજય, ધ્રાણીમ વોંદી પર મુઘલ જાબરની જીત, અકબરથી ઓરંગઝેબ સુધીની મુઘલ જાલોબધાથી, રાજપુતોની વિધર્મા રાજપી સામે ટકવાની શક્તિ, મરાઠા સામ્રાજ્યનો

વિસ્તાર અથદળને કારણે કહીએ તો તે અનુચિત નથી જ. વડોદરાના ગ્રામકવાડ સરકારના રાજચિહ્નમાં અથ લલો, અને તેનો મુદ્રાલેખ 'જીનધર જીન તખ્તા' હતો.

રૂસ્તમ સોહરાબ, પ્રતાપ, શિવાજી, બાજીરાવ, નેપોલિયન, જેરીપાદ્શી જેવા વીરનરોને યાદ કરતાં જ તેના સુંદર અથો આપણી મનોચક્ષુ સમક્ષ ખડા થાય છે, આ વીરોની કલ્પના જ અથા વગર થતી નથી. અવાચીન યુગે વિન્ટસન ચર્ચિલ, જવાહરલાલ નહેરૂ પણ અથપ્રેમી હતા. ઈરાની વીરરમણી ગુર્દકરિદ, સુલતાના રજિયા, રાણી દુર્ગાવતી, નૂરજહાં, વાંદ સુલતાના ફ્રાંસની જોન ઓફ આર્ક અને ગ્રાંસીની રાણી લક્ષ્મીબાઈ પણ પ્રથમ કક્ષાની થોડેરવાર વીરનારીઓ હતી. લડાઈમાં, ચિકારમાં, શરતમાં થોડેરવારી કરતી, રૂક્મણિકરણ, સંયુક્તા હરણ, ભારત તેમજ મુરોપના સુલટાનોં પરાક્રમે, મુઘલ જમાનાની 'મોદાન' થોલોની રાજ રમત, કાઠીઓનાં ધાડાં, વણજાર અને છેવટ થોડરોડની શરતો અથ ઉપર જ થોળતી ક્રિયાઓ થઈ છે. સોરાષ્ટ્રે તો રાજપુત, કાઠીઓએ થોડાને કાળજીપૂર્વક ઉછેર્યો, અરબી ઓલાદ આણી અને થોડાને સોરાષ્ટ્રનાં થાંચ રત્નો પેકિનું રત્ન બનાવ્યો. હીર ક્ષત્રિયાણી પોતાનાં કેસરબીના કંધને રણસેત્રે વિદ્યા આપતી ત્યારે રણુલાટ પર ચડવા એ વીરનો અથ અપીરો લઈ થનગની રહેતો. શહેરમાં થોડાળાકી જેવોતો થોડો અથવા તો કોઈ વરરાજની રાગમાં ચાલતો ભાડે આવેલો ગરીબ થોડો, અથની રોનકને ખ્યાલ કયાંથી આપે? બંદૂક અને મોટર આવતાં પટાળાજી અને થોડેરવારીની સરહાઈ ગઈ, અને રાજાઓ શાયે અથમુગ આચર્યો. છતાં જાળની થંઝ દુનિયામાં થોડો તેની શક્તિના માપ લેસંધાવરમાં તો હયાત છે જ. કલા કાંડ

જ. કલાપ્રિય માનવીએ પોતાના સાથી અથને કાબુ, કલા, શિલ્પ, ચિત્ર, ભરતગૂઢણ, નૃત્ય વગેરેમાં સાચી રહે બિરદાવ્યો છે. મિસર, સુમેર, ઈરાન, ગ્રીસ, રોમ અને ભારતે સેંકડો વર્ષોથી પાંધણ, કાંપ, હાથીદાંત તેમજ ધાતુના શિલ્પમાં ભીંતપરના ચિત્રોમાં સ્થાપત્યમાં અથને આગવું સ્થાન આપ્યું છે. ઉત્તર દક્ષિણ ભારતનાં મંદિરો, અજંટાનાં ગુફામંડપો, હિન્દુ-સ્તાનનાં કલા કારીગરીનાં કોટોમાં બનતા આરસ,

હાથીદાંત, સુખડ, અને ધાનુની કલાકૃતિઓમાં અશ્વનું સ્થાન નક્કી જ રહેલ છે.

પશ્ચિમ ભારતના માડૂ જૂનું રશીયોનાં ભારમી સદીનાં મંદિર સ્થાપત્યમાં અશ્વનાં શિલ્પ ગ્રેમપૂર્વક મૂકવામાં આવેલાં છે. વેદિ ઉપડાન જ ક્રીતિ મુખ અને ગળથર ઉપર અશ્વચરનો તો કંદોરો તો મંદિરનું એક અને રૂં રૂપાણું અંજ બની રહે છે. અશ્વચર ઉપરના નરથરમાં તો માનવજીવનની પ્રવૃત્તિનાં દશ્યોમાં દેર દેર ઘોડાં દેખાય છે.

તેરમી સદીમાં જ પાચેલ ઓરિસાના કોનાકંના મહામંદિરનાં ભારવિશાળ પોડાં ઉપરના દેવરથને ખેંચતા સખ્ત અશ્વો જાણે સૂર્યમહારાજના વિરાટ રથને આકાશ માગે ખેંચી રહ્યા હોય છે. આ અશ્વોમાં શક્તિ તરલતા સાથે ઉત્ત્રતા અને દહતા પણ ચોખ્ખી દેખાય છે. પંદરમી સોળમી સદીના દક્ષિણના મંદિરોના સ્તંભો પર વિવિધ પ્રકારે સજ્જ મહાઅશ્વ અને અશ્વારોહીઓ મૂકી આ સર્વાંજ સુંદર પ્રાણીચી સ્થાપત્યની શૈલીમાં અનોખી રીતે વૃદ્ધિ કરેલ છે.

હિંદુ મંદિરોના મંડોવર ઉપર જ્યાં જ્યાં ઘોડાં લાગુ ત્યાં શિલ્પીએ અશ્વો-અશ્વભાવો મૂકી તેની ઉપયોગિતાને દેખાડવા પ્રયાસ કર્યા છે. ગુજરાતે વડનગરમાં હાટકેશ્વરના મંદિરમાં ઘોડાનું અતિસુંદર શિલ્પ મળે છે.

રાજસ્થાની ભારતમાં રાજઓ અને સજ્જ શી-ઓની છત્રીઓમાં વીર કમારકને અનુરૂપ કોતરણી હોય તેમાં અશ્વને સ્થાન હોય જ. છત્રી ચંધે મોટે ભાગે અશ્વારૂઢ ગત થયેલ મૂળ ભક્તિનો પાલિકો મૂકાય છે. અને છત્રીમાં અથવા બાજુમાં પછી એ જ શાખાના ગત પુરૂષોના પાલિકાઓ મૂકવામાં આવે છે. આમ સામાન્ય રીતે છત્રીઓની આસપાસ અશ્વારૂઢ પૂર્વજોના ખાંભાઓ બેવામાં મળે છે.

રાજવંશીનો ઘોડો તેની સજવટમાં કાવિ કમી દર્શાવતો નથી. રતનજીત લગ્નમાં, મોરડો, માવે કૂમકું અથવા કલગી, કિનખાબની ભાતીગળ ઝૂલ, સરસ સજાઈ અને પૂછણ સુધીનો રૂપાનો સોગડાં શણગાર, ગળાં અને ડોક ઉપર બે ત્રણ પ્રકારના હારથી

શણગારેલો ઘોડો ખાંભોમાં કંગારેલો હોય છે. વીર પુરુષનો અશ્વ દેકતો અથવા ઘનગનતો આવેખવામાં આવે છે. ત્યારે જ ઉપરનો શૂરોપૂરો ઘેલે છે. કોઈ કોઈ શૂરાના પાલિકામાં ઘોડાની ઝૂલ તેના દાબડા સુધી ઝૂલતી દેખાય છે, તેમાં ઝૂલતાં કાપડની તરલવાર ભાત પણ કોતરી બતાવાય છે. જવદલે, જ દેખાતા રમણીના પાલિકાનો ઘોડો આવી ઝૂલવાળો અને બેલેલો હોય છે. નાચીના હાથમાં આયુધ હોતાં નથી દુમલીમાં સોનકંસારી મંદિરો પાસે આવા ઘોડાના આખા શરીરને ઝૂલથી ઠાંકતા તેરમી ચૌદમી સદીના ઘણા પાલિકા છે.

શૂરધનના પાલિકા સર્વ કથળે પૂર્વાભિમુખ ખોડાય છે. પાલિકા મહિના ઘોડા અને અસવાર ઉત્તરાભિ-મુખ રહે છે. અશ્વ અને શૂરાપૂરાની એક જ આંખો દેખાય તેમ 'પ્રાક્ષીલ'માં જ કોતરાય છે. અસવારને હાથમાં આયુધ ઢાલ તલવાર, ભાલો, અથવા તીરકામકું અપાય છે.

જમે તે કારણે, ડરકોઈ રીતે મૃત્યુ પામેલ અવ-ગતિયા તેમજ શૂરધન તરીકે કામ આવેલ મરદો પાછળ ખાંભીઓ ખોડાય છે. ગત થયેલ આદમી જમે તે જાતનો હોય પણ તેને પાલિકામાં ઘોડા પર વીર તરીકે મૂકી પૂજવામાં આવે છે. વસવામાં અને ઘણી પછાત કોમોના પાલિકાના શૂરાપૂરા પણ ખાંભામાં ઘોડે બેસે છે.

ચૌદમી સદી પૂર્વેના પાલિકામાં પાળા સૈનિકો ઘોડા વચ્ચેના દેખાય છે. વણજરાના પાલિકામાં બળદગાદી, વેલડું વલોણું વગેરે હોય છે. ભરવાડ રબારીના પાલિકામાં અશ્વને મદલે જિંટ હોય છે, અને સતીતાપાલિકામાં સતીના હાથ હોય છે. મૃત્યુના પ્રકાર દર્શાવતા પાલિકા પણ હોય છે. પણ મોટે ભાગે પાલિકા શૂરાપૂરાના અને શૂરો ઘોડા વચ્ચે પૂરો ચોલે જ નહિ, તેથી ફોડા અને અસવારનો પાલિકો સોરાષ્ટ્ર કચ્છમાં એક સર્વત્ર સામાન્ય વસ્તુ થઈ પડી છે. જીવનસાથી ઘોડો મૃત્યુ પછી પણ માણસની સાથે જ રહ્યો છે, અને તે પણ ખાંભા ઉપર કોતરેલ સર્વ ચંદ્રની સામે. પાછરાદાદના ઘોડા પાપાણુ, કાષ્ટ, પકારેલી પાટી, તેમજ કપડાંના પણ બનાવી મૂકાય છે. દેવ મંદિરોના ઠાકોરજીના રથના રૂપું મદલે કાષ્ટના અશ્વો કલાના નમૂના હોય છે. ધાનુની મૂર્તિઓમાં, દીવીઓમાં હિંડોળાની સાંકળમાં,

મકાનના થાંભલાં, દ્વારના ટોડલા, મંજુંલના ઘોડલા, ઘોડિયાના ઘોડલામાં કંચીજર અથ્થ પ્રલેના ભાવ રજી કરે છે. બાળકોના રમકડાના તરેહ તરેહના વિવિધ વસ્તુઓમાંથી બનાવેલા ઘોડાથી બજાર ભરેલી રહે છે. પકાવેલી માટીના ઘંટી ઘોડા વેચના વસુજરીએ પણ હજારો વર્ષોથી ઘાટ સાંચવીને ઘોડા ઘડે છે.

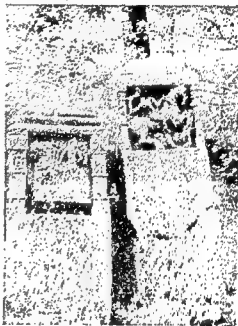
મુઘલ અને રાજપૂત કલાના ચિત્રકરોએ આદર્શ અથો એવા ચિતરી નાખ્યા છે કે એના પર સવારી કરવા દેવોને પણ પૃથ્વી પર અવતરવા મન થાય.

ચિત્ર શિલ્પમાં પાંખાના દેવતાઈ ઘોડા પણ બનાવાયા છે. કવિઓ તો કહે છે કે પંચકલ્યાણી દેવલેકમાંથી પૃથ્વી પર ઘોડો આવ્યો છે. પાંખોના ચિન્હ તેના પગે ઘોડાને હળી છે. વળી ઘોડો તે પૂર્ણંદર છે. તેને ઈતર પ્રાણીના નરની માર્ફક સ્તનનાં એ પાણુ પણ નથી નારામણુ વિપ્લુનાં સહજ નામ છે તો નર અર્થનાં પણ અનેક નામ કવિજન આપી શકે.

ભરતકામમાં ઘોડો અસંખ્ય ભાતોમાં આપણી માનીતી ભાત છે. કચ્છી તેમજ કાઠી ભરતમાં ઘોડી ન હોય એ કેમ સંભવે? મહાજન ભરત અને મોથી ભરતમાં ઘોડો સ્થાન સાંચવી રહેલ છે. છવનમાં જોના ખપ તેને કલામાં કિતરવાનો અવકાશ રહેજ. મોતી ભરત તો કાઠીનું જ. તોરણ ટોડલા ચાકળામાં કાઠી ઘોડી ઘોળે છે. કટાવ કામના રાચમાં પણ ઘોડો ફેરીને સૂકાય છે. ભીંતોને ચિત્રોલી પણ શણગારતી વેળા અથ્થ શુભ ચિન્હ તરીકે આજેખાવ છે. સારે પ્રશ્નને શરદરથનું આગણું શણગારાય છે ત્યારે ભીંત ચિત્રોમાં ભીતિયાં ચાકળા, ચંદરવા, તોરણ, ટોડલિયા, પછીત પાટી જેવા ભરત ગુંથણના રાચમાં રેશમી પરમાં આરીભરત અથવા સાવથી ભરેલાં કામમાં હાથી, ઘોડા, મોર, પોપટ, આંબાડાળ, કેરી, વેલ, સિંહ ઘોડિયું વહોણું વગેરે ભાતોમાં અથ્થ મુખ્ય ભાત પોકિની એક રહે છે. આમ આજણે ઘોડો, ચિત્રમાં ઘોડો. ગીતમાં ઘોડો વ્યાપી રહેલો દેખાય છે. ગાર-માટીવાળા ઘરમાં ખંતીલી ગૃહિણીઓ હાથમાં કરડા પહેરી ગારને થાપડી ફાતરી ઉપસાવી એળિયામાં જ સુંદર નકશી કામ કરે છે. તેમાં પણ ઘોડલા પરાપૂર્વથી

ચોળ્યા આવતા ઘાટના મૂકે છે.

ગામઝના ઊંકરોઓ માટી મલોખાના ઘોડા બનાવી રમે છે. પોતાના પગ ઉપર જ દોડતા ફૂદતા લાકડીના ઘોડા ખેલાવતાં બાળકો તો દરેક ઘરમાં હોય છે. બાળકોની આ ચેષ્ટાની પરાકાષ્ટા તો અશ્વનૃત્યકારો માં દેખાય છે. અશ્વનૃત્યકારની ઠેકે બાધિલા વાંસના ચોગર્દ ઉપર સુંદર બનાવટી ઘોડાની ડોક અને મુખવાળો આખો શરીરે શણગાર જૂલ વગેરે વડે પીઠથી પગ સુધી ઢંકાયેલ ઘોડો અદાકારના પગ ઉપર જ નાચે છે.

અસ્વારૂઢ સોન-હલામણના ગણતા પાળિયા. હલામણના ઘોડાના પગ નીચે સર્પ છે, બીજ પાળિયામાં સોન ફંસારી અસ્વારૂઢ છે. (ધ્રુમલી) ફોટો : મણિભાઈ વોરા

અથ્થ અને તેનો અસવાર તેના પોયાકની બનાવટથી તેમજ અથ્થની લગામ હાથમાં રાખી નૃત્યકાર કલામય હવનચવન ચેષ્ટા કરે છે કે જાણે ઘોડો જ નાચે છે. આવા બેચાર સુભટો વીરનૃત્ય કરે છે. રાજસ્થાનનું આ નૃત્ય દક્ષિણમાં પણ પહોંચ્યું છે.

વાતકલામાં ભારોટોએ તો ઘોડાને ખૂબ લાગ્યો છે. અથ્થ વગરની વાત ગુણવગરના ખોરાક

જેથી લાગે છે. બારોટને પણ ઘોડા વગર ન શાવે. વજમાનને ઘેર ઘોડા પર જ બારોટજી જાય અને ઘોડા ભલે લાકડાનો હોય છતાં ‘મારજે રંગ કેશરિયો’ કહીને પોતાના પ્રાણીને બિરદાવતા જાય એવા બારોટો હજી છે.

આવી રીતે લલિત કલામાં તેમજ લોકકલામાં ઘોડા તેના રૂપરંગ અને લક્ષણથી અમરસ્થાન પામ્યા છે.

સાહિત્યકાંડ

૫. જીવનનું તાદરશ પ્રતિબિંબ પાડે એ જ સાહિત્ય છે. જો જીવનમાં આપણે તો અત્યંત મરહેલા છીએ તો આપણા સાહિત્યમાં પણ એ પ્રેમનો પડથો પહેલેથી પડેલ જ છે.

અંગ્રેજમાં અત્યંત બહુમાન કરેલ છે.

यद्वन्दः प्रथम जायमान उद्यन्तसेमुद्रादुत या पुरीषान् ।
इहेनश्ये पक्षा हरिणस्य बाहू उपस्तृत्य महि जातं भर्जन् ॥

(જાણે સમુદ્ર અથવા આકાશમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ હોય એવી તારી હસુપક્ષાટી છે. જે અંધ, તુને બાજની પાખો કે હરણના પગ છે, તારો જન્મ મહાન ઉત્સવનીય છે)

મહાબારતમાં પણ ઘોડાનાં અનેકવિધ વર્ણનો મળે છે. ગીતામાં જગવાને

अध्वानाम् उच्चैश्चरन् ।

(ઘોડાઓમાં ઉચ્ચે ચલાવે ‘હું’ ‘હું’) કહીને ઘોડાનું બહુમાન કરેલ છે.

તે પછીના યુગમાં સર્જાયેલ સંસ્કૃત સાહિત્યમાં પણ એક વા બીજા રૂપે ઘોડાનું વર્ણન અને તેના ગુણગાન થયેલાં જોવા મળે છે. શકુતલના પડેલા અંકમાં કવિ કાલિદાસ ‘રાસ છોડતાં પૂર્વ કાષ પહોળી કરી, ઊંચા કાન રિષર રાખી પોતાથી ઊંડેલી ધૂળ પણ જોને અંબી ચકતી નથી.’ એવા દોહડા ઘોડાનું ચિત્ર આપે છે. સંસ્કૃતના બીજા મહાન કવિ ભવ-ભૂતિ ઉત્તર રામચરિતના ચોથા અંકમાં ‘પૂંઠે ધારે વિપુલ પૂહડું’ કરીને અત્યંત સ્વાભાવિકતાથી આવે-ખન કરે છે.

ફારસી સાહિત્યમાં ફિરદોસીએ શેહરાબનાં મુખમાં શબ્દો મૂક્યા છે:-

યકી અરુપ બાયદ મરા ગામ ઝેન,
સુમે હોઝે કુલાદે ખારા શિકન,
સુ પીલાન બઝેરા સુ મુદ્દાન બેપર.
સુ માહિ બેબહરે સુ આહુ બેબર.

(મને એવો દઢ પગલાં પાડતો અત્યંત જોઈએ કે જેની પોવાદી ખરી કહી પન્થરને ભાંગી નાખે, અને જે હાથી જેવો બળવાન, પક્ષી જેવો ઊડનાર, જળમાં માછલી જેવો અને રથમાં હરણ જેવો વેગવાન હોય.)

ગુજરાતી કવિઓની મોટા ભાગની રચનાઓમાં ઘોડાનો ઉલ્લેખ પ્રાપ્ત થાય છે. કલિક અવ-તાર વિષેની સુંદરમની કવના:

આવશે આવશે
એક ઘોડાલે અસવાર,
તાતાં તેજને અવતાર
જગને છતીને જયને માંડશે છ,

એ સિવાય તો

‘કાળો ઘોડો કાટવો, ભમર ભાહું હાથ;
બાધ મેં દીઠો જાનરમાં, જાણે જેઠવાની ભાત.’
‘હંસલી ઘોડી હાથમાં, હીપકભાઈ આવે’
મોરે માગી મેલ મેલાતુ, નાને માગ્યો તોખાર.
ઘોડાલે નાંખી હાવળુ શુરા, ખુંગિયા વાગ્યા ઢાલ
વીરા શકન જોઈ જોઈ ઘોડાલે ચડાને રે.

આવા સમા સમાનાં ગીત કાવ્યોમાં માનવ લોકને જીવંત નથી.

રોજની વધરાંજની ઓળે અને અત્યંતના અંગેનો કોઈ આકાર અથવા તેનાં લક્ષણ દર્શાવતાં અંગત્રાણો જીવંતુ પણ યંબીને પણ ઘોડાનું નામ અપાયેલ છે. દા. ત. પુસ્તક વરનું રાખવાના ઘોડા, પગલિયાના ઘોડા, વાવવવાની ઘોડી, કાળાં પાટિયાની ઘોડી, દાણરામલોકાની ઘોડી અને જળધોધ, તિતિ ઘોડા વગેરે.

રોજની બોલીમાં, કહેવતોમાં, અવકાશી ભાષામાં પણ અશ્વ જ્યારે ત્યારે સંભળાય છે. કોણ ઘોડે ચડ્યું ? ? ખોટા ઘોડા ઘડામાં, ઘોડો જરા તાણીને બધો.

વચ્ચે ઘોડો નાંખ્યો કે ? નદીમાં ઘોડાપુર આવ્યું છે. દરદ ઘોડાવેળે આવે છે આવા લોકોના ઘોડા ન ચાલે ! ઘોડા દોડે ત્યારે કનસુસીનો ફેર પડે, જવો ઘોડો એવો અસવાર. ઘોડા દોડે છે તેના રૂપને. ઘોડાં લઈ જાય, કાંઈ મોલ ઊભો છે ! ઘરમાં ઘોડો ઘાલ્યો. ઘોડાં ઘોડાં !

અશ્વ ઊદ્દિષ્ટિના મનતરંગના
યોવનનાં અ ને સંસારી,

અતિ પ્રયત્ન સહુ દીઠા અશ્વો
અશ્વ તણી ગેળી સ્વારી,
વિવિધ પ્રકારે અશ્વ વિશ્વમાં
વિવિધ કાર્ય પર ભઈ વારી
માનવભતનો સદા સોખતી,
એવા અશ્વની બલિહારી.

મુઠ્ઠા સ્વીકાર : અશ્વની આ સમાયણુ તૈયાર કર-
વામાં મુંદર સહકાર આપવા બદલ ભાઈ નરોત્તમ
પલાણુનો આભાર માનીએ છીએ : લેખક

વાઘરા દાદાના ઘોડા. (હાથલા : બરડો) ફોટો : નરોત્તમ પલાણુ

રામવિયોગથી ખૂરતા થોડાને જોઈ કૌશલ્યા રામને સંદેશ કહેવરાવે છે.

રાઘો' એક બાર ફિરિં આવોં
એ બર બાજિ બિલોકીઆપને, બહુરો બનહિ સિધાવો-૧
ને પય ખાય ચોખિ કર પંકજ, બાર બાર મુચુકારે;
કયોં બલહિ મેરે રામ લહિલે, તે અળ નિપટ બિસારે-૨
ભરત સૌશુની સાર કરત હૈ', અતિ પ્રિય બાનિ તિહારે;
તદપિ દિનહી દિન હોત સાંવરે, મનહું કમલ હિમ મારે-૩
સુનહું પચિક બે રામ મિલહિં બન, કહિયો માતુ સંદેશો;
તુલસી મોહ ઔર સખાહન તે', ઈન્હકો બડો અંદેશો,-૪

સં. અમરદાસજી ખારાવાળા

રૂપાળા રેવત ને મોરબી ઠાકોર વાઘની કમનીય પ્રતિમા

નિમાળેલ મોરબી
જેવા ઘન ઝનવા
આવા અશ્વની ગર
દનની બકી છટા
ઉપરથી જ કદાચ
'હયત્રીવ' શબ્દ
પ્રયોગમાં હશે મચ્છુ
કાંદાનું જાણીએ
અને અજસીકવનું
અશ્વરૂપ અહીં
એકાકાર બની ગયું
છે હવે તો આવા
રૂપ કોઈ કોઈ કાંસા
કે પથ્થરની પ્રતિમા
માં જ જોવાના નો આ
પ્રતિમા મોરબીના નજર
રબાગથી ગામમાં જત
આવે છે આ પ્રતિમા
મચ્છુના સેતુબધ
પરના બન્ને છેકાનાં
સાક અને અશ્વોનાં
અપરૂપ શિલ્પથી ઘરૂ
થઈ માણી થ દિર
સુધીના વિસ્તારને
અદ્ભુત રીતકથી
મઠી દે છે આ
અચ્છાદક પ્રતિમાથી
થ મચ્છુના સામા

કિનારા સુધી પાવરેનું નગરરચનાનું કોશલ અતિ મનોહર છે મચ્છુ પરના સેતુબધના મણીમંદિર પાસેના
છેડે બન્ને બાજુના પૂરા કદના અશ્વશિલ્પ પણ શક્તિથી છલકતા, તરવતા, ચપળતા, ચમક અને અગાંના
ઉપસાવેલા રૂપથી પછમધરાના માનવીની શક્તિ અને સૌદર્ય, સાકસ અને દિલેરિને સાદ દઈ રહે છે.
કંઈથી મુબઈનાં બારો સુધીમાં આવી જીરત પ્રતિમાઓ જવલ્લે જ નજરે પડે છે સોરાષ્ટ્રમાં આવો
અશ્વો અને અશ્વવારની અપરૂપ પ્રતિમા જે જ છે એક જમનગરના લાખેટા તળાવમાં જમરણજીતના
અશ્વ અશ્વિનીકુમારની અને તે । પર આફક જમરાવણની તથા બીજી આ મોરબીમાં ઠાકોર વાઘજીની.

જવે ઘોડાં ! જવે ઘોડાં !

ઝાઝા નહિ તોય તે પથ્થરાસ પથ્થરાસ ચોમાંસાના મે આ વાત ઉપર હસીને દેલી મચાવી ચર્ચા છે; છતાંય આ પ્રસંગ એક જાણેલી બોજી જાણે ચડીને વચર ધોવાણે મારા કાનમાં પડી અને હજુ પણ કાવજમાં કોરો કડાક પડ્યો છે.

ધોમ ધખના સૂર્યદાદાએ આશ્ચર્યમાં પાતાળના તાજ માપવા હાથ લાંબા કર્યા ત્યારે ઢાંચીના રામ-ખાચરના દીકરાની જન નાગડકોના સીમાડામાં આવીને ઊભી રહી.

સૌ ઘોડાના સામાન સમઠા નચા કરવામાં પડ્યા. પોતપોતાના ઘાઠકવાના અંગેને તાજ માળ કરવા કાઠીઓએ ડાબલીમાંથી પાવલી પાવલીભાર અદીલની નાજડમું કાઢીને ઘોડાના મોઢામાં મૂકી. કોઈએ વળી ખેતરવા આઘી વાડીનાં પાણી પાયાં. ધોરશામળી જામે જામે પાણી ઊલેચી, પલાણુ ખેંચી, ઘોડાંની પીઠ ઉપર છાંટ્યાં, અંગેના પગ ધોયા, આટખાટલી મહેનત માવજત કરવા પાછળ એક ઠારણ હતું.

ભાઈ રામખાચર અને એના વેવાઈ જીવા ધાધલ વચે એક વાતનો વળ ચડી ગયો હતો. કોંક ઈર્ષાખેર માણસે જધને જીવાધાધલને કહેલું કે:- “ધાધલ ! તમારી પાસે રામખાચર જવા બરેતા સુવાણી અને સો સગાના સગા ગળદેરા કાઠીની જાડી જન સાચવવા છેનીએ કમીના નથી. પણ જે રામભાઈનાં ઘોડાંની જાળવણી નહિ કરે તો તમનેજ બૂંડા લગાડશે. તીંવા અધુરા મૂકી વરનો બાપ પોતે જ ધરનો મારણ લેશે.”

જીવાધાધલ પણ આ વાત કહેનારને મર્મનાં વેણ વાળી રહેલો કે:- “ભણે એવા જાતવંત જનવર-દેવાંગી ઘોડલા અમણા પરીણવા કિસે ! પણ નાગડકોની ઝાંપલી વળીને ગામમાં પોતે આ ઈ ઘોડાના અમે બા ! ગરમ પાણીએ પગ ઝરણું, નવા બાજ-રનાં જેણાસ દેલું, પણ જે રોજાં ટારડાં લઈને જ

દ. શ્રી. પુનવાળા (નાની સાસુવળી)

રામખાચર આદોને તો તો ઈવાને બાંધવા અમણી પાંદે ખીલાય નચ”.

વાત રામખાચરના કાનમાં રેડાણી, રામખાચર તો ત્રણેય પરજ (વાળા, ખાચર, પુમાણ) ના સગા સંબંધી.

એણે પોતાના હેતુમિત્રો સગા સંબંધી જઈ ભાઈમાં કહેવરાવ્યું કે:- “જે જે તમારી દૂલ-માળ આવે અને દૂધલયં ઊછરેલી એની વછેરી ઘરે રહે નહિ !”

“ભણે બાપા ! જે જે તાળણુ અને માણકી-એ જેવને લાવશે, કારણ કે તાળણુ હવે જરાક અવરલાને આરે ઊભેલી કયાય છે.”

આમ દેર દેર વિગતવાર વાત વહેતી કરી. કયાંક કયાંક તો પોતે જયા, પાધડી ઉતાડીને વરરાજના સમસજરા દઈને પણ સારા ઘોડાવાળા મહેમાનો જનમાં સેડાડયા.

પછી રામખાચરે ખૂબ વિવેકથી પોતાના વેવાઈ જીવા ધાધલને કહેવરાવ્યું કે:- “બા ! જે ચાર ઘોડાં સારાં પરાક્રમ કરી દેખાડે, નાગડકોના પાદરને ઊજળું કંચી બતાવે તો અમારા બધા મહેમાનોનાં જનવરને સરખાં સાચવવાનાં છે ને ?”

સમેથી જવાબ આવ્યો હતો:- “આપા રામાં તમારા મહેમાન અને એના પ્રાણથી વ્હાલાં ઘોડાં અમારા માથા ઉપર છે. આ તો જે ઘડી આનંદ પ્રોત્તેનો એકાદ નુસણો આપણા રિવાજ પ્રમાણે કાંઈક જોતશું તે સૌને મળા પડે, બીજું શું હોય ! મનમાં કંઈ, રાખો તો સૂરજની સાત ધરાય.”

એ સમયમાં સારાં ઘોડાં લઈને આવનાર જનીયાનાં ઘોડાંના અવાણુ (પરીક્ષા) લેવાય, પછી જ સામેયું થાય, અગર સારાં હથિયાર લઈ આવનાર નિશાનબાજનાં પણ પારખાં લેવાય, પછી જ સામેયું

પથે એવા કે'ણ માંડવાપક્ષના મોકલે એવો ચાલ હતો.

આમ થોડીક ચાડની વાત હતી, એટલે જનૈયા સીમાડાથી પોતપોતાનાં ઘોડાને માંડયા તાજ માજ કરવા.

આપા રામે હાકલ કરી: 'જુવાનિયાઓ ! ઘોડાની ચાકરી પૂરી થઈ હોય તો હાલો હલે, નાગડકા વહેવાસર પહોંચાય તો રૂડું. હજી કેણ જાણે ભાઈ, જીવધાયલે ગું' થ આ તમારી સવારી અને ઘોડાંની વરોઝાય જેવા કેડ હશે !"

બધાય જુવાનડાણે ભોંલી ઊઠ્યા:- "હલે એને દીક પડે એવું કાઠું કરે ને ! આ એકેય હો કહેવાસરે એમ નથી... બહુ બહુ તો માથોડું 'જિંચું' ઝાંપલું' બંધ કરીને ઘોડાં ઠેકાવવાની વાત કરે, બીજું ક્યાં કાળી રાતે નગરની ધોણુ લેવા જવાની હતી ? આપા રામ ! તમ તમારે એવને મજા કરો"

વાત સાંભળીને સીમાડાની સૌજન્યસભર હરિ-માળીએ મંદ મંદ હાસ્ય કયું.

આમ વાતોની ધકચાળું' બોલાવતા, વાતોના વાવડા કરતો ડાણેરો આખા નાગડકાના પાદરમાં બંદૂકના બહાર ધ્યા, ઘોડાંની હાવળું'એ નાગડકાના સીમવગડાના મોરલા ટલકાવી દીધા. ડમણી માફા અને ગાડાંની હેડ આવીને ઊભી રહી જઈ. માંડવાપક્ષના જુવાન ડાણેરો જનૈયાને હાથમાં બોધરડાં લઈ પાણી પાવા ધૂમવા માંડયા. ગામેડું' જિમેટું' ફૂંચી જાડી જન જેવા. અમરોતું આકર્ષણે ઝોર જમ્યું. માંડવાપક્ષના મહેમાનોની સરભરા કરતા કરતા ઘોડાંને જ જોઈ રહ્યા હતા. અંધારી રાતમાં મથાણું'ના ઝગઝગાટ વચ્ચે પાણીદાર તુરંગના રૂપાળા દેહ અવનવા દીસતા હતા. આંખ્યું' હીરા જેવી ઝબકી રહી હતી અને પીક ઉપરના ભાતભાતના સાજ માંડવિયાના મનમથૂરોને મોહાવી રહ્યા હતા.

નહોતા કાઠવા તોય "ભાઈ ! ભાઈ ! વાહ ! વાહ !" ના વેણ ઠેરઠે ઊઠે આવી જતા હતા.

જનના જુવાનો જુવાનીના તોરમાં હતા. ક્યાંક ક્યાંક ફાટ્ય મોઢે ભોંલી નાખતા. છતાં માંડવાના જણ ચાંત રહેતા. ગમે તેમ તોય મહેમાન ડાણેરો છ ને ?"

ગામમાં જઈને હીમેલીમ મોટેરા પાસે પાદર જઈ આવેલા જુવાનોએ માંડીને જનનું વર્ણન કયું. પણ એમાં કરાફાતની મટીના ઘડેલા ઘોડવાની વાત મોરને મોર્ જ રહી હતી... 'જનનાં ઘોડાનાં જેમ અને પાણુ જેતાં આપણી માંડ માંડ માથોડું' 'જિંચી ઝાંપલી ઠેકવી એના મનમાં નહીં હોય.'

માંડવાના જણકાર કહીએ જુવાનોને માંડયા એક સામટા પ્રશ્નો પૂછ્યા:-

"આપા ઘોડાની ફૂલમાળ છ ?" જવાબ જડયો:- "હા હા એ રઈ !"

"ત'ઈ ફૂદી જાય જાંપાના કમાડિયા." બીજે પ્રશ્ન એ :- "રેશમવાથી ઓઠા ખાચર તાજણુ લાળ્યા છ ?"

એક જુવાને કહ્યું :- "નગરો નગર તાજણુને જોઈને આવું છું. પંચ વરસ પહેલાં જોઈ હતી એવીને એવી જ છે. એ ઉપરાંત બે અનેાધા રૂપાળા વછિસ છે એ ડાણરાના."

અને પાદરમાં જઈ આવેલા બીજા જુવાનો પોતપોતાની આવડત બતાવતા ભોલી ઊઠ્યા કે:-

"ગુંદાળાથી ચમરદાળ્ય આવી છે." કંસા ઠોલરવાથી જીવા ખાચર બેષ ચાંગીને લઈ આંખ્યા છે."

"ઠેક ખારાપાટમાંથી, વીરડી દવની, ફૂલમાળ્યું' અને લખિયું'ના વાવડ અમે મેળવ્યા. ભોલો ! હલે, તમારે મું કહેવાનું છે ?"

માંડવાપક્ષના કહીડાણરાના ડાલામચ્છા માર્યા ઘોડાની આ નામાવથી સાંભળી પૂછી ઊઠ્યા :- સૌ મુંજવણમાં પડ્યા. બધાયને ઝાંપાના એક માથોડું' 'જિંચાં હલ-કમાડ નીચાં લગ્યાં.

એક ચતુર આદમીવે મુક્તિ સચી કે: "આપણા ભાલાં જેનાં કરીએ. ભાલાંની લાકડિયું'માંથી ભલકાં કાઢી લેણુને હમણાં લુહારને બોલાવી ઝાંપાનાં કમાડ ઉપર જડાવી દઈએ. મૂઠો મૂઠો હાથ લલકાં એ માથોડું' 'જિંચા દરવાજા પર જડાઈ જાય પછી ભલે હાલી આવે લખિયું', ફૂલમાળ્યું', તાજણુ'. માણકયું' કે એના વછિસ."

“હવે હવે કરો, દેડી રહ્યા.” સૌ ભોલી
 ઊઠ્યા “આ ખરો કીમિયો જોતો, બધાપે એ વાતને
 વધાવી લીધી. જીવાધાધલ પણ ચાડે ચડ્યા હતા.

એમ ‘હા’ ભોલી ગયા, ‘અને પછી કહ્યું :
 “વધુ પડતું થાય નહિ એ ધ્યાનમાં રાખજો.”

ડાકરા એ કહ્યું :- “ના, ના, આ ક્યાં ધીંગાણું
 છે ! પણ જે કોઈ ઘોડું ચાર આંગળેય ઓછું ફરે,
 તો ઘોડાનું ઘેટ ભલકાં ચીસી જ નાજે, દીકરાના પાડના
 ઘોડાં લઈને ભાત ભાતના રંગબેરંગી સામાન નાખી;
 લાટાપાટા સૌ ભોલોળ્યા ને નહિ ભોલોળ્યા કાઢી મળ્યા
 D ને થાય જેવા જેવી.”

યઈ ચૂક્યું. બાપલીના ઉપ-કમાડ તો હવળાં
 હતાં. ખેડવીને જીવાનો લઈ આવ્યા. લુવારે પ્રસીક
 વારમાં તો ચળકતાં ધારદાર ભાલાં કમાડ ઉપર જડ-
 બેસવાક જડી દીધાં.

જાનોયા તો સૌ સોની વાતોના પિલોળે ચડ્યા
 છે. પોતપોતાનાં ઘોડાંની જ વાતો થાય છે. અભિ-
 માનભયાં શબ્દો હવામાં કાઢીઓ મૂચે તો દઈને
 વીંચી રહ્યા છે.

દીકરાના બાપુ પણ મહેમાનો સાથે બેસી હતી
 રહ્યા છે. આવ્યા તઈં અધે સૌએ જોયો હતો. બધા-
 યને વિશ્વાસ હતો કે:- “ઓ હો હો ! અરે ! આ
 બિચારી નાગડકાની માથેડું બિંથી ઝાંપલી આપણાં
 ઘોડાંના શું દિસાબમાં ! હમણાં જભોજમ ફૂદી જશે.”

તેમણે માંડવા પક્ષનો જુલુ ફરકતો ત્યારે તો
 કાઠીએ વાતનો વળ ચડાવી કંઈક મૂક્યે જ રહેતા.
 નીચું મુખ રાખી માંડવિયા સોની સરભરા
 કંઈે રાખતા,

ફક્ત રેફાં ગામના કળાધાધલ અને એમના
 દીકરા નેઠસુર ધાધલ આથે બેઠા બેઠા આ તારીરો
 જોઈ રહ્યા. આ બાપ દીકરાએ વાટમાં ઘોડિયુંની
 ખૂન સાચવણ રાખેલી. એટલે જીવાન ગજરાએ થરકરી
 કરી કરી બંનેને છોભીવા કરી દીધેલા.

કંઈક જાનોયા ભોલી ઊઠ્યા કે: “બા ! આ
 આપા કળાધાધલ અને નેઠસુર ધાધલની કળખજીઓ !

શોવાં તો આમ જ રંખાય.”

ભાવનારનો બાઈબંધ મોઢું મરકાવી જવાબ
 આપતો કે: “આપા ! ઘોડિયું છે તો ઈન્દ્રમકારા-
 બની પરિયું જેવી, પણ હાલ્લેના ધાગિય નથી, એટલે
 શું હાલે ? વાલે જ રહેવું પડેને ? માંડનાં ગાદલાં
 જેવી છે ?”

આ વેંણ બાપ દીકરાએ વા વળોટ વોણી
 વોણીને હેવામાં સંધરી રાખેલા. આથી બંનેની મજ
 માટી ગયેલી. નીમાણા ઘઈ બે ય જાનોયાના અલંકારી
 વર્તનને જોઈ રહ્યા છે.

ત્યારી ક ફૂડ ફૂડ થતા ઝાંપાના કમાડ બંધ
 થયાં. બંને બાજુ મરાણું મૂકણી. અને ભૂતના છરા
 જેવા રાક્ષસની શાપસી જેવાં, જમરાજના પાડાના
 ચીંગ જેવાં, ભાલાં ઝાંપણી ઉપર જાનોયાઓ જોઈ
 રહ્યા. સૌ કળાં છૂક થતા ભોલી ઊઠ્યા:-

“જીવાધાધલ આપણને ભૂંડા લગાડવા ઊભા
 થયા છે. આ તે કંઈ ઘોડાં ફૂદી થકે ?”

મરક મરક મૂચછમાં હસતા દીકરાના બાપને
 એક વજ્ર માંડવિયાએ આવીને સંદેશો કહ્યો:- “ભાઈ !
 રામખાર ! તમારા દીકરાની જાનમાં તો ત્રણેય પરજના
 ડાકરો પધાર્યા છે. ભેળા કંઈક રંગે રંગે ફાં પાણિ-
 વારા ઘોડવા છે. અમારા ગામને યોભાવવા ક્યાં ક્યાંથી
 પંથ કાપીને બધાય પોતપોતાના અતવંત તોચીંગને
 દાખડો કરાવ્યા છે. તો અમારે આ ઘોડાને અમારા
 ગામની ખાખૂડ જખૂડ ઝાંપલી કેકવાતા જોવાના કેડ
 થયા છે બા ! ઈ અમણા કેડ પૂરા થાય કે અપ-
 રાધ્ય સાંગેયુ વરને વધાવવા અધે આવ્યું માનો.”

રામખારર કહે: “જીવાનો, મુંઝણા શું ?
 પૂછે તમારા પાણીપંથાને કે કં ? હી, દુધ, જોગણ
 બટકાળાં તે શું ચકવેતાં હતાં ?”

કેટલાકનાં રૂંવાડાં ધગી ગયાં. ઘણાએ ઘોડાની
 ગરદન ધાબડી. કાનસૂરીમાં આંગળી ફેરવી, જાણે કે
 વ્હાલા જાનવરને પૂછી રહ્યા કે:- ‘ફેડારો ? અતવંત
 પ્રાણીઓ નીચી ડોક કરી થાકના માપાં ઊભાં હતાં,

કોઈ વહેરો લાવળી છે એટલે માંડવિયા ઝાંખામાં જિભા જિભા બરછી જેવા વેંસ કાઢે- કે-; “આ જોયા ફૂલમાળિયો ! બસ મારો ભાઈ ! ત’ઈ જેઈ લેજો હમણાં તમારે બજાજ ઝમ કરતોહને આની કોર આવી સમજે !” અને ડાકરો ખડખડ હસી પડે ફૂલમાળિયાની કાચા સામે મોઢ માંડતો તેનો માલિક લેઈ જેઈ જતો, કારણ કે લાકડાના કમાડ તો નહિ પણ લેહાનાં બલકાં ભેંઠિય આપીને જાણી કે એને ભોંમાં સમાઈ જવા કહેતા હોય એમ લાગતું.

વળી કોઈ તાજણ ખડતાલીને ધૂળ ઉડાડતી જિંડે જ ને? તાજણની લેહાના સળિયા જેવી કચાચેલી કાચાના પડછદ પગની પ્રાછટય પોચી ધૂળમાં ઘસતી.

ત્યાં તો વળી માંડવાવાળા ઉપાડો લેતા ‘એ એલી ખડતાલે ઈ તાજણના ડાખા ભલકાં ફૂટતા’ક ને આપડા નાજડાની શેરિયું ને ધવિતર કરશે બા!’” અને ખરેખર તાજણને આકળો જાયેલો સવાર ઝબ ફઈને રાગવાળી ગંધો, ઘોડીને દરવાજાની સામેસામ લીધી, સો જાનેવાનાં ઉંચાં અધ્ધર ચડી જતાં, જંદુકની ગોળી છૂટે એમ તાજણ છૂટી, જેવી ઝાંખાની લગાલગ આવી કે ચારેય પર્ગાં બિલાડી જેમ ખોડી જિભી થઈ રહી. અડધાક નાડવા તાજણના ધગ ઠસડયા. સવાર માંડ માંડ ઉપર રહી શકેલો. જાનેવાના મોઢાં વીંલ્યાં થઈ જતાં. સામા જિભા જિભા માંડવાના ડાખરાએ કીકિયારી ને દેકારો ચડાવ્યા.

હવે તો એક પછી એક એમ ચારપાંચ ચડતા લેહાની યુવાનોએ મરણિયા પ્રયાસ કરી જોયા. એક માથોડું ઉપરના જિભા બલકાં ઘોડાને ધરાડ ડરાવે રહેતા હતા.

જુવાનિયાવ વાકયા એટલે પાંચ સાત આધેડ કાઠીઓ એની જામેલી ઠોંઠિયાલી ખાતાવવા લુગડાનો ઉડોય અડવા દીધા વગર સવાર થયા. એની શંખમાં ધીંજાણા જેવેલી કસાવેલી ચમરડાળ, ફૂલમાળ્યું રેહમ્યું, લખિયું હતી. એના દૂધમલિયા વછેરા પણ હતા. અફેસાસ ! એ જધાચ લાખલાખની કિંમતનાં ઘોડાની આજ કારી જ ફાલી નહિ કાઠીની અવવવિદ્યા ઉપર જાણે કે પાણી ફેરવતાં હોય એમ એ

જાતવંત પ્રાણીઓ ઝાંખાનાં કમાડ જેઈ જેઈને વેગ રોકી લેતા હતા. અગર તો ચાલાકીથી ફરડકો દઈ, મોઢા ફેરવી લેતાં હતાં. દરેક વખતે માંડવિયાનાં મહા બોલાવા અને દેકારા કરવા ચાલુ જ રહ્યા હતા.

રામખાચરનું મુખ કિતરી ગયું... ગજગજ થયો. સવાસોમાંથી એકેય ઘોડામાં આ દરવાજાને ઠેક વાનું પાણી રહ્યું નથી સોને આ પ્રશ્ન મૂકવી રહ્યો માંડવાવાળાને થયું કે ‘બસ હવે થઈ ઈ ડાકરો ખૂજ ભેંઠિયા પડયા છે, એટલે ઈલુંકિયા ચા ત્રંબાળુ ઠોલ અને બે શરથાણું મંગાવ્યા ..

લોઠકા ખાવડાની થપાટું ઠેલીએ ઠોલ ઉપા ઝીંકી. શરથાણાએ શરથાઈમાંય વીરસ વહેતો મૂક્યો અને માંડવિયાએ હાકોટા કર્યા. કે ‘ડાકરો ! તમારા જાતવંત ઘોડાને લઈને ધરવાડયેલી હાલ્યા આવો! ચાખમાં દાખડો બહુ પડ્યો છે. તમારા જીવ જેવ વ્હાલાં ઘોડાં માટે ગરમ પાણી તૈયાર છે. પછી થી ગેળ દેયું. હાં મારો ભાવો ! મોડું થાય છે.

“હાલ્યા આવો ધરવાડયેલી સાંચેયું હમણુ આવે છે.”

કાણુ જાણે કેમ આજ વખતે રેડાના સિરોર વર્ષના બુઝવું મની ઘોડીના માલિક આપા કાળા ધાધલની કાચામાં જાણે કે દેવ આભા. ઠેલની દંડીએ ઇંડીએ એ બુટ્ટો યુવાન બની માંડયો ધુલવા. પડયે જ નેમની ગરડનાં ઈંડા જેવા વાનની ઘોડી જિભી જિભી ધરવર વરર થરર કાંપી રહી છે. જાણે કે ઘોડીની ભેટીએ ભેટીએ દેવના ચંપાણે છે. નાખોરાં ફૂલાવી, કાનસોરી ઠરડાવી નાંખી, કેથવાળી ઝાટકી... ઘોડી પૂંછનો અંડા પીઠ સુધે ઉપર ઉપાડની જેમ નાખિરેર ફૂટતાં હોય એમ ડાખા ધરણી ઉપર પ્રાછટી રહી છે.

જાનેવાના બે ચાર જણ આ જેઈ રહ્યા છે. પહેલીયા રામભાઈ ખાચર પાસે. વાત કરી કે, “રેડાના ધાધલ ડાકરો ભાપ દીકરા અને એમની ઘોડિયુંનો રંધ ફરી ગયો છે. એમાંય બુટ્ટો અને એની ઘોડી તો જાગી જ ગયાં છે. વાટમાં અમારી છોકરમતિને લઈને અમે જ બેચ જાપ દીકરાનાં અને એની ઘોડિયુંના પાંડાં બોલ્યા છઈ... મરડી થઈ ગઈ છે.”

રામખાચર આપા કંપા ધાધલ પાસે આવી
અને પાછી ઉતારી બોલ્યા “કળા ધાધલ ! માફ નાક
કપાશે બાપ ! તમારી તો અવસ્થા છે, કપા ન હાલે,
પણ જેહુર ધાધલને કયો વછેરીને એક વખત ઝાંપો
દેખી જોવા રંગવાળો.”

જેહુર ધાધલે કહ્યું : “આપા રામખાચર ! હર
હર કરો, તમારા માનીતા જાનેયાએ બાપ દીકરાની
રેવડી કરવામાં બાકી રાખી નથી. અમે એવા નવરા
નેથી કે દીકરાના પાડની ઘોડિયુંના પેટમાં ભલકાં
વગાડવા ઝાંપો કુદાવવા કૂલાઈ બઈ બા ! આ અમારી
મનિયુંને એકી અડેને એટલે એકવાર કૂદા વગર રહે
જ નહિ”. પછી કેને ખબર છે ? જરાકેજ ફેર પડેને
કે તરત જ ઘોડિયુંના પેટમાં જ ભાલાં આવે ! આંતર-
ગનો ડગલો થાય, ઈ અમારે નથી કરવી.”

જેહુરભાઈ આટલું બોલી રહે ત્યાં તો ઢોલે
ધબાંગ ધબાંગ ગળગળનો નાદ જાગ્યો, અને બૂકો
કાળો ધાધલ ભાલનો ચિત્તો ફૂટે એમ ઘોડી ઉપર
ગપા અને બોલ્યા : “જેહુર ! આટલું બધાવની આજુ
બેવી છે. મારાથી નથી રહેવાતું તારા રામ ગયા હોય
અને વછેરીમાં વિશ્વાસ ન હોય તો કંઈ નહિ જોઈલ
મોટી મનીની ઝપટ.” કહેતાકેને અર્જુન બાણાવલીનું
તીર છૂટે તેમ ધોડી છોડી ચૂકી.

એક બે અને સાડા ત્રણ ગણીએ ત્યાં તો....
જાનેવાની આંખુ’ ફાટી રહી “આ હા હા હા, આ
વખતના આ જુવાનની અને ઘોડાની આવણી બીજી
ભાવની છે. સો બોલી રજા. ઘોડાનો વાજ વધે.
આવી—આવી—આવી—

કહેતાકે તો ચારેવ પગ કોળમાં લઈ મનીએ
સંકેતે કથો, વખબર વૈકળો ભાવનું રેડું ઠેકે એમ
બગલ ઝમઝ કરતીક મની ભલકાંથી ઉપર એક વેંત

ઊંચે અબર કપાને હવામાં નીંટણી ઉછાળીને ચાવી
નાગકાની પઠોળી બજરમાં. ગાંડવિયા ડાયરાની વચ્ચે-
વચ્ચ.

“શાખાશ ! શાખાશ ! ધન્ય ! ધન્ય !” જાનેયા
અને મહિલીઆએ ભલકાશ ભણ્યા. એ ઘંટો હજી
શમે નહિં ત્યાં તો જેહુર ધાધલના હાથમાંથી વછેરી
છૂટી, પાછળ રહી ગયાનો પછતાવો કરતી હોય તેમ
રમરમ અવાજ વેરતી ઝાંપો ફૂટી ગઈ.

ડાયરાએ બાપ દીકરાને બચ્ચું બરી બરી નીચે
ઉતાર્યા. સોને પૂરી ખબર તો ત્યારે જ થકી કે ખેલ કરનાર
ઘોડાનો સવાર તો ચિત્તેર વર્ષની વયનો છે.

અને એની ઘોડી પણ પંદર વર્ષની આધક
ઉંમરની છે. ધાવોડું ભેંચા ઝાંપાનાં કમાડ અને એની
ઉપરના ચૂંકો ચૂંકો હાલ ભેંચા ધારદાર ભાલાંના
ઉપર કપાને પાંખો ચેટાડી હોય એમ આપાને પીક
ઉપર હેચમેશ રાખીને આ બાજુ ઊતરી છે.

સી મરકી ભૂલી ગયા. ચાંદની વાતો ક્યાંય
અંબોપ થઈ ગઈ. પોટા મનના અને ખેલદિલનાં એ
એંધાણ હતા.

x + x

[આ વાત લેખકે આજથી પાંચાશ વર્ષ પહેલાં
સાંભળેલી હતી, ત્યારબાદ જેહુર ધાધલ પોતાને જ
મળવાતો પ્રસંગ પડ્યો. એમને પૂછ્યું કે “આ પ્રસંગ
કેમ બન્યો હતો ?”

આપા જેહુર ધાધલે પોતાની જુવાનીના એ
દિવસો યાદ કરી, શરમાતા શરમાતા એમના પિતાની
વાત કરી, અને પોતા વિષે કહ્યું કે મને તો કંઈ ખબર
રહેલી નહિ હું ક્યારે મની ઉપર સવાર થયો અને
ક્યારે એ દરવાજે ઢેરી ગઈ....”

હાલ ઘોડા વલ વંકડા, હાલ બાંધવાં હંધિયાર;
ઝાઝા ઘોડામાં ઝીંકવાં, મરવું એક જ વાર.

x

ઘોડો ઘોડાને ઘાટ, અસવારે જીભો નહિ;
જેહુ’ ભાણું ભરે અંકાશ, મીઠે ભાળ્યો માંગડો.

ધાણૂમૂલાં ઘોડાંની વાતું

મૃણુભાઈ પાલિયા (માજી ડી. વા. એસ. પી. ગુજરાત રાજ્ય)

ઘોડાં એટલે દેવાંગી-આ વાત સમસ્ત હોસા-
દૂના માનવ સમાજમાં પ્રચલિત છે. ઘોડાને સારી
નરસી કોઈ પણ જગ્યામાં ભૂતપિચાય કે ડાકિની
શાકીની નહતર કરી શકતી નથી એવો નિશ્ચિત વૉક-
મન ચાહ્યો આવે છે, અને કદી પણ કોઈ ઘોડેબાર
એવી બાબતમાં કાળી સૌદમની અધાર રાત ગણાય
તેમણે કે કલાઈ કોઈ ઉજડે કે મેલી જગ્યાએ પણ
મૂંઝાણો નથી એવો પણ લોકમત રૂપે છે. આ
બધી વાતોનું હાદ તે એટલું નક્કી જ વાપ છે કે
ઘોડેરવાર થવા પછી આદમી વજના હેરાનો બની જાય
છે. અને એનું માનસ પણ મદાઈભયું બની જાય છે.

આજે જગતમાં વાત્રિક સાધનો આવી પડતાં
ઘોડાનું માતમ ઘટયું છે, નહિતર તો ઘોડો માણસનો
મિત્ર અને જીવનસંગાથી, રસુસંગ્રામનો સારથી અને
અભયગક ગણાતો. એનો દેખાવ અને સૌંદર્ય પણ
પૃથુઓમાં અજેડ ગણાય. એનાં ચીલ પણ દેવાંગીનાં
દીપાવનાર જગત પ્રસિદ્ધ બન્યાં છે. કોણ જણે કેમ
પણ મનુષ્ય માત્રને ઘોડું જેટલું બહાવું લાગણે કે
સુશોભિત લાગણે એટલું એકે પ્રાણી નહિ લાગે. કેટ-
લાક ઘોડાંનાં શુભચિન્હોથી જને ઘેર બંધાય એનાં
દાળદરનાં પણ ભુક્કા થઈ ગયાના અને મનકામનાઓ
સફળ થવાના દટાતો પણ દેવાય છે. વળી એટલાં
જ કોઈ અપુખ ચિન્હનાં પણ જનાવર જણાં છે કે
જેના આવવાથી ઘરમાં ઘણું નીકળી જાય છે પણ
આવા ઘોડાં એ સારા શુકને બંધાય તો વધી નથી
આવતો. આ બધું રિગતથી જોવું જણવું હોય તો
શાલિહોત હવદળનું અગાધ શાસ્ત્ર સર્વ કંઈ કદી શકે.

હવદળાતુ બળ

એટલી વાત તો નક્કી હતી કે ઘોડાં એ મૃત્યુ-
લોકના વિમાન કહેવાતાં અને એનાથી ઝડપી વાહન
યંત્ર યુગ પહેલાં એકે ન હતું. જેટલું કામ જગત
ઉપર માણસોએ રસુસંગ્રામ ઉપર કે વેવારમાં ઝડપથી

કયું છે એ બધાંમાં ઘોડાં માણસના કર્મમાં ભાગીદાર
નહિ પણ અજેડ ભાગીદાર બન્યાં છે, જેને ઘેરે ઝાઝાં
ઘોડાં એ મહા જિંતાવર ગણાતો. રાજ મહારાજઓ
બન્ના એ પણ ઘોડાંના બળ અને પરાક્રમ પર બન્નાના
આખા ઈતિહાસમાં દાખલા છે. અને એક દુહો કહે છે કે:
ભાવન હજાર બાંધિયા, ઘોડાગઢ ગિરનાર;
કમણ તકે સોરઠ સમો, ખળહયદળ ખેંગાર!

આ રીતે ઝાઝાં ઘોડાંને ધણી સમજત સૌરા-
દૂનો રા. હતો. અને એવા જ ધણે ઘોડે આવતા એ
ખંડ ખાતા, ધરતી ખુંદતા અને મુલકના મહિપત
બનતા ઘોડાંને ઉઠેર પણ સૌરાદૂની ધરામાં એટલો
બધો થતો અને એવા ઘોડા પાકતા કે જે મેવાડ,
ચારગડ, બુંદી, કોટા, કુશબગઢ, અદવર અને નીમાડ
માળવા તથા અનેક રાજસ્થાનોમાં ચારણો ઉઠેરીને
અને સોદાગરીમાં આખાના જહોર દાખલા છે.

અશોચકી મળેલી જગીરો

આ ઘોડાંની સોદાગરીમાં બુંદી, કોટાના રાજાઓ
જસદણ તાલે કડુકના ચારણ ભુરાભા જેસજને પાંચ
ગામ મળ્યાં છે. જે જગીરના ઠાકોર તરીકે એ ચારણો
આજે પણ ત્યાં વસવાટ કરી ભોમવટો કરે છે. અદવ-
રની લાવણેરીમાં આ સુપ્રસિદ્ધ ચારણનો રંગીનચિતર
કામમાં ફોટો છે, કુશબગઢમાં હીડોણીયા ગામ
ભાડવાના ચારણોને મળેલ છે. ઈડર તાલે સવાસલા
ગરણી (કોટડા પીઠાની બાજુમાં)ના ચારણોને મળેલ
છે. નિમાડમાં અને માળવામાં પણ બીજા કેટલાંક ગામો
સોદાગરીમાં ચારણોને મળેલ છે. એ ઉપરાંત ચીરપાવ,
સોનેરી સેલાં, રેટા, મંદીલ, (માથે બાંધવાની જરીપન
પાથ) સોનાનાં કડાં, કસ્તુરીઆ મુગના ડુંડા કસ્તુરી
સહિત. આવી તો અનેક વસ્તુઓ ચીરપાવમાં મળતી
જે મેં પોતે અમાસ ચારણોનાં ઘરોમાં નજરે જોઈ છે.

ચેતક અને ચારણ સોદાગરો

આજે પણ કાઠિયાવાડમાં ઘોડાં જગજહેર

રીતે મંજળ અને ઉત્તર પ્રદેશમાં મોટી સંખ્યામાં વર્ષથી ખેંચાઈ રહ્યા છે. અને ગુજરાત તથા ખાનદેશ આજ સુધીમાં હજારો આંગળીઉં કરડાવીને ઉછેરેવ ઘોડાં લઈ ગયા છે અને લઈ જાય છે. પણ આ સરવા સોરઠનાં ઘોડાં ખૂટતાં જ નથી અને બીજી લઈ ગયેલાં પૂરાં, થાય છે અને બીજાં ઉછરતાં નથી. એથી કાઠિયાવાડમાં લેવા આવવું પડે છે. આ કાઠિયાવાડમાં ઘોડાંનો ખાસ ઉછેર ફક્ત ચારણો જ કરતા અને ઘોડાંની સોદાગોરી પણ ચારણોની જ હતી.

મેવાડના મહારાણા હમીરને ડ્રાઇંગ્રાની ઉપર આવેલ ગોડ નામનું ગામ જ્યાં આઈ વરૂડી રહેતાં તે આઈ વરૂડીએ વરપ ઘોડા આપ્યાના ચારણોના રાવળો પાસે દુહાગીતો છે, પણ આજે તાત્કાલિક સામગ્રી પૂરી પડી શક્યા એ રાવળોના મેળ પાડવાનું મારે માટે મુશ્કેલ છે. એજ રીતે મહારાણા પ્રતાપનો પ્રતાપી ચેતક પણ ખોડના ચારણો પાસેથી લઈ ગયાની હકીકત છે.

આઈ નાગબાઈને એકબે લ ચાવડો

આઈ કામઈ પાસે સમજાઈ (ગરૂડ) જાતની બે સુંદર ઘોડીઓ હતી તે જોવા જમલાખો બાઈબાની કાંટયામાં જાય છે અને ત્યાં બૂદ્ધે ચૂકવે આઈ સામે શુદ્ધ બુદ્ધિ છતાં ન જોઈવાનું જોવાઈ જતાં જામ લાખો ઘોડીઉં લીધા વિના વળી જાય છે. અને પ્રાપ્ત થાય છે. એ જ રીતે આઈ નાગબાઈની બે ઘોડીઉં હીરાજ અને પરવાળ્ય અડખે લ ચાવડા નામના રાજાએ કડાવતાં એની રાજધાની આઈના ગ્રામે ઉજ્જવડ થઈ અને અડખાલગ કંઈ અડખાલ કાંટ પર આજનાં પાણી આઈના ગ્રામથી ફરી વળ્યાં. એ નિશાનીમાં આજે પડધરીથી ઈશાનમાં ઉત્તર કાંઈ સરા નામનાં ગામે પાસે અડખાલ ચાવડાની-રાજધાનીનાં બને કાંઈ ખંડેરી વચ્ચે આજ નદી વહે છે, જેને સામે કાંઈ બાધી અને અણુદપર (રજપુત વસ્તી) ગામે આવેલાં છે, અને જ્યાં નાનું ગઢડા ગામ ॥ ત્યાં આઈ નાગબાઈનો ઘડો આ ખંડેરી વચ્ચે આવેલો છે. બાજુમાં બે ભોંયરા બગ અ સ્થામાં લોકો જતાવે છે અને કહે છે કે: આ ભોંયરામાં આઈની ઘોડીઉં સંઘરી

(સંતાડી) હતી અને ત્યાંથી આઈ ઉપાડી ગયાં.

રાવળોના ચોપડામાં

કાઠિયાવાડના ચારણો ઘોડાં ઉછેરતા, સોદાગોરી કરતા અને દેશપરદેશથી લાવી રાજાઓને ભેટ ધરતા અને મુલમાં ૧ લા કીંમતી ઘોડાની કિંમત અંકાય તે પ્રમાણે બધાય એક જ કિંમતે રાજા મહારાજ ખરીદતા. ચારણોના રાવળના ચોપડે ઘોડાનાં દાન અને માનના ઘણા દુહા ગીતો છાંદો વિ. ચડેલાં છે, પણ સમયના અભાવે જોયાં કરવામાં વાર લાગે. એ રાવળદેવ ફરતા ફરે છે. અને નાચો માંડવા-આખા કાઠિયાવાડ નીમાડ-ગુજરાત માળવા વિ. પ્રદેશોમાં જાય છે. એને ચોપડે ચારણોએ “તુકીં ઘોડાગીસ વડાહય વીસ યેરાકી (ઈરાકના) ધરાની એકવીસ” એમ કહીને ઠેટલા લોડા ફેરો આખા તેનું સુંદર ગીત છે. એ સાબીતી છે કે ચારણો કયા કયા દેશથી લોડા લાવતા અને કયાં કયાં પૂરા પાડતા, અગર દાનમાં પણ દેતા. ઉદેપુર, જ્યેષ્ઠપુર રાજ્યોમાં ઘણાં ઘોડાં હજારો રૂપીએ માગ્યા છતાં ન આપ્યાના દાખલા એ રાવળોના ચોપડામાં મોજુદ છે. લોડાં એટલે મૃત્યુ લોકનાં વિમાન હતાં એ પ્રમાણે એની જાળવણી હતી, અને એ જ પ્રમાણે એની માવજત ચાકરી હતી.

ઘોડાંની ચાકરી

એક દુહો કહે છે કે રજપુત ઘોડીને ધી પીવરાવે છે ચૈત્ર માસમાં લોડાંને ધી પાવાથી એની છાતી વજની બને છે અને એને હાંફય (સ્નાસ) નથી ચડતી; એ દુહો કહે છે કે :

લોડાંને ધી પાતે, કામન કર આણે નહિ, ચમકી દી ચડયે, એતો પારકાં પોતાનાં કરે.

પારકાં ગામ બીજની હકુમતનાં ગામ આપણી હકુમતમાં જોળવી દીએ છે. અને પડેર એક દી ચડયો લોય ત્યાં લોડાં ઘેરો નાખી દુશ્મનને દગાવી દીએ છે.

પછી સ્ત્રી ઉત્તર આપે છે—

અગન બટુકાં વાં ભરખાં, - ૧૧ -
 અને ઘોડાંની મોર જાય :
 કામન કહે, સુણ કંથડા,
 આ હરણ્યાંને ધી કોણ પાય ?

જ આગના બટકાં ભરે છે, વા ભરખે છે—
 અને ઘોડાંને દોડવામાં પોગવા નથી દેતાં એવાં હરણ્યાં—
 જ્યારે પતિ દેવ દોકાર ખીજઈ જવાબ આપે છે:
 અગન બટુકાં વા ભરખ્યાં,
 અને ઘોડાંની મોર જાય;
 પણ કંથ કહે સુણ કામની,
 ઈ બેલાડે બે ન જાય.

બેલાડ એટલે બે અસ્વાર થઈ બેસે ત્યારે ઘોડાં ઉપાડીને જતાં રહે પણ આ તારાં વખાણેલ હરણ્યાં બે અસ્વારને લઈ બે ડગલાં ન ભરી શકે— એટલું જાણ અને ઘોડાંને ધી પાતાં ભલી વધુ આડે આવતી નહિ. આદુકાળના વખતથી ઘોડાંનાં માન હતાં અને હજી છે. પણ આજે સમય પ્રમાણે ઘોડાંનું પોસાણ નથી. ગામેગામ બસો દોડતી થઈ એમાં ઘોડાં કોણ ઉછિરે અને કોણ રાખે !

આઝાદીખાદ ઘોડાની અવહરા

આજે કાઠિયાવાડમાં સ્વાતંત્ર્ય પછી આશરે એકાદ લાખ ઘોડાં અદ્રબ થઈ ગયાં છે. કોઈ સુખી ઘર ધણી, બે સતીનો ખેડુ કે જાગીરદાર અને ધાણા મરચાનો કોષળો ફેરવતો વેપારી ઘોડા વિનાનો નહતો. દરબારો, તાલુકદારો અને ૨૦૭ રજવાડાંનાં જતવાન કિમતી ઘોડાં કઈ કબજતાનમાં ભંડારાઈ ગયાં એના પતો પણ નથી. એના માટે વિચાર કરવો એ પણ અરણ્યચર સિવાય કોઈ ન જણાય. જ્યાં કાળ ઘોડાનો કોળીઓ કરી ગયો ત્યાં દોષ કેને દેવાય ? પણ એકદી ઘોડાં યાદ આવશે.

વાણ અને વિષ

આ ભૂમિમાં તો ચર્દના પાળીઆમાં પણ ઘોડાની સ્વારી ચિતરાઈને અચર થઈ છે. આ પાળીઆ એકદી પુરાવો આપશે કે માણસનો, મેળ અને સંબંધ

ઘોડાં સાથે કેટલો આઠો હતો. ઘોડાની વાતું ગીતોમાં અને બીતોમાંથી નહિ જાય એ વાત નક્કી છે.

મુસલમાની શાસનમાં પણ ઘોડાને ગાજમદં કહ્યો છે અને એનું હાડપિંજર જગતના પ્રલયમાં પણ નહિ તૂટે એટલે શૂરવીર ઘોડાને વર્ણવ્યો છે. અર્જસ્થાન દેશનું સંસ્કૃતમાં નામ પણ અર્વચાન અર્વન ઘોડો રથ ન પ્રદેશ. અર્વસ્થાન અપભ્રંશ થતાં બન્યું અર્જસ્થાન. આ પ્રદેશમાં ઘોડાનું અનેરું સ્થાન હતું અને દુનિઆનો કોઈ સભ્ય દેશ એવો નથી જ્યાં ઘોડો માણસના જીવન સાથે પ્રેમથી વણાએલ નહોતય. વળી ઘોડાને દરેક દેશની આબોહવા પણ માફક આવે છે. જેમ માણસ દરેક દેશમાં રહી શકે છે તેમાં માણસનો જીવનસંગાથી મિત્ર હોવાને કારણે ઘોડો પણ દરેક દેશના હવામાનને અનુકૂળ થઈ જાય છે. એ વાત સાબીતી પૂરે છે કે માણસ અને ઘોડાને જુદાઈ કુદરતે નહોતી આપી.

એ પ્રતાપ પવંગનો

ઘોડાના સદ્ગુણ, શીલ, શૂરવીરતા અને સ્વાધી ભક્તિના દાખલા પણ અજોડ છે. અગાઉના રાજકુમારોની વાતેવાતમાં દેશવટો દેવાય ત્યારે ફક્ત એક ઘોડો સાથે અપાતો અને એ ઘોડાને લઈ જ્યાં જાય ત્યાં કુળવાન તરીકેની એની ઓળખાણ એના કુળવાન સ્વરૂપવાન ઘોડાને લીધે જ થતી. એ ઘોડાને પ્રતાપે જ એ પુરૂષ પરાક્રમ કરી જાગીર કે રાજધાની જમાવતો અચર અરણ્ય શાહી સુભાગોરી જેવી નોકરી અચર બાદશાહી અંગરસકતું રથાન મેળવતો. એકંદરે ભાગ્યવાન ઘોડાને પ્રતાપે પુરૂષનું ભાગ્ય ખુલતું એવા અનેક દાખલા ઇતિહાસોનાં પાનાં પરાઈ ધરાઈને રજી કરે છે.

જ્યેદેવ ધરમાર મહાભય જ્યારે દેશવટે જાય છે ત્યારે સાથે ઘોડો લઈ નીકળી જાય છે. આ વાત આપણા દેશમાં જાવશિશુલુમાં જ સમજવવામાં આવતી. એટલે કે બાળકે બાળકને ગળથૂથીમાં પાઈ દીધેલ હતી. એ જ રીતે વઝવાણના કુંવરને એક ફલમાળ ઘોડો ઉપર દેશવટો દેવામાં આવ્યો અને એણે રાજસ્થાનમાં ઝાવરાપાટસુની રાજધાની નથી નદાર

ધોડીના પ્રતાપે અને સર્વે પોતાનું પરાક્રમ ભેળવીને જમાવી: આમ દરેક રાજદરબારમાં અને સારાધરે પોતાનું જતવંત કુળવાન ધોડું એ વરનો કે રાંધ્યા-નીનો સંપૂર્ણાર છતું એનું જતન જીવની જેમ થતું.

એક અટારીને કારણે

લીંબડાના કાકર હનુભા અને કુર્તેસિંહ પાસે અટારી જતની ધોડીઓ હતી તે મેળવવા ભાવનગરના મહારાજ વલેસિંહજીની પ્રબળ ઈચ્છા થઈ અને મળણી મુકી. ત્યારે ફાટેલ મીંજળના હનુભા અને કુર્તેસિંહ તરફથી જવાબ મળ્યો કે એક છાળડામાં અટારી અને બીજા છાળડામાં ભાવનગરની ગાદી-જે ઈચ્છા સાટાં કરવાની થાય તો મળાવજે. આ વાત પરથી મહારાજને સટાકે લાગી ગયો અને (ધુકણીઆ ગામનો) જેઠા ગોવાળીઆને ઘોઘાણી બંને બાઈઓનું કાસળ કઠાવ્યું. એવી જ રીતે જસાજી સરતાનજી કોટડાસાંજાણીના પણ પોતાના ધોડાંના જોર પર એટલા બધા મુરતાક હતા અને બકીને કહેતા કે- અમારી ધોડારના ધોડાં ફરતાં હોય ત્યાં કાઠીનાં ધોડાં ફરકે નહિ અને ફરકે તો જટલી જમીનમાં ફરે એટલી જમીન કાઠાણા અને ચારણોને કુષ્ઠાણીસુ કરી દઈએ.

મહાપરાક્રમી મલ્લ

આ વાતની ખટક એ વખતના શૂરવીર કાઠી દરબાર ભાડલાના ભીમખાચરને થઈ. એટલે એણે ભાડલાના ચારણો પાસેથી સંબંધમાં મલ્લ ધોડી બળે પડીને લીધી. આ મલ્લને કહે ॥ કે - ૧૨ મુદ્દનું કોટીક બળે ચોટ્યું રહેતું. આ મલ્લને હિંદુર અને જોધપુરના રાજાઓએ મૂલવતાં છતાં આપેલ નહિ. એ મલ્લ દરબાર ભીમ ખાચરને દીધી અને એ મલ્લ પર ચડી જસાજી તથા સરતાનજી સામે ઠડવાથી ઉપરના ભાગે કરમાળ નદીને કાંઠે ભેટી થયો. મલ્લ ધોડી ગાંડી કહેવાતી. ત્રણ અરધાર આવતા હોય એમ ચોરમી સઢપ ચડાવતી. વચ્ચે સવાર અને પાછળથી પૂંછોએ અંડો ચડાવતી. આપા ભીમના કાઠીઓએ કોટડા સંજાણીનું પણ વાળ્યું. બુંગીઓ વાગ્યો અને જસાજી તથા સરતાનજી પોતાના શૂરવીરોને લઈ વારે ચડયા. કાઠીઓ કરમાળ કાંઠે ચોગ્યા-અને પીંગાણુ જામ્યું.

આપા લીમે જસાજી સરતાનજીને રણમાં રોળ્યા અને ભા કુંભાજીને ખટકતા કંટા નીકળી જવાની ભલકાર ભાડલે ગઈ. આ મલ્લ જેટી ચારણોને ઘરે હતી તેટી દુધ ઉપરાંત સોમસુ સાટા ખાઈ ઉભરેલ. ઠાણમાંથી મોકળી થઈ જતાં ચારણના એકના એક ખોટયા દીકરાનું ધોડીકે ઓસરીમાં પડેલ, એ ધોડીઆમાં ગળું પરિવાઈ જતાં ધોડીઆ સોતી (સહિત) ઊંચા પડ-વારના ઓરઠાથી કૂદીને આઠલાલ હેઠે જમીન પર ગઈ, પણ ધોડીઆમાં સૂતેલ બાળકને આબાદ રાખી આરતે રહી ધોડીકે ગળામાંથી કાઢી નાખેલ. આ બનાવે જાત પરંખાવ એમ કહેવાય છે. એ જ મલ્લ ઉપર ધોડીઆમાંથી બચેલ બાળકને બાપ નમંદાને પેલેપાર પોતાની પોઠિય (વણજર) મુકીને રોકડા ફૂપીઆનું આંગળું (બડીઓ મુંદર કટાબ કરી હીરની દારીઓથી ગૂંચેલ અને સેમરના ચામડાના ખૂણા ફોરાવેલ તથા સેમરના ચામડાની વાધરીની દોરીથી મોઢું બંધાય તેને આંગિણું કહે છે જે ધોડા ઉપર ગાદીની જેમ નખાય છે.) લઈ આવતાં મધ્ય નરબદામાં ઉપરવાસથી પૂરે આવતાં ગોથું ખાઈ ગયેલ. ધોડીએ અસવાર ન જાળવતાં આથે જઈ પાછી ફરી અરધારને આડીપડી પોતાપર લઈ બહાર લાવેલ, એ મલ્લ ધોડી આપા ભીમને રણમાં કેમ હરાવે !

ઝોલાંદના ઝોટણાં

ઉપરના ધીંગાણાની ઊંડતી વાત ભાડલે આવેલ. એમાં જણાવેલ કે આપા ભીમની મલ્લ ગૂઝા પોડી ગઈ અને અસવારે ધવાણો. ગઢમાં મુંઝવણ થઈ, પણ ગઢવી હાજર હતા તે પડકારી ઊંડયા કે: 'આઈને કહેા કે- અમારી મલ્લને મારી મા ત્રણ વખત નજર સામે જોવરાથી સોવરાની જોગોસુ ખવરાવતાં અને નળીત્રી ધી દૂધની સીંચેલ છે. એટલે જો જૂડા પોડી ગઈ હોય અને અસવાર ગુડાણો હોય તો એ મલ્લ અને મલ્લનો અસવાર કોઈ કાળે ન લોય. આપાભીમ સંવાન મત ન આવે તો હું ચારણ નહિ. મલ્લ મરે નહિ અને ચરાવા દીએ નહિ.'

ખરેખર એમ જ બન્યું કે મલ્લ અને આપા ભીમ વિજય પરીને આવ્યા. તે પછી આપા ભીમ

કેટક લઈ બોટાદ ઉપર ઉતરેલ તે વખતે કુંભારાની (પાળીઆદ પાસે) સીમમાં આપાબીમ ધારે તાજણ ઘોડી હતી તેની ગરદન પર ઝાટકનો ઘા થતાં અસ-વાર ખેરાણાનો કાઠી ધાધલ ચેતી જતાં ખેંચી વાઘે ઘોડીને ખેરાણા, ખેરાણા (ચોટીવાથી દક્ષિણે ચાર ગાઉ) લાંબા અને અસવાર ઊતરતાં વાઘ (લગ્નમ) ઢીલી થતાં તજણની સંકળ (ગળું) લખડી પડી અને તાજણે પ્રાણ તજ્યા.

એની વેલ આધમી ગઇ

એવી જ રીતે ચોટીલાના આપા સોમલા ખાચ-રની સાંગી જાતની સુપ્રસિદ્ધ ઘોડીને યુરોપીઅન પોલી-ટીકલ એજન્ટની ઘોડી સાથે ચોટીલાના કુંજરને ફેરા ફરી માથે ચડાવી પાછી ઉતારવાના હોડ બંધાતાં સાંગીનો કામચો નીકળી ગયો છતાં સાંગી હોડ પુરી કરી પાછી આવી અને યુરોપીઅનની વેલર ઘોડી હેરી મરણ પામી જેની કબર ચોટીલાના કુંજરની તળેટીમાં ચડાણના પહોલા ટેકરે જ છે. આ સાંગીનો વંશ આજે ખતમ થયો છે. મધ્યનો વંશ પણ નથી. છેલ્લી મધ્ય સંવત ૧૯૮૦ માં ભાડલાના દરબાર માણસુર ભોજ મરણ પામતાં તેના પાછળ અઢવાડીઆના ઉપવાસ કરી જતી રહી. એના જતાં પ્રાણ પંખિરૂને પાંચ મણ ભુવાર પારેવાની ચરખમાં આપશું એવું આપા રામખાચરે કાનમાં કહ્યું ત્યારે એ મધ્ય વૈકુંઠવાસી બની.

એવાં તો આ ભોમકા ઉપર અનેક ઘોડાં પાક્યાં જેણે આપે (જમમણભાઈએ) લખ્યા પ્રમાણે માથુસે માણસનાં ઊંત ગાયાં અને બીરદાવ્યાં પણ જેમ સિંહને સાચથી ન બીરદાવ્યા તેમ ઘોડાંને પણ કોઈએ બીરદાવ્યા નહિ. કારણ કે ઘોડાં, ગાય, ભેંસ કે ઘોડાનાં ફાન ન કરી શકે. છતાં અમદાવાદ જેવા કોંક ચારણોએ અને આપ જેવા કોઈક પરખંદાએ એનાં અમર ચરિત્રો નાદ રાખી, આપ જેવાના પ્રેમના કારણે આજે અદ્ય એવી શાદમાં આવેખ્યાં છે તેનો ધન્યવાદ આપીએ એટલે એણે બાકી સર્વજન શ્રી મેઘાણીભાઈએ પણ ઘણાં ઘોડાંને અમર કર્યાં નથી કર્યાં ?

પારકરમાં ચોટીલાનો અમર-ટીંગો

આ રીતે જ કાઠિયાવાડની બીજી જાતવંત

ઘોડીઓનો ઘણો અમર ઇતિહાસ છે. જે કટકે કટકે સૂતગ્રામ : બની રહ્યો છે. આજે જતો પણ જતી રહી છે, કિંમત પણ રહી નથી અને દુહા વાનું રહી જયે-પારકર પ્રદેશ (જે હાલ પાકીસ્તાનમાં)માં, ગાના ઠાકોરનું ૧૨ ગામનું પરગણું છે. ત્યાં આગલા જમાનામાં ચોટીલાની ચાટીની પોઠવ (પીટીઆઓ ઉપર સારી જાવ લઈ જાય તેને પોઠવ કહે છે) ભરી લઈ ગયા છે અને ત્યાં એ રણા ઠાકોરે ચોટીલાનો ટીંગો બનાવ્યો છે. ટીંગાપર ઘોડીઓ દોરાવે છે, તેથી એમની માન્યતા મુજબ ચોટીલાની ધરતી ઉપર પાકે તેવાં જ ઘોડાં પાકે છે. પણ એ ઘોડાં ત્યાંની આબોહવા પ્રમાણે ખૂબ જિંદાં અને લંબાઈમાં વધુ હોય છે. રૂપે રંગે અને કાનસુરીમાં અસલ કાઠિયાવાડી નમુનાનાં પાકે છે. આવાં ઘોડાં તે પછી આખા રાજસ્થાનમાં ન પાકતાં ફક્ત ગડાનગરમાં જ પાકે છે. ચોટીલાની ચોવીસીમાં ઘોડાં લગભગ ૧૪નાં માથનાં જ પાકે છે. ધસુ રૂપ રંગ અને ગુણ શીલ ચોટીલાની ચોવીસીનાં ઘોડાં જેવાં કંપાંચ નથી થતાં.

અમર ચેતક

મનુષ્યના ઇતિહાસમાં ઘોડાંએ શૂરવીરતામાં સદાય માણસને સાથ આપ્યો છે અને પ્રસંગે એના પ્રાણને પણ બચાવ્યા છે. મહારાણા પ્રતાપનો ચેતક અનેક લગઈઓ હાથીના કુંભરચળ પર ડાખા માંધી લડ્યો. એ જ ચેતક જ્યારે મહારાણા પ્રતાપ ધાવલ લઈ બેથુલ થાય છે ત્યારે મહારાણાને લઈ હલદી-ઘાટના મેદાનમાંથી દુરમનોના ઘેરામાંથી હજારો ઘોડે-સ્વારો અને હાથીઓની કતારો વીંધી મદદના હાડીમાં કહેવાય એવા દુરમનો વચ્ચેથી મહારાણાને સલામત રીતે પોતાના જનના જેખમે કોમળમેરના પહાડોમાં જઈ ઉતારે છે, આ યુદ્ધ, બતાવે છે ! કે મેવાડમાં મહારાણાનું રાજ્ય અવિચલ રહ્યું હોય તો જટલો પ્રતાપ મહારાણાનો છે એથી વિશેષ પ્રતાપ મહારાણાને જીવણને મેવાડ લેર કચવનાર ચેતકનો છે. આ ચેતકને ઘોડો કહેવો કે દેવ ? જટલા મહારાણા અમર છે એટલે જ તેનો સંગ્રામજીવનનો સંગાથી ચેતક અમર છે. અમરનું સ્વાર્થણ

દરેક દેશમાં જટલો શૂરવીર મહાપુરુષ થયો

તે દરેકનો સંગાથી તેનો શુરવીર નામકીત અથબન્યો છે પણ આજે માણસે માણસને વાદ રાખ્યો છે એના સાચા સંગાથી એને અમર કરનાર અથનું નામ એણે ખોઈ દીધું છે. અથથાઓ કહે છે કે આગળ ઘોડાને પાંખું હતી. અને આજે પણ ઘોડાના આગળ ગોઠણથી ઉપર અંદરના ભાગે એ પાંખોના નિશાન રહી ગયા છે અને એ ભીંગડા જેવા નિશાન જેટલા બિંચાં અને ઉપડતાં હોય એટલું ઘોડું વધારે ઘોડવાના વેગવાળું હોય છે. એ હકીકત છે. સૌ કોઈ ઘોડાના શાખણદાર એ વાત ઉપર ઘોડાં પારખીને રાખે છે. એ પાંખું ઉપરથી જાતવંત ઘોડું ઓળખાય છે. પણ ઘોડાનાં એ દુર્ભાગ્ય એટલે મનુષ્યને સાચવતાં એણે પોતાની પાંખો માણસના સુખ એવના ભેસણા માટે ઓછી કરી નાખી અને આજે એની કિંમત પણ કાંઈ ન રહી.

આગળના બૂઠા ચારણ રજપુતો અને કાઠી દરબારી કહેતા કે ભોળાનાથની દશ હોય ત્યારે ચોટા ઘોડાના અસવાર થવાય છે. એ ન્યાયનો એક દુહો બેલે છે કે :

“હુનામે વીરડી, ખડીઆમે બજાર;
કીધા કીરતાદે, વડા ઘોડાના અવાર.”

ઘોડાંની સૂઝ ને યુક્ત

ઘોડાનો સવાર હોય તેના ભેળું અજ અને જળ તથા બજાર સદાય સાથે રહે છે. હવે એટલે આગળ ઘોડા પર કાઠો માંડતા. એ કાઠાની આગલી ઢીંગલી પર પાણીનો પોટલીઓ (નાની મચક) બાંધતા અને ઉપર ખડીઓ રહેતો, તે ખડીઆમાં અડીણ, સાકર, એલચી, બાનું વિ. રહેતું. અને ઘોડા પણ કેવા સમજી અને સવાર સાથે જીવ મળેલ હતા કે સવારો પણ ત્રિ સંઘ્યા કરતા ત્યારે ચેગડું છાંડી પાણીને આરે સંઘ્યા ત્રાયત્રી કરે અને ઘોડો સાણી થઈ પાછળ બિભા રહેતો. આ તો આપણા આ જમાનામાં પણ નજરે જોએલી વાત છે. વળી ખાનદાન ઘોડો કે ધોડી અરવાર તો ધુપણ નાનામાં નાની ચીજ પણ ઉપરથી પડી જાય તો બિગા રહી જાય છે. અસ્વાર એકલા હોય અને સામે કોઈ હેર હોય એટલે કે કાંઈ જોખમ હોય તો ઘોડું મારગ મૂકી દઈને આડે ધડ ચાલવા

માંડે છે. કોઈ વંકી જગ્યા કે ડુંગરનો ગાળો અગર નહીં નાણું હોય તો કૂદીને ઝપટ કરતું રવારનો ખચાવ કરવાના હિસાબે જ હાલે છે. ક્યાંય પુર નદી નાળાં હોય તો અસવારને ઘોડાંએ જીવ જાય ત્યાં સુધી જતન કરી સાચવ્યા છે. અને રક્ષા કામે જવું હોય ત્યારે એના ફરકાનાં (નાખોરાંના અવાજ) સુંદર શુકન આપતું જ રહે છે. એની હાવણ એટલે હણહણટીનો મોઢાનો અવાજ પણ કર્ણપ્રિય હોય છે. એની લાદણ એટલે નિસાર પણ મકાનોને લીંપીગુપી પવિત્ર કરવામાં ખાસ વપરાય છે. આ બધાં શુભ કારણોને લઈને જ ઘોડાને દેવગી કહેવ છે એમાં લવલેશ શંકાને જ્ઞાન કેમ હોય ?

અથચોરીએ ઇતિહાસ રચ્યો

જાતવંત અને ખમીરવંતા ઘોડા મેળવવા માટે રાજા મહારાજાઓ અને ઠાકોરો તેમ જ ગરાસદારો ખૂબ કાવાદાવા કરતા એવા પણ અનેક દાખલા મોઢાયા છે. અટારી ધોડી સારૂ હનુભા અને ફોતેસિંગના માથે કાવતરાં થયાં— એ જ રીતે જસાજી અને સરતાનજી પર વીતક વીત્યાં. એમ જ બીનાં સારાં ઘોડાઓની બાબતોમાં બનેલ છે. ચોટીવાની સાંગી ધોડી અસલ તો સોઢાણા ફાટાણાની સીસોદીઆ મેરના ઘરની ધોડી હતી. પણ એ ધોડી ચોટીવાના સોમલા ખાચર માટે વસતડીના ચારણો દયા ફટકાથી એટલે ચોટી કરી લઈ આવ્યાની હકીકત છે. અને તે જ કારણે વસતડી ગામમાં ચારણોને ચોટીવા તરફથી ખાચરોનો આપેલો ગરાસ છે. આ ચાંગી ધોડી મા દીકરી બેજ હોય. ત્રીજી બચ્ચું અવતરે એટલે એક ઓછી ઘઈ જાય. એ જ રીતે માણીકી ધોડીના વેવાનું છે. એટલું જ નહિ પણ અસલમાં માણીકી આંદલીની (રાજકોટ બાબુ) ત્યાંથી ઢસાના કાઠી ખાચર પોતાનું ગચેલ પરગણું પાછું ઘેર કરવા ચારણ તરીકે ચાંદલી દરબારના મેયાન થઈ રહ્યા અને ભરોસા બેસાડી માણીકીને ઉઠાવી ગયા. પછી ઢસાનું પરગણું ઘરે કપું અને માણીકી ત્યાંથી વછેરી સહિત ભાગી છૂટી ને ચાંદલીના દરબારમાં આવી. ચાંદલીમાં માણીકીની ઉપર ઘણી ઘઈ ગચેલ અને ગઢપણમાં વીડમાં રખડીની છૂટી મૂકેલ ત્યાં તેનો પગ ભાંગતાં દરબારે માણીકીને મુકિત આપવા

ગોળી મારી જીવી મોટી માણુકી વીડમાં મરાણી એવી જ વહેતી ઘોડારમાં માથાં પછાડી મરી ગઈ અને મા દીકરી બન્નેના પ્રાણ પ ખેર રવગે જઈ મજમાનો અમર ઈતિહાસ રહી ગયો. એ જ માણુકીના વેલાની ખીજી માણુકી માત્રા વડેના ઘેર હતી. ત્યાં કોઠાસ નળીઆના કાકેર થી જલમસિંએ કચ્છમાં પોતાનું પરગણું ગુમાવતાં કાઠીઆવાડમાં આવી વસ્યા. આપા માત્રા વડેને ત્યાં ચારણના વેસે રહ્યા અને જોઈ ઘીધું કે આ ઘોડી આપા માત્રાની લઈ જઈ તે નળીઆ કોઠારાનો ગરાસ પાછો વળે. એટલે કાકેરે મેઘલી રાતમાં ખાતર દીધું અને ઘોડી કાઠી. પણ બંધાણી આદમી એટલે ઝડપાઈ ગયા. અંતે માત્રા વડેએ એનું પરગણું પાછું વાળવા પોતાના હાથે ઘોડી છોડી દીધી અને કહ્યું કે કાકેર પરગણું પાછું વળે ઘોડી અમારા ઘર ભેગી કરશે. કાકેર કોલે બંધાઈ ઘોડી લઈ ગયા તે ગયા અને ઘોડી ગળેથી ન છૂટતાં માત્રા વડેને કચ્છમાં જવું પડેલ.

દેવાંગી મલ્લ ઘોડી

બીકાનેર મહારાજને કમા પાલીઆની મલ્લ ઘોડી જોઈ થઈ જવું પડેલ. કમા પાલીઆને ૧

માસ સુધી મેમાન તરીકે રોકેલ પણ ઘોડી ન દેતાં મહારાજ કોચગાણા અને બીમાર પડેલ. તે તબીબી કમા પાલીઆએ કાઠીઆવાડ જ પોતાનો દેશ ત્યાં કાંધલપર ગ્યાવી એ પાંચ હજારમાં બેધપુર અને બીકાનેરમાં મગાએલ ઘોડી પોતાના વહીવંત રાવજને દાનમાં આપી દીધી. એનો વેલો ભીમરાના દરબારી (ચિટીલા પાસે) પાસે સને ૧૮૪૦ સુધી હતો. ત્યાં છેલ્લી મલ્લ પાળીઆદમાં ધમદિં દેવાનું જ્યેરે વયા મછી આપા બાણુના હાથમાંથી રવગે સીધાવી ગઈ. મૂન્યનો કોલ મલ્લા પછી માંદી પડેલ મલ્લનો જીવ ગયો હતો. એ રીતે આ દેશમાં અને દરેક દેશમાં ઘોડાનો ઈતિહાસ સુપ્રસિદ્ધ કરવા માટે સંશોધન કરનારને મળી શકે એ હકીકત છે. પણ આજે આવો પ્રયાસ કરનાર કોઈક જ જુના જણનેદુ સ્વીરલા નીકળે. હિંદુસ્તાનમાં તો આ નાની નમણી ભૂમિ કાઠીઆવાડ ઘોડાનું ઘર ગણાય અને એના ગામડે ગામડે જો ઘોડાનો ઈતિહાસ કિ તેનો જોડો ક્યાં જઈવો મુશ્કેલ છે. બીજા મુલકોમાં ઘોડાના રસિયા ધણા હશે, પણ ઉછેર અને ઈતિહાસની માબોમ તો સોરઠને જ કહેવું પડશે.

૩૬ ને ત્યહલે ઘોડાંની અત્યારે ૫૧ જાત ગણાય છે !

(૧) માણુકી. (૨) કુટાળી માણુકી (૩) હિરાળ (૪) પ્રવાલ (૫) પારેવી (૬) જખાદ (૭) ટીલાત (૮) રેડી (૯) વીજળી (૧૦) કેસર (૧૧) માછલી (૧૨) માટૂત (૧૩) હિરણ્ય (૧૪) ઝપડી (૧૫) સેંતી (૧૬) રેશમ (૧૭) સેનાની (૧૮) વાંગળી (૧૯) ખગી (૨૦) વાંદરી (૨૧) વાઘજી (૨૨) તાજજી (૨૩) મની (૨૪) ખેંગ (૨૫) ટેલ (૨૬) શીંગાળી (૨૭) દેવમણી (૨૮) લાડી (૨૯) સપનાય (૩૦) લળી (૩૧) ભૂતડી (૩૨) જોહલી (૩૩) અમરદાળ (૩૪) સુગટ (૩૫) માતંગી (૩૬) બાઝ (૩૭) વાલઈ (૩૮) ફૂલમાળ (૩૯) સિંચણ (૪૦) હેમન (૪૧) રીમી (૪૨) નોરાળ (૪૩) કાહુલી (૪૪) બેરી (૪૫) મુંગલી (૪૬) અટારી (૪૭) છોગાળી (૪૮) પાંખાળ (૪૯) લાંઘી (૫૦) બાંચ (૫૧) પિયુડી

—જેઠસુર ખારોટ (કુંભણ)

રંગ બોદલાને!

દાદુભાઈ મ. ગઢવી (ધુનાનું ગામ)

જેવપુરના ઉગમણે પાદર ધોળા પાણકારના
તંબુ તણાઈ ગયા છે. સોરાષ્ટ્રને: ચારણ-સોદાગર
કરસન રાબો કાઠિવાવાડી ઘોડાનો વેપાર કરવા રાજ-
સ્થાનમાં જિતયાં છે.

છત્રીસ છત્રીસ જાતિના દોઢસોક ઘોડા બાંધ્યાં
બાંધ્યાં હમચી ખૂંદી રહ્યાં છે.

હે કરણુ જોર ત્યારી સુ હોય,
જગ જાતવંત કે કે સભેય
નખ ચખખ રૂપ શોભા નવલલ,
અણખોટ શીલ જાતી અસલલ
મુખ શરીર ધીજ શોભાય માન,
નાસકા ફૂલ કરમજોનિદાન
ચાચદો બાલ તથ પૂર ચંદ,
દરસત જાણુ વાહન દનંદ
સોહંત દોષ અખ તાંમ સાંમ,
રોપિયા દોષ સાંગે રામ
કત્રીય ઊલે લેખણુક લાન,
સાંગેસ ગોસ દરસે સાંમાન.
બળ લૂમ જૂમ કરું કેશવાળ,
માણુક લટ દિસે મનાળ
ઝોપંત કંધ ઝોહાં અનાણુ,
ફૂકડ કંધ જેચી કઠાંણુ
પલગંસ પીઠ દીસે પ્રમાણુ,
ઝોપિયા વગ બાલેક આણુ
અમરીસ પૂજ ખુલી સુચંગ,
રંગીયા કેક બહ લાત રંગ
છતીયાંસ બલ ચોડી સાંમાન,
સાલિયંત પાસ આરીસ માન
દેવળ યંલ પાયંસ દોર,
નખસાં કટોર નજીયાં નકોર
સાંકડે દિરે ઉગાર સામ,
હે પૂર કદે ધણિયાસ હામ

ધજ વડાં લેણુ સામા ધસંત,
કેકાણુ તંગ દોદો કસંત
ઝોહડા સપીઠ રજપૂત આય,
વરણિયા ખેંગ તણુહું સવાય

(ઉરામ જાતિના નખ-ચખની શોભાવાળા,
ખોટ વગરના, અસલ જાતિના, શીજના ચંદ્ર જેવા
વાંડાં મોવાળા, કમળ સુરખા નાકવાળા, પૂનમના
ચંદ્રમા જેવા ચાચરા વાળા, સૂર્યના ઘોડા જેવા; શાળી
ચામ સરખાં રથામ રેત્રેવાળા, લેખણુ તથા સાંગે-
સના જેવા કાનોવાળા, લોસ જોમ કૈથવાળી વાળા,
ફૂકડ કંધા, ધલંગ જેવી પીઠોવાળા, બાલેક જેવી
જોવાળા, ભાત ભાતની રંગીલી ચમરી જેવી ખૂંદી
વાળા, ઘણી જેવી ચોડી છાતીયા વાળા, અમરીસા જેવી
તેજસ્વી રૂંવાડી વાળા, દેવળના ધંબ જેવા પ્રંગો વાળા
નકોર નજીયા વાળા. પોતાની છાયાથી ભકતતા, ભાગતાં
હરણને પકડનાસ યુદ્ધની સાંકડપમાંથી ધણીને ઉગા-
રનાસ, ધણીના મનની હામ પૂરી કરનાસ, તલવારીની
ધાસમાં સામા ધસનાસ.)

આવાં ઘોડાંની સારવારમાં સોદાગરના માણસો
ખડે પગે ઊભા છે. રૂપે મટેલા ટોકાની સટું લેતો
કરસન રાબો તકિયાને અઢેલીને બેઠો છે. છેક ઉપાદે
બાધેલા અઢીક વરસના બોદલા વઢેસ પર તેની નજર
મંડાણી છે.

દોઢસોઘ ઘોડાંની કતારને જૂંડી લગાડે તેવી
બોદલાની ઘોકલ છે. લાંબું મોટું, લાંબા કાન, બીજે
અવતાર રૂપે-રૂપાળો થાવા તપસા કરતો હોય એમ
આંખુ વીંચી પાછલો ડાબે પગ તેણી બોદલો ઊભો છે.

કરસન રાબો મનમાં વિચાર કરે છે: ‘જાણું’
આ બોદલાનું ગરામ કોઈ ઘાલે કે નઈ? આ વીરાને
ઝવેરી કોઈ નીકળ્યે કે નઈ? સોરકના સીમારેથી
મીઠી રાજરવાનના ઝાંપા સુધી દુર્ પતોંગો, કેટલાં
જાતિયાં ઘોડાં વગર પરીત્રાપે અપી ગાં ધણુ આ
બોદલાનો પારખુ ટલુ ભેટશે નઈ. બોદલો રૂંડે

વેથાવા વન્નાં પાછો જા. તો તો ચારી ચારણી સોદા-
ગરી અને કાઠિયાવાડી ઘોડાનું પાણી લાજે. માણું
ભારે થાશે.’

કરસન રાખે આજ વિમાસણમાં ડાહીના કતરા
ઉપર લાથ ફેરવે. ત્યાં જોધપુર મહારાજ જસવંત-
સિંહની સવારી ત્યાં આવી. કાઠિયાવાડી ઘોડા બરીદવા
ખુદ જસવંતસિંહ જસવંતસિંહ ત્યાં આવ્યા.

કરસન રાખાએ પાછી માથા પર મૂકી મહારાજ
જસવંતસિંહને ચારણી ઠમે સલામ કરી.

જસવંતસિંહ ઘોડાને જોવા લાગ્યા. કરસન
રાખે ઘોડાની વંસાવળીનો એપડો ઉબેળો ઘોડાના
પૂર્વજની ખાનદાનીની વાતો સંભળાવતો જાય છે. આ
રેતમની, આ ચાંગની, આ ભેરીનો વછેરો, આ હીર-
ણની, આ કૂલમાળનો કટકો એમ એકેક ઘોડાની પીઠ
ધામણને કરસન રાખે મહારાજ જસવંતસિંહને ઘોડા
બતાવી રહ્યો છે. જસવંતસિંહ ભેળા કેટલાક ઘોડાના
પારખુ ઝીણી નજરે ઘોડાના ખામ જેઈ રહ્યા છે.
કરતા કરતા ઉપર બેઠા બેઠા ભોલવા તરફ સહુ વળ્યા.
બોલવાને જેઈને મહારાજ જસવંતસિંહને હસતું
આવ્યું: ‘ગદવા ! આવાં રૂડાં રૂપાળાં ઘોડાં હાથે આ
લજમણો વછેરો. શું લેવા બાંધે છે ? રસ્તામાં કોઈ
ઠાઠી મીર ન મળે ?’

‘ઈ ઠાઠી મીરને આખ્યા જેવો નથી હોતો !
તમજેવા રાજની ઘોડારમાં બંધાય તેવા ગુણવાળો છે.
હાથીના દંતશળ ઉપર ડાખા માડે ઈ બોદશીની બોલા-
દનો છે. ભેંસતું કે ગધેડીનું ધાવણ નથી ધાવ્યો,
મહારાજ ! કદીક સીંધુડા સર ખેંચાય. તલવાયુની
ત્રમઝડું બોલવા માડે અને પડાશે લાજ તો બોલશે.
આકાશમાં જિંદે હો ! પૂછું સંતાડીને પાછો ન પડે
બાપ !’

‘શું કીમત છે એની ?’

‘પાંચ હજાર.’

‘હે ! પાંચ હજાર ?’

‘હા હા, પૂરા પાંચ હજાર. કીમત એના રૂપની
નથી પાણીની છે.’

જોધપુર મહારાજને આશ્ચર્ય થયું. ‘આ ટારડા
વછેરાની સોદાગર પાંચ હજાર રૂપિયા કીમત આંકે

એવું તે આમાં શું હશે ? વળી ચારણ સોદાગર છે.
દજાફટકાની રમત ન રમે, છતાં આની પરીક્ષા તો
કરવી જ જોઈએ.’

‘બલે બારટજી, રૂપિયા પાંચ હજાર આપશું,
પણ જરાક તેનું લટકું દેખાડો !’

‘બલે બાપા.’ કહી કરસન રાખે દોઢસો ઘોડા-
માંથી બોલવાને હોડાવે. ચોટકું ચડાવીને વચમાં બેઠો
રાખે. ટાઢો લેમાળા જેવો બોલવા ત્યાં પગ ઊંધતો
હોય તેમ ચોટકું નીચું રાખીને બેઠો.

‘જે જવાની’ કહી કરસન રાખે રાંગવાળી ને
બોલવા બદલ્યો. ઘડી પહેલાં ઝાલ્યા ખાતો બોલવા ચોટકાની
કરડાટી લોલાવવા મંડવો. પૂંછડાને ઝડો માથે લઈ
લીધો. ચકર-ચકર ચકર મંડવો ફરવા. ‘એ... બાપ હવે
જે જે બોલવાનું પાણી !’ એમ કહી લગામને છોડો
મોઢામાં લઈ ખેંચ લાથે ભેજ બાળુથી જમૈયા લઈ
બોલવાના ડાખા ને જમણા પડખામાં ધ્રુવ ધ્રુવ ઝીંકી
દીધો. મૂક સુધી લોલીની ચોટકું લઈ. માથે બેઠેલા
કરસન સળાએ પરકાશે કર્યો. ‘રંગ બોલવા !’ ને
બોલવે ચારેય પગ સંકેત્યા. બકાક ઝમ પથસેક હાથ
માથે મહારાજ જસવંતસિંહનો હાથી બાંધે. ‘તો તેના
પર ખાજાણો. રાખેનો ફેળવારેલ હાથી. આગલા બે
પગ વાળી સુંકે જિંદી કહી ગયા ને બોલવાની છાતીમાં
હાથીના દંતશળ ખૂંચી ગયા. ઠેકઠેક માદી કરસન રાખે
હિંદરી ગયો. ‘વાહ... બોલશે ! રંગ કાઠિયાવાડી
ઘોડાને !’ જસવંતસિંહના મોઢામાંથી ઉઠવા નીકળી
ગયા. શૂળમાં પરીવારેલાં કુલ જેવા બોલવાને હાથીના
દંતશળમાંથી ખેંચી લીધો. બોલવાની આંખનું નેતન
ખાંસ નીકળી ગયાં તો. બોલશે લીરગતિ પામી ગયો.
જસવંતસિંહે ચારણ સોદાગર કરસન રાખાને
કહ્યું ‘બારટજી આ દોઢસો ઘોડાને કાલ સવારે
આપણી ઘોડારમાં બાંધો જજો ને જ કીમત લાજ તે
લઈ જજો.’

મહારાજ જસવંતસિંહ ઘેર પધાયાં અને કર-
સન રાખે હરખાતે ને સોકમિત્રિત સળા નેત્રે
બોલવાને જેઈ રહ્યો.

નોંધ - આ વાત કંઈકાંસાના રામભાઈ શ્રી ગોળગાઈ
જડવી પાસેથી સાંભળેલી

કાઠિયાવાડી ઘોડાં

ગીત સપાખરૂં

તે પેં કળીશી કનોટી છોટી,
આમ સામી નય લોટી;
જોટી કોઠ ઝોળ નાહી,
કોટી નલકા મૂલ;
દોખિયાં હળા મેં દોટી,
શૂરા કરે ધાવ કોટી;
સોટી નકો ખાય જોટી,
શરૂ વાકા શૂલ.—૧

કાળી કેશવાળી,
હળે પગાં હાળી સમરાળી;
મોર કાંધ વાળી.
નળુ કુરંગી દેકાંવય;
ગળે નકો છોટી ગાળી,
વેગવાળી કોપકાળી;
ઘાટકે મેંગળાં માથે,
ળીર છૂટા બાણ.—૨

રેશમી લટાળી,
ખીન ખાખળળે નીધા હાળી;
બાજોઠિયા ત્રીંગવાળી,
ભાળી ફીજે જૂપ;
ત્રાંસળી કાબલા તાળી,
પડે એક તાલ તાળી;
ધાળી નીર ધાંભે, રંગ,
ઘોડી યારો રૂપ.—૩

અંગલીમેં પીએ પાળી.
તોર મેં ન રહે તાળી;
પડકા બંદુ દાધાળી,
પીછા ન કે પાવ;
જાંમમેં છૂતાવે,
કેંક સુરાકું અડાવે રંગ;

બગદેવભાર્ગ નદેલા (ભાવનગર)

દંગ કરે દોખિયાને,
એલે અશા દાવ.—૪
પિતા પુત્ર કો ન લીએ,
હાર જેમ રાખે દિયે;
અજળખી, ગજળખી શ્રીએ,
ઘોડી કે તે કામ;
કહે બલદેવ અશી,
કરમ્મી કાઠિયાવાડી;
દાડી દાડી રંગલીએ,
હુનિયા તમામ.—૫

છપ્પ

અપલા જયેં અમકંત.
બેગ બાહલ જયું પરા;
ગરહન મન હું મોર,
સંગ મેં શોભે સૂરા;
કનક વરણ આભરણ,
એક બાળે ન અપરા;
પવંગ તમુ દો પીઠ,
લેત જસુ કેક લંગુરા,
બલદેવ અસલ એવાંબિરદ,
નિજ સ્વામી રાંધે મરે,
ધવરાય અંગ ઘોડાં મળાં, (પદ્ય)
પર પાછો ડગ ના પડે.—૬
ખવરાવે તો ખામ,
લોકરહે નવ આંગોડે,
ધવરાવે તો ધામ,
ગડાવેડુ અમન બોડે;
ઝપટાવે તો જાય,
પરે દાખા જઈ દોડે;
નરણાં બોડાં યાય,
દલી નાખે પત્ર રોડે;
અસવાર લાને દોખાં લટે,
પટે ધાત્ર પલ ના પડે;

બલદેવ અશ્વ એવાં બિરહ,
ચલ્યાં કવિને ચોપડે.—૨

હુંહો

નતિનાં જિ'યાં જળર, છાતીનાં ચોડાં,
રાતી જેમ ખેળા રમે, (એવા) ઘર ચોલા ચોડાં.

શિવાજીનો અશ્વ

કવિતા

પૌન સમ ગૌન બાકો,
મૌન ભક્ત માલિકકો,
દ્રીનકો સંધાન જ્યોં,
નિ શા ન હુ રમ ન કો,
કૌન એ બરાબરીમેં,
હૌનહાર હોતો અશ્વ,
શ્રી ન બે હે તે હીં,
તેજ ઘટયો નાંહીં તનકો,
જંગલ પહારમેં

વિહાર થો સદૈવ બાકો,
હોક હય રક્ષક થો,
હિં દનકે રાજ કો;

કહે બલદેવ,
પ્રત શાહુકું દિખાયો પાની,
ઐસો શુન ખાની, અશ્વ,
શેર શિવરાજ કો,—૧

અકબરનો અશ્વ

તાકત ખગોળ પેઢમેં પગ ડાલે તબ,
હાયમેં લગામ લેત કદમ હુલાસકા;
કરત તપાસ એક પલમેં ને આસપાસ,
કદાવર ખાસ આરસી ન્યું, ઉભાસકા;
નત દોરમેં મેં કૌસા, જલહીં મેનાવ જૈસા
સો હત બૂલોક ખીચ રૂપ સપતાસકા;
પિંગલ સનંત નકી કીમત કયા લાખ પૈસા,
ઐસા ચલાક, અશ્વ હજરત અબાસકા-૧

૨૫. પિંગળશીલાધ પાતાલાધ (ભાવનગર)

પ્રતાપનો ચેતક

ચોર ઘનચોર યુદ્ધ,
લયો હલહી કે ઘાટ;

ચાટ ચાટ ખીર હાક,
થરક ભૂબથરકી;

તીર તલવાર અરૂ,
તોમરકી એક તાર,

ખાર ખાર પાર કીની,
લાર લશ્કર કી;

ગલ્લી ન કો ગામી,
લયો ગામી અરવલ્લી ખીચ,

કીરત જગ કામી ગયો,
અહલુત બલ આપકો,

કહે બલદેવ અરિ,
બૂંડ ન કે તૂંડ પર,

પ્રગટ પ્રચંડ અશ્વ,
'ચેતક' પ્રતાપ કો.—૨

બેગીદાસનાં જોર

હુંહો

પલમાં જળને પૂગતા, (એવાં)
પવંગ હતાં ને પાસ,
ખેલ ખાંડાનાં ખેલીઓ,
બાજ હ ને ગીદાસ,—૧

કલમ કનોટી છોટી માનકે લટ ખૂખ મોટી,
જોર લખી કોટી બડી અખિયાં ઉતંગ હે;
છતિયા ખિસાલ દાલ લંગે કંધ હું કે ખાલ,
ગરૂડસી ચાલ-કપીરાજ સી છલંગ હે;
મનકી પિછાને ખાત, આપ અસવારનકી,
જનકી ઝપેટ અરીફ્ટ જીત જંગ હે-;
પિંગલ સનંત અતિ અકબર ઉદાર પાસ
તરન રથ જૈસા પ્રવેત બરન તુરંગ હે-૨

લાખા ફૂલાણીનો ઘોડો પખૂપસર

હુલેરાયં કારાણી (કચ્છ)

કોઠ પુરુષ કો ઘોડલો, કોઠ સલૂણી નાર,
સરજનહારે સરજિયા, ત્રણ રતન સંસાર.

આ નાનકડો ઘોડરો અથનાં ચોંધાં મૂલ્યની કયા
કહી જાય છે.

કચ્છ-ઠાકિયાવાડના ઘોડા અને કચ્છ માર-
વાડની સાંઠણીઓની ઝડપી ગતિ એક સમયે સમસ્ત
ભારતમાં સુવિખ્યાત હતી. કચ્છના પવનવેગી વ્યથો
અને પાણીપંથી સાંઠણીઓની ગતિ વંદાંજિયાના
વેગની હરીફાઈ કરતી હતી. કેવાં હતાં પાણીના પૂરની
ગતિવાળાં એ કચ્છી પ્રાણીઓ !

મહાપતી મહાલતી, ફૂલંગે ચાલતી,
સાંઠણીઓ ગણાં ઝુંડ ફરતાં,
પવનથી ચમકતા, ઘોડલા ધમકતા,
ધમકતા ધરણુ પર પાવ ધરતા,
ઢળકતી ઢેલ-શી રણુકતી આજુછી,
ધનગતી કેતલો કનકવરણી,
ભારતી માતને જોગલે જોતી,
ધન્ય હો ! ધન્ય હો ! કચ્છ ધરણી !

આવી કચ્છની ધરતી પર આજથી એક હજાર
વર્ષ પર લાખો ફૂલાણી નામે એક પ્રતાપી રાજવી
થઈ ગયો. એના પિતાનું નામ ફૂલ જમ હોવાથી સો
કોઈ એને લાખા ફૂલાણીના નામે ઓળખતા.

કચ્છના કેરાકોટમાં એની રાજધાની, લાખો
ફૂલાણી મહા પરાક્રમી અને દાનવીર રાજા હતા. કચ્છ,
ઠાકિયાવાડ, ગુજરાત અને છેક મારવાડ સુધી એની
ઉજ્જવળ કીર્તિનાં ગુણગાન ગવાતાં.

કહેવાય છે કે એની પાસે એક 'સુવર્ણ પુરસો'
હતો. આ સુવર્ણ પુરસાનો એવો ચમત્કાર હતો કે
એના સુવર્ણ શરીરમાંથી નેટલો ભાગ કપાય તેટલો
બીજો જ દિવસે ભરપાઈ થઈ જાય અને એ સુવર્ણ
પુરસો સદા અખંડ રહે. આ કારણથી એ સુવર્ણ-

પુરસો ચોનાના એક અખૂટ ખજાના જેવો થઈ પડ્યો
હતો.

લાખા ફૂલાણીએ આ સુવર્ણ પુરસાના સુવર્ણનો
ગરીબોને, કલાકારોને અને કવિઓને દાન આપવામાં
સદુપયોગ કર્યો હતો. આથી એનું નામ ચારે તરફ
મચ્છર બની ગયું હતું, કવિઓ એની ઉદારતાનું
વર્ણન કરતાં કહેતા કે-

લાખા પૂતસમુદ્ર કો, ફૂલ ધર અવતાર,
પારેવા મોતી યુગે, લાખા રે દરબાર,
પલાણી હીરે જડી, સૂરત પંચાણી,
પરછમ હિંકો પાતશા, લાખો ફૂલાણી.

પારેવાને પણ જો મોતીનો ચારો ચણવા આપે
એવા આ લાખા ફૂલાણી પાસે ઉત્તમ ઓલાદનો અને
ઉમદા જાતિનો એક અંથ હતો. એનું નામ હતું-
'પખૂપસર.'

કચ્છની ધરતી ઘણા જૂના વખતથી ઊંચી
જાતના અંથો માટે પ્રખ્યાત છે. પખૂપસર પણ એવા
જ પ્રકારનો એક પાણીપંથી ઘોડો હતો. લાખા ફૂલા-
ણીને એ ઘણો વહાલો હતો. પીઠ પર હાથ ફેરવતાં
હાથ સરડી જાય અરે એના ઘર બેઠેલી માખી પણ
લપસી જાય એવી મુલાવમ અને સુંવાળી એની રૈશમી
ચામડી હતી.

પવનવેગી ચાલનો આ પાણીદાર ઘોડો ફૂલાણી
રાજની આખી ઘોડાઘારમાં પ્રથમ પંકિતનો અને સોથી
થોડ ઘોડો હતો. એટલે જ લાખા ફૂલાણીનો એ
માનીતો મિત્ર બન્યો હતો.

રણસંગ્રામના સમયે લાખો પખૂપસર પર જ
સવારી કરતો. જેવો લાખો શૂરવીર હતો એવો જ
શૂરવીર આ પખૂપસર પર પછું હતો. દુશ્મનના પ્રહા-
રોથી ડરી જઈને પખૂપસર રણમેદાનમાં પાછાપાની
કરીને કદી પાછો હતો નહિ. જમ લાખા જેવો એનો
અંથ પણ રણવીર હતો- રણવીર હતો.

જમ લાખા ફૂલાણીના આરણ્યક અથ પખૂ-
પસરને એકવાર એક વિચિત્ર પ્રકારનું દરદ લઈ
આવ્યું. કંઈ પણ દેખીતા કારણ વગર તે પોતાનો
એક પગ ઊંચો ને ઊંચો અલ્લર ઝીલી રાખતો.

જમ લાખાએ એના આ દર્દની ચિકિત્સા
માટે દેશવિદેશથી શાલિષોત્ર શાસ્ત્રના નિષ્ણત એવા
અનેક અશ્વનેદાને બોલાવીને કેટલાકે પ્રવાળ કાચે
લગાડ્યા, પરંતુ એના માનીતા અશ્વના આ નવાઈ
જેવા રોગનું નિદાન કરવા માટે કોઈ ઉપાય કારજત
નીવડયો નહિ.

આમને આમ છ મહિના વીતી ગયા તે છતાં
એના વધાલા પખૂપસર તો એવો ને એવો લંગડાતો
જ રહી ગયો.

એ અરસામાં ગુજરાતના સોલંકી રાજ ભુવના-
દિત્યના ત્રણ કુમારો રાજ, ખીજ અને દંડક દેશાટન
અર્થે નીકળ્યા હતા. ફરતા ફરતા આ ત્રણે રાજકુમારો
કચ્છમાં આવી ચડ્યા. રાજ સૌથી મોટો હતો. અંધ
હતો. આમ છતાં અશ્વ ચિકિત્સામાં એ નિષ્ણત હતો.

જમ લાખાએ આ ત્રણે કુમારોનો સારો સત્કાર
કર્ષો અને પખૂપસરના દર્દની ચિકિત્સા કરવા રાજને
વિનંતિ કરી. રાજ સોલંકીએ પખૂપસર પાસે આવીને
એના આખા શરીર પર હાથ ફેરવીને ભારીક નિરીક્ષણ
કરી લીધું. ઊંડી પરીક્ષાને અંતે એને જણવા મળ્યું
કે પખૂપસરને બીજ કોઈ પણ પ્રકારનું ખાસ દર્દ
નથી, માત્ર સ્વપ્રધાતને લીધે એ લંગડો બની ગયો છે.

માણસોને જમ સ્વપ્ર આપે છે તેમ લોહાએને
પણ સ્વપ્રનાં આવતાં લોહ છે, એ વાત એના લક્ષમાં
જ હતી.

સ્વપ્રની લડાઈમાં વાગેલા ઘાની ગ્રામણી
પખૂપસર એનો એક પગ જળીન પર માંડતો નથી એ
હકીકત એના લક્ષમાં આવી ગઈ. લોહાનું આ વિચિત્ર
દર્દ દૂર કરવા માટે તેણે એવો જ એક વિચિત્ર ઉપાય
અજમાવવાની યોજના કરી.

રાજ સોલંકીએ લશ્કરની બે ટુકડીઓ શસ્ત્ર
સજ્જ કરાવીને તેમને બહાર મેદાનમાં ખસી કરી દીધી.
આ બંને ટુકડીઓને રણસંગ્રામનો ખરેખરો દેખાવ
કરવાનો લુકમ આપવામાં આવ્યો.

સિંધુએ વાગવા લાગ્યો. રણમેદીના ગગનભેદી
નાદ આકાશને જાળવવા લાગ્યા. કૃત્રિમ રણસંગ્રામનું
આ રણમેદાન રણવીરોની રણહાકથી ગાજી ઊઠ્યું.

તલવાર, ખરછી, ભાલાં આદિ પુલ્કનાં શસ્ત્રો
સૂર્યના પ્રકાશમાં ચમકવા લાગ્યાં. ઉભય પક્ષો વચ્ચે
જણે ખૂનખાર સંગ્રામ જેલાવાનો ઘોષ એવું આભે-
લૂજ દરવ રજૂ કરવામાં આવ્યું.

એ વખતે જમ લાખા ફૂલાણીએ રાજ સોલં-
કીની યોદ્ધવણ અનુસાર પખૂપસર પર સવાર ઘઈને
એક વીરહાક સાથે તેને પગની એડી લગાવી કે તરત
જ પખૂપસરની આંખોમાં વીરરતનો જુલસો ચમકી
ઊઠ્યો. કોઈ અનેરા શૌર્યનું જોમ એનામાં ઊછળી
આવ્યું. સ્વપ્રનાં ઘા ભૂલી જઈને તેણે ગુરાતનના
આવેશમાં પોતાનો લંગડો પગ સહાય ! દેતો જળીન
પર માંડી દીધો.

ઉભય બાજુના સૈનિકોના હર્ષનાદોથી વાતા-
વરણ ગાજી ઊઠ્યું. જમ લાખાના આનંદનો પાર
રહ્યો નહિ. એના પ્રાણ પારા અશ્વનું અસાધ્ય દેખાનું
દર્દ આમ એમએક દૂર થતાં સોલંકી રાજકુમાર રાજ-
દેવને તે હર્ષથી ભેટી પડ્યો.

અંધ રાજકુમાર રાજની આ અજબ જેવી
હિક્મતના પુરસ્કાર તરીકે તેણે પોતાની બહેન રાયા-
ળનાં રાજ સોલંકી સાથે ધામધૂમથી લગ્ન કરી દીધાં.
એના વધાલા અશ્વ પખૂપસર પર એનો કેટલો નયો
પ્રેમ ! *

* ગુજરાત રાજ્ય લોકસાહિત્ય સમિતિ
તરફથી તરતમાં જ પ્રકટ થનાર 'કચ્છ કથામૃત'માંથી
ફેરફાર સાથે.

અશ્વનાં જાતિ, ગુણ, લક્ષણ અને પરખ

નારાયણદાન લાલજીભાઈ બાલિયા (રાજકવિ જમનગર)

ધોડાં સંબંધના સંપૂર્ણ જ્ઞાતા મહર્ષિ ગર્ગ, યુશ્મત અને શાવિહોત્રના મત પ્રમાણે ધોડાંની પૂરી ઉંમર બત્રીસ વર્ષની ગણવામાં આવી છે. તેમાં ત્રણ વર્ષ બે માસ અને બાર દિવસની એક દશા ગણવામાં આવે છે. આવી દશ દશ ભોગવતાં ધોડું બત્રીસ વરસની આયુષ્યનું થાય છે.

બત્રીસ વરસ બાદ ધોડાંની ઉપયોગિતા સવારીમાં લઈ થકાતી નથી.

કાઠિયાવાડમાં કાઠી ધોડાંની જ જાતિ ગણાણી છે. તે જાત મૂળ કચ્છ અને સિંધના ધોડાંના મિશ્ર લોહીમાંથી ફરપત્ર થયેલી જાતિ છે એવી પ્રબળ લોકમાન્યતા છે.

આ કાઠી ધોડાંની ૩૬ જેટલી જાત પ્રસિદ્ધ છે. જોનાં નામાભિધાન અને તે જાતનાં ઉછેર-સ્થાન સવિશેષ શુદ્ધ આ પ્રમાણે છે. આ ધોડાંના ઉછેરમાં કૃત્રિમ યોજના દ્વારા ધારો ક્વર લાવવામાં આવતો. તે ક્રિયા મુંગપર ગામના પેટરનરીસર્જન સુરતસિંહજી આજ સુધી કરી જણે છે.

નામ	ગામ	કોની પાસે હતી	૧૫ મુલ્ય	ભાડવા	ભીમખાચર પાસે હતી
૧ પીરાણી	ભામોદરા	લોધિયાણાના કાઠેર પાસે હતી.	૧૬ પટ્ટી	ભાડવા	કચ્છ-ભદ્રેશ્વરના મહેરા-મણજી પાસે હતી
૨ માણકી	ઠસા	ઈતિરિયાના સુથા બાધલ પાસે હતી	૧૭ વાંગળી	ઠસા	—
૩ કેશર	ભીમોરા	આઈ દેવલ પાસે હતી.	૧૮ ચાંગી	મોટીલા	સોમલા ખાચર પાસે હતી
૪ રેશમ	મૂળી	ચરખાના ચાંપસાજવાળા પાસે હતી	૨૦ હરણી	પાણીઆદ	—
૫ ખોદલી	ચૂડા	કરસન રાબા પાસે હતી	૨૧ પીરાણી	તાંજણ	ભડલી કલા લુણસરિયા પાસે
૬ વાંદરી	બગડ	કાળવા મેર પાસે દરવાજા ઠેકી	૨૨ મનચલી	જસદણ	—
૭ લખી	ખેરવા	કોઠી ગામના આપા છુણા પાસે	૨૩ રેડી	જસદણ	રેડી અથવા અટારી મરછુ-કોડાના શુંગણ ગામે ખેંચુલા વીરુભાને ત્યાં હતી
૮ મૂંગી	દડવા	—	૨૪ ચમરકાળ	હળવદ	—
૯ ઠેલ	ખાબરા	—	૨૫ મુગટ	—	—
૧૦ કૂંચમાળ	ગોસલ	લાખા કૂંચાણી પાસે હતી	૨૬ નોરાળી	—	—
૧૧ લીરાલ	મોહીઆ	—	૨૭ માછલી	—	—
૧૨ લાલ	લીંબડી	સેલાસા પાસે હતી	૨૮ મીંગાળી	લખતર	ભોડીલાવના મહંત જીવણ-દાસ પાસે હતી
૧૩ મની	ચુંદરણ	જાદવ ડાંગર પાસે હતી	૨૯ ઊગાળી	—	—
૧૪ જાબાદ	જેતપુર	—	૩૦ બેરી	મૂળી-મેવાસમાં	સનાળીના રાઠોડ

- ૩૧ ભૂતડી - જસદણ - માણવદર નવાબ કમાલ-
દીનખાન પાસે
- ૩૨ હેમર -
- ૩૩ થેણ -
- ૩૪ દાવલી -
- ૩૫ રીમી -
- ૩૬ લાસ - દડવા

ઉપર મુજબની કાઠીધોડની જતોમાં ૩૬ પ્રકાર-
ની એબ ગણાય છે. આ છત્રીસ એબમાં ૨૮ એબ
ને ૮ અશુભ લક્ષણ મળી ફેલ ૩૬ થાય છે.

૨૮ એબ

- ૧ કોદાળ - (ઉપરની જાડી આગળ નીકળતી
હોય તે)
- ૨ ખંપાળ - નીચેની જાડી આગળ નીકળતી
- ૩ ચૂસણ - જીભને ચૂરવા કરે ને બચકા
બોલાવે
- ૪ ડકાર - જીભને ડખડખાવ્યા કરે
- ૫ ફુંસુતાલ - તાળવું કાળા રંગનું હોય તે
બહુ જ ભયંકર
- ૬ આંસુકાળ - કપાળની ભમરી નેત્રની લાઈનથી
નીચે હોય તે
- ૭ દળભંગળ - મોઢે ધોળા રંગનો પટો તે પટામાં
શરીરના રંગની ટીપકી હોય તે
- ૮ અરજળ - મોઢે ધોળો પટો પણ એકેય
પગ ધોરેલ ન હોય તે
- ૯ બેડાફોડ - કપાળમાં ઉપર ઉપર બે ત્રીસી
ભમરીવાળો
- ૧૦ લગડું - કપાળમાંબંને ભમરી બોડાબોડ હોય
- ૧૧ તારી - એક આંખમાં ફેરી હોય તે
- ૧૨ વધિવાનૂટ - કાંધની એક બાજુ ભમરી હોય તે
- ૧૩ સાપણી - કાંધની એક બાજુ બે ભમરી હોય
અને એક બાજુ એક ભમરી
હોય તે
- ૧૪ નનામી - કાંધની વધિઆ ભમરીઓ પાસે
કંઠમાળની બે ભમરી પોતાનું

રેશાન છોડી ઉપર ગમેલ તે

- ૧૫ ઉરભમરી - છત્રી વિશે ભમરી હોય તે
- ૧૬ ખીલાઉપાડ - આગલા પગના મૂઠીઆના
રના ભાગમાં ભમરી હોય તે
ભમરીની યોડય જ ઉપર ચાલની
હોય તે તે ખીલાઉપાડ કહેવાય,
અને ભમરીને યોડય નીચે ચાલની
હોય તે ખીલાઉપાડ કહેવામાં
આવે છે.

- ૧૭ ગૂડાવાળ - ગૂડા ખોડીને ઊઠે તે
- ૧૮ કુખ - પેટ વિશે ભમરી હોય તે
- ૧૯ પાચડાતોડ - પાંસળી ઉપર ભમરી તે
- ૨૦ છત્રભંગ - કંવા ઉપર ભમરી હોય તે
કાંવે (જ્યાં ફેશવાળી પીઠ તરફ
જતી પૂરી ધાય તે સ્થાન)
- ૨૧ ખેડાઈ - પાંસળી વિશેની ભમરી અને તે
સામાન માંડતાં દખાતી હોય તે
- ૨૨ ગોમ - તંગની નીચે ભમરી હોય તે
તંગમાં દખાતી
- ૨૩ ફીચિયાગોમ - પાછળના પગના સાથળમાં હોય તે
- ૨૪ થની - સ્તનાકાર ચિન્હ હોય તે
- ૨૫ ફની - લોહાની ઈંદ્રીનું મુખ ફણાકારનું
હોય.

- ૨૬ અણી - ઈંદ્રી અણીકાર હોય તે
- ૨૭ વીછીઓ - પૂંછની દાંડાની અણી વાંકી હોય તે
- ૨૮ એકઅંકી - વુણસુ એક હોય તે

૮ - અશુભ લક્ષણ

- ૧ ગંઠીછોડ મોઢાળી સરકની ગાંઠ છોડે તે
- ૨ પંડતલ વારંવાર પછડાટી ખાય તે
- ૩ જડતલ જડની માફક ચાલતો રમતી જાય તે
- ૪ અડતલ વારંવાર અટકી જાય તે
- ૫ કડકણું બટકાં ભરે તે
- ૬ લાકડેણું બહુ ચમકે તે
- ૭ મારકણું મારવા દોટ મૂકે તે
- ૮ નાગણી જીભને સરપની માફક કાખ્યા કરે તે

શુભ ભમરીઓના પ્રકાર

દેવમણી

બાહુના મૂળ હિપર મધ્ય ભાગમાં ભમરી હોય અને તે પાણી પીએ ત્યારે ચલિત થતી હોય તેને દેવમણી કહેવાય છે. 'દેવમણીવાળું' ઘોડું સ્વામીની મનોકામના પૂર્ણ કરનાર પૂજાતા અને વિજય અપાવનાર ગણાય છે.

શ્રીવૃક્ષ અશ્વ

છાતી વિષે દક્ષિણ તરફ ફરેલી ચાર ભમરી હોય તે અશ્વ શ્રીવૃક્ષ નામક કહેવાય છે. આ અશ્વ જ ખંડમાં હોય ત્યાં બધાની પ્રીતિ ચેળવે છે અને સ્વામીની પુગપુત્રાદિક વૃદ્ધિ કરાવે.

અંગદી અશ્વ

પીઠ વિષે બે ભમરી છૂપાએલ હોય તે ઘોડાને અંગદી નામક કહે છે. આ ઘોડાં શુભકર્તા ગણાય છે.

અષ્ટમંગળ

છાતી, મુખ, પૂછ, શિર અને ચારે પગના ડાબા એ આઠ અંગ ધોળાં હોય તેને અષ્ટમંગળ કહે છે.

બહુમંગળા

કાળો, દાઢ, લીલો, પીળો એમ ચરીરના વિવિધ રંગ હોય તે અશ્વ સ્વામીને વિજયી બનાવે છે. તેવા શુભ ઘોડાને ઘોડારમાં બીજ ઘોડાથી કિંચ દરજ્જો રાખે છે. તે અશ્વ દરેક પ્રકારની સંપત્તિ દાતા બને છે. ગુણવાન માણસો આવા ઘોડાને પન માને છે. તેઓ ઘોડા જ દેશમાં હોય ત્યાં સજુનો અને મરકી નામે રાજનો ભય રહેતો નથી.

રાજનો તેમજ રાજનો તે અશ્વના પ્રભાવથી પશુ પક્ષ છે.

સમીરણ અશ્વ.

હાંસડી ઉપર છાતીના ભાગમાં અને બગલ નીચે ધોળાવાળ હોય તેને સમીરણ કહે છે. આ અશ્વ સંગ્રામમાં માલિકનું રક્ષણ કરી સજુનો વિનાશ કરે છે.

સીરહપ્રાવર્ત

માથું, કન અને નેત્ર એ ધોળાં હોય તેને

સીરહ પ્રાવર્ત કહે છે. તે માલિક માટે શુંબદાયી છે.

સૂર્યકાન્ત

ધોળા રંગનું ચરીર તેમજ ચરીર કરતાં મસ્તક વધારે સફેદ હોય અથવા સચીકન રંગ હોય તે અશ્વ ધન પ્રાપ્તિ કરાવે છે.

નાગજાતિ

આખા ચરીરમાં ચરીરના રંગથી ભિન્ન રંગની નાની નાની ટપકીઓ હોય તેને નાગજાતિ કહે છે. આ અશ્વથી સજુનો ભય રહેતો નથી.

જ્યોતિષમાન

ચરીરનો રંગ મુશ્કી હોય; કેશવાળી, આંખ, છાતી, મુખ, ઝોપટ અને ડાબાએ સર્વ અંગ ધોળાં હોય એને જ્યોતિષમાન કહે છે. તેમજ આનંદ પ્રદાતા ગણાય છે.

પંચસદ્ર

કેશવાળીના વાળ એટલા લાંબા હોય કે ઘોડાનાં પગના ડાબલા પાસેથી પૃથ્વીનો સ્પર્શ કરતા હોય તે અશ્વ કીર્તિ વધારનાર અને પુત્ર પોત્રાદિકનું સુખ આપનાર ગણાય છે. આ અશ્વને મુસલમાનો આલા-મુરાદ કહે છે.

પંચકલ્યાણ

ચાર પગ ગૂઝા સુધી ધોળા હોય અને મુખે ધોળો પટો હોય તેને પંચકલ્યાણ કહે છે. આ અશ્વ દરેક પ્રકારે ક્ષમદાતા રજો છે.

રંગવર્ણન

હોલરફૂલ, દૂધ, ચંદ્ર, સંખ, રક્ત, અને બરફના રંગ જેવા રંગવાળા ઘોડાને સફેદ ઘોડો કહેવાય છે;

બીજેલી મેંદી અને અનારના ફૂલના જેવો રંગ હોય તેને લાલ રંગ અથવા સુરંગ રંગ કહે છે.

ફૂંસ, વ્હાલ, કોમ્પીલા, ભયર, અને કાઠજ જેવો રંગ હોય તે મુશ્કી રંગ કહેવાય છે.

ધોળા ઘોડાના અંગમાં બીજા રંગના મંડળ હોય તેને સારંગ કહે છે.

નેત્ર, ગુદા, જડભાગ નીચેનો ભાગ, આંખ અને કાનનો મધ્યભાગ તેમજ ઘડખાનો ભાગ એ બધા કમળના રંગ જેવા હોય તથા ઈન્દ્રી મહુડાના રંગ જેવી હોય તેને કર્ક રંગ કહે છે.

પેટાળના ભાગમાં તથા જડખાના નીચેના ભાગમાં અને નેત્ર ઉપર કાળાં અગર લાલ રંગની ટીપકી હોય તે તેને કૂર્કટરંગી કહે છે.

કૌચપત્ર

આંખ અને કાનનો મધ્યભાગ જડખાનો નીચલો ભાગ તેમજ ગુદા અને નેત્રમાં ધોળાવાળા હોય તેને કૌચપત્ર કહે છે.

સીદુવાર

નેત્ર અને કાનનો મધ્યભાગ, કેશવાળો તથા ગુદાના ભાગમાં ધોળા રંગની રુવાટી હોય તેને સીદુવાર કહે છે.

ખીરજનક

ચામડીનો રંગ જુદો હોય અને રંગાટી કાળા રંગની હોય તેને ખીરજનક કહે છે.

નુરંગ

ભિન્ન ભિન્ન જાતના વાળ હોય અને લાલ હિતાવળી હોય તેને નુરંગ કહે છે.

મિશ્રણ

અનેક રંગવાળા ઘોડાને મિશ્રણ કહે છે.

કાલબાહી

નેત્ર તથા કાનનો મધ્યભાગ ચામડી ગુદા એ બધા અંગ લાલ હોય તેને કાલબાહી અથવા સુવર્ણીય કહે છે.

રોમક

ચોડા વાળ લાલ હોય તેમજ કેશવાળી નેત્ર અને કાનનો મધ્યભાગ ચામડી અને આખું શરીર કાળું હોય તેને રોમક કહે છે.

અઠિકારોમ

ચોડા વાળ કાળા, ચોડા લાલ, ચોડા સફેદ

એમ ભિન્ન ભિન્ન રંગના વાળ હોય તેને પ્રદિશ રોમ કહે છે.

કાલાછ

કેશવાળી ધોળી કે કાળી હોય, શરીરના વાળ રીંછના જેવા હોય, શરીરનો રંગ ઘરસુ કે રીંછના જેવો હોય અને ત્વચા કાળી હોય તેને કાલાછ કહે છે.

રિશ્વપાટલ

નેત્ર અને કાનનો મધ્યભાગ ચામડી અને નેત્ર કાળાં હોય વાળ કાળા-સાતા અથવા ધોળા હોય તેને રિશ્વપાટલ કહે છે.

પાટલ

લાલ અગર ધોળાવાળા હોય અને ચામડી કાળી હોય તેને પાટલ કહે છે.

મશી

ચામડી તેમજ રુવાટીનો એક જ રંગ હોય, ચારે પગ ધારેલ હોય, દેખાવમાં ચંદ્ર જેવી કાંતિવાળો હોય તેને મશી કહેવામાં આવે છે.

તિલકવર્ણન

ઘોડાને ઘોઢે કમળની પાંખડી, માછલી, ફૂલ, ધન, પતાકા, અકુચ, અરીસો, ગુફા, ચંખ, વળ, છત્ર, ચતુષ્કોણ, વાદર, કાચબો તથા હવન કરવાની વેદીના આકારનું તિલક હોય તે અશ્વ સ્વામીને અનેક પ્રકારનાં સુખ આપે છે.

ફૂલવર્ણન

જેના કપાળમાં છીપખૂંદ જેવું ફૂલ હોય તે અશ્વ સ્વામીને સમ્બંધતા થાય છે.

કાળા કાનમાં ફૂલ હોય તે ઘોડો પતિને અગ પાનની બુદ્ધિ કરાવે છે.

જમણા કાનમાં ફૂલ હોય તે ધન-ધાન્યની વૃદ્ધિ કરાવે છે.

કાંધ વિષે ફૂલ હોય તે ઘોડો માલિકને સેના-વિપતિ બનાવે છે.

ઘોડાની પીઠ ઉપર ફૂલ હોય તે અશ્વ સમગ્ર અર્થસિદ્ધિ કરાવે છે.

લાલ અગર કાળા રંગના ઘોડામાં ધોળા ફૂલ હોય તો શુભ ગણાય છે, અનેલીલા રંગમાં લાલ રંગના, પીળા રંગમાં પીળા રંગના અને ધોળા રંગમાં ધોળા રંગના ફૂલને શુભ ગણાય છે.

અશ્વમેધ

મેઘના જેવો શરીરનો રંગ હોય, નેત્ર, કાનનો મધ્ય ભાગ અને પડખાનો ભાગ તેમજ છાતી ધોળાં હોય વૃષણ ગોળ અને મોટા હોય તેને અશ્વમેધ ઘોડો કહે છે.

પુરંધા

આગળ જે કર્ક નામે ઘોડાના લક્ષણ કહ્યા તે લક્ષણયુક્ત હોય, એના કાનલા કમળના આકારના હોય તેમ શરીરમાંથી સુંગંધ આવતી હોય, દેખાવ અને ચાલ મનોહર હોય, શરીરનો રંગ ધોળો, લાલ, પીળો નીલો, અથવા કાળો હોય; સોના જેવી કાંતિ, હોય, સારસ અથવા ચિત્ર વિચિત્ર રંગ હોય; લાલ-પેશાબ ઘોડાં કરતો હોય, નીળલી જાડી તથા ચાલ સુંદર હોય, પેટાળ, દાંત, ઓપટ, લાલ હોય; મહાન જોશવર હોય, નેત્ર તેમજ શેમ સુંદર હોય, જોતાં પ્રવેશન આનંદ પામે એવાં લક્ષણ હોય, શરીર નીરીંગી અને ઘોડીને દેખીને હીંસે નહીં, સુખની નિદ્રા કરે, યુવાવસ્થા સાથે શરીર મજબુત તેમજ મોટું તે અશ્વને ખાલસુ અગર ક્ષત્રિય જાતિનો અને પુરુષાનામક ગણવેલો.

પરમાશ્વ

સૂર્યના જેવો અગર ચંદ્રના જેવો ઊજળવળ રંગ હોય તેને પરમાશ્વ કહેવામાં આવે છે. આ ઘોડાના શરીરમાં દેવો નિવાસ કરે છે. અશ્વશાળામાં એ રાજ ગણાય છે. આ જાતિના અશ્વને સંગ્રામ વખતે આગળ ચલાવે તો હુલ્લભ કાર્યને સુલભ બનાવે છે. આવા અશ્વનું નિત્ય વિધિસહ પૂજન કરવાથી ઇંદ્ર જેવો વૈભવ પ્રાપ્ત થાય છે.

સનાહીજ

ચંપ, પ્રાતઃકાળનો સૂર્ય, ભાસ્કર, રક્તિકમ્પ્લી, બરફ, વળી તુષાર રજત, મોતી, ચંદ્ર, દાઝમફૂલ, પરવાળા, મેઘ, સુવર્ણ, કાળજી, અશિખનાળા, અગર

મનશીલ જેવો શરીરનો રંગ હોય; બધાં લક્ષણ શુભ હોય, વનરાજ કે હાથી જેવી મંદ ચાલ હોય, આંખ શરીરના અવયવો જ્યાં જોઈએ ત્યાં જ હોય; સંગ્રામમાં ઘોડીને જોઈ હીંસે નહીં, ઘોડીની આગળ ચાલે, ઉદાસ ન રહે, શરીરનાં રૂંવાડાં ચીકણાં હોય; હીંસની ગર્જના મેઘ જેવી હોય, તેમજ સવારના કાળમાં રહે તેને સનાહીજ કહે છે. આ અશ્વ દરેક પ્રકારનું સુખ આપે છે.

ઇંદ્ર

મોગરાના ફૂલ જેવો શરીરનો રંગ હોય, હીંસની ગર્જના મેઘ જેવી હોય, આખું શરીર સુંદર હોય, લસણીઆ ચણિ જેવાં નેત્ર હોય, માથું અને મોઢું સુશોભિત હોય તેને ઇંદ્રનામક કહે છે.

રાજા

શરીરનો રંગ સુવર્ણ જેવો હોય, નેત્ર ને ચાલ મુગના જેવી હોય, પુછ થતું હોય તે તરફ જવા આકર્ષાય તેને રાજા કહે છે.

ધર્મેન્દુ

જે તરફ જવાનું હોય તે તરફની લગામના રહેજ ઈશ્વારાથી ગતિ કરે, પુછની ચાહનાવાળો બળવાન ને ગંભીર હોય; હીંસની ગર્જના સાવચંપા જેવી હોય, બધાં અંગો સુડોળ હોય, પ્રવાહની સામે ચાલી પાણી પીએ તેમજ ધીરજવાન હોય તેને ધર્મેન્દુ નામક કહેવાય છે.

સેનાલિક

હરણ જેવાં નેત્ર હીવાની માફક જગતાં હોય, સચાનના જેવા કાઠી, તેમજ મુગના જેવી ચાલ હોય; વૃષણ ગોળ હોય, બહુ દોડતો કૂદતો હોય, ચંપ, વગાડ, કે સિંહના જેવી ગર્જના હોય, છાતી સિંહ જેવી તેમજ આગળના ઘગ વાધ જેવા હોય, જોતાં સુંદર લાગે તેને સેનાલિક અશ્વ કહે છે.

શ્યામકર્ણ

કેશવાળી સફેદ અને કાન કાળા રંગના હોય તેમજ ધોળા રંગની ટપકી, પૂંછ સફેદ હોય તેને શ્યામકર્ણ કહે છે.

ઊંટનાં જેવાં નેત્ર હોય, તેવા અશ્વને મહાન શુભ જણાય છે. આ જાતિનો અશ્વ જે દેશમાં હોય ત્યાં દુષ્કાળ પડતો નથી, ઉત્તમ પ્રકારનું અન્ન ઉત્પન્ન થાય છે, તેમજ ઘોડારાં સર્વ ઘોડાં નીરોગી રહે છે. આ અશ્વના પ્રભાવથી માલિકના ઘરમાં યુવાવસ્થાનું મૃત્યુ થતું નથી.

ઉપરની પંક્તિના બે દાતમાં તથા નીચેની પંક્તિના બે દાતમાં સ્વેત પુષ્પ જેવું ચિહ્ન હોય અગર ઘોળી રેખા હોય, હીસની ગળાના નાળીથી પ્રગટ થતી હોય આ અશ્વ માલિકને સાત માસમાં અગર સાત દિવસમાં દ્રવ્ય તેમજ વેળવ પ્રાપ્ત કરાવે છે.

છાયા વણન

આકાશ પૃથ્વી, અગ્નિ, પાણી, ધવન એમ પાંચ પ્રકારની અશ્વની છાયા જણાય છે. તેમાં પાણી, અગ્નિ અને પૃથ્વીની છાયા વાળો ઘોડો ઉત્તમ ગણાય છે.

તેમજ આકાશને ધવનની છાયા વાળો ઘોડો કનિષ્ઠ કહેવાય છે,

છાયા પારખવાની રીત

અશ્વને પ્રથમ ધમારી (નવરાત્રી) પાણી ધાસથી તૃપ્ત કરી બપોરના વખતે નિદ્રા કરી છેટી ને જમત થાય ત્યારે છાયા ત્રેલક છાયાની શુભ કે અશુભ છાયા જણી શકે છે.

છાયાના પ્રકાર

સચીન રંગનું ચરીર હોય, જોવામાં સુશોભિત હોય તે છાયા પૃથ્વીની જણવી.

સ્વચ્છ પાણીની ધાર કે કમળના જેવી કાંતિ-વાળી નિર્મળ છાયા પાણીની જણવી.

પ્રાતઃકાલનો સૂર્ય, લાખ, સુવર્ણ, કે હરણના જેવા રંગની છાયા અગ્નિની જણવી.

એમ અગ્નિ, પૃથ્વી, અને પાણીની છાયા શુભ ગણાય છે.

ઘોડામાં સાત્ત્વિક રાજસી અને તામસી એમ ત્રણ પ્રકારનું બળ હોય છે. તેના અનુક્રમે સોળ ભેદ ગણાવ્યા છે.

સાત્ત્વિકના સાત; રાજસીના છ અને તામસીના ત્રણ ભેદ કલા છે.

કુબેર, વ્યાહસ્ત, રાજ, વરૂણ, ઋષિ, યમ, અને ગંધર્વ એ સાતેશના જેવું બળ દાખવનાર સાત્ત્વિક બળ કહે છે.

પિશાચ દૈત્ય. નાગ, પિતૃ, રાક્ષસ, અને પક્ષી જેવું બળ હોય તેને રાજસી બળ કહે છે.

પશુ, પત્તી, અને બીજાના જેવું બળ હોય તેને તામસી બળ કહે છે.

ઘોડી દેખી હીસે નહીં, બટકાં ભરી કે લાત મારી હાની ન કરે, ઘાસ ઉપર નિંદીત ભૂતિ ન હોય તે અશ્વનું વ્યાહસ્તના જેવું બળ જણવું.

ઘોડાં જોઈ હીસે નહીં તેમ પ્રીતિ મણ ન કરે, મદ મોહ રહિત હોય તે અશ્વનું ઋષિના જેવું બળ જણવું.

બહુ તેજસ્વંત મૃગના જેમ દૂદતો હોય તેનું બળ રાજના જેવું જણવું.

ઠાણીઆથી પ્રીતિ રાખે, ચાલ ટૂંકી હોય તેનું બળ યમરાજના જેવું જણવું.

કેાથી તેમજ મોહિત હોય, ઘોડી દેખતા હીસે, સ્વામીની ચાલના કરે તેનું બળ કુબેરના જેવું જણવું.

લાદ કે મૂતમાં આળોટ નહિ, ધીરજવંત તેમજ યુરવીર હોય, ઘણું પાણી પીએ તેનું બળ વરૂણના જેવું જણવું.

ચિથર રહી વાઘનાદ કે ગાયન આદિ પ્રીતિથી ખ્યાન દઈ આવડ કરે તેનું બળ ગંધર્વના જેવું જણવું.

લાદ કે પેશાબમાં લોટ, લાત મારે, કેાધ કરી સ્વામીને બળબીત બનાવે તેનું બળ કૈરવના જેવું માનવું.

આહાર બહુ કરે, ઠાણીઆને મારવા દોટ મૂકે, હીંસનો અવાજ બપું કર તથા અહરનિશ નિદ્રાવશ રહેતો હોય તેનું બળ રાક્ષસના જેવું જણવું.

દીર્ઘ અવાજવાળો નીડર અને મન ચરીર શુદ્ધ હોય તેનું બળ પિશાચના જેવું જણવું.

સમય સમય પ્રમાણે બળબીત અને યુરવીર

હોય, શરીર નિર્મળ અને મહાન કોષી હોય તેનું બળ સર્વનાં જીવું સમજવું.

સ્વામી અમર દાહીને બચાવી બીજને મારવા તાકે તેનું બળ પિત્રુના જીવું જાણવું.

મહાન ચંચળ, નળા દીર્ઘ તેમજ શરીર અશુભ હોય તેનું બળ પક્ષી જીવું જાણવું.

શરીરનું પ્રમાણ મોટું તેમજ ભવભીત હોય તથા નિદ્રાવશ રહેતો હોય તેનું બળ પશુ જીવું જાણવું.

આહાર બહુ કરે, ભવભીત હોય ને જીને પાણી પ્રિય હોય તેનું બળ માછલીના જીવું જાણવું.

ખૂબ પ્રમાદ સેવતો હોય તેનું બળ યગલા જીવું સમજવું.

ઔરસી અશ્વનાં લક્ષણ

સમાવંત, સુદીઘ, ચાલ ઉતાવળી, શરીર તથા જીભ કોમળ, ડાઠી લાંબી, ફુંગાટી થોડી અને મોઢા ઉપર બહુ માંસ ન હોય; જેઈએ એમ શીઘ્ર અંગ હોય, શરીર વજ્ર જીવું નકોર, વાંસિા, ડાબા, પૂંછ અને કાન એ અંગ નાનાં હોય; મુખ શરીર તેજસ્વી અને શક્તિ સંપન્ન હોય; છાયા તથા વજ્રણ સુખ હોય, વાંસિા ખૂબ મજબૂત અને પાંચી જેઈને લીસે નહીં; મૂખ શુદ્ધ અને ગરદન લાંબી તેને ઔરસી અશ્વ કહે છે. આ અશ્વ શસ્ત્ર પ્રહારથી મરણાંત દશા હોવા છતાં પીઠ ઉપર સ્વાર હોય ત્યાં સુધી જામીન-દોરત થાતો નથી. તેનામાં અખૂટ બળ હોય છે.

ચારે જાતિએ શા શા હેતુથી ઘોડેચારી કરવી. ખાલણુએ ઘોડાની સવારીથી ધાર્મિક કે ઉપદેશની વૃદ્ધિ કરવી. શાત્રોએ ઘોડેસ્વારી કરી દેશદ્રોહી અને દુરચનોનો નાશ કરવો. બેરથોએ ઘોડાની સવારીથી દુર્નર કબાની થોધ કરવી. યુદ્ધોએ ઘોડાની સવારીથી સેવા કાર્યને વિસ્તારવું.

ઘોડાના અંગોનું પ્રમાણ

ઉત્તમ મધ્યમ કનીષ્ઠ

૨૭ - ૩૦ - ૩૨ આંગળનું માપ મુખનું ગણાય છે. એ રીતે ઉત્તમ મધ્યમ કનીષ્ઠબેદ ગણાય છે.

૩૬ - ૪૪ - ૫૬ આંગળનું માપ ઘોડાની ડાંકનું ગણાય છે. ૭ આંગળનું માપ કાનનું ગણાય છે. ૧૮ - ૨૦ - ૨૮ આંગળનું માપ પૂંછની દાંડીનું ગણાય છે. ૬ આંગળનું માપ તાજવાનું ગણાય છે. તેમજ તાજવાનો રંગ લાલ ઉત્તમ કલો છે. ૫-૬-૭ આંગળનું માપ વૃષણનું ગણાય છે. વૃષણ કાળા રંગનાં હોવા જોઈએ.

અશ્વની ઉંચાઈનું પૂરું માપ ચાર હાથ અગર સાડા ત્રણ હાથનું ગણાય છે. અશ્વના માપવાના હાથ ચાર ઈંચનો એક હાથ ગણવામાં આવે છે.

અશ્વની ઉંમર જણવાના બે પ્રકાર કલા છે. ૧ અશ્વનું શરીરને જોવાથી ૨ અંતરગત લક્ષણ દાંત જોવાથી.

૧ સેજ દાંતની ઉપરિતથી એકમાસની ઉંમર છે તેમ સમજવું. સમગ્ર દાંત પ્રગટ થવા હોય તો બે માસની ઉંમર છે તેમ જાણવું. સમગ્ર દાંત સમાનતા ધારણ કરે ત્યારે ચાર માસની ઉંમર સમજવી. દાંતમાં લાલ રેખા ન દેખાય ત્યાં અશ્વ છ માસનો છે તેમ સમજવું. દાંત વિષે પૂર્ણ સ્વેતતા છવાય ત્યારે આઠ માસની ઉંમર તેમ સમજવું. ૧ દાંત પડેલ હોય તો એક વરસનો, તેમજ બે દાંત પડીને ઊગ્યા હોય તો તેની ઉંમર બે થી ત્રણ વરસની જાણવી. ૪ દાંત પડીને ઊગ્યા હોય તો ચાર વરસનો, ૬ દાંત ઊગે ત્યારે પાંચ વરસનો છે તેમ જાણવું.

અશ્વમાં જીવાની પાંચ વરસે પૂરી આવી જાય છે.

“પન્થોથો કેકાણુ”

આગલા દાંતના વચ્ચાં બે દાંત કાળા હોય તો એ અશ્વ સાત વરસનો છે તેમ જાણવું.

૬ દાંત વિષે કાળાએ હોય તો આઠ વરસની ઉંમર સમજવી. આગળ દેખાતા દાંતમાં લીલા રંગની રેખા હોય તો તે અશ્વની ઉંમર ૯-૧૦-૧૧ વર્ષની છે તેમ સમજવું.

અશ્વમાં બાતીવાર ખાસિયત.

શરીરમાંથી ખૂબ સુગંધ આવે, અપાર વજન

ઉપાડે, જોતાં જ સુંદર શરીરનો રંગ પીળો કે લાલ હોય તેને પ્રાણી જાતિનો જાણવો.

મોટું શરીર હોય, હીંસા ગંભીર હોય, કોપી તેમજ અભિમાની હોય, જમીનને કાપતો ચાલે તેને સત્રિય જાતિ જાણવી.

મધ્યપાન બહુ કરે, શરીર નરમ, ચાલ આડી તેજાવી ન હોય, મુઠાથી વિહવળ જાને, ઠંડો રહે તેમ નેત્ર પીળાં હોય તેને ગેરજ જાતિ સમજવો.

શરીર યુષ્ઠ તેમજ દુર્ગંધ દેનું હોય, દ્રષ્ટિ માંડેલી રાખે, બુમરો ફરીને લાદ કરે તેને યુદ્ધ જાતિ સમજવો.

ચિન્હથી આયુષ્ય પરખવાની રીત

જન્મીને ચાલતાં શીખે ત્યારે કેકસ (એ નાચના જનવરના) જેવી ચાલ હોય તે ઘોડો પંદર દિવસમાં મૃત્યુ પામે છે.

અહરનિય ધીમી હીંસ હોય તેનું આયુષ્ય એક માસનું કહ્યું છે.

શરીર યુષ્ઠ, નેત્રમાંથી પાણી વહે, કાનનો મૂળ ભાગ માંસ રહિત હોય તેમ ધીમે ધીમે હીંસતો હોય તેવો અથ જો માસમાં મૃત્યુ પામે છે.

કપાળ, ત્રિકુટી અને નાક એ અંગ વિષે કાક પદ જેવું ચિન્હ હોય તો સાત માસમાં મૃત્યુ પામે છે.

નીચલી જાડી નાની, નજર ટૂંકી તેમ શરીરના વાળ મોટા હોય તે એક વરસનું આયુષ્ય ભોગવે છે.

બે દાંત નાના તેમ જ આગળ નીકળતા હોય તે અથ પાંચ વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવે છે.

નેત્ર લાંબા, કોપી અને કાન માથ કરતાં ટૂંકા હોય તે ઘોડો છ વરસની આયુષ્ય ભોગવે છે.

નેત્ર પ્રેતના જેવાં ભયંકર, મુખ નાનું, પાણી ઝોણું પીએ, કાન હલ્લા કરે તે ઘોડાનું આયુષ્ય સાત વરસનું કહેવાય છે.

નેત્ર મોટા તેમજ લાલ, દાંત દીર્ઘ તેનું આયુષ્ય આઠ વરસનું કહેવાયું છે.

નેત્ર લાલ, પંટમાં કમી થતાં હોય, લાદમાં લાળ નીકળે તે અથ નવ વરસનું આયુષ્ય ભોગવે છે.

હીંસનો અવાજ અને હીંસ દીર્ઘ હોય, ગરદન નાની હોય, નેત્ર સતેજ અને લાલ હોય, પેચાખ તેમજ પસીનો પ્રમાણથી અધિક હોય, ટૂપણ ધોળાં હોય તે અથ દસ વરસનું આયુષ્ય ભોગવે છે.

નેત્ર ગોળાકાર તેમ જ શરીર અને વુપણનો રંગ એક સરખો હોય તે ઘોડો ૧૧ વરસની આયુષ્ય ભોગવે છે.

દાંત તેમ જ ત્રિકુટી દીર્ઘ, નીચેની જાડી નાની તેમ જ રેખાચુકત હોય તે અથ ૧૨ વરસનું આયુષ્ય ભોગવે છે.

મુખ, ઓઠ, જીભ અને પેટાળ લાલ હોય, નેત્ર કાળાં હોય તેમ જ વુપણ ગોળા હોય તે અથ ૧૩ વર્ષ જીવે છે.

દાંત, સાલજ, નીચી જાડી અને ફવાટી મોટાં હોય, વાંસો સ્વેત તે અથ ૧૪ વરસની આયુષ્ય ભોગવે છે.

મુગોળા જેવાં નેત્ર તેમ જ શરીર અધિક હોય તે અથ ૧૫ વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવે છે.

કાન ઊભા ચીકણા અને પીકનો ભાગ લગ્નિ હોય તે અથ ૧૬ વરસની આયુષ્ય ભોગવે છે.

કપાળ પટોળું, ચાલ લાંબી અને પેચાખનો લાલ રંગ હોય તે અથ ૧૭ વરસ જીવે છે.

જળવાન શરીર, દાંત સુંદર હોય તે અથ ૧૮ વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવે છે.

દાંત અને મુખ લીલાં હોય, પેટ પાનળું, વુપણ ગોળા અને પીળા રંગનાં હોય તે ઘોડો ૧૯ વરસનું આયુષ્ય ભોગવે છે.

પેટાળ અને જીભ લાલ હોય, ઉપરનું શરીર ધોળું હોય, વુપણ કાળાં હોય તે અથ વીસ વર્ષ જીવે છે.

વાઘના જેવી મંદ હીંસ અને ચાલ હોય,

શરીરની નાડી નરમ રહે તે ઘોડો ૨૧ વર્ષની આયુષ્ય ભોગવે છે.

કર્ણાગ્ર પ્રદેશમાં ભીરળસોટીના જેવો રંગ હોય તેમ જ સેજ લોહી પ્લેનું હોય તેનું આયુષ્ય જાવીસ વરસ સમજવું.

મુખ અને કપાળ ચંદ્રના જેવા ઉજ્જવળ હોય, શરીરમાંથી મન મોહિત કરે તેવી સુગંધ આવતી હોય તે ઘોડો ૨૩ વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવે છે.

પાણીના પ્રવાહમાં સામે ચાલી પાણી પીએ તેવા અથ ૨૪ વર્ષની આયુષ્ય ભોગવે છે.

નેત્ર પીઠ છાતી શેઠાં અને પેટ નાનું હોય, ઘોડો જેઈ ઠીવાનો બની લીંસે નહીં, હીંસની ગળાના મેઘ જેવી હોય તેની આયુષ્ય ૨૬ વર્ષની ગણવામાં આવી છે.

પ્રવાહ સામે ચાલી પાણી પીએ ત્યારે મન હલતા હોય, મુખ તેમજ શરીર શેઠાં અને અધિક આહાર કરતા હોય તેવા ઘોડો ૨૭ વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવે છે.

આમ ૨૭ વરસની ઉંમર ભોગવ્યા બાદ જે ઘોડું જીવતું હોય તેને મૃત્યુ નુક્રમ ગણવામાં આવેલ છે, એટલે કે તેમને સવારના ઉપયોગમાં લેવાતો નથી.

મનુષ્યની હરતરેખા જેઈ સામુદ્રિક જ્ઞાન ધરાવનાર જેમ આયુષ્યનું પ્રમાણ કહે છે તેમ ઘોડાની નીચલી નોટીના દાંતમાં સીધી અગર આડી રેખા જેવાથી આયુષ્યનું પ્રમાણ કાપી શકાય છે.

નીચેની જાડી વિષે વાંકી રેખા હોય તો ૨૧ વર્ષનું આયુષ્ય ગણે છે.

મસ્થના જેવું ચિન્હ હોય તો ૨૩ વર્ષ, શંખાકાર ચિન્હ હોય તો ૨૪ વર્ષ, કમળની આઠ પાંખડી જેવું ચિન્હ હોય તો ૩૦ વર્ષનું, ધ્વજ અગર છત્ર જેવી રેખા હોય તો ૩૧ વર્ષ, અર્ધ ચંદ્રાકાર રેખા હોય તો ૩૨ વર્ષનું પૂરું આયુષ્ય સમજવું.

ભમરી-ફૂલ તિલકના અશુભ પ્રકાર કપાળમાં બે ભમરી જોડા જોડ હોય તેને લોક

ભાષામાં લગડું કહે છે. તેમજ કપાળના ભાગમાં બે ભમરી ત્રાસી હોય તેને બેઝાદો કહે છે. લગડું તથા બેઝાદોવાળું ઘોડું અયુજ્ય કહેવાય છે.

કંધમાં એક પડખે ભમરી હોય અને બીજા પડખે જ ન હોય તો તેને વાલીઆનૂટ કહે છે.

કંધમાં એક પડખે બે ભમરી અને બીજા પડખે એક ભમરી હોય તેને સાપછી કહે છે.

કંધની બન્ને બાજુ બન્ને ભમરી હોય તેને નનામી કહે છે. નનામી વાળું ઘોડું ભાલિકતું મૃત્યુ કરાવે છે.

કપાળની ભમરી આંખની લાઈનથી નીચે હોય તેને આંચુઢાળ કહે છે. આ અથ શોક સંતાપ કરાવનાર કલો છે.

પાછળના ધગની સાથળમાં ભમરી હોય તેને હીચિયાત્રેય કહે છે. આ ગોમ વાળું ઘોડું કાનીકારક ઘણાય છે.

ઘોડાની છાતી વિષે ભમરી હોય તેને ઉર ભમરી કહે છે. વાલીઆનૂટ તેમજ ઉરભમરીવાળું ઘોડું અગ્નિ સમાન બહી ચડવું નહીં. આમાં ઘોડા ગર્જસ્થાનમાં હોય ત્યાં સુધી ધનનો નાશ કરે છે અને જન્મ થતાં દેશનાથક કલો છે.

દોરડી, સાંકળ, તીર અને ત્રિધૂલના જેવું તિલક હોય તે ઘોડું દુષિત ગણાય છે. તેમજ ખંડિત તિલકવાળા ઘોડા દુષ્કારક ગણેલ છે.

આડું અથવા વાકું તિલક પણ અયુજ્ય ગણાય છે. તિલકમાં લાલ ટીપકી હોય, કાગના પગ જેવું ચિન્હ હોય, અગર વચ્ચે ખંડિત હોય, એક બાજુ નમેલ હોય અથવા કપાળના નીચેના ભાગમાં હોય તેને તિલકતોડ કહે છે. આવા ઘોડું ધનનાથક કલું છે.

પેટ કાન બગલ કપોળ, ઓપટ આંગુડાગની જગ્યા અને વાંસા ઉપર ખંડીયાં, નીચલી જાડીમાં, ગાલમાં, સાથળમાં ફૂલવાળું ઘોડું ઘણું કનિષ્ઠ કલું છે.

છીપ, બિલાડી, તીરાઇ, અગર જોખા દાંત વાળા ઘોડાને દુષિત ગણેલ છે.

વાનર, ગીધ, પાંડો, બિલાડી, કાગડો, સુવર,
કે નોળીઆ જેવાં નેત્ર હોય તેને ઘણું અશુભ કહ્યું
છે. તેને જેવાની કે સ્પર્શ કરવાની મનાઈ કરી છે.

દાંત કાળા હોય, નાના મોટા હોય, નોખા
નોખા હોય કે રખલ હોય તેને વીરલી ઘોડો કહે છે.
તે અત્યંત અશુભ છે.

ચરીર જુદા રંગનું અને પૂંછ ધોળું કે બીજા
કેઈ રંગનું હોય તેને પ્રદીપ પૂંછ અથ્થ કહે છે. તેને
દુખદાયક કહ્યો છે.

તિલક ડાબી આંખ તરફ અંગર ડાબા કાંધ
તરફ હોય, દાઢી ઉપર હોય, અરધા કપાળમાં નેત્ર
ઠંકિત હોય, તેને ઉશીર નામે અથ્થ કહે છે. આ
અથ્થને એટલો દુષિત ગણ્યો છે કે તેનું દાન કરવામાં
પણ પાપ લાગે છે.

ચરીર ધોળા રંગનું, મરતક કાળા રંગનું તેને
ત્રીસરી નામે કહે છે, તેમજ કનિષ્ઠ કહ્યો છે.

એક પગ ધોળો, ત્રણે પ પગ જુદા રંગના
અથવા ત્રણ પગ ધોળા રંગના અને એક જુદા રંગનો
હોય તેને મીસરી નામક કહે છે. આને દ્રવ્યનાશક
તેમ જ માલિકનો ધાતક કહ્યો છે.

કપાળ, હાંસડી, કે માથામાં હાથની આંગળી
જેવું ચિહ્ન હોય અગર કેરી જેવું કે ગાયના આંગળ
જેવું ચિહ્ન હોય તેને સંગ્રહી કહે છે. તેને પણ અશુભ
કહ્યો છે.

તાળવું કાળા રંગનું હોય તેને અત્યંત અશુભ
કહ્યો છે.

અશ્વના રોગ જાણવાનાં લક્ષણ

પ્રથમ નેત્ર દ્વારા રોગનું નિદાન થાય છે. નેત્ર
જેવાથી ખૂબ ગરમ તેમ જ યુષ્ક લાગે, ચરીર સંકો-
ચાઈ રહે તેને વાતરોગ જાણવો.

નેત્ર લાલ કે પીળાં લાગે, સ્પર્શ કરતાં ગરમ
જણાય તેને પીતરોગ થયો છે. તેમ જાણવું.

નેત્રમાં ખંજવાળ આવે અથવા દબાયેલ રહે

કાન ચીતળ રહેતા હોય તો કફનું દર્દ જાણવું

કાન ઉપરથી રોગનું નિદાન

કાન કઠીન અને ઊંચા હોય તો વાતરોગ

સમજવો.

કાન ગરમ જણાય તો પીતરોગ સમજવો.

નાક ઉપરથી નિદાન

નાક વાંકું હોય તો વાતરોગ થયો સમજવો
થાસ ગરમ હોય તો પીત.

ચીતળ હોય તો કફરોગ થયો છે જાણવું.

જીભ ઉપર રોગ જાણવાની રીત.

જીભ કાળા રંગની યુષ્ક હોય તેને વાતરોગ
સમજવો.

લાલ રંગની હોય, અંદર ફેંડા પડ્યા હોય તો
પીત સમજવો.

જીભ ચીકણવાળી તેમજ મુખમાંથી લાળ વહેતો
કફરોગ સમજવો.

આ ત્રણેય રોગ એક સાથે જેવામાં આવે
તો ત્રીદોષ થયો છે તેમ જાણવું.

આમડી ઉપરથી રોગ પારખવાની રીત

આમડી ગરમ રહે તો પીત, અત્યંત ગરમ
રહેતો કફરોગ, સાધારણ ગરમ રહેતી હોય તો વાત-
રોગ સમજવો.

ઘોડાઓમાં થતા રોગમાં પેટપીડ અને મૂત્ર-
કચ્છ આ બે રોગને પ્રાણધાતક ગણ્યા છે.

પેટપીડનો ઇલાજ

અળસો, ભેડી અળસો, હરડે, ઘોડાવળ, પાંચ-
લુણ જવાસી સુંઠ પીપર સતાવર લીંઝ જવતાર અને
કાળીપાટ, આ બધી ઔષધીને સરખે ભાગે વાટી ચૂર્ણ
કરી એકેકે તેવાભાર દાડ સાથે પાવાથી પેટપીડનું
દર્દ થટે છે.

મૂત્રકચ્છનો ઇલાજ

ભેડીજાડીનાં ફૂલ બારીક વાટી તેનું ચૂર્ણ કરી
ઘોડાના નાકમાં ફૂંકવું. તે પછી સવાર થઈ ખૂબ
દોડાવ્યા બાદ પાણીમાં તરાવવો. આમ કરવાથી મૂત્ર
કચ્છનો રોગ નાશ પામે છે.

ઘોડાના ઈલાજ કરતાં પહેલાં ઘોડો કયા પ્રદે-
શનો છે તે જાણી તે પ્રદેશના હવામાનને લક્ષમાં
રાખીને ઉપચાર કરવો તેમજ દવાનું પ્રમાણ પણ તે
દેશના હવામાનને અનુસરીને આપવું.

સં. જિતુદાન ગદવી (વિભા વિલાસમાંથી)

છાપ્ય:—

હયાં ફેર ખરહરાં, શુદ્ધ સપડાય સજેળાં
ઉવટ અંગ અંગોછ, સુધિ યાળહ સુછેળાં
સજ કાઠાં સોવની, દ્રહ ભિડિયા ફૂતંગા
હું મજુમ કલગી ગાય નખશિખમ સુચંગા
કરભાગ ધનુષ ગણ કાયજે, અરસરકાં આધીરિયાં
હયરાજ રાજ સહોડાં હંદા, સત્રસલ હુકમ સિંગારીયાં

દોહો:—

સત્રસલ હુકમ સિંગારીયા, હસત જોડ હયરાજ
કિસા રૂપ પ્રાકમ કહું, સજકેતા યક સાજ.

છંદ સારસી:—

તર્ધયાર તુરિયળ મહા સજ મળ, હુકમ સત્રસળ હોરિયાં...રેક.
સુખ શશિય બીજમ ઉપમ જોપમ, નવહ અંગુળ નાસકા
અખ સાંમ અરસી દેવ દરસી, સુરખ રંગ ભાસકા
કન લિય કેવડ પત્ર તડવડ, મુઘડ દોયસ સોહિયા
તર્ધયાર તુરિયળ.....સત્રસળ હોરિયા.
પહિયાળ પ્રળબહ સાર સોભહ, પેખ નાગ પ્રમાણહું
કંધ ધનક કસિયા લાગ લસિયા, જેર બંધ સુભણહું
હય કરત હુકળ પેખ પર દળ, સમ મારણ સરકિયા
તર્ધયાર.....

પ્રતકિતાં પજખર રૂપ રમ્બર, સુત્ર સરકે સોહતાં
મનુ પંખ મંડે અંગ ઉડંડે, દહળ ઠંડે દ્રોહતા
કાઠાય કેરડ જડિત કે જડ, દ્રહહ ચોકડ એમ દિયા.
તર્ધયાર.....

કે ખેત કચ્છી અરખ અચ્છી, તુરકે તચ્છી તાનિયા
ધર ખેત ઘાટી કહકે કાઠી, સજ અનોઠી સાનિયા
અયરાક ધારી બળ વધારી, લે અધારી ચમ લિયા.
તર્ધયાર.....

ગત ઉપટ ગવની વેગ પવની, ધીર જંગ સુધારીયા
યત આવ બવહ ચક્રિગત ચહે, થોભ સરસહ સારીયા
યજ તરે જોપત જોધ જત તિત, થોક સેનહ ઘત ધિયા.
તર્ધયાર તુરિયલ મહા સજ મળ, હુકમ સત્રસલ હોરિયાં.

‘સાક્ષિયાં વીંછિયાની વઢેરી તો નવાઈ કરશે બા !’

કાનજીભાઈ ખારેડ (ચલાળા)

‘બા સી દાયરો આપુજા ?’

‘આપા માત્રા ! સાક્ષિયો વિંછિયો નથી આદો !’

‘કાણા સાડુ ?’

‘ઈ જ કે ભણુ’ શાને અભિમાન આપુજો છે. જનમાય નૂતો સોડરો. હવે શાને એક વસેરડું (વઢેરી) હાથ આપુ જુ સે. તે ભલો ઈ ને ભણુ માનું ટાર-રડું. ઘર બારો નીકળતો નથી. વસેરીની ભણુ સાર-વારમાં જ રે છે. જણુ ઈ વઢેરીને ચડાવ કરે ને નવાઈ કરે નાખડે !’

મધ કાઠિયાવાડમાં ધારગણી, લાખાપાદરને બોડાનું સમકિયાળા એ જણેય યામને તરભેટે એક જુતો ટીંગો છે. પાંચસેક વરસ પહેલાં ત્યાં ફગાલા નામનું ગામ હતું. આ ફગાલામાં સાંખનો માત્રો કચીને વાળાવંચી ક્ષત્રિય રાજ કરતો. ઈ કાળે વાળા કાઠિયું ભેળા ભળી ગયેલા.

સાંખનો માત્રો ચારેય હાંસિ પૂરો. રેગે ને તેગે સુરજ અને છાપડે. જમદજ ને જોરાવર એવા કોઠીઓ એની પાસે. દેવકરસિયો પાપલ, આસરો બાપલ, મેરામ તોતયો, ખાટરો માણુ, રાણીચ માંજ-રિયો, હાલિયો તડમાંડિયો, કાળો પટંગર ને સાખિયો વીંછિયો જેવા. આવા આવા અખીરો સાંખના માત્રાને વીંટાઈને બેઠા હોય ને રાજને ફડે લગાડતા હોય.

સાંખનો માત્રો પોતાના નાતોદારને પાસણીને શેર આવે છે. દેવ જેવા દસોદીઓ ડેલીએ બહેરી રહ્યા છે, જેને સાંખજાનાં માણસને પરણવાના કેડ શાવ એવા ડોલ-ચરણાનું મજી રહ્યા છે. એવે ટાણે સી દાયરાને વાદ કરે છે. એમાં સાક્ષિયા વીંછિયાની ગેરહાજરીનો લાભ લઈ એક કાઠી એની વિરુદ્ધ સાંખના માત્રાની કાનજીભેરણી કરે છે.

સાંખના માત્રાએ સાક્ષિયા વીંછિયાને બોલાવે, આવે, સોને રામચામ કચીને કહ્યું. ‘બોનો બાપ !’

કાણા સાડુ બરકચો !’ ત્યારે માત્રાવાળો કહે: ‘આપા, દાયરો ભણુજોસે કે આપાની પાસે એક વઢેરી વેણી આપુ ગઈ સે, શાને વેઠવામાં લાગુ ગયા છે. તો ઈ ઘોડી ઉપર ચડુ’ ને ક્યાંક નવાઈ કરતા નઈ ?’

આપો સાક્ષિયો મરમનાં વેણુયો સમસથી બિડયો. કવે:

‘વે સાંખના માત્રા, રામરામ. હવે ઈ ઘોડીએ ચડુ’ને નવાઈ કરડ તે દી તમુઘી મો બતાવલ.’

સાક્ષિયો વીંછિયો દાયરો છોડીને ઘરે આગ્યો. વઢેરીને માંડયો વેઠવા. (માવજત કરવા) પોતાની બાપુને પોતાના ખેતરમાં છૂટિયું ચસીને ધરાય એટલાં કપા સિયાનાં ખાણુ દઈ, પોતાના હાથથી બાપુ’ દોઈને ઈ દૂધ વઢેરીને પેટેપેટ ફરાઈને બડી નીકળે એટલું પાવા માંડયો. ઘોડીની માવજતની ખૂનમાં દાયરે મેળાવે, સવાસ’બંધીમાં બપુ’ બંધ કપું’.

વઢેરી પૂણુ ચિતોડના રાણાની ઘોડાઘરમાંથી જણે નોખી પડી ગઈ હોય એવી દેવાંગનાના રૂપ કાઠી રહી છે. આપો સાક્ષિયો ઘોડાના વીંછિયો ચુલુખોડના પરખંદા. વઢેરીમાં ગણીગણી એજ હશે ઈ આપે વીણી ચૂંટીને કાઠી નાખી અને પછી ચડાઉ કરી

આપા સાક્ષિયાનું ઘર જામની પરવાડે. કોઈને ખબર ન પડે એમ આપો ઘોડી માથે અસવાર લાવ. ત્યાં તે ઘોડી ને પોતે એકાગર થઈ જાય ને ફેરવવા થઈ જાય. એક દિવસ એક ગાઝી, બીજો દિવસે દોડ ગાઉ અને ત્રીજો દિવસે બે ગાઉ એમ રોજ અર્ધી અર્ધી જાઉંની મજલ વધારે જાય.

એમ છએક ચલિના ઘોડી ફેરવી ત્યાં તે એક રાતમાં ચિત્તેર ગાઝિના પલ્લા પકડીને દી ઊગા પહેલાં ઘર દાખલ થઈ જાય.

એવી તાલીમ આપીને ઘોડીએ ચડીને આપો સાક્ષિયો નીકળ્યા મલકમાં. કયાંય સારાં ઘોડાના સમાચાર સાંજે ત્યાં જઈને કહે કે “ભણુ” હાલ્યા આવો

ઘોડાં ભેડવવાં હોય તે !”

આપાની ઘોડી દેખાવમાં ઘોડી દૂબળી લાગે એટલે સામાવાળાને એમ થાય કે આ ઘોડી આપણા જોરાવર જનવરને ક્યાંથી પુગશે ? જરૂર આપો એવી સાખે કે “જીતું તો સોનામહેર લઉં ને હાડું તો ઘોડી દઈ વશે જઉં.”

આપો તો આ રીતે મલક માથે જાતવાન ઘોડાં સાથે પોતાની માણકી ભેડવતાં સોના મહેરાઈ જતાં જતાં ઠેઠ કચ્છ વાગડમાં લોલિયાણે આવ્યા.

લોલિયાણાના ઠાકોરની ઘોડીઠારમાં દસ પીરાણી તાજાં પાટા ખાય છે. આ પીરાણી તાજાં પાટાની રૂંવાટીમાંથી લોખાન જેવી ભભક આવે.

ઠાકોર પાસે આવી આપાએ ઘોડાં ભેડવવાની માગણી કરી. લોલિયાણા ઠાકોર કહે “કાઠી ભાઈ ! બહુ સારી વાત, પણ છોટાના મેમાન છે, રોકાઓ, મહિના પછી ઘોડાં ભેડવશું.”

થકોર રજપુત. ઘોડી જોઈને કબી ભયો કે ઘોડી પંથની સાથેલ ને ઠાકોર લાગે છે. એટલે એક મહિનો આપાને અને ઘોડીને મેમાની દઈને ભેવને શુંવાળા બનાવી દઉં.

સાક્ષિયો વીંછિયો લોલિયાણે રોકાણો. પણ ઉતારો ગામની પરવાડે લીધો. પોતાના ચેટલા પાણી, ઘોડી થંદી જોગાણ વગેરે મગાવી લ્યે, ને રાત પડતાં ઘોડી ઉપર ચડી એક દી બે ગાઉ, બીજી દી ચાર ગાઉ એમ મજલ કાપવાનું રાખ્યું.

દિવસે દરખાસને મળે હળે લોલિયાણા ઠાકોરને એક કુંવર. નામ હાદલભા. જાડેજા વંશના ગુણો જોનામાં જીતયાં છે એના કુંવર હારે આપાએ ભાઈ-પંધી કેળવી લીધી. ઘોડાક દિવસમાં તો કુંવર કાઠી પિના રહી ન થકે એવી વાગણી કેળવી દીધી.

આપો વાત ડાહ્યા પણ કરાજાતા. તે અગમ-નિગમની કરે. પણ આપાની સુવાણ્ય દિવસની. પણ રાતે કોઈની હારે સગાઈ નહિ.

એમ કરતાં કરતાં મહિનો વીતવા આવ્યો.

ઘોડાં દોડાવવાનો દિવસ નજીક આવ્યો. તે પહેલાં એક રાતે આપાએ ઘોડીને એક રાતે પોતાના દુગાલ ગામ ઉપર સાંધી. ૭૦ ગાઉને પલ્લે ખેંચીને સાંખના માત્રાની મેડી નીચે જઈને છાક મારી.

“સાંખના માત્રા ! જગલે !”

કચે “કોણ છે ?”

“ઈ તો હું સાક્ષિયો વીંછિયો !”

“અટાણે અસુરા ?”

“હા, આ માણકી ઘોડી માથે ચડીને નવાઈ કરવાનો છું.”

એટલું જ કહીને ઘોડી મારી મેલી. અસવાર અંધારામાં અલોપ થયો. ઘોડીના ડાબલા ગાજતા ગયા. બડધમ ! બડધમ ! બડધમ !

સાંખના માત્રાએ સવારમાં દાવરાને કહ્યું કે, “ભા ! સાલદાઈ રાખજો. રાતે સાક્ષિયો વીંછિયો આવ્યાંતા. ઈ નવાઈ કરશે. કાં લૂટફાટ કરીને આવશે. કાં કોઈ મોંઘામૂલા માણસને બાન પકડીને આવવો જોઈ. કાઠીભાઈ બીજો કાણું કરે ? આપણે ધોંગાણાની તૈયારી રાખવી.”

આપો સાક્ષિયો દી ઊગ્યા પહેલાં વાગડ લોલિયાણા ગામે પોતાના ઉતારે આવીને ઊના પાણીએ ઘોડીને ધમાચી. સાંધાળથી ઘોડીના આખા ઘડીરને લૂછી નાખ્યું. કાનસૂચીમાં આંગળિયું ફેરવી રજ ન રહેવા દીધી. ત્યાં તો ઘોડી તાજી થઈ ગઈ. જાણે એકેય ગાઉનો પંથ થયો નથી.

સવારમાં તો હાદલભા આપાને દાવરે ખોલાવી ગયા. ઠાકોર કહે:

“જોલો આપા ! કાલે ઘોડાં ભેડવવાં છે, હાથ-જીતનો દરાવ કેમ કરશું ?”

સાક્ષિયો વીંછિયો ઠાકોરને લડાવીને કચે કે “અટાણ સુધી તો ડેંગાં જાવતો આવું છું. હવે મણી-ધર ભટકાણો છે. હજી સુધી તો જીતમાં સોનામોરું લઉં છું, પણ આ બા તમણી હાથ નોખા દરાવ કરવો છે.”

“તમે બોલો આપા ! અમારા ગળ પ્રમાણે વાત કરજો !”

“અરે બાપ ! હું સરજનો પોતરો; મારો દન નથી ફરંગો, તો જ દોકાર તમણા ઘોડાને માળી ઘેરી ભેશવવામાં નો પૂજો તો એક તો માળી ઘોડી ને જીતેલી સોના મોરું તમણી દિધા, ને ત્રણ લુગડાં સોંપી તમણા પ્રજણે મેલે દયા.”

“અને આપા અમે છાતીએ તો ?”

“તો હું માથું ઇ દેવું તમાણે !”

“કાઠીબાઈ તમે વખતે અમને ઉતરી દો !”

“તો ઘુ, રામરામ !” કહીને આપો ઊભા થઈ ગયા. ત્યાં તો કુવર હાદલબા વચમાં પડ્યા.

“બાપુ ! હા પાડો ને ! માગી માગીને શું માગજો ? વળી એ કબૂલ કરે જ કે તમારી ત્રેવડ પ્રમાણે માગીશ !”

એકનો એક દીકરો, હઠ લીધી, ઠાકોર બંધાણ કે :

“આપા ! અમારું ઘોડું હારે તો તમે માગશો ઇ દેવું.”

બીજા દિવસે ભોલિયાણાની ઘોડાહારમાં પીરાણી તાળણુના શિરમોડ જેવી, શ્વેતુલોકના વિમાન જેવી ઘોડી ઉપર વાગડિયો રજપૂત જુવાન ચડ્યો અને કાઠીની કસેલ માણી ઉપર આપો સાણિયો વીંછિયો બકાકામ કરતા આવ્યા.

એક જોજન પહોંચવાનું નિશાન છે. ત્યાંથી જે અસવાર પાછા વળી મૂળ ઠેકાણે પહેલો પહોંચે તે જીતે.

એક બે ને ત્રણ કહેતાં તો એક ઘોડિયું તારોડિયો ખરે એમ ગઈ ખ ર ર ર ર ર....!

એક મહિનો આપાને રોકીને ઠાકોર પોતાની ઘોડીને તાલીમ દીધેલી, પણ એ તો ચાર જ ગાઉની અને આપાની ઘોડી તો સાઠ સિતરે ગાઉની સાધેલ.

પીરાણી તાળણુ જે ર કયું પણ શરૂઆતમાં પાછા વળતાં માણીએ પીરાણીને પાછળ ચૂકીને ચોર

ચઈ ગઈ. જેવી ગઈતી એવાં જ વેગથી આવી. આપો જીત્યા દાવરાએ ને આપાને રંગ દીધા. ભોલિયાણા ઠાકોરને મોજ આવી ગઈ.

“માગો આપા !”

આપો કહે “ઠાકોર ! ફગાવાના કાઠી રાજાખાને માત્રો એને તમણી કુવરી સોનલબા પરણાવો !”

ત્યાં તો ડાવરા માથે લીજ પડી. ઠાકોર ગમ ખાઈ ગા. કાઠી બાઈએ ખરેખરી કરી, ઠાકોર કહે :

“આપા ! અમે જાડેજ ને કાઠીને કુવરી કેમ દેવી ?”

“ઠાકોર ! જગતમાં વેણની કિંમત છે. તો ભણે કે હું ફરંગો ! (ફરી ગયા !)” હાદલબા કહે “બાપુ ! સાચી વાત. આપણે ભોલે બંધાણા. કનિય જરૂરો ભાલ ઉઠાવે નહિ.” એટલે નક્કી થયું.

ઠાકોર પોતાના ભાયાતો, અમીરોને એકકા કરી મૂંઝવણ જણાવી. ભાયાતો કહે, “ભલે ! ધાવા થો ! લખો કુવરીનાં લગન ! આપો કાઠીબાઈ ને ! ભલે સાંખનો માત્રો હલેવાલે પરણવા આવતો. જનના સામેનાં કરી, ગરમાં આવવા દઈ, દરવાજા બંધ કરી આખી જાનને તરવારે વાંતરી નાખશું. કાઠી ખો બૂલી જાય !”

ભોલિયાણા ઠાકોરે દીકરીનાં લગન લખી આપી આપા સાણિયા વીંછિયાને આપ્યાં. સાંખનો માત્રો હલેવાલે પરણવા આવે એવું નક્કી થયું. ઠાકોર કહે “વિવાહમાં રિવાજ અમારો રાખશું.”

“તો રીવાજમાં નવાણું તમણા ને એક અમણા.” આપાએ કરાર સ્વીકારતાં કહ્યું, હાદલબા કહે ! “બાપુ બોનબાના લગનમાં એક રીવાજ ભલે કાઠિયું નો રેતો !”

“બોલો તમારો કયો રીવાજ આપા ?”

“અમારી જાન સામા પાંચ ઘોડેસવાર પચેક ગાઉ સામા આવે,”

ઠાકોર કહે, “એવું તો અમારેય ખરું !”

“બા, તો બસ ! અમારે સામા આવનારમાં કયાનો સજો બાઈ લેવા !”

કુંવર કહે, ‘હું’ પટેલે મેંમારી જન સામે દસ ગાઉ આવીય.’

સોનલ જાહેરન લગન લઈ આયો સાલિયો વીંછિયો ફગાહે આંખા. સાંખનો માત્રો દાવરો જરીને બેઠા છે ત્યાં જઈને ઘોડી કેરવી. કવે, ‘સાંખનો માત્રો ! હવે કરો સાબદારી ! યાવ વરવાડા’ ને કચ્છ વાજડના લોલિયાણાની લાડી પરણે, આ લગન વધારો !’

દાવરો અચંબામાં પડી જવો. વહેરોના મેલુ-માથી જાહેર કાકેરની લાડી કાઢીરાજ માટે કમાઈ આવે એવી તો અણદીડી ને અણસાંભળી હતી; માત્રો વાળો કહે :

“ભણુ સાચોસાચ નવાઈ કરી. જાહેર કાકેરને દીકરી કી’ દો’ જાહેર સાળો ઘવાની ગાળસાંભે મહિ !”

આયો સાલિયો કહે : “ઈ તમણે કાણ કામ ? જોડો જાનનાં પણ હથિયાર પડિયાર વાળી. વખતે બાળુ’ ધી ને લાપસીને બદલે ઝાટકા ઊડે. પણ ખીતા નઈ. સુરજદાદો બધુ’વ પાંદયુ’ પાડયે.”

‘હવે ક્ષત્રિયના દીકરાને ન્યાંથી લગન પાછાં જાય નઈ. વધાયુ’ વાળી. આખું જામ વિવાહના ઉછરંગમાં આવી ગયું, પણ માત્રોવાળો કહે મારી જાનમાં પાઈડી છોકરાવાળા ન હોય ઈ જ આવજે.’

ફગાડેથી માત્રોવાળાની જાન જૂતી. પણ ધીંગણે હાથ્યા હોય એવી. ઊંટ, ધોડાં, ઘોડવેલ્લને પાર નથી. ભેળા હથિયારધારી એવા તણ હજાર કાઠીઓ છે. સાલિયો વીંછિયો આગળ હાલે છે.

માત્રોવાળાની જાન મલક વીંધીને લોલિયાણાથી પાંચેક ગાઉ પહોંચી ત્યાં ઠરાવ પ્રમાણે કુંવર હાદલભા પાંચ અસવારો સાથે સામે આંખા. હેતપ્રીતથી મળ્યા.

સાલિયા વીંછિયાના કહેવાથી યથાસ કાઠીઓ કુંવર હાદલભાને વીંટળાઈ વળ્યા.

“આ તું આંખા સાલિયા ?”

“કુંવર ! અમારો એક રિવાજ કે પરણાવવા જઈ તમે કરનાનો ભાઈ સામે આવે એને અમે જાન પકડું લઈ. વરને પરણાવી જાન કેઠણે પાછી આવે

તઈ’ છાડુ મેલીએ.”

“અરે આંખા ! જવતલ કેણુ હોયે ?”

“ઈ તો આવે ય કાકાભાપાના ય હાલે !”

કુંવરને જાગડના કુંગરામાં કેદ રાખી જાન લોલિયાણે આવી. કાકેરને કયોવસયુ’ કે, “અમે આવુગા; કુંવર અમણે કેદી છે. સામેવાં કડું ને જટ તમણી દીકરીને સાંખના માત્રો સાથે પરણાવું દયા. જે અમુમાંથી કોઈનો કુંવાડો ખાડો કર્યો તો સમજી લેજો કે તમારો દીકરો કુનિયામાં નવી.”

કાકેર વળી મુંઝણ. દીકરીને કહે : “બેટા, કેમ કરજું ? ભાઈને કાકિયું’વે કેદ કર્યો છે.”

જાહેરની દીકરી કહે છે કે, “બાપુ ! મને કાકીની ગાળ બેસી ગઈ. હવે હું બીજાની ચૂંદડી આ ભવમાં ન ઓઢું. તમે કાકિયું’ને મારી નાખ્યો તો કાકિયું’ હાદલભાને મારી નાખશે ને હું માત્રોવાળાના દેહ સાથે બળી મરીશ.” કાકેરે ફરી ભામાતું સાથે મસલત કરી. એમાં ખૂબ મેલીલા હતા એમણે કે, “કાકિયું’ તો કેઠણે કહી નાખીએ એક વાર. પછી હાદલને છોડાવશું. સોનલને સમજશે તો બીજો વસાવશું. નહિ તો દૂધપીતી કરેલી એમ જાણશે જા !”

કાકેરને પુત્ર અને પુત્રીપ્રેમ પાસે આ કુળા-ચાર ફર્યો નહિ. એણે છેવટ કહી દીધું કે “હવે ગોઠે ઈ રોકાઓ. વચને બધાણા છું એટલે દીકરી તો સાંખના માત્રોને જ વરશે. એને ગાળ બેસી ગઈ છે ભાઈયું !”

જાનના સામેવાં થયા; ઉતારા દેવાણા. માત્રો વાળો તોરણે આંખા. સોનલભા રંગેજે પરણી ઊતર્યા. કાકેરે દીકરીને સારો દાયજો આપીને વેળાવાવી. જાન કુંગરની ગાળી પાસે આવી ત્યારે કુંવર હાદલજીને જોડ્યા. ભાઈબહેન પૂરા હેતપ્રીતથી મળ્યા. એવારણા લીધાં ને કત્તું કે :

“ભાઈ ! ફગાડે કે’દી આવીય ?”

“બેન ! તારો સંદેશો આવ્યો ને ! તે’દી.” અને છુગ પડ્યા.

સાક્ષિયો વીંછિયો સાંખના માત્રાને પરણાવીને
માણસીએ ચડીને ઘરે આવ્યા. વરઘોડિયાં પોખાણાં.
કાઠી દાવરે કંબુલ્યું કે આપે ઘોડીએ ચડીને નવાઈ કર્યો.

એમ દિન ગણતી માસ ગયા ને વરસે ન
વીસરિયાં. સાંખના માત્રાને સોનલબાના હેતપ્રીનનાં
પદમણરૂપે બે દીકરા જોળે રથે છે. સુખને મણા નથી.

એવાં છલકતાં સુખ વચ્ચે સાંખના માત્રાને
ત્રિસામાં પાછાનો રોગ થયો. રાણી સોનલબે માત્રાના
પાસપડ ધોઈ રિયાં છે. રાજને પૂરી પીગ છે.

સુખજી માત્રો વાળો રાણીને કહે છે કે, “જડેજી
રાણી ! હવે હું થોડા દીનો મહેમાન છું. તમારા
બાઈને વાવડ મોકલો. એને મનની મનમાં રઈ જશે !”
સોનલ કહે, “ધન્ય જી કાઠી ! ગાળ મને કાઠીની ચડી
ઈ થે તમને વરીને લેજે લાગી.” સોનલે પોતાના
બાઈને સદેવો મોકલાવ્યો :

સોનલ કાગળ મોકલે
સુધુને હાલલ ભા !

મરશે કોઠી માતરો
(તારે) માથે રેંશે હા !

મોટા કાકોર ગુજરી ગયા છે, સોનલબાનો
સદેવો મળતાં જડાં દબકટ સાથે હાલલબા કાઠિયું માથે
ચડ્યા. વગડાની ફોજીએ ફગાહાનો ગઠ ઘેર્યો. ભેડાવ
ટોલ ધણેણ્યા. કચ્છી સરણામુંમાં સિંધુ રાગ વાગ્યા.

સાંખનો માત્રો સાબદો થયો. સોનલે બે તર-
વાડું બંધાવી. વાળાનો લગ્નિ ચોટલો છાડયો. પાઠાની
હિતપાનતી પીડાને દબાવીને લડાયો, ઘણા કાઠી કામ
આવ્યા. માનાવાળો જડેજની તરવાડુંએ ફૂલધારે
ગિતર્યો.

હાલલબાએ બેવ ભાણેજને ઉગારી લીધા. ફગા-
હાને ઉભળડ ક્યું, તેડુંનું ઉભળડ છે. સોનલબા
સાંખના માત્રાના દેહ સાથે સતી થયાં.

નેંધિ : ફગાહાનો ટીંબો ધારગણી માત્રા-
વાળાના ખેતર પાસે છે. ઉભળડ ટીંબો પાસે એક
દેકાણે થી જેથી સુગંધ આવતી કહેવાય છે. કહેવાય
છે કે સાંખના માત્રે ત્યાં મોટો જગન કર્યો હતો.

ગીત છપાખડું

ફાળા સાંધતા વાંદરાં જેમ ભાંજતાં અરાંકી ફોજ,
દણી ચલા મહ મતા, દીપલા દરંગ,
જરા વાઘ આથા થાતા ભંગલાં પાકડે ભતા,
તાતા અખો દાતા દીએ, ફૂલતા તુરંગ—૧.
કહીને લટાળા, ડાબ ત્રાંશળી લેખણી કાન,
શકોડા મૂઠિયાં ગાળાં પીઠ થોડો શાર,
ધમોડી ગઠાંસુ લીએ શેપનાથ ભણુ ધંડી,
કળ્યાં થોડાં દીએ અશાં ભાવકો કુમાર—૨.
દોખિયાં કું ધકે આડે ઉડાડે ગરદાં ડાળે,
હેક ઘડી પત્તા નાવે, પુત્ર તણે હાથ,
નરાં જોર જડે નાંહી ચડેવા ચંચલા નાણે,
નિપણાં જખાણે આપે ભાવનજ નાથ—૩.
લાટ પાટ કરાં થકાં, નટાં જ્યું ગુલાંટાં લેતા,
ચોલતા મડિને ઘણા સોનેરીયા સાજ,
ચલે મન, પાતશારો, ચડેવા ઉપરે છાજ,
રીણવા સમાપે તાજ, ત્રુઠો હાજ શાજ—૪.
(સ્વ. પાતાભાઈ નરેલાનું કરેલ કાકોર દાહજનનું ગીત)

સોરઠમાં અમરજી દીવાનની હાઠધાક વાજતી એ વખતે નાણાવટી નાગર ગૃહસ્થ એની જમણી ભૂજ ગણતા હતા. સાચી કામગીરી બદલ તેને ગમુ ગામ મળેલાં, વીરગિયું, વરલી અને ખડસલિયું.

આ ખડસલિયું મહુવા તાબાનું ગામ ને નાગર દરજાએ લાભુભાઈ નાણાવટી નામ. એ વખતમાં આ લાભુભાઈમાં બીજા સોરઠિયાની અસુચાર આપતી. ઘેલાણાને અવતાર હોય તેવો વાજતો. એણે એક વઠેરો પાળ્યો. વઠેરો જતે માણકિયો હતો પણ નામ લાલો રાખેલું. લાલો તો લાલો, જાણે કનેયો જઈ લ્યો.

અથોક ફરો. ખારેક ખારેક જેવો કોનોટી, કોરેલ સાખર, દેડકાની જેવી ચલિયાતી આંખ, માણિકવટ દોરણની બધાર નીકળતી, ઢીચણ સુધી ઢેચવાળી, માણેકિયા જેવા ત્રીંગ, વરિયાળી ત્રાંસળી જેવા ડાખા, બદાલિયા જેવા ડીલનો બાધો.

આ લાલોને ઢેચવવા મીરાજ નામનો સિપાહી ચાખુક ફેરવે છે. ઘુઘિયાર માણસ. ઘોડોને ફેરવે ને એવો તેજાર કરો કે જાણે મુરખોએનું વિમાન જઈ લ્યો. લગ્ન-પ્રસંગે દાડના બાળાટયા બજારમાં ગોડલ્યા ઘોડોને તેમાંથી ઘેરણું નીકળતી હોય એમ ઘોડો ચડમ ચડમ ડાખા માંડતો જાય, જાણે જીવાન વરણને ચોપટિયા ફોડે તેમ ભંગોટિયા ફોડતો જાય. ઠોવની દાડી પટે તેમ ડાખ (પમ) ઊપડે. પડમાં જાણે ફેલો (ચગાળો) ઊતરે.

"તેર તરિયા, ને કરવિયો ને પંથોવો કેમણું" એમ ઘોડો ફાટીને ધુવાડા નાખી જવો. માંડતો પંથે ચડાવવા. લાભુભાઈ નાણાવટીને સર્જીવવાલી ને મિત્ર-મંડળ જૂનાગઢમાં રહે. તરવખત જૂનાગઢ જવાનું થાય. ઘોડોને માથે સામાન નાખે, ગડગની દડી માથે ચોપટોર, હાથર પિત્તળિયું કાઢે, કીનખખાને ઘાસિયો, આગ-તંજની દોરી જેરખંધ અને આગેવાળના ફૂંદા ડીચણ સુધી જુવતા પરીનીના વાવણ રોતા હોય. લાભુભાઈને માથે પાવટી, અંધાનું ફેર રહે, બેટમાં ટાંકેલા, જાંબ

નીચે તરવાર ને પીઠ માથે ચોનાને ફૂંદે ઢાલ પડે મોજ. જાણે દસ ગામનો ગામેતી નીકળે.

સવારે જૂનાગઢ જવા ખડસલિયાથી નીકળે. દાંતિયાવા દિવસ રહે ત્યાં સાક ગાડિયા કાંકરા કાઢી નાખે. જૂનાગઢથી નીકળે ત્યારે નાણાવા દિવસ ઘોડા ત્યાં ખડસલીની ડેલીએ ડાખા ચડાડતો દોડે.

એક વખત લોકિક એટલે ખરખરાના કામે સાદા ચોટાકમાં ગયેલ. વળતાં ભિસાણ-ખગસરાની વચ્ચે એક ગામના પાદર દેડસે ઘોડાં ડમળી ખૂંદી રહ્યાં છે. કાઢીઓમાં લગ્ન, જે જનુ આવેલી છે. વરણજ દાતાનું કરવા નીકળ્યા છે. કાઢીઓનાં ઘોડાં કરડ કરડ ચોકડાંની કકડાટી બોલાવે છે. તેમાં લાભુભાઈ નાણાવટીનો ઘોડો આવ્યો. ઘોડોને ભાળીને પાણસપાણસ પાણસપાણસ પાણસપાણસ ત્રણ લાવળ દીધી. સામેથી પચાત્રેક ઘોડાંએ આવકાર આપ્યો. ગામ ગાજી ઊઠ્યું.

કાઢીગણમાંથી એક જણ બોલ્યો કે:
"ક્યાં રેવાં?"
"વાજાકમાં". લાભુભાઈએ ફૂંકે જતાખ દીધા.
"ફેલા છે?"
"વાનિયા." ઘોડોને ધીમે પાડનાં લાભુભાઈ બોલ્યા.

"ક્યાં ગયાં?"
"તજાગમાં મોટો સંધ સારે તેમ છે એટલે વિચારવર ને જૂનાગઢ થી માટે મોતોનો."
ત્યાં એક કરડે રાજે જીવાન બેલેલો "ફેલાં વાજાકમાં એક નાજરનો ઘોડો રખણા છે ને?"
કેડે જાનેલા લાભુભાઈ કયે : "વાજાકમાં રખણા છે."
"ફેલાં છે એ ખાણે?"

"અજાણનાં કેડે જોડણું જોડું અને લાલે છે અજુન. આ ઘોડામાં એવું એકે જ ફાડું નથી." એમ લાભુભાઈએ રાંઠે ફેડે જવાજ દીધા.

“એમ ? તમે તો આટી થાવો.”

લાલુભાઈ કહે : “દરબાર ! આટી માથે પડ્યો.
ઈ ઘોડો છે એવો જ અસવાર છે. બગીચા દાંત વચ્ચે
જીભ રહે તેમ કામળિયાવાડમાં (કામળિયા આવરો
વચ્ચે) રહે છે, પણ કોઈને લાગ લેવા દે તેવો નથી.”

એમ વાત કરે ત્યાં રાંજમાં ઘોડો કતાબ
કરવા માંડ્યો. એક જુવાન બોલ્યો કે :

“શેક ! તમારો ઘોડો લકેતો હોય એમ લાગે
છે. લાવો એક આટો મરાવીએ !”

લાલુભાઈ કહે : મને લાકતા આવડે છે. સ્વો
હું ગોધું મરાવું.”

એમ કહી લગામ કીધી. મૂડી. ઘોડે પગડિયા
ઉપડયા. ઘોડાની રૂમ્મા ઝુમ્મા ચાલ જોઈને કાઠીઓ
ઠરી ગયા. દાનત બગડી. દસેક કાઠી જુવાનો ઘોડા
બઈ પડ્યા ચડયા. લાલુભાઈ સમજી ગયા કે હવે
આથે રહેવામાં જ મજા છે. કાઠીઓને ધીરે રમાડીને
પછી વાત કરતાં ફોડ પાડ્યો કે :

“આ ઇ જ વાળાકા નાગરનો ઘોડો છે. જેની
માએ સવાસેર સૂંઠ ખાધી હોય ઇ વક્ષા આવો.”

આમ કહેતાં તે લાકવા થયા તરવારની પીંજી
ઉપર પછેડી નાખીને ઈસારો કર્યો અને કાઠીઓનાં ઘોડાં
લાલુભાઈના લાલ પાછળ છૂટ્યાં.

લાલુભાઈ ધીરે કાઠીઓને લગામગી થાવા
દઈને લાલોને કીધો મેલો. જે ખેતરવાનું વેળું પાડી

દે. વળી ઊભો રાખે. કાઠીઓને નજીક આવવા દે
ને જે સાંપે તે પાટી ભાં જઈને ઊભો રાખે. વળી
નજીક આવવા દઈ ને જવા દે.

કાઠીઓનાં ઘોડાં પરસેવે રેળગેમ થઈ ગયાં.
નક્કી થયું કે આ ઘોડો લાલ નહિ આવે. એમાં એક
ઊંડી નેળ આવી. અળવાડે (બેપ બાજુ) ઊંચી વાડ
વચ્ચે. ઊંડો મારગ લાલ્યો જાય. લાલુભાઈનો લાલો
નેળમાં દાખલ થયો. સામેથી એક ભરેલું ગાડું આવે.
એકે ય કોર તરાય એમ નથી. કાઠીઓએ ભર ભરેલું
ગાડું જોઈને ભીંસ કરી કે હવે ક્યાં જશે ? કામલાની
પ્રાછટ પડતી આવે. લાલો તરી થકે તેમ ન હતું.

લાલુભાઈએ ભરેલું (ભર ભરેલું ગાડું) નજીક
આવવા દઈને લાલોના પડખામાં ઝેડીને ધાં કર્યો.
એડી લાગતાં તે લાલો કૂદ્યો બગાળ અમ ભરેલો
ઉપર થઈને ગયો. ગાડાં ખેડુ આવ્યો થઈ ગયો. કાઠી-
ઓના ઘોડાં ઠકલી રહ્યાં. કાઠી અસવારો આંખો
ચોળતા રહ્યા ને લાલો નીકળી ગયો.

લાલુભાઈએ કાઠી અસવારોને કીધું કે : “ઘોડો
જેવે તે ખાડસલિયા આવજો હું તમારી વાટ જોઉં છું.”

આ લેડાને મીરાંજ સિપાઈ સાચવતો. તેને
ખૂટવીને આજુબાજુના કામળિયા આવરો ને દરબારોએ
ઘોડીટું દોરાવેલી. એના સો જેટલા વછેરા થયા. ત્યારથી
વાળાકા લાલોની રેવાળ (રેવાલ) કહેવાય છે. વાળાકા
રેવાલ લાલોથી જ આવી એમ કહેવાય છે.

દીકયા દેવળારા પાગ થલ તાંસળી સરીખા ડાખા

દોદો તસુ ગાળા નાળી મેંજળારા હંત

છાતી રોજી લાલ છોડા વાંભક સાંકળે શોભે અંક

કાનસુરી સુ જે રૂપાળા અનંત

કેશવાળી લટાનેગી બડા અબધત કાવે,

પીઠે માંડયા શામ શોભતા પમાણ,

ત્રીંગ બાનેડીયા જેડા ઉર સોડા દીયે તેમ

ડાખા તાંસળી ન્યુભરે મેંકડા ન્યુડાણ

પાગ થલ દેવળાકા સાંકડે લંબોડા પેખ્યા

કનીયાંને લાખાસરે સમાખ્યા કેકાણ

માળીયે જળીયે ચડી ગોખડે હરમ્યું જુવે

હંચે નામ નવાળ કદે ચડેવાકી હામ

ટાલરવે દીધા યશ ભેધાણારા હાથી ઘટે

નવે ખંડ રેવાંવાળા ચાર જુગા નામ

સં. નટુભાઈ ભેપી (ચધાળા)

ચારણી સાહિત્યમાં અર્ધવ વર્ણન

એ છે દેવતાઓને બદલે સ્વપ્ન સંદર્ભ ક્યું
પર તેમણી ચોંટ રત્નો નીચેનાં આ ચોંટ રત્નોનાં
એક અર્ધ પણ હતો.

કમળા, શંખ, મયંક, મહા,

રંભા, સુરતર, બાજ;

ધેતુ, ધનંતર, ધનુજ, વીખ,

સુરા, સુધા, ગજરાજ.

આ રીતે ઘોડાની ઉત્પત્તિ સમુદ્રમાંથી થઈ
અને પછી તે પૃથ્વીનાં વેશન આ ઘોડાં પૃથ્વી પર
ધ્રુવવા લાગ્યા.

એકવાર પૃથ્વીનો પ્રથમ ઘણો સૂતેલા બ્રહ્માના
મુખમાંથી ઉપજીવ નામનો દૈત્ય વેદો યુક્તી ગયો.
બ્રહ્માએ ભયભીત થઈ ભગવાનની પ્રાર્થના કરી. એ
ઘોડાના ચોંટવાળા દૈત્યને મારવા માટે ભગવાને
ચોવીસ અવતાર મણિને એક હંચીવ નામે અવતાર
લેધો. “અવતાર ચરિત્ર” નામક ગ્રંથના કર્તા મહાત્મા
નરહરિશંકર બારહટ તેનું આ પ્રમાણે વર્ણન કરે છે:

છંદ પંધારિ

ઉરમાંજ વેદ સોજત અનંત,
પાવત ન લેશ કહું પરમ સંત.
ભયે બ્રહ્મ બીકલ ચીત બારબાર,
કરતાર ત્રાહી કીની પૂકાર.

તુમ હીન ખંધુ દેવાધિદેવ,
ભવભૂત લખતઈ છાન લેવ.
સખ કાલ કરત કારન સમર્થ,
છહાં લાઇ બળે તિહી લહે તથ.

રખ પાલ વેદ રાજધિરાજ,
અન સહન અવસ્તા પરી આજ.
કુખ બાની બ્રહ્મ જળ સૂની દેવ,
ઈહી સમય આની પ્રગટે અજેવ.

સં. દાહ્યાઈ પ્ર. ગદ્યી (દિનકર મોર)

વિધી સુખ સુની વિધી હીન વાની.

સખી લેશ લરી ઉર દયા આની.

અદ્ભુત શરીર આકૃતિ અદ્ભુત,

હરી ભયે તહાં હંચીવ રૂપ.

પ્રભુ ક્યો અણુહીન મહ પ્રવેશ,

સમુદ્ધે આસુર આયો વિશેશ.

નતિ સ્વભાવ ક્રિય નાક ભેર,

કહુ કાલ ભયો સંજામ ભોર.

વિમહયો દુષ્ટ માર્યો વિશેષ,

હંચીવ કેવકંત વિનય વેશ.

છાપ્ય

ઈહી પ્રકાર અખીલેશ પુરુષ,

હંચીવ પ્રગટીય.

કુટ મા રી સંધારી,

અસુર માયા અરટીય

અમર મંદ આનંદ,

નિગમ હીત રહત નિરંતર

વિધિ સનાથ કૃત વિશ્વનાથ,

પર બ્રહ્મ દયા પર

હત હંચીવ અસુર અહીત,

ભયો અચીજ ત્રયલોકે ભુવ

ઉધાર નિગમ “નરહર સુકવિ”;

હંચીવ અવતાર હવ.

અને પછી ચારણો ઈશ્વર સ્તુતિ સાથે સાથે
ઘોડાંઓની પણ પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. કંઈક કે
ઘોડાંઓ દુનિયાનું મહામુલું રતન ગણાતું.

કર્ણ પર્વ વર્ષને ગણિતપુત્રીએ પોતાના પિતાના
પદ્મચિહ્નના નામથી “વિરવિનોદ” ગ્રંથમાં છે
અબળ વર્ણન ક્યું છે.

દુહા

ખિહરો લેન ખયાર, હય લિહરે હેરે વિહરી;
તોટક છંદ તૈયાર, કવિ નવછાવર મેં કરી.

સંજય ધૃતરાષ્ટ્રને કહે છે, "હું જ્યારે હવા
ખાવા બહાર નીકળ્યો ત્યારે ત્યાં (પુલ્કમાં) ખેલાતા
ઘોડાને મેં જોયા." તેનું ત્રોટક છંદમાં જણેશ્વર પૂર્ણ
કરે છે :

છંદ ત્રોટક

મુખ ભા કદપ કુમ પુષ્પ મનો
જુહી લગીય કેસર જેળ જમો
મની જલ જુરાવ જુથો મહરા
ચિહદી ફૂલી કદપ હતા ચહરા

ઘોડાના મોઝાની શોભા કદપ વૃક્ષના ફૂલ જેવી
છે. અને તે ફૂલમાં જણે કલંબી રૂપી કેશરનાં તંતુઓ
શોભી રહ્યાં હતાં. ઘોડાના મોઝા પર રત્નથી જડેલ
મોરડો ચડાવેલ હતા. તે જણે કે ચોતરફ ફૂલે લુપ્તજૂમ
શરેથી કલ્પલતા ઘોષ નહીં ?

કીત દીપ શીખા તીત શ્રોન કીતે-
તિ ત ધ્વં સક સુ માંદ વિ તે
મનુ નાલન ખંડન જોર ખરી
બલ લાખીની લોહસું ખંક ભરી

કવિને ઘોડાના કાનને દીપ શીખાની ઉપમા
આપવામાં સકોચ થાય છે. કારણ કે દીપ તો બુઝાઈ
જાય છે.

પરંતુ પશુઓને ઘી, તેલ આદી પાવાની
નળીની જણે બે ફાડો હોય તેવા કાન દેખાતા હતા.
વળી મનોહર સ્ત્રીની બાકુલી જણે વક્ર થઈ હોય તેમ
બન્ને કાનો ભેગા થઈ જતા હતા.

કલીકા જુગ કીસુક વામન કે
વર દે કી વિલાગ વિહામન કે
તિય લોલ દિગંત કી દેખન કે
લળીયે હુલી અંટ કી લેખન કે

કાનો એવા લાગે છે જણે કેમુઝાની કળીની

જોડી II કે જદામના બે ભાગ કરેલા છે ? કે ફાઈ
સીએ પોતાના પ્રેમી ઉપર ફેંકેલા કટાસ છે ? કે કોઈની
લેખનના ચીરા થઈ ગયેલા બે ભાગ છે ?

ચિત ઓર સુ નૈનન જોરી ચહી
ગતિ જાંગન જોરી મરોરી સહી
લળી કંધ મયુરીન તાપ ચહે
લળી કે જર પૌરન પેર બહે

ઘોડાની આંખો જણે બમરાની જોડી છે. તેમજ
મરોહદાર ડોક જોડને મયુરી (દેવ)ને હૃદયમાં કંપારી
થવા લાગી છે. ચપળ ગતિવાળા મનોહર પગ જોઈ ને
તો દેવ ત્યાંથી નાચી જાય અર્થ.

રન સંગ સુવાધનમે સુની કે
ઉપમા કવિચિત ચહી સુની કે
જીર જાંધ જુગન નિખંધન જયો
કવિ આનત કે ઉપમા નન કો.

રસૂંચાને બાંધવાના વસ્ત્રની જોમ ઘોડાને
પણ જોરબંધ શોભી રહ્યો છે.

જમી વાત તૂટી કટી પાતુરકી
ઉપજી ઉપમા કવિ પાતુરકી
ઉધ અંગ અનુપમ કંધ કયો
ઉર અંધ સુભન મુખ જેળ જયો

કવિ ઉપમા આપે છે કે નાચતી નૃત્યાંગનાની
તૂટી ગયેલી કેડને ઉપલેખી ભાગ જણે કે ઘોડાના ખંભા
હોય, અને તે ઘોડાની છાતીમાં નૃત્યાંગનાનું મુખ સમાઈ
હોય તેમ લાગતું હતું.

ધક ખેટક આઠીપ પીઠી પયો
ધક કોતલ અસ્ત્ર સ્વ અગ ધયો
કરી પીઠી સુહાલ કરે વરકો
ઉર અંધ મનો ઉર અછર કો

મુલ્કમાં એક સુભટની પાછળ ઠાલ બાંધી જી
અને બીજી એકની આગળ ઠાલને બદલે જયાવ મારે
ઘોડાને આજળ રાખ્યો છે. કવિ કહે છે ઠાલથીયે
વધારે સુરક્ષિત ઘોડો છે, તે ઘોડાને આડો રાખીને
લગભગ ચોક્કો જ દેવાંગનાના હૃદયમાં પોતાનું સ્થાન

મેળવે છે. કવિ કહે છે એ ઘોડાની છાતી નથી પણ દેવાજનાનું (અખસરા)નું હૃદય છે.

પન નારીન સોનૃત પેજ પરી
કરી છત મનો અલકે કેતરી
સમુદે વપુ સેલીય જેખ જુઈ
શીશુ હેરન નાગન આત સુધ

વળી તે ઘોડાઓએ જાણે કે નૃત્ય નાદે તાર્જ-
ગના સાથે હોઠ કસી તેમાં છત મેળવી તે અખસરાની
લટો કાપી તેની કેશવાળી બનાવી હોય તેવું લાગે છે.
ઘોડાની પીઠપર 'સેલીય' નામની જે કાળી લીટી ઠેક
કેશવાળી સુધી આવી રહેલ છે તે તો જાણે કેશવાળી-
રૂપી પોતાનાં બચ્ચાને જોવા નાગણી લંબાણી હોય
તેવું દેખાય છે.

પુની લૂંખ લળે છળી પાવત સો
જખ જત્ર વિલોકહું જાવત સો
ગની કે ઉપમાન કહું યુની કે
ધ્રત ધમ્મલ પાતુરી કે ધુની કે

તે ઘોડાનાં પૂંછડાં જાણે કે જળ ઉડાડતા કૂવારા
છે. વળી વારાગનાઓને છળી ને તેના ચોટવાને
પૂંછડારૂપે ધારણ કર્યાં હોય તેમ લાગે છે.

અથવા શીશુ સુંદરી સોચ અર્થો
લાલ જાત અહીં ઉધ શ્વાસ લર્થો
જંહ પાનન કૌત્રીક જેખ જેખે
ફન ત્યોં મની ત્યોં પ્રતિજિંખ ફળે

અથવા તો નિતંબ સુધી પહોંચેલ કોઈ લલ-
નાના ચોટલો હોય કે અતિ વેગથી ચડતો સર્પ હોય.
વળી જે પૂંછડાના ઉપરના ભાગમાં પૂર્ણઆકારે ઉપસેલા
માંસના અવયવો તે જાણે સર્પની ફણી પર રહેલી
મણિ અને તેમાં પડેલી પ્રતિ છાયા હોય નહીં !

પુની સુળીય કેા ખનકાર કરે
છીન છાત છીતી સસીકાર કરે
જર છન જુહારન જાલ જર્થો
વપુમા રવિકેા પ્રતિજિંખ જર્થો

તે ઘોડાઓના પગમાં બાંધેલાં કોટિયાંમાંથી
ધુધરીના ખસખસાટ યઈ રહ્યા છે. તે જાણે દોડતા

ઘોડાના ઝપાટાથી પૃથ્વી સીસકારા કરતી હોય તેમ લાગે
છે. વળી તે ઘોડાની પીઠ પર જવાહીરો સમુલથી
જડેલા પવાણો જાણે ઘોડાની સ્વચ્છતામાં સૂર્યનાં પ્રતિ-
બિંબ પડ્યાં હોય તેવું દેખાતું હતું.

શરી સારદ નારદ નાથ અહી
શુન ગાવન આન પતાક ગહી
કમચી સુચી પુષ્પ સુરાઈ રહે
અહ અષ્ટ ઝૂરે વીન જાન રહે

વળી ચન્દ્ર, સરસ્વતી, નારદરૂપી તથા શેશનાગ
તે ઘોડાઓનું યશોગાન કરવા ચમરરૂપ ધન્યઓ ધારણ
કરીને આવ્યા હોય તેમ લાગતું હતું. ઘોડાના મોરડામાં
ગ્રંથેલાં પવિત્ર પુષ્પો જાણે આઠે ગ્રંથો તેમાં સમાયા
હોય તેવું લાગતું હતું.

અરીકો અરી મિત્ર સુ ધ્યાન ધર્થો
તિમ આર દિસાન પીછાન અર્થો
સુચી રંગ સુરંગ છહાન રટે
ઉ પ મા ન કુ રંગ જ પાન કટે

ચતુરો ચતુ મિત્ર થાય એમ વિશ્વાસીને જાણે
ચારે દિશાઓનો અંધકાર તે ઘોડાને મળી ગયો હોય
નહીં ? તેમ રથમાં રંગના ઘોડાઓ ચોભવા લાગ્યા.
રથમાં રંગને જગતે ઉત્તમ રંગ કહ્યો છે. તેથી કવિ
કહે છે ઘોડા ને કુરંગ (સરસી)ની ઉપમા આપતાં
મારી જાણ કરાવ્ય. કેમ કે સુરંગને કુરંગની ઉપમા
આપવી તે અઘટિત છે. એમ કહી કવિએ અહીં
નિરૂક્તિ અવકાશ દર્શાવ્યો છે.

સુચી કેા સુચી નમચ સુરાહ સજે
વ ર પૌરન ચોર મુદંગ ખજે
શ્રુતિ મૂર્છન ગ્રામ ભયે ધક જર્થો
મનુ સાહીય વાજીય કૌતુક ત્યોં

વળી પુલ્કમાં ઘોડાઓ ઈન્દ્રાણીના નાચની રીતિ
મુજબ નાચી રહ્યા છે. તે વખતે સૈન્યમાં પણ ગંભીર
ચોધડિયાં રૂપી મુદંગનો નાદ ધ્વજ રહ્યો છે. તે સમયે
ચોડેસ્વાર ઘોડા અને જોનારોઓ જાણે કે તીવ્ર આદી
બાવીસ શ્રુતિઓ, લલિત આદી એકવીસ મૂર્છનાઓ
અને મંદ્ર આદી ત્રણ ગ્રામો અહીં એક તાલરૂપે

થઈ ગયા છે.

ઉપમા પવ માનન માનનકે
અહ અરક ગર્હલ આનનકે
કૃત નેટીય લૈગજ ફારન તે
ચલ લટ્ટ સુખાલ ચપેટન તે

ગણેશપુરી કહે છે કે આ ઘોડાઓને કદાચ વાપુની ઉપમા આપું તો પણ પ્રયત્નનીય નથી, કારણ કે વાપુ તો રાવણનું વાસીકું વાળનાર હમાલ હતો પાર તો જેમ ચાલાક છોકરો તેના સાથી થપાટ ઉગામનાર માણસની અપટમાં આવતો નથી તેમ આ ઘોડાઓ પણ ધાણીની ટકર ને ચૂકાવી ગુલાટ ચારી જાય છે.

અસવારન કે મત ગેલ અટ્ટે
રચી તીય યથા રૂચી પીય અટ્ટે
હુંહુ બાગન મેં છંક ધા દરસે
જલમેં થલમેં ઘન જ્યેાં બારસે

તે ઘોડાઓ સ્વારની મનોવૃત્તિ ઉપર ચાલે છે. તે એવી રીતે કે જેમ પતિવ્રતા નારી પોતાના સ્વામીની ઈચ્છા મુજબ ચાલે, વળી જેમ વરસાદ પાણીમાં તથા પૃથ્વીમાં એક સરખો વરસે છે તેમ આ ઘોડાઓ ચાલતી વખતે લગામની બંને બાજુ દેખાય છે.

કર દે તત્તુ આપત દારનેમ
દુગ દે વર રૂપ નિહારનમેં
શુતિ દે સુચી શબ્દ સુના વનમે
પખ દે નિત લાજ બધાવનમેં

જેમ શારીરિક દુઃખો નિવારવા માટે બે હાથ ઉપયોગી છે, તથા ઉત્તમ દેખાવ જોવા ને આંખો ઉપયોગી છે, તથા પવિત્ર વચનો સાંભળવા માટે બે કાન ઉપયોગી છે તેમ આ ઘોડાઓ પણ માનુષ્યે તથા પિતૃપક્ષે બને પક્ષથી શોભાવે છે. અર્થાત ઉત્તમ જાતના છે.

ચલ પેર રકેબન ચૂમત હે
ઘન મોહસું સાદીન ચૂમત હે
ઉડતે પુઠ્ઠી થર પૌર પરે
મરસે ધરકા વર કંછ કરે

તે દોડતા ઘોડાઓના ચપલ પગો સ્વારના પેગલા સાથે બટકાતા આવે છે, તેથી તે સ્વારો લથડતા નથી. તેમ જ છલાંગ મારતા તે ઘોડાના ડાબલા પૃથ્વી પર એવા તો જોશથી પડે છે કે મારવાડ જેવી નિર્જળ પૃથ્વી પણ કાદવવાળી બની જાય

જીત જીવન પેરે રૂપે જીનકે
તિત હીં તિત આપત હિ તિનકે
સરી જે મપ નિરૂપે યમગે
રસીયો ગુનીતાન ગરી સુજગે

જેમ સંગીતમાં સાર ગમ પ ધ ની એમ સાત સ્વરો છે, તેમ આરોહ અવરોહ બંનેમાં નિ ધ પ મ ગ રે સા એ સ્વરો સમાન જ આવે છે તેમ આ ઘોડાઓના ડાબલા જતી વખતે જો રથને પડા હોય પાછા વળતી વખતે પણ તે જ રથને જોવામાં આવે છે.

વર વાજી સુ પેર સમેટનમેં
કર સુમ જયું જાયક લેટનમેં

જેમ કંજુસ માણસના હાથ ભિમ્બને ભેટવામાં સફાયા છે તેમ દોડતી વખતે ઘોડાના પગો તેવી રીતે સફાયા છે

ઉડને અતી ઉઘરૂ આત તરે
કપટી નર ત્રિતીય રીતિ કરે
અસમાન ગયે પ્રની બાત પરે
પરી માન વિમાનન કે ઉતરે

દગાજોર માણસની દોશનીની જેમ ધણીક ઊંચે ને ધણીક નીચે ઊછળે તેમ તીરની પડે તે ઘોડાઓ ઊંચે કૂદે છે અને વિમાનની જેમ પાછા ધીમે ધીમે ઊતરે છે.

પટ્ટ સાદી ન લેન ન દેત પડે
અરીતી દાહી કરી ચોં ઉછડે
અતી ઝોરવ ખેત પીડી ધતિ
ળીચલે રન ખેત સુહેતુ ધતે

વળી ઘોડાઓ પુદ્ગલ જતા એવા તો આનુર 'વઈ રહા છે કે પોતાના સ્વારને તેનું પડી ભણેવું' વસ્ત્ર પણ સમેટવા દેતા નથી વળી તે ઘોડાઓની થીકપર

તેની જન્મભૂમિનું વખાણવા લાયક ચિન્હ છે. માટે તે ઘોડાઓને સમરંગણમાં લયભીત વધાનું કોઈ કારણ નથી.

જન પીઠ ચઢે સુખ પાવહીં ને
તિન ચીતહી પૂછહું ગાવહીં તે

ગરેશપુરી કહે છે કે આવા ઘોડાની પીઠ પર સ્વાર થવાથી જે સુખ પ્રાપ્ત થાય છે તેના સંબંધમાં તેના સ્વારના હૃદયને પૂછીને માહિતગાર થાઓ તે જ તેણે અનુભવેલા સુખનું વર્ણન કરી શકે.

વજમાલ મહેડું રચિત “વિવિધ પ્રકાર કાપ”માં ઘોડાનાં વીસ નામો આપ્યા છે.

અશ્વ, તુરંગમ, વાજ, હથ,
સિંધવ, અર્ધ, તુખાર;
પવંગ, ખાહ, કેકાન, તુરી,
તારીછ, તર્લ, ઉદાર;
ધૂર્ધ, ભીર્ધ, ગાંધર્ધ હૈ,
હિમર, ખેંગ, વિતંડ;
ધયો રૂપ હથ શી વ કૈ,
કીધ અરવાનન ખંડ;

જમનગરના રાવળ જમને કહે છે જડેશ્વર મહાદેવ દિવસ ઊગ્યે એક ઘોડું આપતા, અને એ ઘોડા રાવળ જામ દાનમાં દેતા.

જડિયો જંગલમાં વસે, ઘોડાંનો ઠા તાર;
ગૂંઠયો રાવળ જામને, હાંડી દીધો હાલાર.

રાવળ જામે જેટલાં બધાં ઘોડાં દાનમાં દીધેલાં છે તેના પર ચડીને કવિઓએ ધૂળની ડમસીએ આકાશમાં ધૂળનું બીજું આકાશ કરી દીધું.

અધર ગયજી વળાંલ રહી, કવ ચઢીયા તોખાર;
તો ઉતાયો લખધીરારો, લોરીંગ સરથી ભાર.

દિલ્લીની રેઈસમાં જીતેલા કોઈ સાયબખાનના ઘોડાનું આ ગીત પણ સાંભળા જેવું છે.

ગાળે ગીતકા સંગીત ગડદોમ રોડ ગોડ
ધાગડદા પખાજ ગોજ સેલરા ધમક

ખાગડદા સાહેરા ખેળા ખેલવે સાયબખાન
જંગડે મડત માનો ઝાગડદા ઝમક

રસત્રમી સમો જમી અનમી રમાડે રેસ
ધાગડદા ધ્રમમાં ધ્રમા ધ્રમાં ધોળે દિહ
તખલારી ઠોર નોર ખળ મળે કંઠ તાલ
અલલ્લા અલલ્લા મળે મુગલા અસન

ઉથલ્લાં પાચલાંધિયે રોહલ્લાં મોહલ્લાં એસા
જેહ નલ હરે લણાં માંડીયા જસન
ચાગડદા ચાગડદા ચોટ ગાગડદા મુદગચંગ
તાતાગડદા તાનમાન નૃમવે મુલતાન

ચાગડદા ચાગડદા થીથી થડગડદા મેલે થાટ
રમાડીયો ઉનરાવ સંધી રાવ રાણુ
પ્રમના બિપાઈ હાર ધ્રપાધસી બૂત પ્રેત
રૂક રાઈ પ્રન પાઈ મુહ માછ રત્ત

હલીરો નહાયો થંભ વરદાઈ રેસ દિયા
ઝેહતે વધાઈ ભાઈ ગણાં પાડગત્ત

ઘોડું રૂપાનું બલે ન હોય, નાનું એવું ટારડા રાખું પણ લાવવામાં આપણું હોય, પૂજે ધરાપું ને પૂજે ભૂખું. એવું એક ગીત મળી આવ્યું છે. કોઈ ચારણ કચ્છમાં ગય છે, તેની ભેળું બીજે ચારણ આનું ઘોડું મંગાવે છે :

જઠા ભવ છો કાછરી ધરા, લાવજો અમારી ઘોડી
ન ખો ટીલી છેક નાની, જીવરી તરાટ,
દોકેરી ઉપરાં રખે, ખરચતે દોકડો દુલે;
જોષ જોઈ કરાં જીવે, રાવજારા થાટ.

એક પૂજો ખાજરાદો, આખોદન ખાય ઊભી,
પાય જેટલાં પાણી તેટલાં પી જાય;
કરીયે આકરી તારે, બળે ખરછી ભોંય ફેદે,
ઘોડું ખાલા ખવારે તો, તાતી માંતી થાય.

ચાકડારી સસુતરી; સુરાની ઉપરા ચડે,
ભીલા સામા જો ખીયે તો, જોવે ઉભી લાણુ,
રૂપિયા ઠોઢરી ચાને, પાવડી બંધાવાં રૂડી;
આઠે દને ન લાવો તો, માદેવારી આણુ.

આ ચારજમાનું નામ અત્યારે તો બહુ જ ઘોડા જણતા હશે. કર્ણાત્રી જાણે, ક્યાંય જોવાને જ મળતો નથી ત્યાં ! શેવટી એટલે ઘોડાની પીઠ પર માંડવાને ઉમદામાં ઉમદા ચારજમા. જેમાં ધાસિયું, દળી, ખોગીર, અને ગાદી એ બધા સમાન આ એક જ શેવટીમાં આવી જાય છે. ઘોડાની પીઠપર માંડતાં એના અંગમાં ટાકક વળી જાય છે, એવી તો એની સુવાળખ હોય છે.

મખમલને મસરૂના જલેકમાં શેમળા કે આકાશવાના ઉમદા રૂનો પોલ આપી સાનેરી તારથી એનું ભરતભરી વિધવિધ પ્રકારની ઠળા ખીલવવામાં આવે છે. એક ધારો છ જ મહિના સુધી કારીગર કામ કરે ત્યારે શેવટી તૈયાર થાય છે. રાજવીના મુગટમાં ઘોડાતો કાચનો કટકો પણ જેમ હીરા બની જાય છે, એમ સાધારણ ઘોડા ઉપર પણ જે આ શેવટી મંડાય એટલે એની અનેકજાતી કિંમત વધી જાય છે.

એ ઘોડાની પ્રશંસા કરતાં દાખલો અપાય છે કે એની થી વાત ! એના ઉપર તો શેવટીનાં મંડાણ થાય છે. આવી શેવટી કોઈક જ કારીગર બનાવતા અને એની કિંમતમાં આખા વરસનો ધર-ખરચ મળી રહેતો.

જેતપુર દરબાર ભાણવાળાની ઘોડાદારમાં એક જોઈએ ને એક ભૂલીએ એવા છત્રીસેજ અતનાં ઘોડાં હતાં. દરબાર ભાણવાળાને ધાલના જસદણ દરબારની જેમ ઘોડાંના ભારે યોગ્ય હતાં. સવારમાં પોરમાં ઊઠતાં વેત હાથમાં દાતુણ લઈને પહેલાં પ્રથમ ઘોડા-દારમાં જ જવાનું. અંકેક ઘોડા પાસે જઈને એની ખબર પૂછવાની. માથે હાથ ફેરવવો, અંકેકને કંપાઉ-ન્ડમાં ફેરવીને તાલીમ આપવાની. માલીશ કરાવવાનું. શાતમ ને ચંદી આપવાની ને સંજો ધાસની પથારી કરાવવા સુધીનું કામ પોતાની દેખરેખ નીચે થતું.

દરબાર ભાણવાળાને ઘોડાંના આવા સોખની નામના સાંભળી કચ્છ અંજર ગામનો ગોવિંદા નામે એક કસબી મોલી શેવટી તૈયાર કરીને જેતપુર ગામે આવ્યો. આ વખતે જેતપુરમાં ૧૨ ડેલીઓ. આ બધા ભાગતો મોટા ભાગદારની ડેલીએ આવીને બેઠા છે, કાવા કસુંબા લઈ ફૂલજરિયા હોડાની છૂટો લેતા વાતોના ઝડાળ બોલાવે છે, ત્યાં આ ગોવિંદા આવ્યો. દાયરાને રામરામ કરીને વીંટલ કપડામાંથી શેવટી બહાર કાઢીને હળુકથી સામે મૂકી, ત્યાં તો અંધારા ઓરડામાં દીવજ પ્રગટાવીને બીજાંથી કાચનું હુમર ચૂકવું હોય નહીં એમ ચારે બાજુ ઝળાંઝળાં થાનું અજવાળું

પથરાઈ ગયું.

બધા દરબારો તો ખુલ્લ ખુલ્લ થઈ ગયા. આંખનું મટકું માર્યા વિના એક ધ્યાને જોઈ રહ્યા ને વારા ફરતી વખાણ કરવા લાગ્યા. “વાહ શેવટી ! વાહ તારી કારી-ગરી ! વાહ ગોવિંદા વાહ ! તે’ તો ખગવાળી છે. આજ દિવસ સુધી આવી શેવટી જોવા નથી મળી, ધન છે તારા કસબને !”

ગોવિંદે પણ આ શેવટી બનાવવામાં જેટલી જણતો હતો એટલી કરામત ધાલવી નાખી છે. મખ-મલના જલેક ઉપર સાનેરી તારના બખીઆ ભર્ષા છે તે જણે સાનાની સાંકળીનો અડીંગા કેમ ઘોડી દીધો હોય નહીં ! જેમ જોઈએ એમ મોર, પોપટ, ફૂલ વેલ્વનું ભરત ભરીને ચિત્રો પાડ્યાં છે. ચારે જૂલો ઝૂલતાં ફૂમતાં એમાં ઝીલી ઝીલી પુષ્પરિપું. પ્રમાણમાં નહીં મોટી નહીં નાની, નહીં સાંકડી, નહીં પહોળી, અસલ કાઠિયાવાણી ઘોડાની પીઠ પર માંડતા ચચોચ ચોટી જાય એવી હાથમાં લેતાં મુખના જેવી સુવાસ મેકી ઉઠે. ટૂંકામાં સવારી કરીને જિંદગીનો દહાવો લેવા જેવી આ શેવટી છે.

દરબારે પૂછ્યું : “ગોવિંદા ! બોલ્ય, શું કિંમત

આપું ?”

આ ઘરેણા જેવી શેવટી જોઈને સો દરબારોને લેવાની ઈચ્છા થઈ, પણ મોટેશ ભાગદારની ધ્રુજા હોય ત્યાં સુધી તો ખીજઘો બોલાય નહીં, આમાન્યા રાખવી જોઈએ.

“બાપુ ! આપની પાસે કિંમત ન થાય, આપ તો કદરદાન રાજવી છો. મને એણું નહિ આપ્યો, રાજા થઈને જે આપણે તે લઈ વર્ધેય. તમે મારા કસબની કદર કરો છો એ મારે મન મોટી વાત છે.”

“ગોવિંદા ! એમ ન થાય, તું રાજા થઈને કહે તે આપું”.

“ના, બાપુ ! હું ન બોલું”.

આમ હા ના ખેંચતાણ ઢાલે છે. દરબારે કહ્યું : “ગોવિંદા ! હું મારી મરજી પડે તે આપીશ. પણ તે મનમાં કેટલા રૂપિયા ધાર્યાતા તે વાત કઈ, ન કઈ તો તું માનતો હોય એના સમ છે.”

એટલે ગોવિંદે કહ્યું : “બાપુ ! મેં તો એમ ધારેલ કે બાપુ ભસા રૂપિયા આપે તો મારી કળાની કદર કરી કહેવાય, પછી આપને ઠીક લાગે તે.”

દરબારે ગોવિંદા મોટીને ૨૫૦ રોકડા અને પોશાકમાં એક પાંચડી આપી, ગોવિંદા તો ખુશ ખુશ થઈ ગયો. બેક દિવસ રોકડાણે ને પછી રજા માગી.

દરબાર ભાણવાળે કહી રાખેલ કે તું ઘરે જ તારે મને મળતો જાજ. એટલે ભાણવાળાની ડેલીએ આવ્યો. દરબારે બોલાવીને એક શેવટીની વરધી આપતાં કહ્યું : “ગોવિંદા ! શેવટી મારી આંખમાં ખૂતી ગઈ છે, જમ ખેંચે એમ વેલાસર તૈયાર કરીને પોગાડવાની છે, અને જે ! જેટલી જણતો હોય એટલી કરીગરી વાપરવાની છે. કિંમત માટે જરા પણ મૂંઝાઈશમાં.”

“બલે બાપુ, પણ રાત દી કામ કરું તોય છ એક મહિના તો લાગવાના.”

“કાંઈ વધિા નહિ, પણ પોગાડવાની જરૂર છે એ ન ભૂલતો.”

“અરે બાપુ એ કાંઈ જુલાય !” એમ કહીને

રવાના થયો.

ગોવિંદા અંજરમાં આવીને શેવટીને કામે લાગી ગયો. એકધારે છ મહિના સુધી મંડાઈ ગયો. પણ દિવસે રંચ રેડીને બનાવી. વર્ણ ન ક્યું” જય નહિ એવી બની. માણસ માતર જોઈને થંભી જાય છે. એક જીભે બોલી ઊઠે છે. “વાહ શેવટી વાહ ! ધન્ય છે તારા કસબને !” આમ ગોવિંદાનું મન માન્યું ત્યાં સુધી કરીગરી કરીને હતી એટલી કાંસી કાંસી ને ભરી દીધી છે. આમ શેવટી તૈયાર કરી લાલ મધરાસીની ભેવનમાં વીંટીને ગોવિંદા જેતપુરને મારગે રવાના થયો.

અહિં ભાણવાળાની ઉદારતાએ એવા તો ઉપાડો લીધો કે કુટુંબમાં ખટપટનાં જળાં બાગી ગયાં. ભાઈઓ ભત્રીજા મામા મોહાળ સાળાબહેની ભેળા થઈને સાવ જને સીંકરી લીધા છે. કોઈ આવે એને મળવા દેતા નથી. “બાપુને ઠીક નથી, હમણાં ગાંઠાઈ વધી ગઈ છે, જેને તેને ગાળ્યું કાઢે છે, કોઈને મળતા નથી.” એવી વાતો કરીને પાછા વાળી દે.

ગોવિંદા શેવટી વર્ધેને ભાણવાળાની ડેલીએ આવ્યો પણ કોણ ભાણવાળો ને કોણ ગોવિંદા ! કોઈ ઊભવા દેતું નથી. ગોવિંદે ખૂબ કાગારાણ કરી કે : “મને એક વખત બાપુનાં દયન તો કરાવો ! ભલે ગાળ્યું કાઢે, ભલે મારે પણ મને પાસે વઈ જવ.”

ગોવિંદાની આજીજી કોઈએ સાંભળી નહીં ને ડેલીએથી તચ્છી મૂક્યો. એટલે નિરાશ થઈ ને લાલી નીકળ્યો, ભાણ બાપુને મળ્યા વિના ઘરે જવાનું મન માનતું નથી, એટલે ઉદાસ બનીને જેતપુરની બજારમાં આમ તેમ આંટા મારે છે. ત્રણ ચાર દિવસ ગોવિંદાને આમ ફરતા જોઈ એક વેપારીની નજર ખેંચાણી. એ તો ડાહ્યું વરણ, જાણી ગયો કે આ માણસ કાંઈક મૂંઝવણમાં છે, ત્રણ ચાર દિવસ થયા બજારમાં આંટા ફેરા ખાય છે, મોઢા ઉપર વ્યાંધિના ઓળા દેખાય છે.

શેઠે તો અવાજ કરીને ગોવિંદાને પોતાની દુકાને બોલાવ્યો, ને પૂછ્યું કે “તું કાંઈક મૂંઝવણમાં હોય એમ મને લાગે છે, વધિા ન હોય તો વાત કરું, નીકળે તો રસ્તો કાઢીએ.”

ગોવિંદે કહ્યું : “શેઠ, હું અંજર ગામનો

આ ચારજમાનું નામ અતારે તો ખુબ જ યોડા જણતા હશે. ક્યાંથી જાણે, ક્યાં જોવાને વ મળતો નથી ત્યાં ! શેવટી એટલે ધોડાની પીઠ પર માંડવાનો ઉમદામાં ઉમદા ચારજમા જેમાં ધાસિયું, દળી, ખોગીર, અને ગાદી એ બધા સામાન આ એક જ શેવટીમાં આવી જાય છે. ધોડાની પીઠપર માંડતા એના અંગમાં ટાકક વળી જાય છે, એવી તો એની સુવાચપ યોગ છે.

મખમલને મથરના જલેકમાં ઘેમળા કે આડાધિવાના ઉમદા ફૂનો પોવ આપી સોનેરી તારથી એનું ભરતભરી વિધવિધ પ્રકારની કળા ખીલવવામાં આવે છે. એક ધારો છ છ મહિના સુધી કાઠીગર કામ કરે ત્યારે શેવટી તૈયાર થાય છે. રાજવીના મુજટમાં ચોડાતો કાચનો કટકો પણ જેમ હીરા બની જાય છે, એમ સાધારણ ધોડા ઉપર પણ જો આ શેવટી મંગલ એટલે એની અનેકજણી કિંમત વધી જાય છે.

એ ધોડાની પ્રગંધા કરતાં દાખલો અપાય છે કે એની થી વાત ! એના ઉપર તો શેવટીના મંગાસુ થાય છે. આવી શેવટી કોઈક જ કાઠીગર બનાવતા અને એની કિંમતમાં આખા વરસનો ઘર-ખરચ મળી રહેતો.

જેતપુર દરબાર ભાણવાળાની ધોડાધારમાં એક જેઈએ ને એક ભૂથીએ એવા છગીસેવ જાતના ધોડા હતાં. દરબાર ભાણવાળાને હાલના જસદણ દરબારની જેમ ધોડાનો ભારે શોખ હતો. સવારમાં પોરમાં બિડતાં વેંત ફાવમાં દાનુસુ લઈને પહેલાં પ્રથમ ધોડા-ધારમાં જ જવાનું. અંકેક ધોડા પાસે જઈને એની ખબર પૂછવાની. માથે હાથ ફેરવવો, અંકેકને કંપાઉ-ડમાં ફેરવીને તાલીમ આપવાની. માલીશ કરાવવાનું. શાતબ ને ચંદી આપવાની ને સાંજે ઘાસની પલાયી કરાવવા સુધીનું કામ પોતાની દેખરેખ નીચે થતું.

દરબાર ભાણવાળાને ધોડાના આવા શોખની નામના સંભળી કરછ અંજર ગામનો ગોવિંદા નામે એક કસબી મોથી શેવટી તૈયાર કરીને જેતપુર ગામે આવ્યો. આ વખતે જેતપુરમાં ૧૨ રૂલીઓ. આ બધા ભાષાતો મોટા ભાગદારની રૂલીએ આવીને બેઠા છે, કાના કસુખા લઈ ફૂલજરિયા હોડાની ધૂટે લેતા વાતોના ઝંકોળ બોલાવે છે, ત્યાં આ ગોવિંદા આવ્યો. દાખરાને રામરામ કરીને લોટેલ કપડામાંથી શેવટી બહાર કાઢીને હળુકથી સામે મૂકી, ત્યાં તો અંધારા ઓરડામાં દીવા પ્રગટાવીને ભીંભારી કાચનું ઝૂપર ચૂક્યું હોય નહીં એમ ચારે બાજુ ઝળાઝળાં થાનું અજવાળું

પથરાઈ ગયું.

બધા દરબારો તો ખુશ ખુશ થઈ ગયા. આખનું મટકું માર્યા વિના એક ધ્યાને જેઈ રહ્યા ને વારા ફરતી વખાસુ કરવા લાગ્યા. “વાહ શેવટી ! વાહ તારી કાઠી-બટી ! વાહ ગોવિંદા વાહ ! તેં તો ખગવાળી છે. આજ દિવસ સુધી આવી શેવટી જોવા નથી મળી, ધન છે તારા કસબને !”

ગોવિંદે પણ આ શેવટી બનાવવામાં જટલી જણતો હતો એટલી કરામત ઠાવવી નાખી છે. મખ-મલના જલેક ઉપર સોનેરી તારના બખીઆ ભર્ષા છે તે જાણે સોનાની સાંકળોને અડીંગા કેમ ચોટી દીધા હોય નહીં ! જેમ જેઈએ એપ મોર, પોપટ, ફૂલ વેલ્યુંનું ભરત ભરીને ચિત્રો પાડ્યા છે. ચારેય ખૂણે ઝૂલતાં ફૂમતાં એમાં ઝીણી ઝીણી ધુધરિયું. પ્રમાણમાં નહીં મોટી નહીં નાની, નહીં સાંકડી, નહીં પહોળી, અસલ કાઠિયાવાડી ધોડાની પીઠ પર માંડતા ચપોચપ ચોટી જાય એવી હાલમાં લેતાં સુખડના જેવી સુવાસ મહેકી ઊઠે. ટુંકમાં સવારી કરીને નિંદાગીતો લાગે લેવા જેવી આ શેવટી છે.

દરબારે પૂછ્યું : “ગોવિંદા ! બોલ, શું કિંમત

આપુ' ?”

આ ઘરેણા જેવી શેવટી જેઈને સૌ દરબારોને લેવાની ઇચ્છા થઈ, પણ મોટેરા ભાગદારની ઇચ્છા હોય ત્યાં સુધી તે ખીજથી બોલાય નહીં, આમાન્યા રાખવી જેઈએ.

“બાપુ ! આપની પાસે કિંમત ન થાય, આપ તે કદરદાન રાજવી છો. મને એણું નહિ આપો, રાજી થઈને જે આપણો તે લઈ લઈશ. તમે ચારા કસબની કદર કરી છે એ મારે મન ચોટી વાત છે.”

“ગોવિંદા ! એમ ન થાય, તું રાજી થઈને કહે તે આપુ”.

“ના, બાપુ ! હું ન બોલુ”.

આમ હા ના ખિંચતાણ હાલે છે. દરબારે કહ્યું : “ગોવિંદા ! હું મારી મરજી પડે તે આપીશ. પણ તે મનમાં કેટલા રૂપિયા ધાર્યાતા તે વાત કઈ, ન કઈ તે તું માનતો હોય એના સમ છે.”

એટલે ગોવિંદે કહ્યું : “બાપુ ! મેં તે એમ ધારેલ કે બાપુ બસો રૂપિયા આપે તો મારી કળાની કદર કરી કહેવાય. પછી આપને ઠીક લાગે તે.”

દરબારે ગોવિંદા મોચીને ૨૫૦ રોકડા અને પોઝાકમાં એક પાધડી આપી. ગોવિંદા તો ખુશ ખુશ થઈ ગયો. બેક દિવસ રોકાણી ને થઈ રજા માગી.

દરબાર ભાણવાળે કહી રાખેલ કે તું ઘરે જ ત્યારે મને મળતો જાજે. એટલે ભાણવાળાની ડેલીએ આજ્યો. દરબારે બોલાવીને એક શેવટીની વરથી આપતાં કહ્યું : “ગોવિંદા ! શેવટી મારી આંખમાં ખૂતી ગઈ છે. જેમ ખૂતે એમ વેલાસર તૈયાર કરીને પોઝાડવાની છે, અને જો ! જેટલી જાણતો હોય એટલી કરીજરી વાપરવાની છે. કિંમત માટે જરા પથ્ય મૂંઝાઈશમાં.”

“બલે બાપુ, પણ રાત દી કામ કરું તોય છ એક મહિના તો લાગવાના.”

“કાંઈ વાંધો નહિ, પણ પોઝાડવાની જરૂર છે એ ન બૂલતો.”

“અરે બાપુ એ કાંઈ બૂલાય !” એમ કહીને

રવાના થયો.

ગોવિંદા અંજરમાં આવીને શેવટીને કાંચે લાગી ગયો. એકધારે ■ મહિના સુધી મંડાઈ ગયો. પણ દિવસો રજા રહીને બનાવી. વર્ણન કયું જાય નહિ એવી બની. માણસ માતર બેઈને થંભી જાય છે, એક જાણે બોલી ગિઠે છે, “વાહ શેવટી વાહ ! મન્ય છે તારા કસબને !” આમ ગોવિંદાનું મન માન્યું ત્યાં સુધી કરીગરી કરીને હતી એટલી કાંસી કાંસી ને ભરી દીધી છે. આમ શેવટી તૈયાર કરી લાલ મધરાસીની બેવનમાં વીંટીને ગોવિંદા જોતપુરને મારગે રવાના થયો.

અહિં ભાણવાળાની ઉદારતાએ એવો તો ઉપાડો લીધો કે કુટુંબમાં ખટપટનાં જાળાં બાગી ગયાં. ભાઈઓ ભત્રીજા મામા મોસાળ સાળાબનેવી ભેળા થઈને સાવ-જને સીંકરી લીધો છે. કોઈ આવે એને મળવા દેતા નથી. “બાપુને ઠીક નથી, હમણાં બાંડાઈ વધી ગઈ છે, જોને તેને માણ્યું કાઢે છે, કોઈને મળતા નથી.” એવી વાતો કરીને પાછા વાળી દે.

ગોવિંદા શેવટી લઈને ભાણવાળાની ડેલીએ આવ્યો પણ કોણ ભાણવાળો ને કોણ ગોવિંદા ! કોઈ ઊભવા દેતું નથી. ગોવિંદે ખૂબ કાચાશોળ કરી કે : “મને એક વખત બાપુનાં દર્શન તો કરાવો ! બલે માણ્યું કાઢે, બલે મારે પણ મને પાસે લઈ જવ.”

ગોવિંદાની આજીજી કોઈએ સાંભળી નહીં ને ડેલીએથી તળડી મુકયો. એટલે નિરાશ થઈ ને હાલી નીકળ્યો. ભાણ બાપુને મળ્યા વિના ઘરે જવાનું મન માનતું નથી, એટલે ઉદાસ બનીને જોતપુરની બજારમાં આમ તેમ આંટા મારે છે. તણ ચાર દિવસ ગોવિંદાને આમ ફરતો બેઈ એક વેપારીની નજર પેંચાણી. એ તો ડાહ્યું વરણ, જાણી ગયો કે આ માણસ કાંઈક મૂંઝવણમાં છે, તણ ચાર દિવસ થયા બજારમાં આંટા ફેરા ખાય છે, મોઢા ઉપર વ્યાંધિના ઓળા દેખાય છે.

શેઠે તો અવાજ કરીને ગોવિંદાને પેતાની દુકાને બોલાવ્યો, ને પૂછ્યું કે “તું કાંઈક મૂંઝવણમાં હોય એમ મને લાગે છે, વાંધો ન હોય તો વાત કરું, નીકળે તો રસ્તો કાઢીએ.”

ગોવિંદે કહ્યું : “શેઠ, હું અંજર ગામનો

મેન્થી છું. મારું નામ ગોવિંદો. દરગાહ ભાણુવાળાની વરથી પ્રમાણે આ શેવટી બનાવીને લાવ્યો છું. મારા ઘરની હતી એટલી મૂડી આ શેવટીમાં ખરચી નાખીને તોવાર કરી છે. અહીં આવ્યો ત્યાં કોઈ મારો ભાવ પૂછતું નથી. ભાણુઆપુને મળવા દેતા નથી. હું બહુ દુઃખી થઈ ગયો. મારી કબીરો કોઈ ભાવ પૂછતું નથી. મારી આ કાવતર થાયે એ ખબર નહિ, નહિ-તર આવત નહીં. આજ આઠ આઠ દિવસ થયા રખડું છું. પાસે ખરચીમાં એકેય દોડડો નથી. ખાવું શું ને ખવું કંઈ ? કોઈ સજા પડી નથી.”

શેઠે કહ્યું : “રસ્તો કાઢીએ; વિચાર મેસતો હોય તો આ શેવટી મારી ફુડાને મૂકી દે. ટાણું થાય એટલે જમી જવું મારે ઘરે, અને ઉતારો નારણ માળીને ત્યાં. કુંભાર, માળી જણવા અજણવાને ઉતારાની ના ન પાડે. તને અજણવા માણસને મારે ઘરે ઉતારો ન આપું; પણ તારી વારફર કરું. નારણ માળી બહુ ભલો માણસ છે. ભાણુઆપુનો બગીચો માથવે છે દરબારને મેળવી દેવાની ભલામણ કરું.”

આમ વાત કરે છે ત્યાં નારણભાઈ ત્રાંચી નીકળ્યો એટલે શેઠે બોલાવ્યો. ગોવિંદની અધિરાષ્ટ્ર ઘાય રહી નહિ. નારણ આવ્યો એવા મૂક શેઠને પડતા ને નારણ સામે વાતે ચડી ગયો.

“નારણભાઈ ! તમે મારા ભેલી થાવ. મારી છ છ મહિનાની મહેનત મારી જાય છે. હું કંઈ થઈ ગયો. ભાણુઆપુને કોઈ મળવા દેતું નથી.”

નારણે કહ્યું : “દરગાહ પાસે તો હું પણ થઈ જઈ ચૂકું નહિ, પણ એક મોકો છે, રવિવારના રોજ દાદાની ખાંભીએ ફૂલ ચડાવવા આવે છે ને બગીચામાં રોકાય છે. મંદિરને ઝોટ સાચી થયે મેસે છે. મળવા તો કોઈને દેતા નથી પણ વંડી ઠેકીને આવી જા તો થાય. કા માર ખાવો પડે છે ને કા પાથડું પડી જાય છે. તારી હિંમત લાવે તો થયું. હું સોની કજીઓ કરીને તુને બાપવા પોડીય, પણ એ કોઈ ધ્યાનમાં લેવાનું નથી.” ગોવિંદો કહે : “ભલે એમ કરું.”

રવિવારને દિવસે ગળાતના પોરમાં નારણ માળીએ તો બધી તૈયારી રાખી છે. ટાણું થતા

ભાણુવાળાને સૌ દાવરો આવ્યા મંદિરના ઝોટા ઉપર ગાઠવા નાખીને સમાનમાં થયાં ત્યાં વંડી ઉપરથી ધા ખાતો ધબ નેરો ગોવિંદો પડ્યો. ખભા ઉપર શેવટી લઈને “ભાણુઆપુની જે રોય ! ભાણુઆપુની જે રોય !” એમ કરતો પોડ્યો આવે.

દાયરામાંથી હાકલ થઈ : “ક્યાં ગયો નારણ ! આ કાણુ રજા સિવાય પોડ્યું આવે છે ?” ત્યાં તો ગોવિંદો બાપુ પાસે પોળી આવ્યો ને કહ્યું :

“બાપુ ! માળીનું કામ નથી, હું હેરાન થઈ ગયો છું. મારી ધા સાંભળો, આઠ મહિના પહેલાં મને વરથી આવી છે તે શેવટી લઈને આવ્યો છું. આ મારી શેવટી સામે નજર તો કરો ! મારો કસબને મારી કસબત તો બુઝો !

“એ બાપુ ! તયરે મળવા સાટુ આજે આઠ આઠ દિવસ થયા બૂજ્યો તરફથી રખડું છું, મને આપનાં દર્શન કોઈએ કરવા દીધાં નહિ. બાપુ ! હું બહુ દુઃખી થઈ ગયો, છેવટે આ વંડી ઠેકીને આવવું પડ્યું. હવે મારો કે જીવાડો, આપ ધણી છો.”

દરબારને વાતની સાદ આવી ને કહ્યું : “ગોવિંદા ! હું તને ઓળખું છું. શેવટી લઈને આવ્યો છે ને !”

“હા બાપુ.”

“ભલે આવ્યો, મેસ મેસ.” કહેતાં ઘસી પડ્યાં.

ગોવિંદ શેવટીને દાવરાની વચ્ચે મૂકતાં જણે પારિજાતનું ફૂલડું ખુલું કે શું !

દરગાહ ભાણુવાળાની અને દાવરાની એકધારી નજર ખૂતી ગઈ. એક બેઈને ધરવ કર્યો ને પછી કહ્યું : “વાહ શેવટી વાહ ! વાહ ગોવિંદા તારી કસબતને ધનવાહ છે.” દરગાહ એટલું બોલ્યા ત્યાં મામા મોસાળ સાળા બનેલી એક મોઢે વખાણ કરવા લાગ્યા.

“બાપુ, આવી શેવટી આપણે જાંઘીમાં બેઈ નથી. ભાણુવાળાને પ્રતાપે આવી ચીજી નેવા મળે છે. નેવા બાપુનો કનેવો પોડો એવી આ શેવટી.”

“બાપુ ! આ તો કોઈ દેવ કે દૂત સમજવો ને કોઈ વરદાની ! સાધારણ માણસનું આ કામ નહીં !

કમાવ કરે છે. એવા મને કેમ વાત કરી નહીં ?
નહિતર હું 'બાપુ પાસે ન તેથી જાત ! કોડો લાગે છે.'
આમ મેળે મેળે વાતો કરવા લાગ્યા.

દરબાર ભાણવાળો બોલ્યા 'ગોવિંદ ! તું હુખી થઈ
ગયો, તારાં સકન્દેર થયેલાં, નહિતર આવી કબુલિ
અમને ન સૂળે.' એમ વાતો કરવા જ્ય ને શેવટી જોતા
જ્ય. નીરખીને જોતાં મોજના તૂટા છૂટવા માંડ્યા ને
બોલ્યા 'જોવા ભઈ કોણ ?' એટલું બોલતાં
કેટલાય ઊભા થઈ ગયા.

"વાળંદને જોવાવો, મારા પરણ્યાનાં હુંગડાં
લાવો ! કનૈયા ઘોડાને લાવો. અમદારને કહીને જામ-
દારખાતામાંથી મારું ઘરેણું મગાવો, સોનામોર
નાખીને મારો ખડીઓ મંગાવો."

બાપુનો હુકમ થતાં બધા પાટીએ પડી ગયા.
મારી ટોપેટપ એક પછી એક ચીનું આવવા.

કનૈયા ઘોડો પછુ આવ્યો, પછુ ખોટાદના
ખાજેઠ જેવી છાતી, ખારેકના ઠગીઆ જેવી કાનસુરી,
અંજલિમાંથી પાણીનું ટીપું હોય તે મૂશી વિષે એવી
તો એની મોઢી છે. ધરતી પર પગ અડવા ન
અડવા એમ નટવાની જેમ નાચતો આવ્યો.

કનૈયા ઉપર શેવટી માડી. કોટિયું સરક જર-
ખંધ કાંધી ને પીઠની છુલ નાખીને ઘણામાં ને શેવટી
ઉપર પોતાનો ખડીઓ નાખવા કહ્યું. ત્યાં ગોવિંદાની
રાડ ફાટી ગઈ: "બાપુ ! શેવટી ઉપર કાંઈ ન રખામ,
મારી કળામાં ઘોબો પડે છે."

દરબાર કહે: "જેતો ખરો ! અથર્થો ધામાં
અથર્થો ! અમે બધું ય સમજીને માંડતા હયું."

ખતાર સુધી તો કોઈને કશી ખબર પડતી
નથી કે દરબાર ઘું કરવા માગે છે.

વાળંદને જોવાવીને ગોવિંદાની ઉજમત કરાવી.
માળી ને કહીને નવરાવ્યો ને નવાં હુંગડાં પહેરાવ્યાં
પછી હળવેકથી કહ્યું: "ગોવિંદ ! આ કનૈયા ઉપર
તું બેસ. હું જોઈ તો મારી આખીને ટાકક વળથે.
હું જ બેસું તો મને ખબર થું પડે કે કેવાક રૂડા-
લાગીએ ! માટે તું બેસ."

"અરે બાપુ ! મારાથી કાંઈ એમ કનૈયા ઉપર
બેસાય?" ગોવિંદે કહ્યું.

ત્યાં ભાણુ બાપુની આખર લાલ થઈ, ગાંઠમાં
તો ખરે છે. રૂવાળથી હુંકાર કરતાં કહ્યું: "બેસી જ
હું હુકમ કરું છું" પછી તો કોઈથી ચૂકારો ધાપ એમ
નહોતું.

ગોવિંદા કનૈયા ઘોડા ઉપર સ્વાર થયો.

જેઈને તોફાને ચડેલ દરિયાના લોહ ઊછળે એમ
મોજનો લોહ ઊછળ્યો: "એ ગોવિંદ ! હવે ઊતરતો
નહીં; એ બહુ'ય તારું, મને તો ગાંડો ગણીને આ
બધાએ સીકરી લીધા છે. રાજ હોવા છતાં રોક થઈને
જેઠો છું. મારી પાસે બીનું કાંઈ નથી, તને શું
આપું?"

ગોવિંદાનો આસ અધર ચડી ગયો: "એ
બાપુ ! આમ ન કરો."

દરબાર કહે: "જોલમાં ગોવિંદ ! વાલામાં લાલી
ચીજ આપીએને એ જ થયો છે. જેવું આપીએ એવું
પામીએ. તારી કળાના ખસો થાંજસો રૂપિયા ન હોય
માટે વ્હેતો થા, હું રાજ છું."

ગોવિંદાથી હા ના બોલાય એમ હતું નહી.
કનૈયા ઘોડા પર બેસીને રવાના થયો. ગોવિંદા દેખાણો
ત્યાં સુધી દરબાર ભાણવાળા જેઈને મોઢું મરકાવતા
રહ્યા.

અષ્ટાંગ સ્વેત બાજી અનૂય,
શિર પૂછ મુખ છાતી સ્વરૂપ;
અરૂ ગિને વેદ પુર શ્રુ ઉતંગ,
તિનિ કહે અષ્ટમંગલ તુરંગ,

આ વાત પાંચાળના પાણીદાર કે કાઠિયાવાણી મોરવા જેવા કે તોતીય અરબી વેવર ધોડાંની નથી પણ કાઠિયાવાડ અને પાંચાળના આવમણ સીમાડે હાવારની ભોમકામાં પાકેલ ઊછરેલ અધિજેરાં (ટારડી) ધોડાંની છે.

જાવાના મેઘધરના ખોડોજી, ટીંગડીના જુલોજી અને બંગાવણના કલોજી ત્રણેયને ગમે જાંઘુ. વાહણ વડનારા અને આફતનાં પડીકાં જેવા પડે આજવી-તરાઈ એવી જ.

અંગ્રેજ સરકારની નજર તળેના વહીવટ વખતે ત્રણ ગાઉને તરભેટે સુંઘેલાં સોનું ચેરી વરતીની બેન દીકરી એકલી હાલી જાય તોય કોઈથી અજાણી પણ ચીંધાય નહીં અને ભૂતલે ચૂકવે જ એ અડપણું ઘઈ જાયું તો દેશી રજવાડાં ચોરને પાતાળમાંથી પકડી મીઠાની કાંજિયુ ધોડાંના મૂતરમાં પાછા પાઈ ને ખો ભૂધાવી દેતા.

આવા જગતા સમામાં ખોડોજી જુલોજી અને કલોજી ફેરાયત તરીકે જાણીતા ભવેલા (લૂટ-ધાડ) 'ફેરાયત' ફેરા કરીને ખેરાત કરતા.

ત્રણેય ખાનદાન રાજપુત જગીરદાર હતા. હામ, હામ અને હામ જેવી પાંચ પચીસ પેટિયાં કાઢે તેવો ગરામ્બ હતો કોઈ રેજ પેજને લૂંટતાં નહિને ગરીબોને સમાવત કરતા. લૂટતા લખપતિ સેદીઆ કે રાજ મહારાજને. ફેરા પણ પાંચ દશ ગાઉના નહિ ઈ દો સોસો ગાઉની મજરી મીટ મારે, એવા એકદીને સમે ભેઈ ત્રણેય જણે ગોહિલવાડની ધરતી માથે ફેરા સાડુ ધોડવા વેંતાં કર્યાં.

રમજમ.. રમજમ ..રમજમ ..

ધાળા હાથી જેવા વક્રિયારા બળધા જલે ધૂધર-માથ ઝણકાવતા ફરર ..ફરર ..ફેરણાં ગજવતા જેલે જણની ઝાલેલી સાંજ રાસે વાલેલે ધૂળની ડમરીઓ

ઉડાડના આડાથી તે ઝૂંકા લગી ખીચોખીચ ભરેલા અને જનડિયુના ભાવનગરી ગાડાંને ગીસ-લાની જેમ ફૂંચતા હોય એમ ઉત્ક્રંકટ હાલ્યા આવે છે ભેળી સરવા સાદવાળી કેપલ કંદી જનડિયુના મંજળ ગીતની રમઝટખ બોલતી આવે છે, અને આજલે વરને ગાડે ભેસી સરણા જનડિયુનાં ગીતને શરણાઈના ચૂરે ગાઉ ગાડેને બાળે વગડામાં રમતાં મૂકે છે.

જન હતી ભાવનગરના રાજ ઝવેરી સોનીની. માનવ સમા પારખુ પ્રદરથ હતા રાજના ઝવેરી હતા. તેથી રાજમાંથી કિંમતી જવેરાતના દાગીના લઈ આવી રાજને અને રાજઝવેરીને મેલ્યા વધે એવી જનડિયુ અને વરરાજને શણગાર્યાં હતાં વળી જનવારે જોખમ હતું, તેવા રાજમાંથી ચાર સિપાહી વોળાવિયા અને ચાર રસાલાના ઘોડેસ્વારની માગણી કરેલ, તેથી રાજે ચાર સિપાહી વોળાવિયા અને ચાર રસાલાના ઘોડેસ્વાર જનના રક્ષણ માટે મોકલેલ.

દીકરો પરણ્યાથી જન હેમખેમ પાછી વળી. જળદ અને ધોડાં ઘર માથે વળાં હોવાથી બેપટ ઉડાડે આવે છે ધરની સંકેલતાં ગાડાં ભાવનગરથી પાંચેક ગાડેને પલ્લે ધણેલી ગયાં છે સુરજ મહારાજ પણ એક પો'રનો પથ કરી ગયા છે. ચીરામણી ટાણું થવા આવ્યું છે.

વગરે વીધીને ગામ જળવતી જન એક ભાવાતી ગામને પાધર વળોટી ધૂધર માળના રણજુટે, જનડિયુના ચીઠ્ઠી ગીતે અને શરણાધુના અતૂટ સૂરે ગામનાં નાનાં મોટાં પાધર જન જેવા દેશી આવ્યા.

“એ ...રામ ..રામ....” ગામના દરબારોએ પાધરથી જતી જનને રામ રામ કર્યાં.

“રામ....ખાપા. રામ....” જનના વોળાવિયા રસાલાના ઘોડેસ્વાર દરબારોએ વળતા રામરામ કર્યાં.

“ક્યાંની જન બા ?”

“જન ભાવનગરના રાજાજેસીની.” સવારોએ ઉતાર આપ્યો.

“ત’યે ઊતરેને ભા ! કસુંભા ટાણું છે. ડેલીએ બે ધડી ઉતારો કરોને ? ગાડાં છોડો ધડીક, બળધુંય ભલે વિસામો હ્યે.” ગામદરબારોએ વિવેક કર્યો.

“જન હાથે” છે. અમથી વાળાવિગાથી કેમ રોકાવાય ?” રસાલાના સવારોએ મુંઝવણ છવી કરી.

અવેરી વાત પામી ગયા. કસુંભા ટાણું છે. રસાલાના સવારોય પણ દરબારો હોય. કસુંબો વિશે તો ચાણીકો હળવો થાય એમ સમજી કહ્યું કે :

“દરબારો ! તમ તમારે ડેલીએ જઈ આવો, કસુંબો લઈને આવો એટલે આપણે નદીએ ટીકણ કરશું. અમે ગાડાં નદીએ છોડી છઈ”

સવારો ગામમાં દરબારો હાથે ડેલીયે કસુંબો ખીવા ગયા. જનનાં ગાડાં જઈને નદીના રેતવામાં છૂટ્યાં. સૌ જાનેયા જનડિયુંએ ખજ ખજ વેતાં તેલ જેવાં વેલુમાં હાથ પગ મેલ્યાં પોવાં, કોગળા કરીને ભાતાંના ડાબા ઉધાડી શીરાવવા ભેઠા. જનમુખી માંજને કહ્યું કે : “તમે સૌ શીરાવી હ્યો, હું વળાવિયા આવવો એની હાથે શીરાવીય.”

સૌ વેવાઈતા ધરની આગતા સ્વાગતા અને મીઠપની વાનું કરતાં કરતાં ટૂંમણી કરે છે. ભરેબર એ જ વખતે સામે કાંઈથી તણુ થોડેસવારો નદીને કાંઠે પડ્યા.

“ભા ! આકડે મધ જેવું છે, પણ સવારનો પોર છે” જુલિજી બોલ્યા : પરથમના બેલનારનો બોલ પડતો બીલી લેતાં બીજે બોલ્યો : “સવારનો પોર છે તે શું બીક છે ?” ખોડેજીએ સામું પૂછ્યું.

કલેજીએ વાત ટેલી : “બીક બીજી તો કાંઈ નહી પણ જન હાથે ભાવનગરના ચાર રસાલાના સવારો છે. એનાં ઘોડાં અરબી વેવર છે, એટલે સવારનો પોર જી તે તાણ્ય પડે.”

બેય ફેરાયતની વાત કાઢી મુખી ફેરાયત ખોડેજી બોલ્યા કે : “ભાવનગરના ઘોડાં છે તે કાંઈ હાથ આવેલ વાડવો મૂકી દેવાશે ? કરો કંઠૂનાં, કંદણીજી, સહાય

કરશે.” કહી દોહો બોલ્યા.

કરણી કો આગે કરી, પીછે ધરીએ પાવ; વેરી વશિયર વાલરૂ, ફરમન લગે નહાવા.

“જય કરણીજી !” કહી ત્રણેય સવારો સડોડાટ કરતા નદીમાં ઊતર્યા. શીરામણી કરતી જન સામે આવીને ત્રણ ઘોડાં ઊભાં રહ્યાં. બે નાનપના જેટા જાળે હતા તે ખલે કર્યા કટ...કટ.... કરતાક બ-બે ઘોડા ચડાવી લવકી ઉપર આંગળી ટેરવી સિપાઈ વાળા-વિથાને ચેતવ્યા :

“ખબરદાર ઊભા રથા છે તો હતા નોતા થઈ ગયો ! બંધૂકો અને મેગજન મૂકીને આધા ખસી જવ !”

હાલ સાંભળતાં જ નવે નાડ્યું ગામતરે વઈ ગઈ. જળ સરપ જેવા થઈ ગયા. બંધૂકો અને દાડ-ગોળી થંવત લેઈ મૂકાઈ ગયાં.

જુલિજીએ પેગડું છોડ્યું. હથિયારો હાથવળાં કર્યા. કલેજીએ નદીના પટમાં ચોક્કણ પાથર્યો. જન સામા વળી કરકા સાટે કહ્યું : “અવેરાતનાં નંગ જરૂર અને સોનાનાં ઘરાણાં ચોક્કણમાં નાખો, ચાંદીનાં ઘરાણાં ઊતારશોમા.” અચેતન પૂતળાં જોમ હાથ પગ હાલવા માંડ્યા. અંગે અંગનું સોનું અવેરાત ટપોટપ ઊતરીને ચોક્કણમાં નાનપના મેળા જેવું ભેળું થઈ ગયું; અને સારતિયા જમવા માટે નોખી નોખી પંગળે ભેસાડે એમ ત્રણ હમચામાં સોની અવેરીની રિલ સિલિ સમુલિ હાંસી હાંસીને કેદ થઈ ગઈ.

સોના અવેરાતથી મહોમથ ભરેલ ચામડાના હમાચાને હનામાં ભરાવી, દોરાઓથી ખાવાતાં જ બાંધતાં મજબૂત ફેરાયતને ભાવનગરી સિપાઈએ ને સોની અવેરીની જન તજતવતી આંખે જોઈ રહ્યા.

ઘોડે રાંજ વાળતા ફેરાયતોએ સિપાઈઓની બંધૂકો ખાલી કરી, દાડગોળો કેપ કબજે કરી ખાલી નાખ્યા પાછાં ફેંકતાં કહ્યું કે : “ભાવનગર મહારાજના માનને ખાતર હથિયારો પાછાં આપીછે”, જવ તમારાથી એક સિપાઈ ગામમાં ગયેલ રસાલાના સવારોને કલેજે કે જન વૂંટીને ફેરાયત સામે કાંઠે ઊભા છે,

તમારી રાહ જુવે છે”

સિધાઈએ જઈ પા નાખી

તલવારના ઝટપટ જેવી વાત સાંભળી કસું-
ભાની ભરેલ અંજલીઓ ક્રિધી વળી જઈ ડાહ્યાને
મોઢે મરમ ઢળી જઈ ભાવનગરી સવારોએ ઘોડે
રંગવાળી

ઝાગડમ ઝાગડમ... ઝાગડમ... ઝાગડમ
મુઢગને અરછો ઉરતાદ જેમ દોહડના પડ
માથે આંખીઓ રમાડે તેમ દરબારી તોતીજ ઘોડાંના
ડાબલા ધરતીના પડમાથે રમવા માંડ્યાં ધૂળની ડમરી
ધાપે રસાલાનાં ઘોડાં નદીમાં ઊતરી તીરવેળે કાંઠા ભણી
દોડવા લાગ્યાં

અંધતા ઘોડાં ભાળી ત્રણેય ફેરવતે પોતાનાં
ઘોડાંના મોં ફેરવી લગામ એથી વતન કોઈ વણ
ખરતા તારોડિયા જેમ ધરતી માથે લીંટો ઘઈ ગયાં
ભાવનગરી સવારોનાં અસલ અરબી વેવર
પૂરા માપનાં લગભગ આંખવા માંડ્યાં

“ખોડાઈ! ઘોડાં મોટાં છે લગભગ પૂગ્યા!”
કહોછ મોલ્યા

“લગામ સતાડું કરો” વળતાં ચાંલવવું.
લગામુ એ વતાં જ વીળળીના સખામાં જેમ દારડાં
ઘોડાં ધથ કપવા લાગ્યાં.

ચિકારી કૂતરા જેમ ચિકાર માથે વળે તેમ
હાલારી દારડાં વણે ભાવનગરના રસાલાનાં વેલર ઘોડાં
લા સંધતાં સંધતાં ઠંઠ ઠંઠામાં ઊતર્યાં. ભગવાન મુકુન્દ-
નારાયણ ઘોડદાડે નીકળના આશ્વમ્ભુ નમવા માંડ્યા.
એક રંગે એ બે ચેર દોડેલાં મહારાજનાં અરબી કિટિયા
જેવાં ઘોડાં પરસેવે રેળજેમ ઘઈ ઘાકીને લોખ જેવાં
ઘઈ ગર્ગતાં, ત્યાં જ કાઠીના કોઈ ગામને પાદર સાત
આઠ જુવાનો સચિત નજરે દોડતાં આવતાં ઘોડાંને
જોઈ રહ્યા હતા. પડખે આવતાં જ ભાવનગરી સવારોએ
જુવાન કાઠીઓને કહ્યું કે, “ત્રણેય ઘોડાં વૂટ કરીને
ભાગે છે એક પોર દીલી અમે રેને તગડતા આવી છો”.
અમારાં ઘોડાં ઘાકમાં છે તેમ એનાં ધ ઘાકમાં ઘાકમાં
હયે, તો તમે તમારાં તાજ ઘોડાં છોડો તો હમણાં
ઝલાઈ જશે, તમને ભજ મળશે, ભાવનગર તમારી
કદર કરશે”

માણસી, હેસુ, તાલસુ, બેચી, જોદગીને રેડીજેવી

જાતવંતી ઘોડિયું છૂટિયું. ડાબલે ધરતી ધણેલાવતી
ધૂળની ડમરિયું ક્રિડાડતી વાને ૧ વણે રાખે એથી
ઘોડિયું માથે લવરમુછા કાઠીઓનાં બાલાં મુરજ સામે
ઝળઝળ ઝડઝળ ઝડઝડા લાગ્યાં ને પાણી પથી ઘોડિયું
તેતર માથે બાજ વળે એમ ભાગતા ફેરાપત માથે
વળિયું. ભાગતામાં એક બેલ્યો કે “કાઠીઓનાં તાજ
ઘોડાં વારે થયાં છે” ખોડેજીએ હીમત દેતાં કહ્યું
“કાઈ ડર નહિ, જરા તેજ કરો,” તેજ કરતી જ
ભોડરિયા વદોળિયામાં મુકલ પાન ઊંડે તેમ ઘોડાં
પાખણા થયાં

ઠંઠામાં અડધેક આવતાં વીસેક હાથ ક્રિડા ને
પદરેક હાથ પહોળો એક વોંકળો આંચો ઈ વોંકળાને
મથાથે જઈએ ત્યારે ફેરીને સીધા મારગે ચડાપ આટલા
ફેરમાં અધ ગાઉ જમીનનો પલ્લો વધે ઘોડાં ભાગે
જવ છે તેવામાં :

“સરકીને મારી ચોક્કા પડી ગયો!” કહેજીએ
ધીરા પડતાં કહ્યું

“જવાદે, ઘોડો વિધે! ખોડેજીએ દોડતા
ઘોડે કહ્યું.

“જવા નો દેવાય, નાથ છે માથેકાપ!” કહેજીએ
ઘોડી રોકી

“તો લેતો બાળ્ય, અમે સામે કાંઠે મારગે ઊભા
છઈએ” ખોડેજી બો યા.

કલોછ ચોક્કા લેવા કિનવા ને બે જણા
વોંકળો ફરવા ગયા કયોછ ચોક્કા લઈ ઘોડે ચડ્યા
ત્યાં કાઠીનાં ઘોડાં લગભગ અને ખોડેજી સામે કાંઠે
પૂગ્યા વોંકળો ફરવાનો વખત નોંતો. સામે કાંઠેથી
ખોડેજીએ લાકલ કહી: મૂડાઓ! દુભાવ ઘોડીને!
હમણા આ કાંઠે!”

કહેજીએ પાછી વાળી ઘોડીને સામે મારગે
વેતી કરી ને વજામ જે થી એડી અડધી પડકારો કર્યો
પડકારો ચાતાં જ બકક જમ કરતી ને પદર હાથનો
વોંકળો ઘોડી આંખના પવકારામાં પાર કરી ગઈ.
સાચીઓએ બલકારા ભણા કાઠીનાં ઘોડાં ધણું કાંઠે
પોગ્યાં એક કાઠીએ કહ્યું. “ભાઈ! આપણું ઘોડાં
મારવાં નથી. આ ઘોડાંને આપણાથી પોચાથે નથી.”

સામસામા કાંઠેથી રામ રામ કરી કાઠી દરબારો
પોનાના ગામ કોઈ વળ્યા અને ફેરાપત વતનમાં કંપવા

કહેવાય છે કે ત્યારથી એ વોંકળાનું નામ
ચોગખાઈ પડ્યું.

‘બોડી ત’ શીંગાળી કીધી’

મહંત શ્રી હરિકૃષ્ણમાચાર્ય (સીમરોલી)

બોડી વાવનાં રૂખડાં, લલે દેખાડ્યાં રામ; બૂખ્યાને ભોજન મળે, થાક્યાને વિશ્રામ.

કઠિના પછાત વિસ્તારમાં ખારા સમુદ્રમાં મીઠી વીરડી જેવું આજે પણ લોકસાગરમાં જોની કીર્તિ અમર છે, તેવું બોડીવાવનું ધર્મસ્થાન જૂનાગઢ જિલ્લાના મીંગરોલ તાલુકાના ચંદવાણા ગામે નદીના કિનારા ઉપર આવેલ છે. આજે પણ જ્યાં ભૂખ્યાને ભોજન, થાક્યાને વિશ્રાંતિ મળે છે, રામધૂન, ભજન ને કથાના શ્રાવણથી આ સ્થાનનું વાતાવરણ હંમેશાં ગુંજતું હોય છે.

આ સ્થાનના મૂળ પુરુષ સંત જીવસુદાસજી ગંભીર મુખમુદ્રા સાથે આસન ઉપર બિરાજેલા છે. એની નિખનંદી વાણીમાંથી આજે વેદના ટપકે છે. મહારાજની ફરતા આશ્રમવાસીઓ, અન્ન સાધુ-સંતો અને દેવવાઓ બેઠેલા છે. મહારાજને બધા મદ્દગદ્ કંઠે વિનવે છે કે “બાપુ આપ સંત છો, મહાત્મા છો, ત્યાગી છો આવું આત્મ-દમન આપને ન થોભે. ભગવાન જનીરાયજીનો ચોર ભાગીને ક્યાં જશે ? આધ્યોભોતિત થઈને સાંજ થયેલાં પાછા ફરશે.”

જીવસુદાસજીએ ભારી અને વેદના લરેલી વાણીથી જવાબ વાળ્યો કે; “ભાઈઓ ! તમારી લાગણી હું સમજું છું. બોડી ચોરાણી તેના મને અફસોસ નથી. આ તો દેવ દરબાર છે. તેમાં થોડાંઓ આવે અને જાય, પણ આ તો ભગવાન જનીરાયજીનું વાહન ચોરાણું છે. લોકોએ હવે દેવસ્થાનની અદભ છોડી દીધી છે. તમે જાણો છો કે આ દેવનું વાહન છે તેના ઉપર માણસથી ન બેસાય. વર્ષમાં માત્ર એક જ વખત આ થોડી મંદિર બહાર જાય છે, અને તે પણ ફગણ વદી એકમના દિવસે જ્યારે ભગવાન જનીરાયજી રવાણીમાં બિરાજી મંદિર બહાર પધારે છે ત્યારે થોડીને પલાણી રવાણી આગળ દેરવામાં આવે છે. આ જાનવર કોટેલ છે અને દેવને અર્પણ થયેલું છે.

આની ચોરી થવાથી મને રંજ થયો છે.

શતના થોડી ચોરાણા બાદ સવારથી સંત જીવસુદાસજીએ અનાજ છોડી દીધું છે. “ભગવાનની પૂજા બંધ, દૂધાણાં જાનવરોને દોહવાં બંધ, જગવાનો ભંડાર બંધ એવી મારી પ્રતિજ્ઞા છે.”

બેઠેલા ભક્તોની સમજાવટ છતાં આ ભેગો હઠ અડગ રહી.

“જ્યાં સુધી જગ્યામાં થોડી પાણી ન આવે ત્યાં સુધી મારી આ ધા ચાલુ રહેશે. મારે કોઈની સામે ફરિયાદ નથી કે રિસામણું નથી પણ બધારે મંદિરની મચાદા લોપામત્યારે હું જનીરાયજીનો પૂજારી આ બધું બેઠો બેઠો કેમ જોઈ રહું ? આવા કપરા-પ્રસંગે હવે અનાજ ન ખવે.”

મહારાજનો આ ફેસલો સાંભળી લોકોમાં હાલકાર મચી ગયો. વાત પવનના વેગે ફેલાઈ ગઈ કે બોડીવાવની જગ્યામાંથી થોડી ચોરાવાથી જીવસુદાસ બાપુએ ધા નાખી છે. આ સમાચારથી પાકોરી ગામના આગેવાનો, મીંગરોલના મહાજનના મેમ્બરો અને ભાવિકો સંતના દુઃખમાં ભાગ લેવા અને કોઈ રસ્તો શોધી કાઢવા બોડીવાવના માર્ગે પળ્યા.

બરહોતે બહોરો લૂટારો જેમલ મેર ધામજેજીની ધાત ધારી લોઢવા ગામે પ્રખ્યાત આંદેર પટલાણી વેજી ભરણી સાથેના ધોંગાણામાં પીઠ બતાવીને છટક્યા. તે જેમલ ગિરના વિસ્તારમાં ઉત્તરોત્તર તળાડતો તળાડતો જ્યારે ઉપરના સમાચાર સાંભળે છે કે બોડીવાવે સંત જીવસુદાસજીએ ધા નાખી છે ત્યારે તેના આત્માને ઘણા આઘાત પહોંચ્યો.

જેમલ લૂટારો હોવા છતાં અબાજ તેના કોઠે પડ્યું નહોતું. તેની નસોમાં શુદ્ધ ક્ષત્રિયોનું લોહી વહેતું હતું. કેટલીક વખત તે બોડીવાવ આવતો. ભગવાન જનીરાયજીની ઝાંખી કચે, સંત જીવસુદાસજીને

પગે પડી કરેલાં કરનુંકનું પ્રાપ્તિ કરતો. આ સાધુના સહવાસ પછી જમલે લૂંટ અને લોકોને દુલ્લભવાનું લગભગ હોડી દીધું હતું. તેને જીવસુદાસજીમાં ઘણી આરથા હતી. મહારાજના પડવા બોલ જીવવામાં તેની સાધકતા માનતો.

આ કપરા સમાચાર સાંભળ્યા બાદ તરત જ તે મારતે હોડે બોડીવાવ જવા ચડી નીકળ્યો. રાતના પ્રવાસને અંતે વહેલી સવારે તે બોડીવાવ આવ્યો. મંદિરના પટાંગણમાં અંતરવાસ પાથરી કરી ખુલ્લા પગે જ્યાં સંત જીવસુદાસજી બિરાજતા હતા ત્યાં તેમના ચરણોમાં ઠળી પડ્યો. મહારાજે ધોડી ચોરાણાની વાત જમલને કહી ત્યારે જવાબમાં તેણે જણાવ્યું કે: “બાપુ ! બધી વાત જણવા પછી અહીં આવ્યો છું.”

જમલ નાનપણથી જ ચોરી, લૂંટ અને ધાડ વિગેરેનો જલુકાર હતો. તે વિચારથીજ અનુભવી તસ્કર હતો. મંદિરની ધોડી કેવી રીતે, ક્યા સંજોગમાં, કેણે ચોરી હોય તેના કપીબંધ વિચારો તેના મગજમાં આવી ગયા પોતાના મનમાં તેણે ગુનેગાર નક્કી કરી લીધો. જીવસુદાસજીને તેણે આજીજીવ્યું કે જણાવ્યું કે :

“બાપુ ! આપનો ચોર મારા મૂંજમાં છે, આપ સુખેથી પારણા કરો. આપની પ્રતિષ્ઠા હવે મારી પ્રતિષ્ઠા છે. મંદિરની ચોરાઈથી ધોડી પાછી ન લાવું ત્યાં સુધી મારે અનાજ અગ્રાજ છે. આપે જે ધા નાખી છે તેનાથી મારે આત્મા કકળી ઊઠે છે. થસ મને મૂંજ-વસ એ જાતની કે કોરના ચોરનારાઓ ઘણા કુશળ હોય છે, તે ચોરેલા જીવની સુરત જાહેરી નાખે છે, માલનો માલિક પોતાના જાનવરને ન ઓળખી શકે તેવા તેનો કાપાપલટ કરી નાખવાના તે લોકો કસીર હોય છે. ચોરાઈથી ધોડી મેં નજરે જોઈ નથી કે તે સંબંધમાં હું કંઈ જાણતો નથી એટલે જ એકલો જઈ તો ધોડીને ચી રીતે ઓળખી શકું ? માટે આપ મારી સાથે પધારો, તે લોકોએ ધોડીને એવી તો જનમવી દીધી હશે કે આપ કદાચ તેને નહીં ઓળખી શકો પણ થોડી આપને અવરથ ઓળખી લેશે.”

જમલની વાતથી હળવા બનેલા જીવસુદાસજીએ જવાબ આપ્યો કે: “પારણા ભજવાન કરાવશે ત્યારે

કર્યું”, છતાં હું તારી સાથે આવું છું. મહારાજે બીજી થોડી મગાવી જે ટેલવાઓ સાથે લેઈ જમલ લેગા ચડી નીકળ્યા. બે દિવસમાં તો બરડાને પ્રદેશ પસાર કરી બારડાના બારા ગામે જમલ પોતાનાં માણસો અને જીવસુદાસજીની સાથે સીધા કાના ભોપાની વાડીએ જઈ પહોંચ્યો.

આમ જમલ તથા મહારાજને પોતાની વાડીએ ઓચિંતા આવેલા જોઈ કાનોભોપો ધરબાઈ ગયો, પણ બનાવટી વિવેકના ભાવ સાથે તે સામે હેવા આવ્યો. જમલને બાથમાં લાવીને મળ્યો. જીવસુદાસજીને પગે હાથ નાખ્યો. જમલ સામે જોઈ મહારાજનો પરિચય આપવા માટે હાથના ઈશારાથી જણાવ્યું. જવાબમાં જમલે પરિચય કરાવ્યો :

“બાપુને ન ઓળખ્યા ? બોડીવાવની જગ્યાના મઠને જીવસુદાસજી બાપુ.

આ પરિચયથી કાનો વધારે મૂંઝવણમાં પડ્યો, છતાં પોતાની બેઠક ઉપરથી ઊભો થઈ ફરી જીવસુદાસજીના પગે હાથ નાખી જમલ સામે જોઈ બોલ્યો કે : “આજે ભલે રોરે કર્યો જમલબાઈ ! આપણે તો સીમાડા પાડોશી, હાલતા મળીએ પણ મારે અગિયે બાપુ ક્યાંથી ? મારા ધનભાગ્ય.”

જમલે તેટલી જ મીઠાશથી જવાબ દીધો કે :

“કાનાભાઈ ! બાપુ તો વાની મારી કોવલ છે. ઓચિંતા નીકળવાનું થયું. ચારેક દિવસ પહેલાં ભગવાન જનરામજીની ધોડી મારે તસગર ઉપાડી ગયો. આ દોકોરજીને અર્પણ થયેલ ધોડી છે. તેના ઉપર કોઈ સવારી ન કરે. એ તો લાનકનું રૂપ છે. તે ધોડી ચોરાણા બાદ બાપુએ અન્ન થસ લીધું નથી મને એ વાતની જણ થવાથી હું બોડીવાવ ગયો અને બાપુને સાથે લઈ આ તરફ નીકળી આવ્યો. હવે આમાંથી તમે જ કંઈક રસ્તો કાઢો.”

કાનો ભોપો જ્યારડી વિસ્તારનો નામચીન ઢોર ચોરોનો સરદાર હતો. ચોરાયેલ મોટા ભાગનાં જાનવરો કાના ભોપા મારફત કચ્છમાં પહોંચી જતાં. ચોરાડ ચાલનાં નિકાવ કરવા માટે તેણે જુદી જુદી કેટલીક વ્યવસ્થાઓ રાખેલી. તેનું આયોજન બુદ્ધિપૂર્વક થતું.

ભોડીવાવની ઘોડી બે દિવસ પહેલાં કાનાના તળેલે આવી ચૂકી હતી. આવાં કિંમતી જનવરના પૂરતા પૈસા ઉપજે તેટલા માટે તેને કચ્છ તેમજ જરૂર જણાય તો ત્યાંથી સિંધ મોકલી આપવા માટે તેણે વ્યવસ્થા ગોઠવી હતી, પણ આવા અણીના સમયે જેમલ અને જીવણદાસજી એવી તો આવી જવાથી તેની વિમાસણમાં થોડો વધારો થયો.

ન કળી શકાય એવી કાનાની બેનેની અને રીતભાત ઉપરથી જેમલને ખાતરી થઈ કે ઘોડી અહીં જ છે. તેણે સલુકારથી કામ લેવા પહેલેથી જ વિચારી રાખ્યું હતું, છતાં જરૂર જણાય તો કાનાને હાથ બતાવી દેવાની પણ તેની તૈયારી હતી. તેણે વિનવણી-ભરી વાણીમાં કાના ભોપા સાથે વાત માંડી :

“કાનાભાઈ આપણે તો સીમાડા પાડોણી છીએ; એટલે એકબીજાને નાનપણથી જ સમજાએ છીએ અને જાણીએ પણ છીએ. આવા કામમાં નાની વાત પણ આપણી જાણ બહાર જાય નહીં તે દેખીતું છે. મેં આડી અવળી પૂછપરછ કરી છે તે ઉપરથી લાગ્યું કે ઘોડીનું પગેડું આ તરફ આવેલ છે. આથી મને હિંમત આવી કે કાનાભાઈ ધારે તો આ કામમાં અમને મદદરૂપ થઈ પડશે. તમારા માટે તો આ રમતની વાત છે. બાકી આ કામ બીજા કોઈનું હોત તો હું પગ પણ ન માંડત. ભોડીવાવ મારો ગુરુદ્વારો છે. જીવણદાસજી જેવા સંતના ઉપવાસથી નિકંદન નીકળી જાય. ગમે તેમ પણ તે ભેખના દીકરા. આપણાં તો તરવાના નુંબડાં વટે. આપણે કાંટીઆ વરણ જે એની મરજદા બોપીએ તો પૃથ્વી રક્ષાતળ જાય. માટે કાના-ભાઈ આ પતાવી આપો એટલે નાળિયેરનું પાણી નાળિયેરમાં રહે અને જીવણદાસજીને માનભરે ભોડી-વાવના માર્ગે વિદાય કરીએ.”

વાતનો મમ સમજા જતાં સહેજ કરડકરીથી કાનાએ જવાબ દીધો કે : “જેમલભાઈ, આ તરફ પગેડું નીકળ્યું તેની સાબિતી મું ? બાકી તમે જાણો છો કે તાડા મેં અને ધંધાપાણીની ખાત્રી ન હોવાથી હજારો માણસ તરણ પડે તેમ ભારડીના લોકો નાની મોટી ચોરી-ચપાટી કરતાં થયાં છે. પણ આ વાતમાં

મને શંકા જાય છે કે અહીંનો માણસ માંગરોલ સુધી લંબાય ઈ વાત જણે નથી ઊતરતી. કારણ કે એ વિસ્તારમાં કોઈ આશરો આપે એવો પડેગો નથી. અને તમે તો જેમલભાઈ જાણો છો કે પડેગા વગરનું આ કામ થાય નહીં. માટે તમે આને માટે બીજા કોઈ દેકાણું તપાસ કરો.”

આમ કાનાના ઉઘાટ જવાબથી જેમલે વધારે સાવધાનીથી વાતને આગળ લંબાવતાં કહ્યું કે : “જુઓ કાનભાઈ ! તમારે મારી વાત આમ ઉડાવી દેવી હોય તો જાલે, બાકી મને પાકા પાવાની બાતથી મળી છે કે ઘોડી આ તરફ આવી છે અને આ ગામમાં છે. વખતો વખત અજણ્યાં ઘોડાં બાળ્યુ બાળ્યુમાં બંધા-યેલાં હોય તો નાકસૂર એવીને હણહણાટ કરે એવો હણહણાટ તમારી વાડીમાં વરલા પાછળ બધેલા ત્રાટા-માંથી સંભળાય છે. એટલે એ ઘોડી તમારી વાડીમાં હોય તેમ માનવા કારણ છે. માટે આપણે કાંટિયા વરણ ભાઈચારાને નાતે એક બીજાની વાત જાણવી લેતા હોઈએ છીએ એમ તમે પણ મારી આબરૂ જાળવી રજો તો સારી વાત છે !”

જેમલની સીધી વાતથી કાનાએ અસ્વસ્થતા દબાવી સહેજ ચીડાઈને પૂછ્યું કે : “જેમલભાઈ ! તમે તો મને ચોર બનાવો છો !”

જેમલે વળતો ઘા કર્યો કે : “કાનાભાઈ ! તમે ચોરી કરવા જતા નથી તે વાત સાચી છે, પણ કોઈએ કરેલી ચોરીનો માલ કંઈ કચ્છ બની અને સિંધ સુધી પહોંચાડો છો અને ત્યાં તમારા પડેગા પણ છે. એ વાત કોનાથી અજાણી છે ? હું તમારી સાથે અગડો કરવા નથી આવ્યો, આ તો શેઠા પાડોશીને નાતે વિનવણી કરું છું. બાકી કાનાભાઈ, મારા ગુરૂ જીવણદાસ મહારાજ વચ્ચે છે. વાત વધે અને તેમાંથી આડા અવળું વેતરાય તો તેનું દિલ દુભાય. બાકી આવી વાતમાં જેમલ કરગરે નહીં. ઘોડી તમારી વાડીમાં છે અને તમારે તે કાઢી દીધે છૂટકો છે.”

કાનાએ વાત સંભળી લેતાં ટાઢેપેટે જવાબ દીધો કે : “જેમલભાઈ ! વાત સાચી, મારે ત્યાં માલ આવે છે અને જાય છે, અત્યારે પણ ચાર ઘોડીઓ

બાંધી છે. તેમાંથી કઈ ઘોડી મહારાજની છે તેની શું ખાતરી ? બાવાની ઘોડીને કાંઈ શીંગડાં ?”

એક બાબુ શાંતિથી બેઠેલા જીવસુદાસજી કાના અને જમલ વચ્ચેની ખેંચતાણ શાંતિથી સાંભળતા હતા. હવે તે વચ્ચે જ બેઠી ડિક્કા કહે: “ભાઈ કાનાં જો ખાતરી કરવી હોય તો કરી લે. જનીરામજીની ઘોડીને કાન પાછળ શીંગડાં છે.”

જીવસુદાસજીને અવાજ સંજ્ઞ પારખી ઘોડી ઓળખી ગઈ. તેણે બેઠક પાછળના તબેલામાં હસુલ-સુટ અને ફરેડ દેવા માંડ્યા, તોફાન મચાવ્યું. જોત-જોતામાં તો ખીલો ઊપડાવી તે બહાર નીકળી આવી. જીવસુદાસજીને જોતાંની સાથે જ તેના ઉપર ઘોડી ચડી આવી, તેને ફરતાં આંટા મારવા લાગી. મહારાજે તેને બચકાવી ઉપર હાથ ફેરવે, તેને શાંત પાડી. ઘોડીનું માથું નમાવી કાનાને બેઠાવી બતાવ્યું કહે: “કાનાભાઈ ખાતરી કરો, અમારી ઘોડીને શીંગડાં છે કે નહિ !”

આ જોઈ કાને દિગ્મુઠ બની ગયો. તેણે મોઝામાં તરણાં લીધાં. સંત જીવસુદાસના યગમાં પાછડી નાખી કરગરી ડિક્કો: “બાપુ મેં આપને અચરાધ કર્યો, મને માફ કરો. અમે તો ધામર જીવ કહેવાઈ, આપ સાગર છો.”

કાનાની આતંબરી વાણીથી જીવસુદાસજી પીચળી ડિક્કા. તેને સાથે હાથ ફેરવી આશીર્વાદ આપ્યા, “ભગવાન જનીરામજી તને સફળ આપે, અને બેટા તારું કલ્યાણ થાવ.”

કાને લાગણીમાં દબાઈ ગયો. તેના જીવનમાં નવું સોપાન શરૂ થયું. તેણે સંતના પગ પકડ્યા. અમુ ભરેલી આંખે ખાતરી આપી કહે: “બાપુ હવેથી આ ધંધો બંધ કરું છું.”

જીવસુદાસજીએ કાના ઉપર હાથ મૂક્યો, તેને આશિષ આપ્યા અને બોડીવાવના રસ્તે જમલ સાથે વિદાય થયા.

આ ઘોડીને વેલો અત્યારે પણ શીંગાળીના નામે ઓળખાય છે. અને દરેકના દિવસે હાલમાં પણ તેની પૂજા થાય છે. ઘોડાઓની અન્ય જાતોની સરખામણીમાં આ જાત રિશર સ્વભાવની, સંજ્ઞ પારખી, માલિક પ્રત્યેની વફાદારી અને અટકીપણા માટે વખણાય છે. આ છે બોડીવાવની શીંગાળી.

આ પ્રસંગની સાક્ષી દેતો કુહો અત્યારે પણ લોક જાણે બેઠાલો છે:

બોડી તેં શીંગાળી કીધી, જગમાં જીવજીદાસ;
જિંથા તારા ઝોરડા, તેમાં જનીરામના વાસ.

ઘોડાંની ગતિ, શક્તિ

સં. ૧૪૦૦માં ગોગાદેજી થઈ ગયા. તેમને યવનો સાથે યુદ્ધ થયું. ઘોડાઓથી યુદ્ધ હતું. પછી બ્રૂખા તરસ્યા ઘોડાઓ લઈ એક તળાવની પાળે વિશ્રાંતિ લેવા બેઠા. ઘોડાઓને છૂટા કરી ચરવા કાઢી મેલ્યાં. તે ખખર દુરમતોને પહોંચે એકદમ માથે આવી ચડ્યા. ગોગાદેજીથી ઘોડાં તુરંત હાથ ચર્પાં નહીં. જેથી કામ આવી ગયા. એટલે એક દુહામાં કહ્યું છે:

“બ્રૂખાં તિસિયાં, થાકડાં રાખી જે નેઠાક;
ઢળિયાં હાથ ન આવસી, ગોગા દે ઘોડાંક.”

ભગવાન રામના ગુણગાન કરનારા તુલસીદાસ-જીએ પણ ઘોડાંની ગતિ માટે કહ્યું છે:

—બળદેવભાઈ નરેલા (ભાવનગર)

“તીજે તુરંગ, મનોગતિ અંચલ,
પીન’ કે ગૌન હુંકે જી’ લગતે”

તો પછી આપણો ડીંગળા ભાવાનો કવિ કાકેર વજ્રેશીજીને તથા ઘોડાને આ રીતે બિરદાવે તેમાં નવાઈ શીં.

“તાહળા પવંગતણા, ડાખા અળથ દેવાય;
કડમડ થાય કોરંભ, વશિયર સોત વજ્રપાળદે.”

ત્યારે કુચાળા માકાભાઈ તો કહે છે કે પૂરે-પૂરા મહેલ રીઝવા હોય તો જ કાકેરે કહ્યું, ખળને લક્ષ્મી તથા ઘોડારે જાતવાન ઘોડાં હોય છે.

“જેણે મહેશ્વર માગિયા, કહ્યું ભરિયા કોકાર;
ધર ઘોડાં લખમી ઘણી, જે તૂકા જડધાર.”

ફોલ્કમાં વરઘોડો શ્રીરામને

સ. કરસન પઢિયાર (લીંબડી)

ખાલ કાપડ-રામ ચરિત માનસ ગ્રંથમાં શ્રી
રામચંદ્રજી વિવાહ પ્રસંગમાં લખેલ છે કે:

“અંધુ મનોહર સોહાદિ અંગા,
જાત નચાવત ચપલ તુરંગા.”
“રાજકુંબર અર બાળિ દિખાવહિં,
અંસ પ્રસંગે બિરિદ સુનાવહિં.”
“જેહિ તુરંગ પર રામ બિરાજે,
ગતિ બિલોકી અગનાથકુ લાજે.”
કહિ ન જાઇ સખ ભાંતિ સુહાવા,
બાળિ ઝેણુ જનુ કામ બનાવા.

બંને મનોહર ભાઈ શોભિત છે. જે ચંચલ ધોડાઓને
નચાવતા - રમાડતા ચાલ્યા આવે છે. રાજકુમારો
શ્રેષ્ઠ ધોડાઓ, અને એની ચાલ-રમતને દેખાડી રહ્યા
છે. માણસો અને ભાડો બિરદાવલી બોલી રહ્યા છે.
જે ધોડા ઉપર શ્રીરામ બિરાજેલ છે, તેની ચાલ-તેજ
ચાલને જોઈને ગર્જ પશુ લગમગમી થાય છે.

એ બધી રીતે ખૂબ સુંદર છે, એનું વર્ણન
અવર્ણનીય છે; જાણે કે કામદેવે જ ધોડાનો વેષ
ધારણ કરી લીધો હોય એમ લાગે છે.

જનુ વાળિ વેણુ બનાઈ મનસિજી
રામ હિત અતિ સોહાદ
આપને ગય, ખલ રૂપ ગુન,
ગતિ સકલ જીવન વિમોહક
જગમગત જિનુ જરામ ભેતિ,
સુભેતિ મનિ માનિક લગે.
કિંકિન લલામ લગાડુ લલિત,
બિલોકી સુર નર સુનિ ઠગે.

જાણે શ્રીરામચંદ્રજી માટે કામદેવ ધોડાનો વેષ
ધારણ કરી અતિ શોભિત થઈ રહ્યા છે. તે (કામદેવ)
પોતાની અવસ્થા, બળ, રૂપ, ગુણ, અને ચાલથી
સમસ્ત લોકોને મોહિત કરી રહ્યા છે. સુંદર મોતી,
મણી, અને માણેક લગાડેલ જીન અજવાળાથી ઝગ-
મગમગી રહ્યું છે. તેની સુંદર ધૂંધર લગાડેલી લલિત
લગામને જોઈને દેવતા, મનુષ્ય અને મુનિ-ગણા ઉત્ત-
રાય ગમ્ય છે.

પ્રભુ મનસહિં લયલીન મહુ,
ચલિત વાળિ છબિ પાવ

ભૂષિત ઉડગન તડિત ધનુ,
જનુ જર જરહિં નચાવ.

પ્રજુની ઉચ્છિન્નમાં પોતાના મનને લીન બના-
વીને ચાલતો ધોડો ઘણી ચોભા પામી રહ્યો છે, જાણે
કે તારાઓ તથા વીજળી-અક્ષત મેઘ સુંદર મોરને
નચાવતો હોય.

જેહિ જર બાળિ રામુ અસવારા,
તેહિ આરહઈ ન જરનૈ પારા

સંકર રામ રૂપ અનુરાગે,
નયન ચંચલ અતિ પ્રિય લાગે
હરિ હિત સહિત રામુ બધા જોહે,
રમા સહિત રમાપતિ મોહે.
નિરખી રામ છબિ બિધિ હરખાને,
આઠ ઈ નયન જાળિ પછિતાને.

—જે શ્રેષ્ઠ ધોડા ઉપર શ્રીરામચંદ્રજી સ્વાર
થયેલ છે, તેનું વર્ણન સરસ્વતીજી પણ નથી કરી
સકતાં. લગવાન સંકર ધોડેસ્વાર (શ્રી રામચંદ્રજી)ના
રૂપમાં જેવા અનુકૂલ થયા છે કે તેમને પોતાના
(શ્રી સંકરના) - પંચમુખ-પંદર આંખો આ સમયે
ખૂબ ખારી લાગવા માંડી. (કામદેવે ધોડાનું રૂપ ધારણ
કર્યું હોય અને લગવાન સંકર (પંચાન)ના પંચિય
ત્રીજી લોચન-ખુલ્લા લોચનથી. બચાવવાના હિતની
બાજી જેના મનમાં છે તેવા) રામને શ્રી વિષ્ણુ અને
લક્ષ્મીજી પ્રેમથી જોયા ત્યારે બંને મોહાકા ગયા.
શ્રી બ્રહ્માજી પણ ધણા આનંદિત થયા, પણ પોતાને
આઠ જ નેત્ર હાથથી પછતાયા.

...અને, આ ધોડાસ્વારને કાર્તિક સ્વામીએ
બ્રહ્માજીથી દોડી (બાર) આંખોથી જોયા, અને ઉત્સા-
હિત થયા.

હંદ પેતે ગૌતમ ઋષિના આપને આશીર્વાદ
માન્યો, કારણે તેણે આ ધોડેસ્વારને એકસો નવનથી
નિહાળ્યા.

શ્રી રામનાં લગ્ન બાદ જનકપુરમાંથી નિદાય
પ્રસંગે:-

તુરજ લાખ રથ સહસ પચીસા
સકલ સંવારે નાથ અરૂ સીસા

—ઘણી બેટા પૈદા એક લાખ ધોડા આપ-
વામાં આવ્યા.

સવાજનો નટાવો

અમરદાન આરાવાળા (ખાસ)

અમારા મામના જીવરાજભાઈ પટેલે સહુ પ્રથમ કૃપા દિપર મથીન મૂક્યું. મેં એમને કહ્યું: “મથીન કેવડું છે?”

મને કહે: “૧૦ લોચ પાવરનું.”

સાંભળતાં જ મને વિચાર થયો કે હોઈ પાવર એટલે શું? હું તો અંજીજી ભણેલો નહીં. એટલે ભણેલાને પૂછ્યું.

એણે કહ્યું: “૧૦ ધોડાનાં ભળતા જોરવાળું.” મને વિચાર થયો કે, જિંટ નહીં, ઘાથી નહીં અને ધોડાની જિપમા કેમ આવી હશે? વધારા કરતાં ખબર પડી કે ધોડામાં ખુબ જ તાકાત હોય છે.

પાલીતાણાના દરબાર બહાદુરસિંહ હજીને ધોડાનો ઘણો શોખ હતો. મોખડાકામાં ધોડાઓ માટે વ્યવસ્થા કરેલી. એક વાર હવામહેલથી એક ધોડો છૂટીને ભાગ્યો. ભોરવનાથ પાસેના પૂલ આજળના લોકાના પાંખલા ભેગા ભટક્યા. તે પાંખલાં વળી ભયે થઈ ધોડાને કંઈ ઈજ ન થઈ.

પગ નીચેના કાકરાના ભૂકા કરી નાખે એવા ડાબલા માટે જ અંજીજીએ ધોડાની લકાત ઉપરથી માથ નક્કી કર્યું હતો એમ મને લાગ્યું. ધોડામાં જોટણું ભળ એટલી જ મુશ્કેલ પડી. ભલા અને જાતવાન ધોડાઓ ધણીને જીવનદાન આપે છે. ટારડું હોય તો માથે પડે નાજે.

પાલીતાણાની મૂળ માદી ગારિયાપાર ગારિયાપારમાં દરબાર સવાજી જોહિવ મહાન સુરવીર થઈ ગયા આજે પણ એના પાંખલાને કચુંગા પાવા એના વંશજો આવે છે.

તે દરબાર એક વાર એમના ચામાની સાથે વાતો કરે છે. મામા હતા અવસ્થાગાન. ઘડપણ આંખો મેલેલું. અધુરામાં પૂરું સંજોગમ થયેલું અને ઉધરસે હિપાડો લીધેલો. મામાને ઉધરસ આવતાં જિયા થયા

અને ઝોસટીની કોરે થુંકવા બસ, પણ ગડફે દૂર ન જતાં વફાદાર કૂતરો જોમ થઈને કોરા ન છોડે તેમ કોર ઉપર પડ્યો. આ જોઈને સવાજીએ કહ્યું: “મામા! બાટલી બધી અચકિત આવી ગઈ છે? વેદશાળ પાસેથી કોઈક દવા લો તો સારું થાય.”

મામાએ કહ્યું: “ભાણભાઈ! તારે ઘડપણ આવે ત્યારે દવાની થણ મરી ફાવતી નથી બાપા! તમે ઘરડા થયો ત્યારે ખબર પડ્યો.”

સાંભળતાં જ સવાજી જોહિવે કહ્યું “૪૦ વટાવે એની માથે બ્રહ્મકત્યા. ઘડપણ આવવા દઈ તો વધો ને!”

મામાએ કહ્યું: “હાં! હાં! ભાણભાઈ!” થણ પછી તો સુરવીર શાહુસ-મુંકાવ પછી ગળાય નહીં.

આ વાતની એમના બહેનને તરત ખબર પડી, એટલે શેષા દિવસે પછી ભાઈને ટોપટોના વાટકો ખવડાવ્યા, ટોપડું ખાઈ ને માગણીને માગવા કહ્યું.

બહેને કહ્યું: “ભાઈ! હું માનુ એ આપનું પડશે, તો માનું!”

સવાજીએ કહ્યું: “માથું માગો તો એ પણ આપી દઉં, પછો શું?”

આ વાત મજાબુત કરી બહેને કહ્યું: “ભાઈ! મને કાષ્ટામાં તે નક્કી કરેલાં ૪૦ વર્ષ ઉપર ૧૦ વર્ષ વધારે જીવનું તે આપો.”

આ સાંભળતાં જ સવાજીએ કહ્યું: “ભલે, દીધાં, પણ બહેન! તમને ખબર છે ને કે જે કળો-યાએ આપનું હોય એને કબલ કરીને પાણું દેવું જોઈએ.”

ખહેન કહે: “હા,”

દરબાર કહે: “બહેન! તો પછી ૧૦ વર્ષ તમારાં દીધેલાં અને એમાં ૧૦ મારાં ભોળવાનાં. આ

તે ૨૦ વર્ષ તમને કાપડામાં દહીં છું. હવે ૩૦ રહ્યાં. હવે તમે જે એક વેણ આ બાબતમાં ગોળ્યાં તો મોરલીધર મહારાજની આણ છે.”

આ સાંભળતાં જ બહેનની જીભ સીવાઈ ગઈ, પણ ભાઈને ઝાઝું જવાડવા, દેખાણ રાખવા કુંવારા-નત કયું.”

આ પ્રસંગે બન્ને ત્યારે સવાજીને ૨૫ વર્ષ પૂરાં થયાં હતાં, છવીસમું થઈ ચએલું. એટલે સવાજી મોત સાથે રમત રમવા માંડ્યા. સૂતા સાપને જગાડવાનો ધંધો શરૂ કર્યો. નાના રાજકોટ, સલડી, અસિદર અને આબુબાબુના ગામડાંના કાઠી દરબારો સાથે વેર બાંધ્યો, પણ પવનવેગે બધાને આ સમાચાર મળી ગએલા કે દરબારને ૩૦ પહેલાં મરવું છે, એની આ બધી મહેનત છે.

એક દિવસ સવાજીને અવળા સંકલ્પ આવ્યો. પરવડીમાં પલેવાળ બ્રાહ્મણે કૂવો બંધાવ્યો છે તે જોવાને બહાને પરવડી આવ્યા. કૂવો ઢૂંકાવાને બહાને મરવું. કારણ કે એક વાર વચન આપેલું કે આત્મા-હત્યા નહીં કરું, પણ આમાં વધી નહીં એમ માની કૂવા પાસે આવ્યા.

આચમણ પાદર કૂબાણીઓ કૂવો. એ પણ સો એક ફૂટના ઘેરાવવાળો. કાળે કરીને કૂવો તૂટે નહીં એટલે બરાબર વચ્ચેથી કમાન વાળેલી. દોઢ ફૂટ પહેાળી. ઘોડાને પરબારો જ એના પર જવા દઈ ચલાવ્યો. પણ જેમ બકાણેથી દોર ઉપર જાય તેમ ઊપાડ્યો સાથેના અંગરક્ષકોએ પાછળથી પડકાર કર્યો કે :

“દરબાર ! આ થું કયું ! આવી છાકરમત ! આવી રમત ન કરાવ.”

સવાજી કહે : “સાચરમાં ઘોડો કેવું કામ કરે છે. તે જોઈ લઉં, કોઈકવાર કામ લાગે. મરવા નથી જતો, મૂંઝારો નહીં” આમ કહી ઘોડાને કૂવા ઉપર જવા દીધા. ઘોડો નટની જેમ સામે કંઠે જતો રહ્યો.

દરબારે પણ રમત શરૂ કરી. સામે કંઠેથી પાછો ઘોડાને પાછો પગે આ કંઠે લાવ્યા, પછી પાછો જ્યાં દઈ પાછો પાછો પગે આ કંઠે લાવ્યા. પણ ઘોડો તે દોઢ ફૂટની કમાન ઉપર અસવારની રક્ષા કરતો જ રહ્યો.

ઘોડો લગીરે લથડ્યો નહીં તેથી દરબારે સામા કંઠે જતા દઈ પાછા પગે લાવ્યા બરાબર વચ્ચે આવતાં એમિંતા લગામ ખેંચી અને માર્ચો આંચકે. પણ ઘોડો બે પગે ઉભો થઈ ગયો. દરબારે જમણી બાજુ લગામ ખેંચી પણ પછી ફેરવો ફેરફારડી ફરે એમ ઘોડો કમાન ઉપર કુદરડી ફર્યો, એટલે સવાજીએ પાછી લગામ ખેંચીને એડી મારી એટલે ઘોડો ઉલળીને પરબારો સામે કંઠે સિંહની જેમ ગયો.

આ જોતાં આબુબાબુ ઊભેલા હોઠાના ત્રાસ અહર ચડી ગયા દરબારની આત્મહત્યાના જાણે સાક્ષી થવા સર્જના હોય એમ દિગ્ગમ્ભ બની ગયા. પણ ઘોડો દરબારને આંચ આવવા ન દીધી.

આજે પણ તે ઘોડાના ઊલળીને તાકાત ભેગી કરીને પાછા ઉપર પાડેલા ચમના ડાખલાના ખાડા તે કૂવા ઉપર મોજૂદ છે.

મૃત્યુ પછી પણ અશ્વની ઉપયોગીતા

અશ્વ જીવતાં તો માનવીની અનેક પ્રકારની સેવા કરતો જ હોય છે; કેમકે કોઈ રીતે માનવીને ઉપયોગી થતો હોય છે, પરંતુ મૃત્યુ પછી પણ કોઈને કોઈ રૂપે માનવસમાજને ઉપયોગી નીવડે છે, એ વાતની આપણામાંથી થયેલા ઝોાજીને ખબર હશે!

પાશ્ચાત્ય દેશોમાં, ઘોડાનાં પખનાં હાડકાં (નળા) કઠણ અને સફેદ હોવાથી તેમાંથી, છરી અને કાંટાના હાથા બનાવવામાં આવે છે. પૂંછડી તથા કેશવાળીના વાળમાંથી કાપડ પણ બનાવવામાં આવે છે. અને શરીર ઉપરના નાના-નાના વાળ ગાદી બનાવવાના કામમાં લેવામાં આવે છે. તેમ જ આપણમાંથી ચોક્કસ પ્રકારનાં શિકારીને પહેરવાનાં બૂટ પણ બનાવવામાં આવે છે. ખરીતા બાગમાંથી તેલ પણ કાઢવામાં આવે છે. ત્યાર પછી બાકી વધેલા કૂચામાંથી દાંત ખોતરણી જેવાં સાધનો પણ બનાવવામાં આવે છે. એની મરદનના અને પંક્ષીના હાડકાંને બાળીને, કોલસા કરવામાં આવે છે. આ કિંપા દરમ્યાન નીકળતા ધુમારામાંથી ‘એગોનિયા’ નામનું ઔષધ બનાવવામાં આવે છે. આમ મર્મ પછી પણ અશ્વ માનવસમાજની ઉપયોગી સેવા બજાવે છે. ભારતવર્ષમાં તો અશ્વના શબને ખાંડમાં દાંડી દેવાનો રિવાજ છે, પણ, એની પૂંછડીના અને કેશવાળીના વાળમાંથી ચમ્પર બનાવવામાં આવે છે.

—હરસુર ગઢવી (ભેંસાણ)

ધોળીનેા રૂખડ અને રૂખડનો રોળો

સુરગભાઈ વરૂ (નાગેશી)

બાબરીઆવાડમાં બે બહેનો. ધોળીભાઈ તથા ભાવીભાઈ. ધોળીભાઈ નેપેટે જ્યાંયદ રૂખડ વડ પાકયો. ભાવીભાઈને પેટે ભોળો કાત્યાળ જનમ્યો. બેય માસી-આઈ ભાઈઓ તેમની માના નામથી પ્રખ્યાત થયા. રૂખડ વડ ધોળીનેા રૂખડ કહેવાયો. ભોળો કાત્યાળ ભાવીનેા ભોળો કહેવાયો. દીકરાઓએ માનાં ધાવણ અને કૂખ ઉજાળ્યાં. માએ દીકરાઓને ઉજાળ્યાં કર્યાં.

રૂખડ વડના બાપુ બુલ્લાવડ નાનપણમાં ગુજરી ગયા હતા. આઈ ધોળીભાઈને એકનો એક દીકરો રૂખડ. પોતાનો દીકરો રાંધી પૂતર થોજદો ન કહેવાય તે માટે આઈએ નાનપણથી રૂખડ વડને કેળવવા માંડયો. થીરી અને મનનો લોખંડી ઘાવ એ માટે નાનપણથી રૂખડ વડને વેકવા માંડિલો. ગામના સારા સારા મલ્લકુરની કરનારાઓને ભોલાવી તેમની સાથે રૂખડને કુરતીના દાવ થીખવાડતાં, તલવારના દાવ થીખ વાડતાં. પોતાની ઘોડીને આવેલા વઠેરાને પણ રોજ મણ મણ દૂધ પાઈને તથા ઘીની રાતમ આપીને વેકવા માંડિયાં. વઠેરા સફેદ એટલે 'રોળે' કહેતા.

રૂખડ વડ ૧૮ વર્ષનો થયો તો જુવાની ભગડનૂતી રમવા માંડી. રોળે રૂખડ વડની જુવાનીને જગાડવા દાવળ દેવા લાગ્યો. ગામમાં હસન નામનો જાલક ઘોડાને સાંધી રીતે ફેરવી જાણે. તેની પાસે ઘોડાને ફેરવાયો. મુંબઈમાં નાગેશીનેા સુતાર રહેતા હતાં, એ ઘોડાના સારા સામાન બનાવે એ નાગેશી આવેલો, એણે રૂખડના રોળને જોયો.

એને દિલમાં કોડ જાગ્યા. એ ધોળીભાઈ પાસે આવ્યો. કહે: "આઈ ! તમે કહો તો રૂખડભાઈના ઘોડા માટે પાખર બનાવી દઉં". તથા રોળનું અને રૂખડભાઈના અંગેનું રસણ ઘાવ એવું નેતરનું બખ્તર બનાવી દઉં."

આઈ કહે: "અરે ભાઈ ! એટલું મ ખૂટું હું. આ લે તારા ઊંઝરાને આ ભેંસ આપું છું.

પણ પાખર અને બખ્તર કર્યા ન હોય એવાં બનાવી દેજે." આમ કહી આઈએ અર્ધો મણ દૂધ દેતી ભેંસ દેતાં સુતાર રાજના રોડ વઈ ગયો. એણે માપ લઈ રૂખડ વડના રોળ માટે ખૂબ ઓછાં વજનનું પાખર બનાવી દીધું. એની સાથે જોડીને નેતરનું બખ્તર કરી દીધું.

પાખરની કસમત એવી કે ઘોડો દોડે એની આગળ ધાંધીની સૂંઢ જોડું ઉછળે આવે. તથા ફરડાક ફરડાક ફૂંફાડ મારતું આવે. સ્વારના અવધવનું રક્ષણ કરતી લે નેતરની પાંખો ખૂલે. નેતરનું બખ્તર ઘોડાનું તલવાર તથા ભાલાના ધાધી રક્ષણ કરે.

નાગેશીમાં સીદી વડ નામનો અગાળીડ માણસ. એની ફોળે ઠેઠ પ્રાચીપાટણ સુધી ફરે. એકવાર આઈએ રૂખડ વડને રોળ ઉપર લેસાડયો. એને સીદી વડ પાસે લઈ જઈ કહે: "સીદીભાઈ ! આ રૂખડ હવે મોટો થયો છે, એનું જાવડું તમને સોંપું છું. તમે એને કેળવજો."

સીદી વડએ રૂખડ વડને ધોંગાણાની, ભાલાની, બંદૂકદારીની જે કળા પોતે મજોશ એ થીખવી. પછે કંઈક ધોંગણામાં રૂખડ વડને ભેગા લઈ જતા રૂખડ વડના રોળે, એની ઉપરનું પાખર અને બખ્તર ઘોડો દોડે ત્યારે ફરડાક ફરડાક સૂંઢ જોડું ઉછળે તથા ઘોડાના પાંખોના દેખાવ જોઈ સારાં સારાં ઘોડાં ભડકીને ભાગતાં. રૂખડ વડએ કંઈક ધોંગણામાં કંઈક શુરવીરોના પાટી ઉતારી નાખેલાં.

રૂખડ વડના જૂનાગઢના નવાભ પાસે માન વધી ગયાં, નવાળી ફોળ જ્યાં થડે ત્યાં રૂખડ વડને ભોલાવે, એના નામના દુધા રચાયા:

વેલી ભરીએ પાળ; (તો) ગામે ઉચાળા ગરે;
રૂખડ જળગી રાડ, કર લીધાની લુણાઉત.
રૂખડિયા રાણા, માણા મોં ઝીરે નહીં;
હું થી. ફહરાણા, રહે ઉદ્ધક્તા રૂખડા !

ભાવનગરનો 'મહારાજનો' અને જૂનાગઢના નવાબને બાબરીઆવાડના સીમાડા અંગે તકરાર શરૂ થઈ. એકબાજુ ભાવનગરના મહારાજને વળેસંગજીએ રાજુલા પાસે ફોજ સાથે પડાવે નાખ્યો. બીજા બાજુ હિંદોરડા પાસે નવાબે ફોજ સાથે ઘડાવ નાખ્યો.

જૂનાગઢની ફોજની સખાતે બાબરીઆવાડના વડે અને કોટીલા હતા. ભાવનગરની ફોજ સાથે કાઠીઓ હતા. રાજુલાના ભોળા ધાંખડે મહારાજ વળેસંગને કહ્યું: "મહારાજ ! જે આપને જૂનાગઢ સાથે લડાઈ થાય તો અમે ધાંખડા કોઈ સાથે નથી લડીએ. લડાઈ થાય તો આપની ફોજને ચેતવી રાખજો. રૂખડે વડે ભારે પડે એવો છે."

બેય બાજુ વાટાઘાટ ચાલે છે. વળેસંગજીએ વાટાઘાટ ચાલુ રાખી. બીજા બાજુ એવી વાત ચલાવી કે અમરિ નવાબ સાથે લડવું નથી, એટલે જ્યાં સુધી લડાઈ ન થાય ત્યાં સુધી બાબરીઆઓને પોતાના ગામ જઈ આવવા નવાબે કહ્યું. પણ સદેશો મળે તરત આવવા કહ્યું.

નવાબે બાબરીઆઓને રવાના કરી દીધા એની ખાતમી વળેસંગજીને મળતાં વળેસંગે લાગ જોઈ નવાબની ફોજ ઉપર ત્રાટકવાનું નક્કી કર્યું. બાબરીઆ આવે એ પહેલાં નવાબી ફોજનો ખુરદો બોલાવી નાખવાનું નક્કી કર્યું. વળેસંગજીએ જોડા ગોવાળિયા સાથે લડાઈ અંગે મસલત કરી, જોડા ગોવાળિયા કહે: "મહારાજ ! નવાબી ફોજનો કોઈનો વધી નથી. પણ નવાબી ફોજ સાથે લેલાં ને જમના બે તોપો છે, એ આપણી ફોજનો ખુરદો વાળે એવી છે."

"બાબરીઆ આવે એ પહેલાં ગમે એમ નવાબી ફોજનો ગમે તેમ કરીને ખુરદો બોલાવી નાખો. તોપો પણ બંધ કરી દીધા સિવાય છૂટકા નથી," મહારાજે હુકમ કર્યો.

રાતોરાત તોપોના રેકડા ટસકાણા. મોસૂબા થાય તો પહેલાં નવાબી ફોજ સાથે ભાવનગરની ફોજ આવી જઈ હુમલો કર્યો. નવાબી ફોજ ભાવનગરની ફોજ સામે તોપોનો મારો ચલાવી. બેય બાજુથી ધુવધાર તોપોના હમમમ હમમમ ગોળા છૂટ્યા.

નવાબી ફોજના નાબી તોપચીઓ ભાવનગરની ફોજને આગળ વધવા દેતા નથી તોપું લેવરાવી બીજા બાજુ તોપોનો મારો ચાલુ રાખ્યો.

ભાવનગરની ફોજને આગળ વધવું તો ટીક પણ ધીમે ધીમે પાછળ જવું પડ્યું. જોડા ગોવાળિયાએ કહ્યું: "આમ તોપોનો મારો ચાલુ રહેશે અને બાબરીઆ આવી જશે તો આપણી ફોજનો સોય વળી જશે."

આ બાજુ નવાબે બાબરીઆઓને બોલાવવા કસિંદ રવાના કર્યા, જોડા ગોવાળિયાએ બુલ્હ બદલ્યો. એણે ૫૦ ૫૦ ની ૫ કાઠીઓની ટુકડીઓ તૈયાર કરી એક એક ટુકડીની પાછળ ૨૫-૨૫ સાંકિયા માથે જંગળો તૈયાર કરાવી, જે આગળની સવારની ટુકડીનું રક્ષણ કરે.

હવે જોડા ગોવાળિયાએ તોપો સાથે હુમલો કરવા હુકમ કર્યો. નવાબી ફોજની તોપો ગોળાનો વરસાદ વરસાવતી હતી. પોતા તરફ હુમલો કરતી ટુકડીઓ સામે તોપચીઓએ તોપો દાગી. ઝપટમાં જે સવારો આવ્યા એના કૂચે કૂચી ઊડી ગયા. બાકીના ઘોડેસ્વારો અને ઊંટસવારો બચ્યા એમણે જંગલોમાં છુલેલો શરૂ કર્યો, તોપોનું રક્ષણ કરતાં આરબોએ આવનાર ઘોડેસ્વારો સાથે હુમલો કર્યો.

પછી જંગલોના ધુમડાથી ઠંકાએલા ઘોડા સવારો તોપો પાસે પહોંચી ગયા. તેમાંથી ઘોડાકે તોપચીઓ ઉપર તલવાર ચલાવી. ચારેક તોપોમાં નાજહસી જડી દીધી. આરબોએ આ ચારે સવારને બંદૂકથી ઊડાડી દીધા.

ત્યાં બીજા ટુકડીએ હુમલો કર્યો. બીજા ટુકડીમાંથી વધારે સવારો તોપોના ગોળામાંથી બચી ગયા, તેમણે પાંચેક તોપોને નાજહસી જડી દીધી. નવાબી ફોજ ગોહિલવાડી ફોજનો બુલ્હ સમજી ગઈ. એટલે સામે નવાબી ઘોડેસ્વારોએ સામે હુમલો શરૂ કર્યો. બેય ફોજે સામસામી આંધડી પડી.

ગોહિલવાડી ફોજને તો એમ જ જોતું હતું. અચ્ચુલના બાણકાર રજપૂતો અને કાઠીઓ નવાબી

ફોજનો ધાસુ કાઢવા માંડ્યા. ઘનઘેર મુજ્જ જમી પડ્યું.

નવાખની ફોજ થાણી પડવા લાગી. હાથી પર બેઠેલા નવાખ ઘડાઈના રંજ જોતો જોતો ધુન્ કરવું એના વિચારમાં છે. આજ પોતાની ફોજને પાછી પડતી જોઈ એની મતિ મૂંઝાઈ ગઈ. ૧

ત્યાં 'ઝાડી વાળાની જે,' 'સામજી મહારાજની જે' એમ કરતી ફોજ આવી ગઈ, આ 'સામજી મહારાજની જે' વાળાને જોઈને નવાખ હાથી ઉપર નાચવા કુદવા લાગ્યો. બામરીઆની ફોજનો આગળ રૂખડ વડેને રોજ ઉપર ફોજને દોરતો નવાખની મદદ આવતાં જોઈ નવાખી ફોજે ચરસિયા ઘડી સામનો કર્યો. નવાખે રૂખડ વડેને પોરસ થડાવવા કહ્યું: "સામાજી રૂખડ વડે ! રંજ રખના !"

૫૦૦ બામરીઆ ભાવનગરનો ફોજ માથે ત્રાટક્યા. તલવારની તાળીઓ થડી. ઝાઝગીક ઝઝગીક ઝાઝા ઝીક થતી રૂખડ વડેનો રોજો હાવળ દેતો, તેના પાખરની સૂંઠે ફરડાકે ફરડાકે ઉઘાળેનો ભાવનગરી ફોજનો કોઈ ઘોડેસ્વાર સામેા વાચ તેા ઘોડો ભડકીને ભાગે પાછળ કાળજી રૂખડ વડે થડે અને તલવાર ચલાવી જમજૂટ બોલાવવા લાગ્યો. રૂખડ વડેની પાછળ બામરિયાઓ ભાવનગરની ફોજનો ધાસુ કાઢવા લાગ્યા.

કોઈ ઘોડેસ્વાર રૂખડ વડેની સામે લઈ શકતો નથી. ઘોડા રોજનો વિચિત્ર દેખાજ જોઈ સામે થવાને બદલે ભડકીને ભાગે છે. રૂખડ વડે ભાગતા સવારને પોતાની તલવાર કે બાલાનો સ્વાદ ચખાડે છે.

ભાવનગરનો ફોજનો મોરો તૂટેા. 'રૂખડ વડે આલો, રૂખડ વડે આલો' એમ બાંજ બોલી. રૂખડ વડે બધાને તાડ લેવડો લાગ્યો. 'બાગો, ભાગો !' કરતી ભાવનગરની ફોજ ભાગી, ઠેક યજુલાના પાદર સુધી ભાવનગરની ફોજને તલગી બામરીઆ સાથે રૂખડ વડે પાછી આલો.

બામરીઆઓને પાછા આવતા જોઈ નવાખ નાચવા લાગ્યો. "સામાજી રૂખડ વડે !" એમ કહીને રૂખડ વડેને પોતાની સાથે આખીઆ બેસાડ્યો.

વજેસંગજી પોતાની ફોજના ઘાયલ ઘરેલાના

ખમર પૂછવા નીકળ્યા. ઘાયલ સૈનિકને પૂછે: "ભા ! તમને ઠાણે ઘાયલ કર્યા ?" જવાબ મળે: "રૂખડ વડેએ" જોજને પૂછ્યું તેા થસ એ જ જવાબ. આમ એક પછી એકને પૂછતા જમ અને જવાબ મળે: "રૂખડ વડેએ."

મહારાજને નવાઈ થાઈ કહ્યું: "જેઠા ગોવાળિયા ! આ બધા સૈનિકો કહે છે તેમને રૂખડ વડેએ ઘાયલ કર્યા. તેા એ માનવું કેમ ?"

"મહારાજ ! ઈ વાત કરવા જેવી નથી. આપણી ફોજે પહેલાં રંજ રાખેા, નવાખની તોપોનો ખંધ કરી દીધી. નવાખી ફોજ પાછળ જતી હતી. ભાગવાની અણી થર હતી.

"ત્યાં બામરીઆની ફોજ લઈ રૂખડ આપણી ફોજ ઉપર ત્રાટકેા: એણે ભાજી બદલી નાખી એ જે સવાર સામે ઘોડો હાકે તે ઘોડો ભડકે જ. અને સવાર રૂખડના હાથનો સ્વાદ ચાખે જ, ભોલા ધાંખડે આપણને ચેતવેલા, એટલે મેં આપણા સૈનિકોને એક સામટી રૂખડ વડે તરફ ટુચ્છો કરવા મોકલ્યા. થસ કોઈના ઘોડાએ રૂખડ વડેના ઘોડા સામે બકથ ન માંડી, બધા ઘોડા ભડકીને ભાગ્યા"

"રૂખડ વડે છે કેણુ ?" મહારાજને જેઠા ગોવાળિયાને પૂછ્યું.

"બાપુ ! એ નાગેશીના રહે ॥ અને ઘાળીને રૂખડ કહેવા છે." જેઠા ગોવાળિયાએ કહ્યું.

"તારે તેા રૂખડ વડેએ એની મા ધાળીઆઈની ફેજ કિયલી." મહારાજ વલેસંગે કહ્યું

જોગીદાસ ખુમાસુ અને ભાસુખુમાસુ રૂખડ વડેની મદદનગીનો વાતો સાંભળી. એનું પારખું લેનારું મન થયું. એક નાર રૂખડને હસાવીએ તેા આપણી થસ નાખના વધે. આમ વિચારી એમણે તાગડો રચ્યો.

બામરિયાવાડામાં ફાવરિયા ગામે મરજી ઘએણું. એટલે નાગેશીનો ઘણેખરો ડાખરો ત્યાં ગયો હતો. રૂખડ વડેને અને કંતા કોટીલાને મેળ નહીં. એટલે રૂખડ કાજ ઉપર નહીં જમ એજ માનીને જોગીદાસ-ખુમાસુ અને ભાસુખુમાસુ પોતાની વાર લઈ નાગેશી

ઉપર પડવાનું નક્કી કર્યું.

વાર ખારમણા ગામ આગળ આવી ત્યાં એમને સામે ધોળી આઈનું વેલડું મળ્યું. સવારના દસેક વાગ્યા હશે. જોગીદાસે પૂછ્યું: “વેલડું ક્યાંનું છે?”

ગાડાખેડુ કહે: “નાગેશીનું.”

“એવો ધોળીનો રૂખડ કહે જો આમમાં છે?”

જોગીદાસ ખુમાણે રૂખડ વરૂ ગામમાં છે કે નહીં એ જણવા ગાડાખેડુને પૂછ્યું.

જોગીદાસ ખુમાણેને જવાબ દેવા ધોળીઆઈને માફાની ફડક ઊંચી કરી, જોગીદાસ ખુમાણની નજરે પડ્યાં. એ ધોળાવાનવાળાં અને પડછંદ શરીરવાળાં ધોળીઆઈના ગળાનો ગોળગો લપડે. સિંહણ જેવાં એ ધોળીઆઈએ જોગીદાસ ખુમાણને કહ્યું:

“ભાઈ, જોગીદાસ ! નારાયણ ! નાગેશી જવ છોને ? ધોળીનો રૂખડ ઘરે હશે તો તમારી મહેમાનગતી કરવા કળશે. લઈને ઊભા રહેશે.” આટલું કહી ધોળીઆઈ ફાચરિયા ગયાં. આજે પોતાનો દીકરો ઘરે એકલો છે એનું શું ઘરો ? એવી કોઈ ચિંતા વગર આઈ ફાચરિયા ગયાં.

જોગીદાસ ખુમાણ અને ભાણ ખુમાણે નાગેશી ફરતો ઘેરો ઘાલ્યો. ગામનો ડાપરો ફાચરિયા ગયો છે. રૂખડ વરૂને કળતર જેવું ઘવાથી તે ઠોલિયે આવીને સૂતો છે. ગામને વારે ઘેરો ઘાલ્યો છે એ જાણી ગીળા રખેહરે પોતાનો ઢોલ ઉપાડ્યો. પોતાની સંઠોડી ભૂજથી કુજંગ કુજંગ તરધાયો. ઘરૂં કર્યો. છનિયા વાધરીએ સિંધુડો તરધાયા સાથે શરૂ કર્યો.

અગાડી પછાડીથી બાધિલ રૂખડ વરૂનો રોજો જાગી ગયો. એણે હાતળો ઉપર હાવળો નાખી. રોજની હાવળથી રૂખડ વરૂએ જાગી પોતાની તલવાર લીધી. બંધતર પહેયું. ત્યાં તો રોજએ આંચકો મારતાં પછાડિયું તડ તડ તોડી નાખી.

રૂખડ વરૂએ રોજને પાખર પહેરાવ્યું. ઘોડાને વાધ ચડાવી, હથિયાર પરિયાર સજ્જ રૂખડ વરૂએ રોજને છોડ્યો. ઘોડો ઉતાવળો થઈ ડાબલાથી ખડતાલ દેતો હતો. તેની માથે સવાર થઈ રૂખડ વરૂ ગામના

ચોકમાનુઆલા ત્યાં ઘોડા જુવાનો રૂખડ વરૂની સાથે જોતા હતાં.

તરધાવાના તાલે તાલે ઘનગનતા રોજએ જોગીદાસ-ખુમાણની વારને જોઈને હાવળ દીધી. જોગીદાસનાં ઘોડાં રોજની હાવળ સાંભળી બેભાંગળા થઈ ગયાં, રૂખડ વરૂએ જોગીદાસને હાકલ કરી: “યાજો જોગીદાસ ભાણડા !” એક એડી મારતાં રોજે ઊછળ્યો.

એક ઠેક અને બીજી ઠેકે તો જોગીદાસ ભેગો ભેટો કરી દીધો. જોગીદાસે રૂખડ વરૂ સાથે ભાલાનો ધા કર્યો, રૂખડ વરૂએ તલવારથી ભાલાને ઝટકે મારી ભાલાના બે ભાગ કરી નાખ્યા. રોજનું વિચિત્રપૂ જોઈ જોગીદાસ ખુમાણની ધોડી ભડકી. રોજએ પાછી હીક ધોડીએ છોળ નાખી અને મોકોલિયું મારતી ભાગી મારતાં.

જોગીદાસ ખુમાણે ધોડીને રૂખડ વરૂ સામે લેવ વાધનો એક ભાજુ આંચકો મારતાં ધોડી સમતોલપાણું ગુમાવી ઊલટી પડી, જોગીદાસ ખુમાણે ઠેકડો મારી તલવાર લઈ રૂખડ વરૂની વાટ જોતા રહ્યા.

પોતાના ભાઈ જોગીદાસ ખુમાણની આવી સ્થિતિ જોતાં ભાણ ખુમાણે હાકલ કરી: “યાજો રૂખડ વરૂ ભાણડો !” ભાણે તોળી રૂખડ વરૂના રોજ માથે ધોડી ઠેકાવી.

રૂખડ વરૂએ રોજને પેટાજો એડીને કપાશે કરતાં રોજને પાછલા પગે ફૂલો, અને સોઈ આટકીને ભાણ ખુમાણની ધોડીને મોઢા ઉપર ઝૂડ મારતાં, ધોડી ઝૂડ વાગતાં પાછી ફરી ગઈ, ભડકીને ભાગી.

રોજએ એની રજત બતાવી. પાછલા પગ જમીન પર છબ્યા ત્યાં આજ થઈ અર્ધ ચક્કર લગાવી ભાણખુમાણની ધોડી પાછળ ફૂલો. રૂખડ વરૂએ ભાણ-ખુમાણની ધોડીના ત્રીજાળાં ઉપર તલવારનો ધા કર્યો. તલવારનો ધા થતાં ભાણ ખુમાણની ધોડી ભાગી.

આ ભાજુ ધોડી વળરના જોગીદાસ ખુમાણને તેના સાથીદારે પોતાની સાથે બેલાડે બેસાડી દીધા. રૂખડની આગળ ભાગતા ભાણ ખુમાણને ભાળી જોગીદાસે પોતાના સાથીઓને રૂખડ વરૂ સામે મોકલ્યા. કાજબેરવ જેવા રૂખડ વરૂએ કંઈકને મૂળ ચાટતા કરી

નાખ્યા. જેગીદાસ ખુમારુની ફોજ. બાત્રી. પાછળ રૂખડ વડે અને આગળ બાત્રી ફોજ. રૂખડ વડેએ કંઈકને વાંસામાં તલવારના ચઝકા કર્યા. કંઈકના કાન માથે, કંઈકના હાથ માથે ઘા કર્યા.

બધાને પોતાની તલવાર અને પોતાના ફોજનો પરચો દેખાડી જેગીદાસ ખુમારુને તોરણિયા સુધી તગડી પાછો આવ્યો. ગામના માણસોએ જેગીદાસની ઘોડી પકડી લીધેલી. તે બતાવી રૂખડ વડેને કહે: “જેગીદાસ ખુમારુ ઘોડી પકડી મૂકના ગયા છે.”

“ભારે કામ થયું.” રૂખડ વડેએ હસીને કહ્યું.

જેગીદાસ ખુમારુની વાર લોહી નીંજળની હાથે ભારે ભૂંડી દયામાં મારમથુ બામે પહોંચી. ત્યાં સવારમાં મળેલું ધાળીઆઈનું બાડું પાછુ મળ્યું. જેગીદાસની વારની દયા જેઠ ધાળીઆઈ જેગીદાસ ખુમારુને કહે: “ભાઈ જેગીદાસ! નારાથલુ! રૂખડ ઘરે હતો?”

“હા આઈ! આજ તો રૂખડની માવડડી ધમેડી નાખી.” જેગીદાસે દાંત કચકચાવી કહ્યું.

“એ ભાપ જેગીદાસ! એ ભાઈ ભાણુ ખુમારુ! જેઈ ત્યો કું” સાવ સાચું નરવી આ માણમાં બેઠી છું. તમારી માઈ તો મારી બોનું ભણાવ. એને કાઈ કહ્યું તો તમે નહીં હું ભૂંડી લાયું. બાકી તો રૂખડે તમારી પતરડી ધરાવ ધમેડી નાખી લાગે છે. નકર જાતિ જેવો જેગીદાસ, કાંઈ માવડડી ધમેડવાની વેણ બોલે ખરો!” ધાળીઆઈએ ટાંઠે કોઠે ટાંઠો દીધો.

ધાળીઆઈનાં ત્રેણ સાંભળી જેગીદાસ ખુમારુ અને ભાણુ ખુમારુને મોઢે ચાલી ફળી મઈ. એ નીચું જેઈ ગયા.

આ પ્રસંગને ગિરદાવતો રૂખડ વડુના દસોટીએ દુલો કહ્યો કે.

જેગીને હલું જોર; દોખીને નત્ય હબાવતો, (જોને!) તોફાની નાખ્યો તોર, રજામાં તગડી રૂખડા.

અશ્વ શોભા

વડા લાટી આળા કાંધવાળા, ગજો ત્રાંજળી ડાબ દો ગાળા. ચલે ઝોડતા આઠવા ઊર છોડા, ધુમંતારા ખેલા જહી છોડ ઘોડા. તસા પીઠ ઘોડાક બાજેઠ ત્રંગા, આગા ઝોપિઆ ખેગ આરીશ અંગા. કલંમ જસી ઝોપ મંડી કેનોટી, લાજ ધુંધટી વાલ માથેક લટી. પિયે અંજલી નીર સૂજ્યાત પૂરા, ચઢે પૂરવે મંતરા કોડ સૂરા. વળી એખ એકે નહિ વાળ વંકા, સદા ચંચળા આપ છાયા ચમકા. અમુલંમતાં મહ લાખીક એવા, જતાં છોડિઆ હાથિઆ નોડ જેવા. પિતા પુત્રકું નાદિયે નીર પાવા, જતાં ભંગળા પાકેઢે ન જવા. દળે મેકડા ઘણા ઊડાણ દેવે, ઠણકે મરા કુંગરા ડાબ દેવે. લખા વેગ વેમાન જયુમાત લોકી, અલહાં અલા ઉડલાતા અલોકી. હલે યાલમે પેર સમ્મા હરમ્મા, ઝાંકે કાળ મમ્મા ધમા રમ્મ અમ્મા. અસાનીમજી નાખ્યાં પલાણુ અણિ. જરી મખખમલા લરી જીન બલે. કસી સોનમે ખાપીઆ મોરકોર, બણે મોંવંડસાવ શ્રાવંન બોર ઉર્જાળ મોબળ નખે કંધ ઝોપે, બળે જા ટ ચે.માન કેકાણુ ભોપે. તઠે તંગ આબાહ શોભંત ત્યાર, હુવે એકઠાં લોક ભેવે હમરં.

સ્વ. પાતાભાઈ તરેલા (બાવનગર) સં. વૈધ મોટાભાઈ ગઢડાવાળા

ધોડીને અર્ધપાસુ કર્યા પછી અગિયારમેઘસિને પ્રસવ થાય છે. અચ્ચેનો જન્મ થતાં જ તેને પુરથી જનુ પરત માપતાં કોટલી ઊંચાઈ જણાય એવાથી ત્રણ ગણી ઊંચાઈ તેની યુવાવસ્થામાં થાય છે. વછેરા કે વછેરીના જન્મ થતી વખતે તેના મુખની સામેના ભાગમાં એક પક્ષ દાંત નથી હોતો, પણ જડબાને બન્ને કિનારે બે દાંડ ને બીજ બે સળી કુંવ ચાર પેપસુ દાંત નીકળે છે. તેમાં એકને પ્રથમપેપસુ-દાંતીને બીજાને દ્વિતીયપેપસુદાંતી કહે છે. અચ્ચેબાલની અવસ્થા એક અઠવાડિયાની થતાં તેના મુખાગ્ર ભાગમાં ઉપરના બે તથા નીચેના બે મળી કુંવ ચાર ઉદનદાંતી ઊગે છે અને પાંચ અઠવાડિયા પછી મુખના અગ્ર-ભાગમાં બીજ બે ઉદનદાંત અને ત્રીજે પેપસુદાંત નીકળે છે.

આઠમા મહિના સુધીમાં એ જ રથને બીજ બે ઉદન દાંત ઊગે છે. એ સર્વ દાંત અત્યંત સ્વેદ અને ચોખ્ખા હોય છે, એના ઉપર એક નાનો કાળો ખાડો હોય છે. એક વર્ષ પૂરું થતાં ચોથો પેપસુદાંત, બીજ વર્ષે પાંચમો અને ત્યાર પછી અઢય સમયમાં જ છટ્ટો પેપસુદાંત નીકળે છે. બે વર્ષ ઉપર ૮ કે ૯ મહિનાનું વછેરું થાય ત્યારે વચ્ચેની બેખીલી પડી તેની જગ્યાએ બે સ્થાપીદાંત ઊગે છે, તે સ્થંત અને ઉપર ખાકાવાળા હોય છે. પછી ૬ મહિને વધી પાસેના બે દાંત પડી બીજ બે સ્થાપી દાંત ઊગે છે. સાકા-ચાર વર્ષની અવસ્થા થતાં બાકીના બે દાંત પડી એ રથને બીજ બે મોટા દાંત નીકળે છે.

એ જ અવસ્થામાં નેજ ઉપર તથા નીચે અર્ધાંત બન્ને જડબામાં ઊગે છે. એ નેજ ન નીકળે તો દરેક જડબામાં અઠાર અને ચેલ નીકળે તો વીસ દાંત હોય છે. આ ઉપરથી જન્મથી પાંચ વરસ પર્વતની વય બતાવી શકાય છે.

છટ્ટે વરસે વચલા બે સ્થાપી ઉદનદાંત ઉપરના ખાડામાં ઝરાઈ આવે છે અને તેનો કાળો રંગ નાશ

પામે છે. સાતમા વર્ષમાં તેની બાજુના બીજ બે સ્થાપી ઉદનદાંત ઉપરના ખાડા ઝરાઈ જાય છે. તેની કાળાચ નજ પામે છે. આઠમા વર્ષમાં બાકીના ઉદનદાંતની પણ એ જ સ્થિતિ થાય છે. નવમે વર્ષે બધા દાંત પીળા થવા માટે ને અગિયાર વરસે સાવ પીળા થઈ જાય. ચૌદમા વરસથી સ્વેદ થવા લાગે ને સાળ વરસ સુધીમાં સીસાના રંગ લેવા સ્વેદ બને છે.

સતરમા વર્ષથી મેસિકા લેવો રંગ થાય ને વીસમા વરસે યંખની માફક ગુણ બની જાય છે. અચ્ચેના સ્થાપી દાંત નીકળ્યા પછી દર વરસે જરા જરા વૃદ્ધિ પામે છે ને વીસ વર્ષે મોટા જણાય છે. જવીસમા વર્ષે લેકામને દાંત ડગવા માટે એગ્રાજીસ વરસે તમામ દાંત બહી જાય છે. કેટલાક પડિંદો અચ્ચું આયુષ્ય ૪૦ વર્ષનું કહે છે.

અચ્ચેની માવજત

ત્યાર વર્ષ સુધી બાલ્યાવસ્થા (વછેરું) વાહાય, ત્યાં સુધી કોઈ કામમાં મેળજ નહીં. થોડો તો આગળ જતાં નિર્ભળ બને છે. આ અવસ્થામાં અચ્ચેના મુખમાં લગામ આપવાનો અભ્યાસ કરાવવો.

પાંચથી આઠ વર્ષ સુધી યુવાવસ્થા ગણાય. પાંચ વરસનો અચ્ચે થતાં જ તેને કામની (ચલાવવાની) શરૂઆત કરવી. નવથી વીસ વરસ સુધી તેની પ્રીઠા અવસ્થા ગણાય. 'સૂકું' શાસ્ર અચ્ચેને માટે ઉત્તમ ધોરણ છે.

થાસ પાણીમાં પાંચ સૂકી પછી ખાવા આપવું. અચ્ચેના ઉદરમાં જાડી જગ્યા હોતી નથી. એટલે એકદમ વધારે ખાઈ શકતા નથી. માટે થોડી થોડી વારે થાસ આપવું. કોઈવાર થોડાં ગાજર દેવાં. આ બધું દેવાથી તેનું ઉદર ફૂલી જાય છે. બે વખત દાણા ખવરાવવા, દાણા સાથે થોડું નિમક આપવું. સાફ છે, દાણામાં ચણા ઉત્તમ છે. અચ્ચેને રવચ પાણી આપવું. (કુચાર-પાળ થોડાને ગાળીને પાણી દેવો.)

પાણી પાપા બાદ થોડો સમય આશરે ફેરવવો. સવારસાંજ ખુલ્લી હવામાં ફેરવવો. કારણ આખો દિવસ છાયે બાંધવાથી જોખમ વગેરે થાય છે. ક્યારેક તડકાનાં ફેરવવો પણ લાભકારક છે. અથ્થ માટે નરમ ને સૂકા ઘાસની આઠ-નવ આંગળ પહોળી શય્યા બનાવવી. સવારે લઈ લેવી. બગડેલું ઘાસ બદલવું. શીતકાળમાં ગરમદ્રવ્ય ઓઢાડવું. વરસાદના દિવસોમાં મચ્છરથી રક્ષણ કરવું. અવના ચારે પગમાં નાલ જડાવવી. ખુરશી નીચેના કડીન ભાગને છત્રીથી છોવી નાચ બાંધવી. જે નરમ સ્થાનમાં ખીંચો ભેંસે તો લંગડો થાય છે.

અશ્વના શરીરમાં પરસેવો થાય છે, તેમાં ધૂળ કે કાદવ ચોટે છે. માટે સવાર-ડાંજ ખરેશથી તેનું શરીર સાફ રાખવું. ખરેશ કરતાં પહેલાં મોઢામાં લગામ દઈ જરદનને જરા ખેંચી રાખવી. અથ્થ જો બદમાસ હોય તો લગામને તાણી પૂંછડી સાથે બાંધવી. પ્રથમ ગરદનને અને પછી બીજાં અંગને ખરેશ કરવો. ખરેશ બાદ થોંછી ફેરવી સ્વચ્છવસ્ત્રથી શરીર લૂછી નાખવું. પછી તેના ઉપર બાદી ફેરવી ઠંથવાળી તથા પુરછને કંપીથી સાફ કરવા.

વર્ષમાં બે વાર કારતક ને ફાલગુનમાં અથ્થ ફેંવાડી બદલે છે ત્યારે ખરેશ ન કરવો. અથ્થ પર હંમેશ સવારી ન થતી હોય તો ખુલ્લા મેદાનમાં ચાર

પાંચ ઘણું બગમર પરિશ્રમ કરાવવો. (ચવાવવો વગેરે) કારણ કે બાંધી રાખવાથી તેને જવર કે એવા કોઈ વ્યાધિ થાય છે. પરિશ્રમથી અશ્વના શરીરમાં બળ વધે છે. ઘોડદોડના તથા શિકારના અશ્વોને પૂર્ણ પરિશ્રમ લેતા શીખવવું જોઈએ.

નિરંતર પરિશ્રમ કરનારો અથ્થ ક્યારેક વધારે પરિશ્રમ કરી શકે છે. માટે તેને સુંવાળો રાખવો જ નહીં. અશ્વને વ્યાયામ વખતે પ્રથમ ધીરેધીરે ચલાવવો. પછી જોરથી જવા દઈ એકદમ નહીં. રોકતાં ધીમે-ધીમે રોકવો, અથ્થ આગળ ધીમેધીમે કામ લેવાથી સહેલાઈથી શીખે છે.

તેને ખાધા પછી આરામ નહીં આપવાથી, બિમાર લાલતમાં બાંધી રાખવાથી, વરસાદ વખતે વિશેષ જરમીમાં કામ કરાવવાથી ને થાકેલાને એકદમ પાણી પાવાથી તેને કડીન થીડા થાય છે. વખતે મરી પણ જાય છે.

મહેનત કરાવ્યા પછી મીઠાનાં કે સ્વચ્છ પાણીથી મુખના ફીણ, અંડ ને તેની આસપાસનાં ફીણ ધોઈ દેવાવવો. પરસેવો દૂર થયા પછી અશ્વશાળામાં લાવી ઘાસથી તેનું શરીર સાફ કર્યં, પાણીથી ધોઈ કોડું કરી બાદી ફેરવવી, ત્યાર પછી તેને ખવરાવવું, પીવરાવવું કે જોથી તેનો થાક દૂર થાય.

ટારડો થોડો

કવિ કાશી તણું પામીયો કરવત
ચિત ઉઘયો દેખ અખા
ખુટલ દાન આપતાં ખાશી.
લાશી કીધા હાંત લખા-૧

ચરડો ભીંમને કુરેલ ચાંખલાં
ઘાટે ઘરડો વરસ ઘણાં
જેત્રણ હાથનો વધેલ જરડો.
ટારડો હીધો ચિક તણા-૨

સ્વ. પાતાભાઈ નરેલા (બાવનજર)

દો ભર ચાવે ઘાંસ ડિયાડી
માડી માળ નકો ચડે
અશ્વન જોતે ખાડ અળડી
પાડી ને ઉપર પડે

ઉલા ચાતાં લાત ચડાવે
લડ જુદાં માંચ ચડાવે લાત
આધો કાશ વહે દિન આખે
રાખે રણ વગડામાં રાત.

સં. વૈદ્ય મોટાલાઈ ગઢડાવાળા

આતક શૂતક ખડ ખવરાવે,
નેગાણુ દેવે અપના હથકું;
ઘોડા કિસીકું માગ્યા ન દેવે,
તે વરસ જીવે ઓંસીકું.

અત્યુભવી માણસોના કહેવા પ્રમાણે ઘોડાનું આયુષ્ય આસરે ૮૦ વર્ષ ગણવામાં આવેલ છે આ લેખના લેખકે ૬૦ વર્ષની ઘોડી નજરે જોયેલ છે. એ માણસી જાતની હતી. તે ઘોડીનો વંશવેલો ચારપાંચ પેઢીથી ચાલ્યો આવે છે.

કાઠિયાનાડમાં ઘોડાની જાત ૩૬ પ્રકારથી પર પ્રકાર સુધી ગણવામાં આવે છે શાસ્ત્રોમાં અને વિવિધ ગ્રંથોમાં વિવિધ નામો અને સંખ્યા આપવામાં આવે છે. એ નામો અને સંખ્યા જે તે કાળનાં સૂચક લાગે છે.

શાલિહોળ ઉપરાંત આમુર્વેદના વિવિધ ગ્રંથોમાં ઘોડાની જાતિ, લક્ષણ, દરદ ને ઈલાજ ઉપચાર આપેલા છે. શાલિહોળ વગેરે ગ્રંથોને આધારે અશ્વઅંકમાં લેખો આપવાના હોઈ અહીં એની વિશિષ્ટ માહિતિ જ આપું છું. ઋષિ ભાવમિશ્રિતના મત પ્રમાણે ઘોડાના નામ-ગુણ નીચે પ્રમાણે છે.

ભાવમિશ્રિતના મત પ્રમાણે

ઋષિ ભાવમિશ્રિતે ૧૩ જાત વર્ણવી છે.

(૧) ઘોટક: ઘોટક પ્રકારનો ઘોડો યાકચો હોય ત્યારે આગોટ છે.

(૨) વીતી: જે ખૂબ ચાલી શકે અને જીજા પ્રાણીને ધકલે છે તે વીતી ઘોડો કહેવાય છે.

(૩) તુરંગ: આ પ્રકારનો ઘોડો વેગથી જાય છે.

(૪) તુરંગ: આ પ્રકારનો ઘોડો તુરંગ ઘોડા જેવા ગુણ ધરાવે છે.

(૫) અશ્વ: જે ઘોડો વેગથી રસ્તા કાપે છે.

વૈદ્ય મોટાભાઈ ગઢડાવાળા (ભાવનગર)

તે અશ્વ ઘોડો કહે છે.

(૬) તુરંગમ: આ ઘોડો તુરંગ ઘોડા જેવા ગુણ ધરાવે છે.

(૭) વાજિન: આ પ્રકારનો ઘોડો વેગથી જતા હે.વ છે.

(૮) વાહુ: જે ઘોડો ચોતાની ઉપરના સવારને ઈષ્ટ સ્થાને પહોંચાડી દે, રથ ખેંચવાના કામમાં આવે અને સવારીના કામમાં આવે અથવા ચોતાની શક્તિ પ્રમાણે ચાલે તેને વાહુ ઘોડો કહેવાય છે.

(૯) અર્વન: ઉતાવળી ચાલે ચાલતો જડખી ઘોડો અર્વન કહેવાય છે.

(૧૦) ગાંધર્વ: જેનો સ્વભાવ ગંધ લેવાનો હોય ■ અને ચોતે પથ્થુ ગંધવાળું પ્રાણી ■ તેને ગાંધર્વ ઘોડો કહે છે.

(૧૧) હય: ગતિવાળા બધા પ્રાણીઓમાં સૌથી વધારે ચાલી શકે તે ઘોડાને હય કહે છે.

(૧૨) સિંધુ: સિંધ દેશની સારી પેદાશ, ધરાવતો ઘોડો સિંધુ કહેવાય છે.

(૧૩) સપ્તિ: લરકી ઘોડા તરીકે ઉપયોગમાં આવતો ઘોડો સપ્તિ ઘોડો કહેવાય છે.

પરીક્ષાની વિવિધ રીત

જેની ગરદન ઉપર ઝાલાવાળ (ધાટા) તે સૂક્ત અને સ્વલ્પવાળ (આછા) હોય તે તેજ હોય છે. ગરદનના વાળ ખરતા હોય કે બિલકુલ ન હોય નો જાણવું કે અશ્વની ગરદનમાં કીડા (જીવાત) હોવા નહીંએ.

તંદુરસ્ત ને હિત્તમ પ્રકારના અશ્વની ઝોળાખાણ કે એનાપુષ્ટની ચીર પહોળી ને સીધી હોય, પાંસળિયો સુંદર ને ખજાર નીકળી હોય, પૂઠનો ભાગ સીધો,

મજબૂત, માંસલ ને પહોળો હોવો જોઈએ. ઉદરનો ભાગ લટકતો પણ પાંચજિંદાથી આચ્છાદિત હોય, જેના અંડકોંધ ફૂલેલા ન હોય તે અશ્વ ઉત્તમ ગણાય છે.

ચમુની પશુ પરીક્ષા : જેના ચમુની શ્વેતતા નીચેની લાલ અથવા યુષ્કપર્ણના રંગ સમાન દેખાય તે અશ્વ ખરીદવો નહીં. જેના નેત્ર-જોળ, મોટાં, કાળાં ને ચમકદાર હોય તે અશ્વ ઉત્તમ ગણાય. તેને બદલે અત્યંત રથામનેત્રવાળો અશ્વ ઉત્તમ હોય છે. જેની આંખમાંથી પાણી ઝરતું હોય તેને પણ ખરીદવો નહીં. નેત્રના ખૂણામાં નખ પડેલો માલુમ પડે તો પણ વર્ણ્ય ગણવો. ઉત્તમ અશ્વની આંખો બહુ જ સુંદર હોય છે, અર્થાત બહુ મોટી કે નાની હોતી નથી. તેનાં રથામ ચમુ-અત્યંત નિર્મળ હોવાં જોઈએ.

જે અશ્વની આંખની જાંઘ સુડોળ અને માંસયુક્ત હોય તે બળવાન થાય, જેનો એક પગ મોટો અને જડો હોય તથા બીજો પગ નાનો ને પાતળો હોય તેમાં કંઈપણ એમ છે એમ જણવું. બન્ને પગ મોટા હોય તો તેને વાતનો વ્યાધિ જણવો. તેના પગમાં ઘાવના ચિન્હ હોય તો અવશ્ય ચાલતા ઠોકર ખાય છે. જેની છાતી પહોળી તથા બહારના ભાગમાં ફુલેથી હોય ને તેમાં અનેક પ્રકારના ચિત્ર દેખાતાં હોય તો તે અશ્વ મળવાન છે. જેનું ઉત્તરજળ અશ્વ પહોળું હોય તો તે અશ્વ બળદીન છે. તે ચાલતા ઠોકર લે છે, જેની નાસિકાનાં છિદ્ર પ્રુલ્લાં, યુષ્ક, પહોળાં અને મોટાં હોય, મુખ નાનું અને ઓપ્ટ મળેલા હોય તે અશ્વ નિરોગી જણવો. પણ સીધા રન્ધ્રવાળો ને મોટા મુખવાળો અશ્વ સસ્તે હોય છે.

જે અશ્વના મુખને બેર અલ્પ હોય અને તેમાં જે સુગમતાથી લગામ ન લઈ ચક્રતો હોય તેમજ જેનો અધરોપ્ટ ઉપરના ઓપ્ટથી અલગ રહેતો હોય તો તે અશ્વ વુદ્ધ થઈ જશે જણવો. તે સત્વર મૃત્યુ પામશે તેમ સમજવું.

તેજ ઊભા ને નિરંતર ચલાયમાન કર્ણવાળો અશ્વ ઉત્તમ લેખાય છે. પણ જેના કર્ણ મોટા, પહોળા અને નિશ્વલ હોય તે સૂક્ત થાય છે. જેનું લલાટ પાતળું. બહાર ફૂલેલું ને મોટા તથા સુંદર-ચિન્હ-હોય તે અશ્વ ઉત્તમ છે. જ્યાં અને મલીન ચહેરા

પર નાનાં ચિન્હને ધારણ કરનારો અશ્વ નિંદનીય ગણાય છે. કાળા, ચીકણાં, કડિન, ચપટાં અને ગહેરાં મુખવાળો અશ્વ પ્રથમનીય છે.

અશ્વનું ચિર જરદન સાથે સુડોળ છે કે નહીં તે તપાસવા તેની એક બગલમાં ઊભા રહી દ્રષ્ટિ કરવી. તે વખતે અશ્વને મેદાનમાં ઊભો રાખવો. અશ્વની જરદન નાની તેમ જ લાંબા કોમળ અને અંગૂઠીદાર કેશયુક્ત હોય હોય તો શ્રેષ્ઠ ગણાય છે.

કાચ કરવામાં સમર્થ અશ્વને ૪૦ દાંત હોવા જોઈએ, જેમના ૧૬ દાંત ઉપરથી તેની અવશ્ય જણી થાય છે. ઘોડી (અશ્વિની) ને કુલ-૩૬ દાંત સીધા ને એકબીજાને મળેલા હોય છે, જેમ અવશ્ય વધતી જાય તેમ દાંત બહારની તરફ વાંકાવાળી નીકળી જાય છે. પુવાનીમાં એશ્વનું મુખ માંસથી ભરેલું અને ઓપ્ટ કડીન હોય છે. વુદ્ધ થાય ત્યારે મુખ યુષ્ક અને ઓપ્ટ કોમળ થઈ જાય છે.

આ ઉપરાંત અશ્વ લુલોલ ગડો છે. તેને મધુવી ફૂલકી ચાલથી મેદાનમાં દોડાવવો.

કરકાળો પગ જમણે, મુખ પર પટ્ટો હોય; એહાણુ અસવારને, ગાંછ શકે નહીં કોષ.

આયુર્વેદ અને અશ્વ

સુશ્રુતની દ્રષ્ટિએ ઘોડાના દૂધના યુષ્ક : ઘોડીનું દૂધ બળ વૃદ્ધિ કરનાર, લાલ પગના વાયુ રોગને ઘટનાર ગરમ મધુર ખાસ રસવાળું રાક્ષ અને ખારાશને અનુસરતાં રસવાળું હલકું છે. તેના દહીંના ગુણ જોઈએ તો અગ્નિને દમન કરનારા વાયુને ઉત્પન્ન કરનાર છે. આ દહીં નેત્ર માટે ક્ષારું નથી. ઘોડીનું ધી પાકમાં હલકું છે ઉષ્ણ વિષ વાયુનું તૂટું છે કફ નષ્ટ કરનાર અગ્નિને દમન કરનાર તથા મૂત્રની અટકાવત કરનાર છે.

ઘોડાનાં મૂત્રના યુષ્ક : ઘોડાનું મૂત્ર અગ્નિ દમન કરનાર તીવ્રણ અને ઉષ્ણ છે, કૃમિ અને ધાધર ઉપર હિતકારી છે. વાયુ ચિત્તના વિકારો તથા કફ દાળનાર છે.

ઘોડાનું માંસ : તૂટું અગ્નિ કરનાર કફ તથા પિત્ત કરનાર, વાયુને ઘટનાર પુષ્ટિ આપનાર છે. નેત્રને હિતકારી મસુર અને હલકું છે.

“સેતે દરબાર ભાણવાળા ! તમારી ઘોડારમાં પાણીદાર ચમકદાર ઘોડું ખરું ?”

“સા’બ, આ પંદર ઘોડાં છે. એમાં તમને ધ્યાનમાં આવે એની ઉપર કયો અસવારી !”

ગાયકવાડના ધારી તાલુકાના મરાઠા દલિયી વલીવટદાર નામ બળવંતરાવ શામશાવ ફડકે. મરાઠા અમલદારોનો માનવંતો પિતાબ દાદાનો. એની અટક પાછળ દાદા શબ્દ લગાડીને પણ ઘોડાં એને સંભાળતા. એટલે આ વલીવટદાર એની શાખ ફડકે હોવાથી ફડકે દાદા પણ કહેવાતા.

ફડકે દાદા પહેલા રાત્રે પસાયતા સાથે ધારીના રેવન્યુ પટેલની ઘોડીએ ચડીને એના તાબાનું ચલાળા પાસે કુંજરી (સુવાળ) મીઠાપર કાઢી દરબારનું ગામ. ત્યાં હી ઊભે આવ્યા, ધારીવાળી ઘોડી બહુ ટાઢી (ચાંચે ઉતાવળી નહીં) એટલે ફડકે દાદાને એમ થયું કે હવે પાણીદાર ઘોડું હોય તો બેસવાની મજા આવે. એમ મનમાં ધવાથી મીઠાપુરના દરબાર ભાણવાળાની ડેલીએ આવ્યા ને તેજ ઘોડાની માગણી કરી. એટલે દરબારે પોતાના એક જુઓ ને એક ભૂલો એવા ફૂલમાળ જેવાં જાતવંત ઘોડાં બળવંતરાવને નજરે કર્યાં.

બળવંતરાવ કહે: “દરબાર ! હું બરાબર અશ્વશાસ્ત્ર ભણેલો છું. વડોદરાની ઘોડેરવાર પદ્મનમાં મોટી અધિકાર ભાગવેલો માણસ છું, પણ તેવો ધંધો મને ગમ્યો નહીં એટલે વલીવટદાર બન્યો છું.”

ફડકેદાદાને આ પંદર ઘોડાંમાંથી એકેય ધ્યાનમાં ન આવ્યું ને કહ્યું કે: “મેં સંભળ્યું છે કે ચલાળાના દાનાભગતની જગ્યામાં સારાં સારાં ઘોડાં છે. ચાલો ત્યાં તપાસ કરીએ, આ જો તેજ ને ચમકદાર ઘોડા ઉપર મારે બેસીને સેતે જલ્દી અમરેલી પહોંચ્યું છે, કારણ કે આજ મારા પિતાજીનું શ્રાદ્ધ

છે. મારા બેચી છોકરાં અમરેલી છે. કાગવાસ જમ બને તેમ વેળાસર પહોંચી મારે જ નાખવાની છે.”

ધારીના પસાયતાને પટેલની ઘોડી સહિત ધારી પાછો વોળાવ્યો ને મીઠાપુર દરબારે એક કાઢી પસાયતાને સાહેબ સાથે અમરેલી જવાનું કહેવાથી તે કાંખમાં તલવાર લઈ તૈયાર થયો.

દરબાર ભાણવાળો ભલું માણસ એટલે વલીવટદાર સાહેબના બાપના શ્રાધ્ધમાં વાપરવા દસ થેર જેટલા ચોખા (ગાત) અને દસ થેર જેટલી દાળોટાની ખાંડ સાહેબના ખડિયામાં નખાવી. એકદમ ઘોડાગાડી જોડાવી દરબારને વલીવટદાર મીઠાપુરથી ચલાળા સાવ નજીક હોવાથી આપા દાનાની જગ્યામાં આવ્યા.

ત્યારે ચલાળામાં આપાદાનાની જગ્યામાં દાદા ભગત બાદીએ હતા. આ રથાન કાઢીઓનું ધર્મસ્થાન ને ઘોડાને યુગ હજી આગથી ગરો ન હતો. એટલે કાઢીઓ નામી ઘોડાં, જાણું, ભેસું વગેરે માનતા માની આ જગ્યામાં અર્પણ કરતા. ભગત પણ ગાયું, ભેંસું, ઘોડાં વગેરે થોભ પાત્ર જેઈ તેને આપી દેતા, પણ ક્યારેક ઘોડાંની સંખ્યા આ જગ્યામાં વધારે રહેતી.

બળવંતરાવ શામરાવે વડોદરાથી સાંભળ્યું હતું કે કાઢી ઘોડાં બહુ જ પાણીદાર હોય છે, પણ મીઠાપુરનાં ઘોડાં સાહેબના ધ્યાનમાં ન આવતાં ભાણવાળા સાહેબને તેડી આપા દાનાની જગ્યામાં આવ્યા.

દરબાર ભાણવાળા ભગતદાદા બાપુને કહે: “બાપુ ! આ સાહેબ ધારીમહાલના નવા વલીવટદાર છે, ઘોડાંનું શાસ્ત્ર ભણ્યા છે. મારાં ઘોડાં સાંબને ધ્યાનમાં ન આવ્યાં. પાણીદાર ઘોડા સાથે સાંબને બેસવાના કેડ થયા છે. સાંબ પૂરા જાણકાર લાગે છે.” કાઢી દરબારે ભગતને ચરમ કરતાં સમજાવ્યું કે, “બાપુ, સાંબ આપણને મગધવાડય સુધી સંભારે કે કાઠિયાવાડમાં ઘોડાં છે, એવું ઘોડું આપો.”

દાદા બાપુ કહે: “ભાણભાઈ! તમે કયો છો એમ ઘોડાં વિષેના સંબંધ જાણતલ હોય તો હાલો ઘોડારમાં સાંબ ને ગમે એવું ઘોડું પલાણીએ.”

ત્યાં તો કડકે દાદા કૂલાઈ પોરસમાં આવી જઈ અશ્વશાસ્ત્રના પાઠ ભણવા માંડ્યા; “જુઓ ભત્રજી! સાંભળો ભાણભાઈ, ગમે એવા ચમકદાર કે પાણીદાર ઘોડાથી ઇચ્છું નહીં. તેના ઉપર છવંજ મારી ચડી જોસવું. શરીર ટટાર ને સમતોલ રાખવું. પેગડાં ત્રાજવાની જેમ સંભાળતાં કિંચા નીચાં ન થવા દેવાં, નજર બરાબર કાનસુરી સામે મોંધવી. લગામ જરૂર પ્રમાણે ઠીલીપોચી કરવી. બહુ દોડે ત્યારે સ્તેને કેથવાળીને ચોટી જવું.” સાહેબે પોતે બનાવેલ નિયમો અશ્વશાસ્ત્રને નામે રજૂ કર્યાં. છેવટે જણાવ્યું કે, “શાલીઘોઝ આખું મેં કિયલાવી નાખ્યું છે. એટલે ઘોડે ચડવાના તમામ કારણા હું ભણ્યો છું.”

ચલાળીની જગ્યામાં માણકિયો, મલિયો, ધર-ભિયો, રેડિયો, દેસરિયો, ફુલમળો, મોદલિયો એવા નર ઘોડા તથા માદા ઘોડી તાજણ, રેડી, જખાત, બેચી, રૈશમ, લખમી, લાચ, ડેલ એવાં ઘોડાં બાંધેલ. ફડકે દાદાએ ખાટો માયો. પણ પોતે ઘોડામાં બહુ સમજે છે એવું બતાવવા આવા એકે નામી ઘોડાં નજરમાં લીધાં નહીં, પણ એક જુદી બાંધેલ કાળા બાવળી રંગની વછેરી ઘોડી લીધી.

તાજી ચડાવ કરેલ પણ કાળી એવી કે ગમે એવો અસવાર એને માથે ટકવા ન દિયે. એનું મન અસવારને પછાડવાનું થયું હોય અને અસવાર ન પડે એવો બાહોય હોય તો પોતે પડી જમ ને લાદ કરવા મડે, અસવારના પગની પીંડી કે હાથ જો એના લાગમાં આવે તો કરડી ખાચ, બટકાં ભરે; કાળી ખાવળીની નજીક જઈ આંગળી ચીંધી હોય તે કહ્યું હોય કે આ કાળી બાવળી ને આંગળી એને મોઢે અડી ગઈ હોય તો આંગળી કરડી દે, અને એવો લાગ ન આવે તો પગની જૂડું મંડે દેવા ને પાછા પગના ડાબા એના પડાળે અગિ, ચડાળ ત્રોડે એવી.

કાળી બાવળીને પણ રાતમ જોગાણ ને દૂધ થઈ વેઢેલ. એનું મથાદકું સાફ પણ મીઠું જોવા

ફેર એટલે તોફાની પૂરી. ફડકે દાદાને બધાં ઘોડાં મેથી આ કાળી બાવળી નજરમાં આવી અને કહ્યું; “ચાલો, ચેલી કાળી બાવળી ઉપર પલાણ મારો.”

દાદાબાપુ અને દરબાર ભાણવાળા કહે: “રંગ કેવાય સાંબ ! ઘોડાંના પૂરા પારખુ છો?” ત્યાં તો સાહેબના ઘોડે ચડવાના નિયમો કિપડયા. એટલે ભત્રજીની આઘાથી જો ઘોડેચર કાળીબાવળીની માવજત કરતો તે કાળી બાવળી ઉપર પલાણ મારી, ચોકડું ચડાવી લાવ્યો. આ એક જ ખાસદારને કાળી બાવળી ધીરતી, તેને જ ચડવા દેતી. સાહેબના ખડિયામાં મંદિરેથી પ્રસાદીના સાકર ટોપરાં પણ નાખ્યાં ને ખડિયા ખાસદારે ઘોડી ઉપર મેલ્યા.

ભત્રજાબાપુના કેવાથી સામેથી ખાસદારે પેપડું જોતાં સચડું. હવે આ ખાસદાર હોય ત્યાં સુધી ઘોડી તોફાન કરતી નહીં. બીજો કોઈ કાળી બાવળીને બંદેઈ પોહાણુ નઈ. સાહેબ કાઠાની મૂંડકી બીચી ફેંદીને કાળી બાવળીની પીઠ પર આવ્યા.

અગાઉ ઘોડાંના પલાણમાં લાકડા પછવાડેની બનાવટનું એવું ચોકડું રહેતું કે ઘોડાની ભેષ બાજુ ચપોચપ ચોટી બંધ. આગળ પાછળનાની નાની કમાનો હોય. પાછળી કમાને અસવાર એડીંગણ દઈ શકે, આગળી કમાન પંજુ શરીરને બંધાવસમાં રાખે. આગળની કમાન ઉપર નાનું એવું લાકડાનું ચગદું હોય એને કાઠાની મૂંડકી કહેતા. આ આખી બનાવટને ઘોડાનું કાકું કહેતા. તેના ઉપર તંબ ભીડાય. પણ જો તાણીને તંબ ભીડે એમ પલાણ સાડું મંડાય. હોલીઆર અસવાર હોય એ બીજા કોઈએ પલાણ માંડ્યું હોય તો પોતે તંબ તપાસે તો ખરો કે તંબ કીલો પોચો નથીને! કો’ કે કુલો કલો છે:

ખેતી પાતી ચિનતી, જોર ઘોડેકા તંબ;
એતાઆપણુ કિછોએ, (સલે) લખ મનુષ્યનેા સંગ.

હવે ભજવંતરાય કાળી બાવળી માથે સવાર થયા. કહે છે કે, ઘોડું અસવારને વરતી થયે છે કે મારા ઉપરના અસવારમાં કેટલી રતી છે. કાળી બાવળી પણ ફડકે દાદાને સમજી ગઈ કે મારા પર કો’કે લોપલો આવ્યો, પણ એણે વિચાર્યું હશે કે પલ્લે ચડું ત્યારે

વાત. વળી હજી તેને પાળનાર ખાસદાર પાસે હતો.

સાહેબે ઘોડીની સરક બાંધ્યું. વાળી કાઢીની મૂંડાંમાં બાંધી અને કહ્યું કે, “બરોબર કાળી બાવળી ચમકદાર છે, પાણીદાર છે, એટલે તેની સરક હાથમાં ન રખાય, લગામ જ ફેંક રખાય. હું બરાબર જાણું છું, ઘોડે ચડવાના નિયમોને હું થી ગયો છું.”

દાદાબાપુ અને દરબાર બાલુવાળાએ કહ્યું કે: “સા’બ! ઘોડીમાં વધારે પડતું પાણુ (પાણી) છે. ખસાલ રાખજો!”

“દરબાર! મને એમાં ન કહેવું પડે.” કહી ડોકમાં ખેસ નાખી, ડાબી કાખમાં છત્રી દબાવી, છત્રીનો હાથો ડાખા હાથમાં પકડયો અને ઘોડીને પોતાના પગની એડી માસી, અને મારતાં તો આપા દાનાની જગ્યા બહાર બંધૂકની ગોળી છૂટે એમ કાળી બાવળી છૂટી. ડીબી બજારે બડધડ, બડધડ, બડધડ બિપડી. ગાયે જાણ્યું સાહેબ આવરદા હશે તો જ જવશે.

આ ઘોડી લઈ ચાર વાર એનો ખાસદાર અમરેલી ગયેલો. એટલે ઘોડીએ બીજી ન જતાં અમરેલીના કંડો લીધા. દરબારના કહેવાથી પસાયતાએ પાણુ પોતાનો ઘોડો દોડાવ્યો (સાહેબની પાછળ).

ચલાળાથી અમરેલી સાત ગાઉ. વચમાં શેત્રુંજી નદી આવે. નદી કાંઠે જોડો ને સાકડો કંડો. બેય બાજુ વીસ વીસ હાથ જાંચી ભેખડો. એમાં બળવંતરાવને ઘોડી લાવી. ત્યાં સુધી સાહેબ ઘોડી ઉપર ટકી રહ્યા. પણ સાહેબને તરફો લાગનાથી કાખમાંથી છત્રી ફડાક કરતી ઉઘાડી અને ઘોડી ભાડી ને ભાગી. પણ પંદર પંદર હાથને માથે મંડી જડાઈ દેવા, સાહેબ ઉપર ફૂટભાવનો દડો લાછળે, એમ માર્યા જીછળવા. પણ પોતે એક હાથમાં છત્રી ને બીજા હાથે કાઠની મૂંડાં અને ફેસવાળોનો દોષા ભરી લીધા. પણ ઘોડી ચારે પળે લગાફળ લગાફળ ભાગી.

ભાગતાં ભાગતાં ઘોડીના જવાણનો તંજ નૂટયો અને ઘોડી બમણા વેગથી પાછલા પગ ઉભાળતી ભાગી. હવે સાહેબને ઘોડી ઉપર ટકવું વચ્ચું થયું. તંજ નૂટતાં આખો સામાન જીછળવા માંડ્યો. સામાન હાથે સા’બ જાંચા નીચા થવા લાગ્યા. તંજનો આધાર

જવાળી ઘોડીની સરક કાઠની મૂંડાંઓ બાંધેલ એટલે કાંઈ સરકે વળખ્યું રહ્યું અને સાહેબ, સામાન અને ખડિયો ત્રણે એક સાથે નીચે પડ્યા.

આમ સાહેબને નીચે પછાડીને ઘોડી તો દોડતી દોડતી જિંડા કંડામાં ભાગે છે. સાહેબનાં હાડકાં ખાંચામાં થઈ ગયાં. પછાડાટથી તમર ચડી ગયાં. માંડ જિભા થઈ ખડિયામાંથી ચોખા, સાકર, ટોપડ, ખાંડ વગેરે વેરાઈ ગયેલ ઈ પાછા ભેળાં કર્યા અને ચડશે પાડવા માંડ્યા.

“અરે સાલો પસાયતા ક્યાં મરી ગયો! મને ચમકદાર કાળી બાવળીએ પછાડ્યો. હું શાલીજોતના નિયમ જાણું છું, પણ જોથી ચમકદાર કાળી બાવળી નથી જાણતી.” ચેડિયાતનું ઘોડું સાધારણ હોવાથી સારી પેઠે દૂર છે, તે ચેડિયાતને ન જોતાં પોતે જ ખડિયો ખાંડ અને પલાણ માથે જિંચકી આગળ હાલ્યા.

ઘોડી દોડતી દોડતી શેત્રુંજી નદીમાં થઈ સાખા કંડાના જિંડા કંડામાં દાખલ થઈ, એમાં સામા બે બકાલી આવે. મોટો ઘોડા ઉપર, નાનો પાળો. નાનો પેટાબ કરવા કંડાના નાના ખાંચમાં બેઠો. બકાલીના ઘોડા ઉપર પાંચેક મણનો ભાર અને પાંચમણ વજન બકાલીનું. પણ એનું ઘોડું ટાકું કીકશ જેવું. બકાલી એક હાથથી સરકવું સરપટું કરી ઘોડાને મારતો આવે. બીજા હાથમાં લગામ, બે પગના દેલાથી ઘોડાને મારે. પાંચમું મોઢેથી હે-હે-હે-હે-કરે. ઘોડો કકકકકકક કરતો આવે, પણ બકાલીનો ઘોડો હાથ અદલાવે નહીં, રૂપિયાનું ઢોઢ હાથ માંડ હાલે.

એમાં કાળી બાવળી વંટેજિયાનો જેમ સામેથી આવતી બકાલીએ જોઈ. પછી તો કાળી બાવળી માથે સાહેબ પણ નથી. પલાણ પણ નથી. ફક્ત ડોકે સરક અને એની સાથે બાંધેલું કાંઈ ચકચકર આડા અવળું ફરે, બકાલી કહે: “આ શું તારો?” કાળી બાવળી પાસે આવી ગઈ ને જોણું કાંઈ બકાલીના લગણામાં ભટકતાં એનું જડણું ભાંગી નાખ્યું. બકાલીના ભેર હાથ નવરા ન હતા અને વળી ઘોડો ને કાંઈ બકાલીને ભટકાવાનું થયું. એટલે બકાલીએ કાઠને દૂર કરવા એક પગ લાગા કર્યો. ત્યાં તો બકાલીનો પગ ઉભાનો

સાથળ મુઠ્ઠી કાઢામાં ભરાઈ ગયો. થોડી સાથે ઈં પણ ઊપડ્યો ને માંડ્યો ઠરકાવા.

બકાલીએ જાણ્યું કે આપણા ચો એ વસ્ત્ર પૂરાં, પણ કમોતે ધર્યું. નાનાભાઈએ પેશાબ કરતાં આ ફાકા સંભળ્યા. જ્યાં જિભો પછીને જુએ ત્યાં મોટાભાઈને થોડી સાથે ઠસડાતો, કૂટાતો, પછડાતો બાજ્યો. એકદમ દોડીને મોટાભાઈને ખેંચ્યો, પણ મોટાભાઈ એટલે કાઠામાં સ્વલ્પભંગ હતો કે કેવેય નીકળે નહીં. થોડી સામું જોર કરે એમાં થોડીની ડોકમાંથી કાઢિયું (સરકનો ચાળિયો) નુટ્યું. નાનાભાઈએ ખૂબ જળ કમું. થોડી તો ધરબાવી અમરેલીને કંડે ઊપડી ગઈ. કારણ અવારનવાર અમરેલી વીરજીભાઈ વડીલને ત્યાં જતી આવતી (અત્યારના જિલ્લા પંચાયત પ્રમુખ કાઠી દંડભાઈના દાદા ને કાઠી, મોહનભાઈ વડીલના પિતા) નાનાભાઈએ મોટાભાઈના પગમાંથી માંડ કાઢું સેરવ્યું ત્યાં તો મોટાભાઈ લોહીલુહાણ. જુગડાં ફાટી ગયાં, મોઢામાં કાઢું વાજતાં આગલા દાંત પડી ગયેલ અને લોહી હાલ્યું જા.

ભેષ ભાઈ અણધાર્યું સંકટ આવવાથી બહાવરા થઈ ગયા. નાનો તો મોટાની આંખી ઢસાથી સડવા માંડ્યો.

ફડકે દાદા માથે પલાણ અને બલે ખડિયા સંહિત આવ્યા. આંખીને આ ભેષ જઈને પૂછવા માંડ્યા: “એ સાલા-ઓ, કાળી બાવળી ચમકાર થોડી જઈ ?”

નાનોભાઈ કહે: “એકા ઈ તારી થોડી હતી ?” સાહેબ કહે: “હા કઈ બાજુ ગઈ ચમકાર કાળી બાવળી ! એને જાડી સડવા નહીં ?”

ત્યાં નાનોભાઈ કહે: “ઈ તારી થોડીમાં પકડાય એમ ન હતી.” સાહેબ કહે, “સંભાળીને બેલ, કું કોણ ? તમે નથી ઓળખતા ?”

હવે પોતાના મોટાભાઈને થોડીએ અપમુરો કરી નાખેલ. એમાં નાનો રીંછનાં તરબોળતો હતો, એમાં આ સાદૈય રોષ છાંટવા મેઠો. એટલી નાનો રોગ પડતું મેલો જિભો થઈ કહે: “લે તને ઓળખું” એમ કહી ધોડાને મારવાનો તલબાવળનો સોદો જી માનાભાઈ પાસે હતો ઈં લઈ માંડ્યો સાહેબને સળેડવા. ફડક-ફડક !

ફડકે દાદા કહે. “અરે સાલા બદમાશ ! કાળી બાવળીને પકડી સડવા નહીં” અને મને મારે છે ?”

નાનોભાઈ કહે: “તારી કાળી બાવળીએ મારા મોટાભાઈની અણસાર બગાડાં નાખી, એનું સગપણ થાય એમ છે. કાલે એને લેવાઈ ભેવા આવશે, એને મારા ભાઈનું મોટું કેમ બતાવવું ? કાળી બાવળીના અણસાર ! અમારા એકલા બવના વેરી !” એમ કહી મોટો પડતો મૂકી બહુ જ રીસ યડવાથી નાનાભાઈએ સાહેબને બચમાં લઈ પછડાવ્યા અને ઉપર ચડી મેઠો, કીકા પાટુ, ગડદા મંડવી મારવા.

સાહેબ કહે: “મને તું ઓળખતો નથી ? હું ધારીને વહીવટદાર, બળવંતરાવ શામરાવ ફડકે દાદા.”

બકાલી કહે: “આવા વહીવટદાર હોય ?” એમ કહી વધારે મારવા માંડ્યો.

સાહેબ કહે: “સાલો પસારતો પણ હજી આવ્યો નહીં. આવે તો માથા લઈ ઓળખાણ આપે ને આ સાથે કાકુ મને મારતો રહી જાય.”

ત્યાં કાઠી પસારતો આવ્યો. તેણે આ બધું જોયું. અને જાણે તો હતી જ કે થોડી સાહેબને પછડાડે. પણ સાદૈયના ધરબા પછી કોઈ મારશે એ ધારા બહાર વાત નીકળી ગઈ. પસારતો બકાલીને ઓળખી ગયો. તલવાર ઉગામી: “એલા રે”વા દે ! રે”વા દે ! બલવંતરાવદાસ છે.” પણ સાનનાં કે”છે “હજી પોનાય” (માર) સાળ થોડે ભેસવાનું બૂલી જાય.”

જ્યારે લાગ્યું કે આ બકાલી સાહેબને મારી નાખશે ત્યારે આંધાએ તલવાર ખેંચીને કહ્યું કે. “જો બકાલ ! મેલુ દે, હવે તારા ફોસરા કહું નાખલ !” બકાલીએ સાહેબને ઊંડાયા. એના ભાઈને પાટાખીંડી કરી ભે વ ભાઈ ચલાવે આવ્યા.

કાઠી પસારતાએ બાજુના ગામધાથી ગાડું લાવી સાહેબને અમરેલી ભેળા કર્યાં, ત્યાં તો એના પિતાનું કાઢ પતી ગયું હતું. મહિને-દિવસે સાહેબ ચાલ ચલા. થોતે રાવ ફરિયાદ પણ કરી નહીં.

કાઠી પસારતાએ સમજાવ્યા કે: “સાહેબ ! તમારા જેવાને બકાલ મારે એવી વાતું દુનિયામાં ફેવાશે દો એમાં તમારી બાજુ રી ?”

આ વાત કાઠી પસારતો અને એલા જી બકાલી ભાઈઓ લોકો પાસે અવારનવાર કરતા. લોકોને હસાવતા. બલવંતરાવ શામરાવ ફડકે દાદા પછી તો કાઠીના લોકોની સામું પણ જોવા નહીં.

જેડી મરણુ માળિયા, એડી વાંકાનેર;
અવર કંધાં નીપળે, પાણી હું કાઢેર.

આ તો પ્રાણીના પાણીની વાત છે. પાણીનો પ્રભાવ માનવમાં દેખાય તો પ્રાણીમાં કેમ ન દેખાય ? મરણુ નદીના ઊગમણે કંઈ ગુંગણ નામે ગામ. તેમાં મોરબી ભાયાત જડેજ શાખાના રજપુત. નામે જેંગુભા વીરૂભા. એમને ત્યાં વાંકાનેરના ખેરવા કણકોટથી અટારી નામે વછેરી આવેલ. બહેને હક કરીને ઈ પછેરી દાવજમાં માગેલ.

આ અટારીના અંગમાં સાળે બાબ સાચા. ચાર લાંબા, ચાર ટૂંકા, ચાર પહોળાને ચાર પાંક. તેના અંગમાં ખોડ ખાપણ એકેય નથી. ભલે ઘોડી અટારી અકાર માસે ચડાઈ કરેલી. વીરૂભા દરબારને ઘોડાનો ખૂબ ઘોખ, તેવા જેંગુભાને પણ. ઘોડાના ગુણદોષના તલેતલ જણાવ. કોઈ આવી વાવઠ આપે કે અમુક જગ્યાએ ભલે ઘોડી છે તે ખાપ દોકરે ત્યાં પહોંચી જ ગયા હોય ને નાજિયેરની શરત લગાવે.

એક દિવસ ડેલીમાં હાપરો જાઓ છે. બાજુના ગામ રવાપરના દરબાર મદારસંગ તથા હાપરો જેંગુભા કસુબી લેવા આવ્યા છે. જેંગુભા વીરૂભાની ડેલીએ હાપરાની જમાવટ થઈ ગઈ છે. ત્યાં વાતમાંથી વાત નીકળી કે:

"વીરૂભા ! હવે અટારીને રાજકોટ રેસમાં લઈ જાઓ. આપે અટારીને પાંચગાઉ રોજ દોડવાની પ્રેકટીસ આપી છે ને ઠકર કરશે તો વધે નહિ આવે"

રાજકોટથી રેસની જોરસાત આવી છે. વૈશાખ માસમાં રેસ થવાની છે. વીરૂભાને રેસમાં અટારી લઈ જવાનો વિચાર થયો. મોરબી કાકેર ઓ, લખધીર-સિંહજીને વાત કરી. અને કાકેર સાહેબને સાથે લઈ રાજકોટ ગયા.

રેસની તૈયારી થઈ. કાઠિયાવાડ એજન્સીના

એજન્ટ-પ્રીતસાહેબની હાજરીમાં રેસમાં ઉતારવા માટેના ઘોડાની પરખ થવા માંડી, એક પછે એક ઘોડાને જોતાં જોતાં અટારીને રચાડતા જેંગુભા પાસે આવ્યા.

જેંગુભા નવલોહિયો જુવાન, હજી મૂછના દોરા ફૂટતા આવે છે. લીંબીરી આંખ, ભરાવદાર મોઢું, માથે કેસરિયા સાફા બાંધેલ, માટિપાઈના આંટા બિખડતા હોય તેમ મોઢું મરક મરક થયા કરે છે. જેંગુભાની રાંજમાં અટારી રમ્યા કરે છે ત્યાં સાહેબે ઘોડી જોઈને કહ્યું:

"આ ઘોડી રેસમાં નહિ થાશે."

સાથે મોરબી કાકેર સાહેબ પણ હતા. એમણે તરત જવાબ આપતાં કહ્યું:

"આ ઘોડી મારી છે સાહેબ !"

"હા, પણ માપમાં સાઠતેરની છે, ચોદના પૂરા આપની નથી, માટે લઈ જાઓ."

મોરબી કાકેર સાહેબ કહે: "સાહેબ ! આ દોડની રેસ છે કે માપની ? જો દોડની રેસ હોય તો નંબર આપો."

વાત સાંભળી સાહેબ હીલા થયા. નામ લખી ને નંબર આપ્યો. રેસમાં જિતરવા કાઠિયાવાડી, અરબી, સંધણ ઘોડાની ધમસાણ મચી રહી છે. ટીમની તૈયારી થઈ ગઈ. આઠ સ્થાંએ ઘોડા દોડવાનાં છે. ત્યાં તો બીસલ વાગી. ઘોડા અને સ્વાર તૈયાર થઈ ગયા. ત્યાં સાહેબની નજર જેંગુભા/ઉપર ચઈને યોજ્યા;

"દરબાર ! આમાં તમણે કામ નહિ, આમાં તો જીવના જોખા છે."

જેંગુભા કહે: "સાહેબ ! હું રજપુતનો દીકરો છું. મારી ઘોડી ઉપર બીજે ન હોય."

આમ સવાલ જવાબ થતાં મોરબી કાકેર સમજી ગયા કે હમણાં વાત બગડી જશે, એટલે

સાથળ સુધી કાઢ્યાં ભરાઈ ગયાં. ઘોડા સાથે ઈ પણ ઊપડશે ને મડિયો ઠરડાવા.

બકાલીએ જાણ્યું કે આપણા ચોંએ વચ્ચે પૂરું, પણ કમોતે મર્યું. નાનાભાઈએ પેશાબ કરતાં આ ફડાકા સાંભળ્યા. જ્યાં ઊભો થઈને જુએ ત્યાં મોટાભાઈને ઘોડી સાથે ઢસડોતો, ફૂટોતો, પછડોતો ભાગ્યો. એકદમ દોડીને મોટાભાઈને ખેંચ્યો, પણ મોટાભાઈ એવો કાઠામાં સવવાણો હતો કે કેમય નીકળે નહીં. ઘોડી સામું જોર કરે એમાં ઘોડીની ડોકમાંથી કેલ્ટિયું (સરકતો ગાળિયો) નૂટ્યું. નાનાભાઈએ ખૂબ બળ ક્યું, ઘોડી તો પરભારી અમરેલીને ફેડે ઊપડી ગઈ. કારણ અવારનવાર અમરેલી વીરજીભાઈ વડીલને ત્યાં જતી આવતી (અત્યારના જિલ્લા પંચાયત પ્રમુખ શ્રી દુહાભાઈના દાદા ને શ્રી. મોહનભાઈ વડીલના પિતા)

નાનાભાઈએ મોટાભાઈના ધગધાંધી માંઠ કાઠું ચેરખ્યું ત્યાં તો મોટાભાઈ લોહીલુહાણ. લુગડાં ફાટી ગયાં, મોઢામાં કાઠું વાગતાં આગવા દાંત પડી ગયેલ અને લોહી ઢાલ્યું જય.

બેચ ભાઈ અસુધાર્યું સંકટ આવવાથી બહાર વધ થઈ ગયા. નાનો તો મોટાની આવી દસાથી રડવા માંડ્યો.

ફડે દાદા માથે પથ્થર અને ખતે ખરિયા સહિત આવ્યા. આવીને આ બેચ ભાઈને પૂછવા માંડ્યા: “એ સાલા-ઓ, કાળી ભાવળી ચમકાર ઘોડી જઈ?”

નાનોભાઈ કહે: “એલા ઈ તારી ઘોડી હતી?”

સાહેબ કહે: “હા કઈ બાજુ ગઈ ચમકાર કાળી ભાવળી! એને પાકી શક્યા નહીં?”

ત્યાં નાનોભાઈ કહે: “ઈ તારી ઘોડીમાં પકડાય એમ ન હતી.”

સાહેબ કહે, “સંભાળીને બેલ, કું કોણ? તમે નથી એળખતા?”

હવે પોતાના મોટાભાઈને ઘોડીએ અધમૂતો કરી નાખેલ. એમાં નાનો શેઠમાં તરબોળતો હતો, એમાં આ સાહેબ રાંધે છાંટવા બેઠો. એટલે નાનો રોવું પડ્યું મેલી ઊભો થઈ કહે: “તે હવે એળખુ” એમ કહી ઘોડાને મારવાનો તલબાવળનો તોફાન નાનાભાઈ પાસે હતો ઈ લઈ મડિયો સાહેબને સળેડવા. ફડાક-ફડાક!

ફડે દાદા કહે. “અરે સાલા જદમાશ! કાળી ભાવળીને પકડી શક્યા નહીં અને મને મારે છે?”

નાનોભાઈ કહે: “તારી કાળી ભાવળીએ મારા મોટાભાઈની અસુધાર બગાડી નાખી, એનું સજવણ વાવ જોમ છે. કાલે એને વેવાઈ મેવા આવશે. એને મારા ભાઈનું મોટું કેમ બતાવવું? કાળી ભાવળીના અસવાર! અમારા એટલા બલના વેરી!” એમ કહી સોટી પડતો મૂકી બધું જ રીસ ચડવાથી નાનાભાઈએ સાંતેજને બચાવ લઈ પછડાવ્યા અને ઉપર ચડી બેઠો. કીકા પાટુ, ગડદા ચંડેશ મારવા.

સાહેબ કહે: “મને તું એળખતો નથી? કું ધારીના વહીવટદાર, બળવંતરાય શામરાવ ફડે દાદા.”

બકાલી કહે: “આવા વહીવટદાર હોય?” એમ કહી વધારે મારવા માંડ્યો.

સાહેબ કહે: “સાલો પસારતો પણ હજી આવ્યો નહીં. આવે તો મારા જતે બોલખાસુ આપે ને આ સાલો ડાકુ મને મારતો રહી જાય.”

ત્યાં કાંઈ પસારતો આવ્યો. તેણે જ્યાં બધું જોયું. એને બહાર તો હતી જ કે ઘોડી સાહેબને પછડાવે. પણ સાહેબના પગમાં પછી ફાઈ મારશે એ ધારા બહાર વાત નીકળી ગઈ. પસારતો બકાલીને બોલખી ગયો. તલવાર ઉગામી: “એલા રેવા કે! રેવા કે! બળવંતરાવદાદા છે.” પણ સાતમાં કેઈ “હજી ધોનાથ (ધાર) સાખ ઘોડે બેસવાનું બુદ્ધી જાય.”

જ્યારે લાગ્યું કે આ બકાલી સાહેબને મારી નાખશે ત્યારે આપાએ તલવાર બેંચીને કહ્યું કે: “જો બકાલ! રેલુ કે, હવે તારા ફાસરા કરે નાખલ!” બકાલીએ સાહેબને છોડ્યા. એના ભાઈને પાટાપીંડી કરી બે વ ભાઈ ચલાયે આવ્યા.

કાંઈ પસારતાએ જાગ્રુના ગામધાંધી ગાડું લાવી સાહેબને અમરેલી ભેળા કર્યા, ત્યાં તો એના પિતાનું કાલ જતી ગયું હતું. મહિને-દિવસે સાહેબ સાજ થયા. પોતે રાવ ફરિશદ પણ કરી નહીં.

કાંઈ પસારતાએ સમજાવ્યા કે: “સાહેબ! તમારા બેવાને બકાલ મારે એવી વાતું દુનિવામાં રેવાશે તો એમાં તમારી આખડ શી?”

આ વાત કાંઈ પસારતો અને એલા બે બકાલી ભાઈઓ લોકો પાસે અવારનવાર કરતા. લોકોને હસાવતા. બળવંતરાવ શામરાવ ફડે દાદા પછી તો કાંઈના ઘોડાની સામું પણ જતા નહીં.

જેડી મચ્છુ માળિયા, જેડી વાંકાનેર;
અવર કંધા નીપજે, પાણી હુંદરે.

આ તો પ્રાણીના પાણીની વાત છે. પાણીનો પ્રભાવ માનવમાં કેખાય તો પ્રાણીમાં કેમ ન કેખાય ? મચ્છુ નદીના ઊગમસે કંઈ ગુંગણ નામે ગામ. તેમાં મેરબી ભાયાત જડેજ યાખાના રજપુત. નામે ખેંચુભા વીરુભા. એમને ત્યાં વાંકાનેરના ખેરવા કણકોટથી અટારી નામે વછેરી આવેલ. બહેને હઈ કસીને ઈ વછેરી દાખજમાં માગેલ.

આ અટારીના અંગમાં સાચે બાબ સાચા. ચાર લાંબા, ચાર ટૂંકા, ચાર પહોળાને ચાર વાંકા. જેના અંગમાં ખિડ ખાપણ એકેય નથી. ભલી ઘોડી અટારી અકાર માસે ચડાઈ કરેલી. વીરુભા દરબારને ઘોડાંના ખૂબ યોખ, તેવા ખેંચુભાને પણ. ઘોડાંના ગુણદોષના તલેતલ જણાવ. કોઈ આવી વાવડ આપે કે અમુક જગ્યાએ ભલી ઘોડી છે તો ખાપ દીકરી ત્યાં પહોંચી જ ગયા હોય ને નાળિયેરની ઘરત લગાવે.

એક દિવસ ડેલીમાં ડાયરો જમ્યો છે. બાગુના ગામ રવાપરના દરબાર મદારસ'જ તથા ડાયરો ગુંગણ કસુંબો લેવા આવ્યા છે. ખેંચુભા વીરુભાની ડેલીએ ડાયરોની જમાવટ થઈ ગઈ છે ત્યાં વાતચાંથી વાત નીકળી કે:

“વીરુભા ! હવે અટારીને રાજકોટ રેસમાં લઈ જાઓ. આપે અટારીને પાંચગાઉ રોજ દોડવાની પ્રેકટીસ આપી છે ને કહકર કર્યે તો વાંધો નહિ આવે”

રાજકોટથી રેસની જહેસત આવી છે. વૈજાખ માલમ્માં રેસ થવાની છે. વીરુભાને રેસમાં અટારી લઈ જવાનો વિચાર થયો. મેરબી કોકોર ક્રી. લખધીર-સિંહજીને વાત કરી. અને કોકોર સાહેબને સાથે લઈ રાજકોટ ગયા.

રેસની તૈયારી થઈ. કાઠિયાવાડ એજન્સીના

એજન્ટ-શ્રીતલાહેબની હાજરીમાં રેસમાં ઉતારવા માટેના ઘોડાંની પરખ થવા માંડી. એક પછી એક ઘોડાને જોતાં જોતાં અટારીને રમાડતા ખેંચુભા પાસે આવ્યા.

ખેંચુભા નવલોહિયો જુવાન, હજી મૂછના દોરા ફૂટતા આવે છે. બીજથીરી આંખ, ભરાવદાર મોઢું, માથે કેસરિયા સાફો બાંધેલ, માટિયાઈના આંટા ઊખડતા હોય તેમ મોઢું મરક મરક થયા કરે છે. ખેંચુભાની રંગમાં અટારી રમ્યા કરે છે ત્યાં સાહેબે ઘોડી જોઈને કહ્યું:

“આ ઘોડી રેસમાં નહિ ચાલે.”

સાચે મેરબી કોકોર સાહેબ પણ હતા. એમણે તરત જવાબ આપતાં કહ્યું:

“આ ઘોડી મારી છે સાહેબ !”

“હા, પણ માપમાં સામતેરની છે, ચોંદના પૂરા માપની નથી, માટે લઈ જાઓ.”

મેરબી કોકોર સાહેબ કહે: “સાહેબ ! આ દોડની રેસ છે કે માપની ? જો દોડની રેસ હોય તો નંબર આપો.”

વાત સંભળી સાહેબ ઢીલા થયા. નામ લખી ને નંબર આપ્યો. રેસમાં જિતરવા કાઠિયાવાડી, અરબી, સંધણ ઘોડાંની ધમસાણ મચી રહી છે. ટીમની તૈયારી થઈ ગઈ. આડ ફર્લાંગ ઘોડાં દોડવાનાં છે. ત્યાં તો બહીસલ લાગી. ઘોડાં અને સ્વાર નેપાર થઈ ગયા. ત્યાં સાહેબની નજર ખેંચુભા/ઉપર ગઈને બોલ્યા:

“દરબાર ! આમાં તમારું કામ નહિ, આમાં તો છવના જોખા છે.”

ખેંચુભા કહે: “સાહેબ ! હું રજપુતનો દીકરો છઉં. મારી ઘોડી ઉપર બીજે ન હોય.”

આખ સવાલ જવાબ થતાં મેરબી કોકોર સમજી ગયા કે હમણાં વાત બગડી જશે, એટલે

ખેંડુભાને ઈસારાથી સમજાવી દીધા. ખેંડુભા રોષ સાથે ઝડપથી અટારી ઉપરથી ઊતરી ગયા. મોરની ઠાકોર સાહેબને કહે: “અમારી ઘોડી ઉપર અમારા માણસ બેસશે.”

સાહેબે વાત મંજૂર રાખી. જમનગર તાલે વીરપર ગામના પ્રવીણસિંહને ઠાકોર સાહેબે ધુકમ કર્યો. પ્રવીણસિંહ મોરની રાજ્યની નોકરીમાં હતા ને ઘોડાના કવાચની હતા. કહેતાંની સાથે પ્રવીણસિંહ અટારી ઉપર છલાંગ મારી અને ઘોડાની મધ્યમાં નંબર ઉપર અટારીને ઊભી રાખી. દરેક ઘોડા માથે રેસના હોડી બેઠા છે. તેની વચ્ચે રથની ધબ ફરકતી હોય તેવા સાક્ષાત્તુ ઊંચાવતા પ્રવીણસિંહ અલગ તરી આવે છે.

અકડાઠ મેદની જામી છે. લોકોમાં જાત જાત ને જાત જાતના તુક્કાં છિપડે છે, કોઈ કહે “હવે રેસમાં કાઠિયાવાડી ઘોડાં તે નહિ જીતતાં હોય!” આવી વાતું થાય છે. ત્યાં ત્રીજી બુઝલ વાગી, આઠ ફર્લાંગ ઉપરથી બધાં નંબરવાળાં ઘોડાં ધનુષમાંથી તીર છૂટે એમ છૂટ્યાં. સૌ પહેલા નંબરની ખવાહેસથી ઘોડાંને આગળ કરવાની પોતાની બધી કસમત ઠાલવી રહ્યા. આમ ચારેક ફર્લાંગ પહેર્યા ત્યાં પ્રવીણસિંહ અને અટારી ઘોડી સૌની છેવાડે દેખાણા અને મેદનીમાંથી હાકલા પડકારા વધા.

“એ ઓલી અટારી! આમ ખટારીની જેમ કેમ વહિ રહી ગઈ?”

ત્યાં તો અટારીના કાન ચમક્યા. લગામની પરવા ન કરતાં ફાળભરી છિપડી તોપનો ગોળો જમતેમ. અટારીએ ઘોડાંતા ઘોડાંને વીંધીને આગળ નીકળી ગઈ. ત્યાં પડકારા વધા કે: “એલા આ તો સૌની મોર પોગી!”

પોગી તો ખરી પણ ચરતના નિશાનની આગળ નીકળી ગઈ એક ફર્લાંગ બીજાં બધાં ઘોડાંને પાછળ મેલીને. વેગ ધીમે પાડતાં ચરતના નિશાનથી દોઢ ફર્લાંગે ઊભી રહી ને પહેલેા નંબર જીતી ગઈ. મેદનીએ હાકલા પડકારા ને તાલોઓના ગજાટથી અટારીને વધાવી લીધી.

ડાવરો આપો શાહબામી દેવા લાગ્યો. ઉપરી અમલદારની હાજરીમાં ડેકટરી તપાસ થઈ અને અટારી

રીના અંગમાં થાક કે ધરસેવાનું નામ નિશાન ન દેખાણું ત્યારે પ્રાંત સાહેબ ખુશ થઈ ગયા. રૂપિયા ૫૦૦નું ઈનામ ને સાથે ઈલ્કાબ આપ્યો. આ અટારીને રેડી પણ કહેતા.

આ અટારીએ રાજકોટ રેસમાં ત્રણ ત્રણવાર પ્રથમ નંબર લીધેલા. ત્યારે અટારીને કાચમી જેઠા-સુતું વર્ણાસન સરકાર તરફથી મળ્યું, જે અટારી જીવી ત્યાં સુધી ચાલુ રહ્યું.

અટારીએ જે પહેલી રેસમાં ભાગ લીધો તે સંવત ૧૯૮૮ની સાલનો વૈશાખ મહિનો હતો. ત્યાર બાદ જે વખત ભાગ લીધેલા. આ અટારીને ખેંડુભા પાસેથી યુગલુ ગામના દરબાર વેડુભાએ લીધેલ અને ખવરાવી પીવરાવી ચાકરી કરીને મસ્તાન બનાવેલી.

એક દિવસ વેડુભા ખાખરાણા ગામે આપડુંમાં બોરીયા ડાંગર ડાવરાને મળવા આવેલ. ડાંગર ડાવરો પ્રથમથી રાજ ભેગો રહેતો આવેલ. જેના વડવાઓએ પડપરીની લડાઈમાં મુખ્ય ભાગ લીધેલ તે હમીર હાથિયાના પાલિયા બાળે ય મોજુદ છે, જે મોરમી વાહજી ઠાકોર અને જીવા મહેતા કામદાર હસ્તક બેસાડેલ ને દેરી ચણાવેલ તે અત્યારે ખાખરાણા ગામે મોજુદ છે.

ઈ ડાંગર ડાવરો દરબારોને ત્યાં કમુંભા લેવા જાય અને દરબારો ડાંગર ડાવરા પાસે આવે એવો સંજોગ ચાલ્યા કરે. એમાં એક દી વેડુભા અટારીએ ચડીને આવે. મથ્થુનો કાંઠો મેલીને નારણકા અને ખાખરાણાનો સીમાડો દોઢ ખેતરના ત્યાં હરસુના ડાગા કિતરતા જોવા, હરસુને અને મારગને અંતર ઘોડું છે પણ હરસુ અને અટારીને ડબલ છેટું છે. ત્યાં લગામને ઈસારો થતાં અટારીએ ફાળ ભરી. ત્યારે જેના મોટા ડાગા ઊપડતા હોય ત્યાંથી પાછલા ડાખા દોઢ વાંભ આગળ જતા, એ હરસુને કેમ નીકળવા દે? રેસ જામી પડી. અટારી હરસુને પાછળ મૂકીને આગળ નીકળી જઈને માથુચુર ડાંગરની ડેલીએ જઈ ઊભી રાખી.

ડાવરો બેઠો છે. દરબારે રામ રામ કર્યા. દરબાર

નીચે ઊંતર્યા, જઈને ડાવરા વચ્ચે બેઠા. અટારી પોતાની ખીજમાં ડેલી આગળ કાનસૂરિયું ચપ્પણી કરીને ઊભી છે. યજ્ઞમાનના માણસોએ અટારી આગળ બાજરાનું બકડિયું ભરીને મુક્યું પણ અટારીએ બાજરા સામું ન બેધું. એક જુવાને કહ્યું કે: “ઘોડો બાજરો નથી ખાતી!”

માણસુર ડાંગર કહે: “કેમ નથી ખાતી ભઈ!”

વેદબા કહે: “આજે એની ઘોડા અધૂરી છે.

કામમ ત્રણ ગાઉની મજલ કરે પછી જ જોગાણુ ખાય છે.”

ડાવરા વચ્ચે ઊભા થઈને રથાભાઈ કહે : સાવજી જોવા જાનવરની રીસ પણ માણસ ઉતારે ત્યારે ધોડની કેમ ન ઊતરે?” એમ કહીને હેઠા ઊતર્યા. ધોડીનો સામાન ઉતાર્યો. પીઠ ઉપર બે બોટા પાણી રેડી બે થાપલી દીધી અને ‘ભલી અટારી ભલી!’ એમ હેત કરીને જોગાણુ આગળ દોરી. ધોડી મનાઈ ગઈ ને પછી જોગાણુ ખટકાવવા લાગી.

કસુંબા લેવાર ■ ત્યાં મારતે ઘોડે જુગલુ ગામથી માણસ આનું. વાત કરી કે જાવા મીરજા દીપસગજના બળદ સાંતીએ જોડેલ તે સાંતી સાંતા ભાગ્યા છે, વાળ્યા વળતા નથી માટે એની પાછળ અટારી ઊડે.

આમ વાત કરતાં તો અટારીને તોવાર કરી અને ઉપાડી મેલી. તેતર વાંહે બાજ જાય એમ ગઈ. જુગલુ અને જાળા વચ્ચે પાંચ ગાઉની મજલ કરી ત્યાં ઊંડા મારગમાં બળદનો ભેટો થયો. બળદિયા સાંતી-જૂત આગળ ભાગ્યા જાય છે ને અટારી ઝડપે પૂંહેલી. અટારી ત્રણ ગાઉ દોડે ત્યારે થાળડવી પડે ત્યારે માંડ ધીરી પડે. પણ આજ એનો વેગ વધતો જતો હતો. રોકી રોકાણી નહિ. વેગમાં બળદને ઉડાડ્યા. પાંચ હાથ ઊંડા મારગમાંથી પાંચ હાથ ઊંચી ભેખડ ઉપર એકને ઉભાવ્યો. એક બળદ આમ પછડાતાં પ્રાણુ ઊડી ગયા.

આવી જાતવાન અટારીની ત્રણ વહેરી લેયેલી. એક ખાખરાળા માણસુર ડાંગર પાસે, બીજી કોઠારિવા ઝોડુલા પાસે, ત્રીજી વહેરી દીકરીને માથક દરબાર બચુબાને ત્યાં દાખલમાં દીધેલ.

દીવાળીના પડવાના દિવસે દસ પંદર ગામના ભાયાતો અને માળિયાના મિયાણા ભાઈઓ આવે. ફેલત્રબાણુ ને સરસાપુના શેર બોલે. ઘોડા દોડે ત્યારે અટારી નાળિયેર લઈ આવે. અટારીનાં સામેયા થાય. ગુલાબથી અટારી નાહી જાય ને વાજતે ગાજતે અટારીને ગામમાં લાવે. એ વખતે મેરબી પંથકમાં અટારી હતી ત્યાં સુધી બીજી કોઈ નાળિયેર ન જાતી થકતું.

અશ્વની ઉપયોગિતા

મહાભારતમાં અશ્વની, સુયોગ્યતા વળણાય,
વાણ તેની વસુમતી, પરમ પ્રમાણુ ગણાય.

*

ઉત્તર જીવન જાતિનું, ટકે ન વાણ વીજ,
સમજે તે રક્ષણુ કરે, પ્રિતિ થકી પ્રવીણ.

*

સુધ્ય કળામાં અશ્વનું, અશ્વસ્થાન સોહાય,
ક્ષાત્રધર્મની પાલના, હયથી અધિક મનાય.

*

હય સ્વારી થી સર્વદા, તન મન બળ વિકસાય,
શૌર્ય અને સમતોલના, સંસ્કારો પોસાય

—સં. કરસન પઢિયાર (લીંબડી)

ઇતિહાસ-અંકિત અવ્યયશ-કથા

હરસુરભાઈ ગઢવી (મેસાલુ)

ભૂતકાળના આવરણને ભેદીને અતીતને ઓળખવા મધ્યતા માનવીની દૂર સુદૂર પહોંચેલી દષ્ટિએ એક અનુપમ દશ્ય પડે છે. માનવીની દષ્ટિ ત્યાં સિવાર બની જાય છે. એમની નજરે પડે છે નાની નાની ટોળીઓમાં વહેંચાઈને ધસમસે આવતા અશ્વત્થ આર્ષવીરો, ભારતની વાચવ્ય સરહદથી પ્રવેશી રહેલા અશ્વારોહી આર્ષ પોદ્ધાઓ.

આ આર્ષોએ ભારતની તળભૂમિની અસુર પ્રજાઓને પરાજિત કરીને પંચનદી (પંજબ) ભૂમિ ઉપર પહોંચેલા પડાવ નાખ્યો ત્યારથી આ દેશમાં અશ્વ એના પ્રજાજીવનનું એક અંગ બની રહેલો આર્ષ પ્રજાના વિજય પ્રસ્થાનમાં અશ્વ અને લોખંડના ભાલા તલવારે જ અગ્રગણ્ય ભાગ ભજવ્યો છે.

એ કાળથી માનવી જેટલી જ અશ્વોની માવજત, ઉછેર અને લાલન પાલન નજરે પડે છે. માનવી જેટલા જ એના કુળોનું વર્ગીકરણ અને અશ્વવિદ્યા તથા વિજ્ઞાન વિકસતા દેખાય છે. અશ્વવિદ્યા ચોદ વિદ્યા માંહેની એક વિદ્યા ગણાય છે અને એના ઉપર સંસ્કૃતમાં અનેક ઉલ્લેખો ને ગ્રંથો નજરે ચડે છે.

અશ્વ એ શક્તિ, વેગ, સહનશક્તિ, સૌર્વ, વશદારી, શોભા અને પ્રતિષ્ઠાનું પ્રતિક બની રહ્યો. માનવીને મહામૂલ્યો મિત્ર બની રહ્યો. શોભાવાતા, મૃગયા, પર્યટન, પ્રવાસ ચઢાઈ, મુઘ્ઘ, સંદેશાવ્યવહાર, ચોક્કો પહેરી, પીછેહઠ અને જીતનરક્ષા અશ્વેની નાસભાગ ને ભારવહનમાં અશ્વની ઉપયોગિતા એકધારી પુરવાર થતી આવતાં એ માનવ વિકાસનો સાથી રહ્યો, એથી એની માવજત અને રક્ષા માટેની ખાસ વ્યવસ્થાઓ જીભે થઈ. સૈન્યમાં અશ્વદળ અજન્મનું સ્થાન ધરાવતું હતું.

‘શુક્રનીતિ’માં જણાવ્યું છે કે “અશ્વદળ કરતાં પાયદળ ચારગણું, બળદોનું દળ અશ્વદળ કરતાં પાંચમા ભગતું, ઊંટોનું દળ આઠમા ભાગતું, હસ્તીદળ ઊંટદળ

કરતાં ચોથા ભાગતું, રથદળ હસ્તીદળ કરતાં અર્ધા ભાગતું રાખતું.”

મુઘ્ઘના મેદાનમાં સૈન્યના મુખ્યત્વે ત્રણ વિભાગ પડતા: ૧ ઉર-કેન્દ્ર, ૨ કાળ-પડખાં, ૩ ભૂજ-પાંખ. ઉપરાંત ચૂનંદા ઘોડેશ્વારોનું એક અનામત દળ રખાતું, જેનો ઉપયોગ નિર્ણયાત્મક ઘડીએ જ કરાતો. ઘાકેલા શત્રુને ભયભીત કરવા અને પ્રજા આક્રમણ ખાળવા અનામત અશ્વદળ મહત્વપૂર્ણ અંગ મનાતું. આ અશ્વદળની સંખ્યા વડે હાર ને જીતમાં પલટાવી નાખવાના સેંકડો પ્રસંગો ઇતિહાસમાં નોંધાયેલા છે.

પૃથ્વીરાજ ચૌહાણના પરાજયનું તેમજ પાણીપતના મેદાનમાં ખેલાયેલા ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ ત્રણેય મુઘ્ઘોમાં અનામત અશ્વદળ પ્રત્યેનું દુર્લભ પણ પરાજયનાં કારણો માંહેનું એક કારણ મનાય છે. પાણીપતના ત્રીજા મુઘ્ઘ પ્રસંગે અશ્વદળ સૈન્યે અનામત અશ્વદળનો નિર્ણયાત્મક ઘડીએ સફળતાપૂર્વક ઉપયોગ કરીને પરાજયના આગ્રસુમાંથી વિજય હાંસલ કરેલો.

ભરત રામને મળવા વનમાં ગયેલા ત્યારે સાથે લઈ ગયેલ સૈન્યમાં એકલાખ અશ્વદળ, સાઠ હજાર રથ અને નવ હજાર હાથીઓ હોવાનો સમાવસુમાં ઉલ્લેખ છે.

સિકંદરની ચઢાઈ વખતે તેની સાથે આવેલા ગ્રીક ઇતિહાસકાર કર્ડીઅસ અને એરી-સે 'તે કાળના ભારતના વાચવ્ય પ્રદેશના રાજાઓની લશ્કરી તાકાતની નોંધ કરી છે. તે મુજબ પુરૂરાજની સેનામાં ત્રીસ હજાર પાયદળ, ચાર હજાર અશ્વ દળ, ત્રણસો રથ અને બસો હાથી હોવાનું જણાવ્યું છે.

ત્યારે એ મુઘ્ઘમાં સિકંદરે ચાલાકીપૂર્વક પોરસની સાથે અશ્વદળનો ઉપયોગ કરીને વિજય મેળવ્યાનો પણ ઉલ્લેખ છે.

આગળ વધતા સિકંદરને માવવ તથા લુદ્રક

રાજાઓએ નેણું હજારના પાવદળ, દસ હજારના અશ્વ દળ અને નવસો હસ્તીદળ સાથે સામનો કરીને ચીનાબ નદીના તટપ્રવેશમાં હાંફાવેલા. પાટલીપુત્રના નંદ રાજા પાસે ત્યારે બે લાખ પાવદળ, વીસહજાર અશ્વદળ, ચાર હજારનું હસ્તીદળ અને ત્રણ હજાર રથદળનું સૈન્ય હતું. નંદરાજાની આ શક્તિ જાણીને સિકંદર ડઘાઈ ગયેલા એમ પણ તે ઇતિહાસકાર નોધે છે.

નંદરાજાને પદબ્રષ્ટ કરી ચક્રવર્તી બનનાર ચંદ્રગુપ્તની સૈન્ય તાકાત નોધતા મેગસ્ટેનીસ જણાવે છે કે ચંદ્રગુપ્ત પાસે છ લાખનું પાવદળ, ત્રીસ હજારનું અશ્વદળ ને નવ હજારનું હસ્તીદળનું સૈન્ય હતું.

આવા તે ઇતિહાસમાં અનેક ઉલ્લેખો છે. જે ઉપરથી જણાય છે કે અશ્વબળ ઉપર તે વખતના રાજકર્તાઓનો ઘણો મદાર હતો.

હૂણલોકો પોતાના અશ્વજળે જ આક્રમણ કરીને ભારતમાં પ્રવેશી શકેલા. હૂણ પ્રજાના અશ્વો પણ એનોખા હતા. ઊંચાઈમાં ઓછા પરંતુ સોહામણા, બરછટ ફાંવીવાળા, નાના માથાવાળા, ઠંગતી પીઠવાળા અને મજબૂત પગ ધરાવતા હતા. રોજના સઠ માઈલનો પંથ નિરંતર ખેડતા અને નહિવત્ આહારથી ચલાવી લઈ શક્તા એમનો પ્રિય ખોરાક “કુમ્ભીસ” ઘોડીના દૂધમાંથી બનાવતા હતા. આ અશ્વજળે હૂણોએ જંગલમાં કાઠો કેર વતવિલો ને રોમ જવા સામ્રાજ્યનો વિનાશ કરેલા.

વિન્સેન્ટ રિમ્પ નામનો ઇતિહાસકાર નોધે છે કે સમ્રાટ હર્ષવર્ધન પોતાનું વિજય પ્રસ્થાન કર્યું ત્યારે તેની પાસે યશ્વાસ હજારનું પાવદળ, વીસ હજારનું અશ્વદળ, અને પાંચ હજારનું હસ્તીદળ હતું. એ પ્રસ્થાનને અંતે હર્ષવર્ધન પાસે એક લાખનું અશ્વદળ અને સાઠ હજારનું હસ્તીદળ થઈ ગયેલું.

રાજપુત યુગમાં અશ્વોની ઉપયોગિતા અને મહત્વ અત્યંત મશહૂર છે. અને એના પ્રત્યેના હુલ્લેખો માઠા પરિણામો લોખંચાં હોવાનું પણ ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ છે, આ અંગે આરબ ઇતિહાસકારોએ પણ નોંધ કરી છે.

આરબ ઇતિહાસકાર ‘અલ મસુદી’ નોધે છે કે કનોજના પ્રતિહાર રાજા ચાર દિશાએ ચાર લશ્કરી થાણાં રાખતા. એ ચારેયના મળીને સાત થી ૧૫ લાખ સેનિકો થતા.

‘અલહિન્દી’ જણાવે છે કે ઈ. સ. ૧૦૦૦ની સાલમાં સુલતાન મહમુદને રાજા જયપાલ સાથે યુદ્ધ થયું ત્યારે જયપાલ પાસે ૩ લાખનું પાવદળ ૧૨ હજારનું અશ્વદળ અને ૩ હજારનું હસ્તીદળ હતું.

‘નુમિલ’ નામનો પોર્ટુગીઝ ઇતિહાસમાં નોધે છે કે કૃષ્ણદેવરાયે ગોવર્ધનકોટા અને બેદારના સંયુક્ત પટકારનો સામનો કરેલો ત્યારે તેની પાસે ૫ લાખ પાવદળ, સાઠ હજાર અશ્વદળ અને ૧૨૦ હાથીનું સૈન્યબળ હતું.

મોગલ બાદશાહો અશ્વોપાન માટે ખૂબ ખ્યાત છે. છતાં તેઓ પાવદળ સવિશેષ રાખતા. જ્યારે મરાઠાઓનો વિજય તેમની અશ્વશક્તિને કારણે જ થયેલો. જાપામર યુદ્ધ પદ્ધતિમાં અશ્વબળને કારણે જ તેઓ હાવતા. મરાઠાઓના અશ્વો ઝડપી હુમલો કરનારા, ત્વરિત ચતિએ પાછા ફરનારા અને ઓચિંતા આક્રમણ કરવાની તાકાત ધરાવતા હતા. એની સામે મોગલો પાસે એવું અશ્વબળ ન હોવાને કારણે જ માર ખાતા રહેલા. સિવાજી મહારાજના પુત્ર રાજારામના દરબારમાં રહી ગયેલ એક પોર્ટુગીઝ નોધે છે કે એ વખતે મરાઠાઓનું અશ્વબળ દોઢ લાખનું હતું.

મહારાજ રણજીતસિંહ (પંજાબ) અશ્વોની તાકાતને કારણે હંમેશાં વિજયી રહેલા અને શીખસૈન્યના અશ્વબળને કારણે સિંધુ પાર કરીને પ્રદેશોને પગલત કરેલા.

મુસલમાનોએ ભારતમાં વિજય મેળવેલો તે પણ એમના કસાવેલા અરબી અશ્વોને કારણે જ. ભારતીય અશ્વો કરતાં તેમના અશ્વો વધારે ખડતલ અને ઝડપી હતાં. આરબો એમના અશ્વબળને કારણે જ જંગલના ટીક ટીક પ્રદેશમાં વિજયકૃત્ર જમી રાખી શકેલા.

અરબરતાનના અશ્વો પાતળા, ઊંચા, સપ્રમાણ વિકસેલા હતા. તેમાં ‘નેઝ’ પ્રદેશના અશ્વો ઉત્તમ

પ્રકારના હતા, આરબો જળરા અશ્વપ્રેમી હતા, આ અરબી અશ્વોની સરખામણીમાં પૃથિવાથી રપેન સુધી ભાગ્યે જ કોઈ ઊભું રહી શકતું.

પશ્ચિમના દેશોમાં પણ બખ્તરધારી અશ્વકે માનવીની વિશેષ પ્રતિષ્ઠા હતી. પશ્ચિમની પ્રત્યેક ખિતાબધારી વ્યક્તિ બખ્તર પહેરતી અને અચ્છી ઓલાદના અશ્વોને ઊછેરતી એ અશ્વો અરબરતાનના અશ્વોથી જુદા તરી આવતા. જગતમાં સૌથી વિશેષ સુંદર ચિત્રો પશ્ચિમના દેશોના અશ્વોના જ મળી આવે છે. દેખાવમાં ઘણા સુંદર પણ વેગ અને ચપલતામાં અરબી ઓછા ઊતરતા.

રોમન સામ્રાજ્યના વિસ્તારમાં અશ્વબળ મુખ્ય હતું. રોમના પતનમાં અશ્વબળ પ્રાચીનું દુર્લભ અને હુણીનું અશ્વબળ પ્રભુત્વ ધરાવતું હતું. પણ રોમન સામ્રાજ્યના પતન પછી પણ એના સેનાનીઓની અશ્વ-બળતી તાકાતે જ લાંબાકાળ સુધી તેઓ એક ચ બીજા પ્રદેશો સર કર્યા કરતા કે પ્રભુત્વ ધરાવતા હતા.

આ અશ્વ અંગે જગતના વિવિધ દેશોમાં વિવિધ માન્યતાઓ પ્રસરેલી હતી. ગ્રીક લોકોના પાંખોવાળા અશ્વનો હિદાયે કવિ હોમરે કર્યો જ છે. ગ્રીક લોકો અશ્વોને દેવનો અશ્વ માનતા, દરિયાના દેવ 'પોટ્રીડન' અને 'ડીમીટર'ના સંસર્જથી પ્રથમ અશ્વ 'આસીઅન' નો જન્મ થયો' માનતા દરિયાનાં તોફાન અને વમળોને અશ્વનો ગતિના પ્રતિક માનતા.

આરબ પ્રજા અશ્વને કુદરતના ઉમદા પ્રાણી તરીકે બિરદાવતા અને ગમ્મીમદ્ કહેતા એવું મનાવતા કે એની પાસે ભૂતપ્રેત ન આવે અને ક્યારેક સુધી એના પગનાં ઢાડાં મજબૂત રહેશે.

આર્યો સમુદ્રમાંથી નીકળેલા ચોદ રત્નો માંહેનું એક ગણતા. ૨૪ અવતાર માંહેનો હથોળિય નામનો અવતાર માનતા ને તેનું ઠેક સુધી પૂજન થતું આવ્યું છે. સૂર્યના કિરણના સમરંગને સમ અશ્વો મનાવ્યા છે. સૂર્ય પતની રતનાદે પણ અશ્વવાહિની રૂઢિતાં અને એનો થોડો ખુદાઇ છે. અશ્વનો કુમાર વેદ્યો એમના પુત્રો.

આપણા ઇતિહાસે પણ અશ્વોના પચાસોના અસંખ્ય કિસ્સા મળ્યા છે. એમાં મહારાણા પ્રતાપનો ચેતક તો ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ III જ. અમરસિંહનો અશ્વ પણ માલિકના પ્રાણની રક્ષા માટે આજ્ઞાનો કોટ ફટી ગયાનું નોંધાયેલું છે. એ સ્થળે એની પ્રતિમા મૂકવામાં આવેલી છે.

સહોદરાજી દુર્ગાદાસ, મહારાજ છત્રસાલ, રાણા રાજસિંહ, સિવાજી મહારાજ વગેરેના અશ્વોની સેવા પણ ઓછી ઉત્કલ્પ નથી. મહારાણી લક્ષ્મીબાઈનો અશ્વ પણ ઇતિહાસખ્યાત છે.

મહાન સિંકંદર એના વિખ્યાત અશ્વ "બુસે ફાવસ" માટે જાણીતો છે. એ અશ્વે એને સપ્તાટ થવામાં અને ભારત સુધીના આક્રમણમાં સહાય કરેલી. એ અશ્વના મૃત્યુસ્થળને બુસેફાવસ નામ આપીને ત્યાં એ જ નામનું નગર વસાવવામાં આવેલું.

ભૂતકાળના માનવીનો દિલોખન દોસ્ત, જીવન મરણનો સાથી આ અશ્વ વંન્યુગને કાણે થોભારો ગાંઠિયો બની ગયો છે. લશ્કરમાં પણ એનું સ્થાન માલની હેરવણી ફેરવણી કરવા પૂરતું જ મર્યાદિત બની રહ્યું છે.

બાપી તો ધાર્મિક પ્રસંગે વારંવારમાં, વારંવારે એને યાદ કરવામાં આવે છે. ક્યાંક દુનિયામાં ખેતીના કામમાં સેવાય છે. આપણે ત્યાં લોકગાયિકાના ટોળા કરકવામાં દેખાય છે. હા એકે દેકાણે લજ્જ એનો થોડો ભગવાન અને ઉપયોગ થોડો રહ્યો છે તે લાખોની જુગારની ધાર-જીવનના સાધનરૂપ લોડાદોડની થોડી નગરીઓની રેસમાં.

નામાકિત જતિઓ તો નામશેષ બની છે. આમાંની એક જાતિ 'સરખંજ' નામની હતી. ખૂબ ચાલાક, ઝડપી અને એની સુરવીરતાને છાત્રે એવી નિદરતાથી એમ કહેવાનું કે 'સરખંજનો સ્વામી રણમાં રહે જ નહિ.'

કાંઠિયાવાણી લોકોની અસલ ઓલાદ કર્યાંક કર્યાંક જથી ગઈ હોય ને. બાકી અદરશ થઈ ગઈ છે. જે નામશેષ થવાની નેપાણીમાં છે. સોરાષ્ટ્રની ખ્યાતિ સિંહને કારણે નહિ પણ એના ઉચ્ચ તોપમની ઓલાદના અશ્વોને કારણે હતી. સિંહ થોભા સિવાય

યુરોપના જગત્વિખ્યાત કલાકારોની કૃતિઓમાં અશ્વ

ચિત્રકાર જોન. ટી. પેર (પેરમંદર)

૧ - ફ્રીડીઆસ

(ગ્રીક) ઇસુની પાંચમી સદી ગ્રીસનો સોનેરી યુગ ગણાય છે. તે સમયમાં સર્જાયેલી કૃતિઓના પ્રમાણ, આજે પણ પશ્ચિમની સંસ્કૃતિમાં સર્વોચ્ચ સ્થાને ગણાય છે. ફ્રીડીઆસ તે સમયનો મહાન શિલ્પી કલાકાર. એવનસ પાસેના એકેએષીસમાં “પાર્થિવો” નામનું ભવ્ય મંદિર અને તેમાં મૂકાયેલા જગત્વિખ્યાત સર્જનમરનાં તથા કાંસાનાં પૂતળાંઓનું ફ્રીડીઆસે સર્જન કર્યું છે. ફ્રીડીઆસનાં સર્જનમાં એના ધોડા ઉત્તમ સ્થાને બિરાજે છે. થોમસ કેપન નામના લેખકે કહ્યું કે “જગતના ઇતિહાસમાં આટલા તરવરાટ ભર્યા અને પ્રમાણભદ્ર ઘોડાઓ સર્જનમરમાં કોઈએ સર્જ્યા નથી.”

૨- લેઓનાર્ડો ડા વીન્સી (ઈટાલીયન)

લેઓનાર્ડો યુરોપના રનેઈસાન્સ સમયની એક મહાન ઈટાલીયન વિભૂતિ છે. ચિત્રકાર, સંગીતકાર, વિજ્ઞાની, સંશોધક તથા લશ્કરી ઇજનેર તરીકેની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓથી એનું જીવન ધમધમતું હતું. મિલાન શહેરની દિવાલ ઉપર તેનું ભીંત-ચિત્ર ‘ધ લારટ સપર’ - ઇસુનું છેલ્લું સમૂહ-ભોજન અને ‘મોના-લિસા’ નામનું જગજહેર વ્યક્તિ-ચિત્ર તેની ચિત્રકલાના અવર્ણનીય નમૂનાઓ છે. ઇસુ તેના છેલ્લા ભોજન દરમિયાન જાહેર કરે છે કે તેના શિષ્યોમાંથી એક તેને છેલ્લે દેશે. આ ઉચ્ચારણથી ભોજન સમારંભમાં શિષ્યો વચ્ચે જે ખળભાડ પેદા થયો તેનું સચોટ રીતે પ્રતિબિંબ દેરેક પાત્રની મુખમુદ્રામાં લેઓનાર્ડોએ રજૂ કરી બતાવ્યું છે. તેની અનેક કૃતિઓમાં અશ્વ વિવિધ ભાવલગ્નમાં ચિત્રણ પામ્યો છે.

૩- વાન ડાઇક (ફ્લેમીશ)

પીટર પોલ ટ્યુબ્સના મદદનીશ શિષ્ય તરીકે કામ કરતાં તેણે ખ્યાતિ જમાવી. અને ઈટાલી ગયો. પોર્ટ્રેટ પેઇન્ટિંગમાં સિદ્ધહસ્ત કલાકાર વાન ડાઇકે

ઈટાલીયન રાજવંશીઓની ચારિત્ર્ય પ્રભા બતાવતાં અનેક તેલચિત્રો કર્યાં. પોતાના પાત્રોને તે એવી આકર્ષક શરોદાર મુદ્રામાં ગોઠવતો કે ચિત્ર જોનાર સહુ કોઈ મુગ્ધ બની જતા. તેની આ ખ્યાલિ દેક હંગલે-ડંડા રાજ ચાર્લ્સ પહેલા સુધી પહોંચી અને ઈ. સ. ૧૬૩૨માં ચાર્લ્સે તેને રાજ્ય ચિત્રકાર બનાવ્યો. બ્રિટિશ રાજવંશીઓના ચિત્રોમાં તેણે પોતાનું આગનું ‘લરાણા’ દાખલ કર્યું જે તેના અનુગામી પ્રખ્યાત બ્રિટિશ ચિત્રકારોએ અપનાવ્યું.

વાન ડાઇકનું સર્વશ્રેષ્ઠ તેલચિત્ર રાજ ચાર્લ્સ પહેલાનું ઘોડા પરનું તેલચિત્ર છે. રાજ ચાર્લ્સનો ઘોડો કંઈક અપાર્વિત રંગથી ચિત્રણ પામ્યો છે અને રાજ ચાર્લ્સ એના ઘોડાને કારણે સૌથી મહાન હોવાની છાપ ઊભી કરે છે.

૪- પીટર પોલ ટ્યુબ્સ (ફ્લેમીશ)

પીટર પોલ ઇતિહાસનો રસિયો અને સિદ્ધહસ્ત ફ્લેમીશ ચિત્રકાર છે. પશ્ચિમના ચિત્રજગતમાં તેણે અદ્ભુત કૃતિઓ આપી છે. ઈટાલીમાં રાજવંશી ચિત્રકાર તરીકેની કારકીર્દિ પૂરી કરી પોતાના માદરે-વતન નેધરલેન્ડમાં આવ્યો. ત્યાં રેપનીશ ગવર્નરના અંગત ચિત્રકાર તરીકે રહી ઉત્તર યુરોપના સૌથી મહાન અને શ્રેષ્ઠ કલાકાર તરીકે આખરે જમાવી. ખૂબ મોટા કદનાં ભજકારાર રંગ સજવટભર્યાં તથા વિવિધ અંગશરોધાણાં અસંખ્ય ચિત્રો પીટર પોલે દુનિયાને આપ્યાં છે. યુરોપના રાજાઓનાં ઘોડાપર દારેલાં તેલચિત્રો એનું શ્રેષ્ઠ અર્પણ ગણાય છે. તેના ઘોડાની વિવિધ અદાઓ આજે પણ કલાત્મક તાજગી અને ભવ્યતાથી ભરી ભરી અતુલવાય છે. તેની ચિત્ર-શાળા મદદનીશોથી છવનાતી રહેતી. પ્રાથમિક આવે-ખન ઉપર મદદનીશોએ તૈયાર કરેલી રૂપરેખામાં, પોતે સ્વહસ્તે રંગના ઢગ અને પીંછેઓના પૂજા લઈ ત્રાટકતો અને જોતજોતામાં ગંજવર કદનાં ચિત્રો તૈયાર કરી આપતો.

૫- વેલાસ્કેઝ (સ્પેનીશ)

પશ્ચિમની ચિત્રકલામાં આજે પણ 'વેલાસ્કેઝ-શૈલી' તરીકે અમુક ઢંઢનાં ચિત્રો ઓળખાયા છે. વેલાસ્કેઝ સ્પેનીશ ચિત્રકાર હતા. તેનાં શરૂ શરૂનાં ચિત્રોમાં તાદ્યતા અને પ્રકાશથી ભભૂકત તથા મહારેલાં રંગ પરિધાનની પસંદગી જોવા મળે છે. ચોવીસ વર્ષની ઉંમરની જુવાનીમાં જ તેની કલા એટલી પાંગરી કે તેને સ્પેઈનના રાજકવાકાર તરીકે નિયુક્ત કરવામાં આવ્યો. સ્પેઈનના રાજ ક્ષિત્રિય યોધાના કુટુંબનાં ઘણાં ચિત્રો તેણે દોર્યાં. પાછાથી પ્રોન્સ બાવાયાઝરનું ઘોડા પર તોલચિત્ર, કપુક ઓલીવારેલનું ઘોડાપર તોલચિત્ર અને 'બાલો' નામના ચિત્રમાં સેનાનીનાં બે ઘોડા તેનાં પ્રખ્યાત ચિત્રો બન્યા. પણ વેલાસ્કેઝ અમર બની ગયો છે તેના રાણી ઇઝાબેલાના ઘોડા પરના તોલચિત્રથી. સ્ત્રીનું ઘોડા પરનું પરનું આગુ' નાજૂક ચિત્ર, ઘોડા પોતાની શક્તિને સુંદર રીતે વ્યક્ત કરતો હોવા છતાં એનામાં દેખાતી નરમાઈને કારણે, પશ્ચિમ ચિત્રકલાનું એક આગવું સર્જન છે.

૬- ઇ લાકોઆ (ફ્રેન્ચ)

તે મુગની બહુ જ માનીતી કલાસિકલ ચિત્ર પદ્ધતિનો વિરોધ કરી, ચાલની આવેલી ઘરેડમાંથી

પૃષ્ઠ ૫૩૦ થી આગુ]

નિરૂપણી પ્રાણી છે, અર્થે તે માનવ જાતના ઇતિહાસમાં અધિભૂત ભાગ લીધો છે અને આજે ૫ ઠસરા કરે છે.

અર્થવા રૂપગુણ અને શક્તિ તથા આજ સુધીની એની માનવસેવાના કારણે પણ મહત્વ પ્રાપ્ત કરે છે. એને રાષ્ટ્રીય પ્રાણી ભલે જાહેર ન કરી શકાય પણ એની જળવણી તો જરૂર કરી શકાય. દેશને શોભા અર્પે એવું એ પ્રાણી છે. સિંહનું સ્વરૂપ વિકરાળ ને બિહામણું છે. અર્ધરુનું સ્વરૂપ મનમોહક અને પ્યારું છે.

રાજાએ રેસની લાગેલી તેથી ઉચ્ચ તોખમનાં ઘોડાં ક્યાંક જ છેલ્લે જળવર્તા, એ રાજાઓ પણ ગયા.

બહાર નીકળી. છૂટછાટ લઈ, ચેટ આપે તેવા રંગ અને રેખા મરોડને દલાકોઆએ વહેતાં મૂક્યાં; ઇતિહાસ અને સાહિત્યમાંથી પ્રસંગો લઈ તેણે હિંમતભરી અને બીનમજબૂબી શૈલીનાં ચિત્રો આલેખ્યાં. ઉત્તર આફ્રિકાના પર્ષટનથી ઉખાભવા રંગ અને વિષયો તેણે ચિત્રકલામાં ઉમેર્યાં. -અનેકવિધ પ્રસંગોનાં તોલચિત્રોમાં ઘોડાના અવનવા તોડાની રેખાંકનો તેણે દોર્યાં છે.

આ ઉપરાંત ટાંગ નામના ચીના શિલ્પીએ ચાઓ-લીંગની કબર ઉપર બેઠેલ-લીલીફ-કામમાં ઘોડાનાં આલેખનો કર્યાં છે. ફ્રેન્ચ ચિત્રકાર જોરાડ પોતાના ઐતિહાસિક તોલચિત્રોમાં પાર્થલૂમિકમાં ઘોડાનાં રેખાંકનો દોરેલાં છે. બીજા ફ્રેન્ચ ચિત્રકાર હોરેસવેરને પુરોપની પ્રખ્યાત લાઈઓના તોલચિત્રમાં ઘોડા, એની અતિ સચક્રમ સ્નાયુલીલા સાથે દોર્યાં છે. મેસેરિનિયે નામના ચિત્રકારે 'નેપોલિયન' બોનાપાર્ટના તોલચિત્રમાં એના પ્રખ્યાત સફેદ ઘોડાને રંગરેખાથી અમર કર્યો છે.

ઘોડા મુસોપની ચિત્રકલામાં સૌથી વધુ ચિત્રાવેલું પ્રાણી છે.

સૌરાષ્ટ્ર રાજ્યમાં છેલ્લે અર્ધરુપગુણી આવેલી તાજુકાના મુખ્ય શહેરોમાં વાળી ઘોડા પણ સારી ઓલાદના ઉત્તર માટે રાખેલા. પણ સૌરાષ્ટ્ર રાજ્ય ગયું ને ઓલાદની જળવણી પણ ગઈ. આજે ટારડાના વેલા હાલે છે. કેકની ઘોડાગણી-ટાંગમાં બપ લાગે એવો.

આમ હજારો વરસથી એકધારી માનવસેવા આપતો અર્ધ અનાથ બની ગયો. એણે સાલિવાણુ માટે ૫ કદી ઝગડો નહી કર્યો. એ વિસરાઈ રહ્યો છે. કદાચ આદમ જાતના ઇતિહાસ ઉપર આંધુ ખેરવતો છેલ્લો અર્ધ પણ એમને એમ નાથ પામશે કે 'ફૂતખી આદમજાત !'

સોરડિયો દુહો ભલો, કપડો ભલો સફેદ;
નારી નવ લક્ષણી ભલી, અસ્ત્ર ભલો કુમેદ.

અખની જતિમાં ઘણા ઘણા રંગ દેખાય છે. જે કે અસ્ત્ર-આરુહો તથા કાં. વર્ણનમાં કુમેદ રંગનો અને કઠોર જતિનો વર્ણવાયો છે. એ વાત પર વિચાર સ્ફુરણા વહેતાં લખના વૃત્તિ મંડાણી ત્યાં નજરમાં ખચરી ઠરી.

મચ્છુ નદી-રણમાં રેલાય છે. તેના આઘચણા કાંઠા પર માળિયા (મિરાણી) નામે ગામ છે; ત્યાંના કઠોર તાલુકદાર તેના તાબામાં રણના કાંઠા ઉપર ખાખરેથી ગામ છે.

તે ગામમાં નથુ પટેલ કચીને એક પાટીદાર રહે, માળિયા કઠોરના ખૂબ માનીતા, કુળસીત રાજ-સીતથી જીવે. આગણે ૧૨-૧૨ મહિનાના મહેમાન બેઠા હોય, કોટ અન્નનો ભૂખનો આવે એને પ્રેમથી રોટલા અપાય.

આવી જમાવટ વળી ચોતાના વ્યાસ ચકુભાઈ ને આખી જાંદગી અહીંનું પૂરું. બપોરે રોટલો સાથે ખાધો. નિઃકળી પર્યંત નખાળ્યું. વ્યાસને પટેલ વગર ન ચાલે પટેલને વ્યાસ વગર ન ચાલે.

બે, જણા એક દિવસ ડેલીએ બેઠા છે. ઘાતો મળવા આવે છે, ત્યાં પટેલના સાથીએ બહાર આખ્યા: “બાપુ! રાતે આપણી કુમેદ ઠણું છીયું. વછેરી આવી. પણ આગળ જના દેતી નથી.” પટેલ ને કાયરો વછેરી જેવા હિંમત.

ત્યાં કાલુમાંથી વછેરીએ કાન બઠિયા કરી દોટ મેલી. જેમ સિંહણ બઢમાંથી તરાપ મારે એમ. પણ આડાં લાકડાં રાખ્યાં હોવાથી ભટકાઈને પાછી પડી, આંખોનો (વછેરીની) રંગ બદલાઈ ગયો. કાન-સૂચી ચલાવેલી પણ, સીસબેર. ઘોડીને મંડી આંટા ફરવા.

પટેલ કહે: “એને છૂંરાંટી ન કરતા.”

બીજો કાયરો બોલ્યો: “બાપા! આનું નામ તો પાણુ પડશે ને.”

ચકુભાઈ વ્યાસ બોલ્યા: “આ વછેરી વેલમાં લાંબી છે. એના મુવ સારા છે. ફેલવાળી અને કંપ બેતાં કાન લાંબા છે.” માટે ખચરી નામ રાખવું એવું નક્કી મધું. કાયરો વિખરાયો.

ખચરી છ મહિનાની વર્ષે પણ કોઈને પાસે આવવા ન દે. કાઠિયો મેલે નહીં, ખહાર ન જાય. ઘોડી ગામ જાય, ચરવા જાય; પાણી પીવા જાય, પણ ખચરી બોળવ: ખહાર ન નીકળે. કોઈ ખહાર કાઢવા જાય તો ચિત્તાની જેમ લા સાંધી કાબલા મારે.

પટેલ કહે: “આ બલાને કોઈ લઈ જાય તો ચહેત આપી દેવો.”

ત્યાં રસંગા નામનો ફાળી, જુવાન ઊભેલો. તે કહે: “બાપા! વછેરી આપો તો હું જીએ.”

“જ લઈ જા, જે જો માત્રી ન નાખતા.” પટેલે કહ્યું.

રસંગાને ખચરી પર અનલદ પ્રેમ. ખૂબ ખવરાવે. ખચરી પણ જ્યાં રસંગા ઊભો હોય, બેઠો હોય કે સૂતો હોય ત્યાં આંટા મારે. કોઈને રસંગા પાસે આ વા ન દે.

ખચરી ૧૮ મહિનાની લઈ, પલાણુ નખાયાં. ખચરી રોજ ૫-૧૦ ગાઉની મજલ કરવા લાગી. એમાં રસંગાની મહાજનમાં તોફારી નોખાણી. રોજ રસંગા ફેના બાપ લેવા ખચરી ઉપર મોરબી આવે. ખાખરેથી જતાં કલાક લાગે.

એક ઘણા વખત આદ્યું. રોજ ખચરી મોરબી જાય. ખચરીને કલાક આવતાં ને કલાક જતાં ઘાય. આખા દેશમાં આ વાત ફેલાણી કે ખચરી બે સવાર લે છે. કલાકે ૧૦ ગાઉ જાય છે. સાકિયાના જેવો સામાન છે.

ખચરીની ફેરમ જામે ઘમ ફેવાયા લાગી. માળિયા અને રાધંગર વચ્ચેના ભાઈઓને ઈર્ષા આવી કે “ખચરી લઈ લેવી.”

એક દિવસ ખાખરેચીના સીપાડે હડો (અડો) બાધી બેઠા દી ઊંચી ગમે. પણ રાસંગો નીકળે નહીં. આ લોકો વાટ જોઈને બેઠા છે સવારે નવેક વાગ્યે મારથી જવા રાસંગો નીકળે. સીપાડે હડો બાધવા આદમી ઊભા રહ્યા.

રાસંગોને કહે: “ભાપડો થાજે !” રાસંગો એકલો પણ એક હજાર જેવો ભેની સંજમાં ખચરી હોય તેને કોણ લોપે ? એવા વેગમાં સામે ગરો. ધીંગાણું મરવું.

ધાર જણાને માર્યા. ખચરીને ઘર ઉપર વાળી. પાછળથી દુરમને ગોઠણમાં પાણી ચડાવી ધા કરો. રાસંગોના માથામાં લાખમાં રાસંગોને અધારા આવ્યા.

ખચરીના વેગમાં લપટી વગો ને નીચે પડ્યો.

નીચે પડતાં જ દુરમનો દોડ્યા. ખચરી સમજી ગઈ દુરમનોને રાસંગો પાસે આવવા ન દીધા. દુરમનો મીઠા માંડ માંડ જીવતા જાગ્યા. ખચરીની ખીજ જોઈ દુરમનો કેમ ઊભા રહે ?

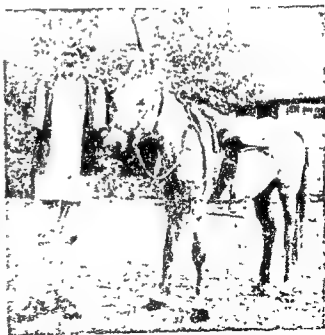
ખચરી ઉપર રાસંગો ચડી શકતો નથી ઊભા થાય ને પડી જાય. ખચરી સમજી ગઈ. આથી પડી રાસંગોને પોતા ઉપર લઈ એકદમ ખાખરેચીને મારશે હાલી. ગામમાં ખબર પડતાં માણસોએ ઘેરો ઘાલી ખચરીને પકડી રાસંગોને ઘરે લઈ ગયા.

ખચરી અને રાસંગોના દુષ્ટા જોડાણા:-
ખચરી તે ખલક પર, ઘણી ધારો એક;
દુરમન હટાવ્યા દોટથી, અખંડ રાખી ટેક.
રાસંગો તને રાખતલ, પાળી પોખી પ્રેમ;
જાતાળી ખચરી લાલી, રાસંગો રાખ્યો ફેમ.

કાઠીનો અશ્વ પ્રેમ

એક શ્રીમંત દરબારના મોટર એક સાધારણ સ્થિતિના કાઠી મળદેશને આગળે આવી. કંપરે હઠ લીધેલ કે મારે ફાળા થોડું લેવું છે. અલગના પાસેના દહીયા ગામના કાગી મેરામના પાસે માણુષી થોડી ને એક સાતીની જ જમીન એમાંથી માંડ ઘર વહેવાર ચલાવે, પાણી રોટને પહેળા આ માણુષી થોડી ત દી છે મહિનાની વહેરી. અગત્ય દબાર કહે ‘રૂપિયા એ હજાર એટલો જગ્યાય તો ફેરા કાગળમાં લખાવો એટલા લખી આપુ’ મેરામમાં કહે, “પસા તો વપરાઈ જાય આ વહેરી છે તો માપના જેવા મહેમાન ઘરે આવે છે એટલે આ વહેરી દેવી નથી.”

આ થોડીની જન માણુષી એના બાપ ફૂલમાળિયો હતો. સાન પેઠાથી એલાદ જીવતા આને આ થોડીની પાસે જીવન જીવતા મેરામના કાગી દીકરા દાનાવળા છે એ કહે છે કે “આ જનના તેર વહેરા મારી સાલરણના અમે વેગ્યા છે. અગાઉ મારા બાપુએ દીધા હોય તે હુદા.”

દહીયાની માણુષી થોડી ને એના માલિક દાનાવળા

મલાજવાળીબીબી સરખી માંકડી

સં. મેરામલાઈ બારોટ (ચલાળા)

લાખેલીના રાણીગ બારોટ શીઘ્ર કવિ. વાપ-
રાજવાળાના ચરખા ગામે દાદાવાળાની ડેલીએ આવીને
કહેરા લાગ્યા કે :

‘મામા કોટિલા મરદ. (તાડું) વાળાકુળ વખાણુ;
પખા મૈર પ્રમાણુ, હોય તુહારા દાદવા.
દાદયા ઉપર આંટા દિયે, લેવા ન દિયે લાગ;
(ઈ) ન શાય સરખે નાગ, ડેડક બરખે દાદવા.
કવ્ય આવી કિરત કરે; (તોય) રીડે નઈ રાણુ;
એની મેનેજર માણુ, દોલત લઈ જાય દાદવા.

દાદાવાળા કહે કે : “બાબો બારોટ, ભેંસ,
ધોડું, ઊંટ કે ગાય જોઈએ છે ?”

બારોટ કહે : “બાપ ! તારે પોતાને ચડવાની
માંકડી ઘોડી મને દે.” દાદાવાળો જેમ માણસને હુકમ
કરતાં ઘોડી પૂરા સામાન અને ખીનખાપના ઘસિયા
સાથે લાટાપાટા બનાવી લાગ્યો. મુખે રૂપાનું ચોવળ
ખળકે છે. પગમાં બંજર, જેમ કોઈ અખસરા રમતી
આવે એમ માંકડી આવી.

રાણીગે બારોટ જોઈ રહ્યા કે, “વાહ માંકડી !”
દાતારનાં વખાણુ તો ક્યાં હતાં એટલે કવિએ સામા
લાંબા હાથ કરી માંકડીને બિરદાવી.

દેશી-પરદેશી મહેમાનો અને ગામનો દાયરો
પણ તાળુપ બન્યા કે “રંગરે દાદાવાળા ! આપું
જાનવર આપવું” તો તારે જ ગળે બિરદે.”

મલક શીય ધૂણે બધા જોઈને માંકડી,
ડાખલા તાંસળી જસા દેખી,
થોડે જોતાં બધાં હાકાબાકા ચિયા,
પતશાહ કંપી ગિયા જોઈ પેખી

લોકો માંકડીને જોઈને માર્યા હવાવે. કસણ કે
એના પગના ડાબલા તાંસળી જેવા છે. માંકડીનો થોડક
જોઈને જોનારા હાકાબાકા થાય છે. કસણ કે વખતે
બાદશાહ પણ માંકડીને જોઈ કંપી બેઠો.

ગાળા દો દો તસુ કાળિયું ગુડિયું,
રૂપાળી મોકલી આંખ રાતી;
માણેક લટ નાખોરા થકી હેકી મળે
સાયરો ચાળવા ઢાલ છાતી.

કળા એવી ગુડિયું, જે જે તસુ ગાળવાળિયું.
વળી હે માંકડી ! તારી મોકલી તો ધણી રૂપાળી અને
આંખ રાતીચોળ છે. માણેક લટ નાખોરા નીચે લટકે
છે. થાળ જંતુ સાચર (કપાળ) ને ડાબ જેવી તો તારી
છાતી છે.

કલમ સારખી દોઢ ચડે તે કનેાડી.
કોરેલી ટીસિયું જે ચ કાળી;
વાંલ સાંકળ અને મોર ગરદનવદાં.
વહાં લીચણ લળે કેશવાળી.

કલમ જેવી કાનસૂરીને દોઢ વળતી જાય છે.
કાનસૂરીથી ટીસિયું કળી છે, પણ કોરેલી હોય એવી
ઓપે છે. બાપ માંકડી ! તારી ડોકની સાંકળ વાંલ
એક છે અને મોર જેવી તો તારી ગરદન (કાંકનો
ઉપલા ભાગ) છે. ચોંટણુ સુધી કેશવાળી ઝૂલે છે.

હમચિયું ખૂંદતી સમાપી સાડહર,
દેખતા કંપી ગયા જુઓ દાવા;
પારસમણી સારખી જુઓ આ પુત્રને
પિતા પણ ન દિયે નીર પાવા.

વાળાના વંશજે હમચી ખૂંદતી દીધી દાવા-
દારો કંખા. કસણ આ ઘોડી, પારસમણી છે. બાપ
દીકરને પાણી પાવા જવા ન આપે એવી.

ધડે હાથી જસી દિયે ચરખા ધણી;
જાંજળને ફેંટમાં લીએ જુદી,
સંજોડી માંકડી કાળની ચોટમાં;
કોટનાં કાં ગ રાં જાય દૂદી

ચરખા ગમનો રાજ હાથી જેવા ધસ વાળી ને
હરણને એક ફેંટમાં જુદાં કરી નાખે એવી ઘોડી
આપે છે, જે એને છંછેડી (ખીનચી) હોય તો કિલ્લાના

કાંગરા કૂદે એવી છે.

પીઠ સેલી કાળી નાગણી પાધરી,
ખંડપતિ ભાળતાં થાય ખુશી;
ત્રીંગ બાજેકથી વધારે તાલમાં
પૂનાના કૈરકા જતી પૂછી

પીઠે તો પાધરી કાળી નાગણી હોય એવી
ચેલી (નિશાની) છે જેને જોતાં ભુપતીઓ ખુશી થઈ
જાય ને ત્રીંગ (પીઠની પાછળનો ભાગ)ની સરખાઈ
બાજેકથી વધારે અને પૂંછ પૂના શહેરમાં બનાવેલા
કૈરકા જેવું છે.

મીઠું ગોળા જસો ડીલનો ઝોક છે,
સંકેલી કૈસ પચાસ છાંડે;
ઘાઘી હોય વાઘતો બાજજેમ ગુલાંડે,
માંકડી કઠોડે પાવ માંડે.

એના દેહનો મરોડ મીઠુના ગોળા જેવો છે.
ચલાવી તો પચાસ ગાઉ પહોંચે અને લગામ ખેંચી
હોય તો બાજ જેમ ગુલાંડ ખાઈને મેડીના કઠોડા
ઉપર પગ માંડી દે.

સુકવ્યને હજારી દિયે ગાઠક સતણ;
બોધ કે વાહ પતશાહ મદો,
મલાળની બીબડી સારખી માંકડી
દાનમાં આ ઘડી દિયે દાદો.

ગાઠકવાળાને પુત કવિને હજારની કિંમતની
પોલી આપે છે. ઈ'એવી આપે છે કે પાદશાહનો
શાહજહાં પણ વાહવાહ પોકારી બેઠે, કારણ એ તો
ઓળખમાં રહેતી બીબી જેવી દીપે છે અને દાદાવાળો
એનાં દાન કરે છે.

દેશ-પ્રદેશ ઉપરથી ઓળખાતા અશ્વો

અરબસ્તાનના અશ્વો અરબી કહેવાય છે. તેના
બાર પ્રકાર છે. (૧) નળદી, (૨) ખેલાન, (૩) અનીબ,
(૪) બલ્દ, (૫) એરાકી, (૬) ગલ્ફ, (૭) સિકલાવી,
(૮) મેક્કાકી, (૯) સાલી, (૧૦) મેદી, (૧૧) મનાકી,
(૧૨) સલુદી. અસલ અરબી હિન્દુસ્તાનમાં ઓછા
આવે છે. ઘણે ભાગે ઈરાની ને અરબી મિશ્રિત હોય
છે. અરબી વંશમાં ઈરાની, કાબુલી ને બાર્બ જણાય
છે. ઈરાની અશ્વ ઘણા સરસ હોય છે. ગ્રીસીન સમયથી,
અરબ, ઈરાન ને કાબુલથી સોદાગરો અશ્વ વેચવા આવે
છે. (પૃથ્વીરાજના સમયમાં મીરાસાહેબ ખેંચ નામનો
થોડો અજમેર લાવેલા)

કાઠીઆવાડી અશ્વો:-

(૧) ખાદરીયા, (૨) માણિયા, (૩) રેશમ,
(૪) મગિયા, (૫) તાજિયા, (૬) રેડિયા, (૭)
લખમિયા, (૮) કેશિયા, (૯) ઘરિયા, (૧૦) બોદ
લિયા, (૧૧) મોટરિયા, (૧૨) કનેવો, (૧૩) માણો.
(૧૪) નટવો, (૧૫) ઝપડો, (૧૬) રોઝો, (૧૭)
ફૂલમાળિયો વગેરે.

મારવાડી અશ્વો:-

(૧) ગડડા, (૨) રાજધડ, (૩) બાલાખોડા,
(૪) તલવાડા. દક્ષિણી અશ્વો અરબી ને કાઠીઆવાડી
એ બે વર્ગ મિશ્રિત હોય છે. (૧) ભીમરા, (૨) મુક-
દાસી, (૩) હંદાસી ને (૪) નાગપુરી એ ચાર સારા

સેખાવ

હિંદના દિથી ને પંજાબના પંજાબી અશ્વો
કહેવાય છે. પણ તે બન્ને હિન્દુસ્તાની ને ઈરાનીથી
ઉત્પન્ન થયેલા હોય છે ત્યાં ૪ ભેદ છે (૧) ધબો,
(૨) ધેપ, (૩) સારખૂ ને (૪) બલ્ડા.

માળવ દેશના માળવી અશ્વ કહેવાય છે. તે
કાઠિયાવાડી ને મારવાડીથી મિશ્ર બોલીના હોય છે.
નાગુક ને સુંદર અશ્વને દાંધન કહે છે.

(૧) બર્મોચેશુ = બર્મામાં થાય છે.

(૨) મણીપુર દાંધન = મણીપુરમાં

(૩) કાફરી શુદ્ધ = ભુતાનમાં

(૪) નેપાલી દાંધન = નેપાળમાં

(૫) તુર્કી દાંધન = તુર્કસ્તાનમાં

(૬) ચારકંદી દાંધન = ચારકંદમાં

કુર્દીસ્તાની અશ્વ પણ હોય છે. અવધમાં દેડી
અશ્વ પ્રસિદ્ધ છે. તે દેડી નદીની આસપાસ થાય છે.
ઘટગાની આજુબાજુ જંગલી નામના અશ્વો મળે છે,
આફ્રિકામાં મેરકકી, બબેરિયામાં બાર્બ, તુર્ક-
સ્તાનમાં તુર્કી, તાત્તરમાં તાતારી અશ્વો કહેવાય છે.

બંગાળના અશ્વો સારા હોતા નથી. બીજા
પ્રદેશના અશ્વો ત્યાં વેચાય છે. અંગ્રેજો આવ્યા પછી
વેચર વગેરે વિલાયતી થોડાઓ આવ્યા.

સં. કાનજીભાઈ ખારોટ (ચલાળા)

હાલા તારા હાથ વખાણું કે પટ્ટી તારા પગ વખાણું !

કાનજીભાઈ ખારેડા (ચલાળા)

“બાપુ ! મારે જ નંમળાપુત્રી સખાતે જવું છે, માટે રજા દેશો.”

“ના બેટા, તું બાપક ગણાય, ઈ સખાત સહબી નથી. જેના જેના મુલકો મોટાબાપુ રાવળજમને જતા છે એવા કાળજીળ જેઠવા, વાઢેર, વાળા, વાધેલા, જૂનાગઢનો ઝેરી નવાળ, એની સહાયે ઝાલા ગોઠેલ, પરમાર, ચૌહાણ અને વીકનાંગ કાઠીઓ મળ્યા છે. કહેવાય છે કે અઢી લાખનું કટક છે. હાથી, ઘોડાં અને જાંટ અણપાર છે, દોઢસો જોગણિયું જેની તોષા છે.”

“બાપુ ! રજાપૂત પિતા પુત્ર યુધ્ધે ચડતો હોય ત્યારે નખળાં ઝોહાણુ ન લાવે, આવા અવસરે પીંગાણુની તાલીમ લેવાય. બાપુ હું આપને લગ્ન-વીરા નહીં. મા આશાપુરાની દુહાઈ.”

કચ્છ ભદ્રેસરના અગજી અને એમના કુંવર મેરામણજી એટલે બાપ-બેટા વચ્ચે ઉંચર પ્રમાણે વડછડ થાય છે. પિતા પુત્રની હકને નમતું આપી રાવળ જમની સખાતે કચ્છમાંથી હાલારમાં જડેજ અગજી પોતાના ફક્ત બાર વરસના બેટા મહેરામણજીને વેળાવે છે.

હાલારના મીઠોઇ ગામના પાદરમાં જડેજ-ઓને જેર કરવા અને પાછા કચ્છમાં તગડી મેલવા સેરડી રાજાઓએ અઢી લાખ માણસોનું લશ્કર અને દોઢસો તોપોના રૈકડા ઝેકડા કર્યા છે.

સામે પક્ષે રાવળ જમની ફાજમાં નાનેરા ભાઈ હરધોળજી, પરખતજી સોઢાનો પુત્ર તોગોજી, લારાવજીરતા પુત્રો નેંધણુવજીર અને જેસોવજીર, કાનોડા, રજુમલજી, ભાણુજી દલ, હમીરસા સુમરોજી, અગજી, કેસરાજી મોહ અને પોતપોતાની ફાજને સજીને પિંગલ આહેરો અને પુંખેલ ચારણો એવા દોઢલાખ કચ્છી જોધા અને ચતુરંગણી સેના છે.

ભદ્રેસરથી કુંવર મેરામણજી પિતાની આજ્ઞા-લઈ પટ્ટી ઘોડીએ સ્વારજની પાંચસો કચ્છી પાખ-રિયા સહિત મીઠોઇ આવી રાવળજમને મળ્યા.

કુંવર મહેરામણજીની નાની ઉંમર તથા દેહનો ઘાટ પણ નાનો જોઈ રાવળ જમે મરમ કર્યો: “કુંવરજી ! તમારા બાપુ કેમ ન આવ્યા ? તમને કેમ મોકલ્યા ? આ તો ખાંડના ખેલ છે. તમે હજી બચ્યું છો. શૈકું અહીં મારીને ધાવવું છે ?”

કુંવરમાં નામ પ્રમાણે ગુણ હોવાથી મર્યાદાના સાગર મહેરામણજી યુરસે ન થયા. તેમ ખુલાસો પણ કર્યો નહીં. મનમાં નકકી કયું કે એવું ટાણું આવ્યે મોટાબાપુને જતાવીશ કે રજાપૂતનું બાળક કેવું પરાક્રમ કરે છે.

જાકુળ એરી રીત હે, તાકુલ એ સલાવ;
આધા માંકે પેટમે, આધા ગચ્ઘ સર ધાવ.

સેરડી સેનાની આગલી હરાજમાં દોઢસો તોપો ઝગ્યાં ફાડીને પડી છે, ગલમદારો કચ્છી કટકની સામે આવવાની વાટ જુએ છે. આગેવાન ભાણુ જેઠવાની આજ્ઞા છે કે જડેજ પાસે આવતાં સલામી દેવી.

રાવળજમે પોતાના પડવર્માં સજા ભરી મસલત કરી કે દુરમનની તોષોના કાનમાં ખીલા જગાય તો જ આપણે આઠ હથિયારે લડી શકીએ, માટે ખીકું ફેરવો કે “છે કોઇ વેરોની તોષોના કાનમાં ખીલા ધરમે એવો શરવીર !”

ખીકું ત્રીજી વખત ફેરે છે, ખીડદાર વસમાં વેણુ વટે છે કે: “આ હા હા હા ! જમના દરબારમાં મરણિયા રજાપૂતો ખૂટી ગયા કે શું ?”

ત્યારે પરખતજી સોઢાના પુત્ર તોગાજીએ મૂછે તાવ દીધો કહે: “હું એવું કામ કરવાનો છું.”

રાવળ જમ કહે: “રજા તોગાજી !” ત્યાં તો

ત્રણ દહ રજપૂતોને ધરાતન ચડ્યું અને ચારેય ઘોડે ચડ્યા, ભાલા માથે વજ્ર ઢાંડી સોરઠી પડાવમાં આવ્યા.

સોરઠિયાએ જળપથું કે વહલીએ (વિષ્ટિ) આવતા હશે, ત્યાં તો ચારે રજપૂતો ઘોડેથી ફૂદી તોપોના રેંકડા પાસે આવી ઘોડાનાં પાવરામાં ખીલા અને હથોડિયું લાવેલ તે લઈ ધમ ધમ કરતાંમાંડમાં ધરખવા ચારેય ઉર દુરમનોની તલવારના મે વરસ્યા, છતાં ઘણી તોપો નકામી કરી નાખી, તોગાળના દેહ માથે ચોપામી ધા થયા. ત્રણ રજપૂતોના ત્યાં જ દૂકડા ચંપ ગયા.

ભાણુ જેઠે આ ગરવીરાને રંજ દીધા પછી કહ્યું કે: “રાવળ જામે કપટ કયું છે, માટે આપણામાં છે કોઈ એવો મરદ કે જે રાવળ જામને બાવે વી ધે ?”

ત્યાં તો કરસનજી અલો કીર્તિ કમાવા ઘોડે ચડ્યો ને જામના પડાવ તરફ તાબડોતોળ આવ્યો. એણે પથ ભાલા ઉપર વજ્ર ઢોકેલું. એટલે પડાવ મધ્યે આવી ગયો. (લાલે વજ્ર ઢાંડીને આવે એને પ્રવેશ સુગમ હશે. તેવો પુરુષ વિષ્ટિકાર લેખાતો).

રાવળ જામ તંબૂમાં પોઠયા હતા, નાનાભાઈ હરધોળજી પોતાના તંબૂ બહાર રૂપાનાખાજેડે નહાતા હતા, તેમની પામે કરસનજી અલો આવ્યો. કહ્યું કે: “વહલી માટે (વિષ્ટિ માટે) આવ્યો છું. ખુદ જામને જ મળ્યું છે. આ પત્ર આપવો છે.”

હરધોળજી કહે “હું જ જામ છું. લાવો કાગળ” (હરધોળજી પથ દેખાવે રાવળજામ જેવા હતા.)

કરસનજીએ હરધોળજીને પત્ર આપ્યો. હરધોળજી પત્ર ખોલી વાંચવા માંડ્યા. એટલે લાજ ભેઈ કરસનજી અને હરધોળજીની લિવાડી છાતીમાં ભાણું પરાંવી દીધું. અને પોતાના ઘોડા ઉપર બેઠાક જમ દહ ચડ્યો અને ઘોડા તોપના જોળા જેમ ઉપાડી મેલ્યો.

“દગો ! દગો ! દગો !” એવા જામના પડાવમાં રીડિયા થયા. રાવળ જામ જાગી ગયા, તંબૂ

બહાર આવે ત્યાં ભાઈ હરધોળજીને છાતી અને વાંકામાંથી લોહીના પરનાળે નીતરતા ને નાહતા દોડા. હરધોળજીએ જરાય કણકયા વિના પ્રાણ છોડ્યા.

કરસનજીની પાછળ કચ્છી અસવારો ખાજીની જેમ ફૂટ્યા કરસનજીનો ઘોડો ધરતી માથે પગ છાંચા વિના ભણે ભડતો જ જાય છે. “ઝો જાય ! ઝો જાય ! ઝો જાય !” હરધોળજીને મારીને દુરમન જાય !”

કરસનજી બાગે જાય છે. એમાં રસનામાં નાનું એવું તળાવડું એમાં બદેસરવાળા કુંવર મેરામણજી અબણી જેને જામ રાવળે મેલ્યું મારેલું ઈ પોતાની પટ્ટી ઘોડીને ધમારે છે. એણે કાલાહલ સાંભળ્યો અને દુરમનને ભાગતાં બાદ્યો.

ત્યાં તો મામલો સમજી લઈ ઘોડીને ધસવાનો હામલો ફગાવી એકદમ ઘોડીને તળાવ બહાર લઈ કાઢે પડેલી સાંજ ઉપાડી ઝડપ પટ્ટીની પીઠ માથે આળા ને પદીના પેટાને પેની અગડતાં તારોડિયો ખરે એમ કરસનજીની પછવાડે પદીને ઉપાડી મૂકી.

ખીમ અસવારો લઈ રાવળ જામ પથું ચડ્યા. લગાડગ લગાડગ પથ પટ્ટી આગળ છે. ઝાસના ઘોડાનેય પાંખુ આવી છે. એય ઘોડા વચ્ચે આશરે અઢારેક કદમનું અંતર રહ્યા કરે. કેમય બાગે નહીં.

છપ્પય

જા તો ખૂની બાણુ, અગે મહેરાણુ અબણી; પટ્ટી ઘોડી પૂંઠ, વતખણુ મેલે તાણી. આગે ભાગે જાય, લોમ અંતર નહ ભાગે આણે મન ઉચ્ચાટ લેખ લખ કાવ ન ભાગે. મુ અગે જાય રાત્રું હર મળી, હું તો જીવત હાર હું; ઘણું કરું અગે ઉપધાત ઘટ મેં ના દુરમન માર હું.

ખૂનીને જાતો જાણી મહેરામણુ અબણીએ ઘોડી પલાણી અને તરફાળ વહેતી કરી, યત્રુ ભાગે છે. અંતર ભાંજતું નથી, મહેરામણુને ઉચ્ચાટ થાય છે. આઠાઠાઠા, મારો દાવ લાગતો નથી. મારી આગળથી રત્રુ જીવતો જાય તો મારે આપધાત કરવો પડે.

અસી બાજ હેડણી, પવનવેગહ પડકારી
તરી તારા જેમ, ધીર પંખણ ધજધારી
બચક નેર બરાડ, લીમ ભારથ બજથે
કરે કોધ કુતાંત, તંત લેવા કર તૂટ્યો
કમ અદાર માથે કમણ, વાહે અતંગા વાહિયો
સતંગ જરદ અસ સોસરો કુતત્રહું સર કાઢિયો.

પટ્ટી તો બાજ જેમ બિડી. પવનના વેગને
પડકારતી, તારાકિયો જેમ તૂટે એમ પૂછનો ધજ
માંડતી જીપડી. એના ઉપર બળવાન મેરામણુ બીગ-
કુપ્પે તૂટે એવો કોધ કર્યો અને પટ્ટીને ફેદાવવા વાઘ
જેઓ.

ત્યારે પટ્ટીએ અદારકમ ઢાળી દીધી અને
અદારકમનું અંતર ભાંગી એના ભક્ષ ઉપર ગીધણ
ત્રાટકે એમ કરસનજી ગાલા ઉપર પટ્ટી આવતાં મહે-
રામણુએ કરસનજી ઉપર સાંગનો ઘા કર્યો. એ
જાગે શત્રુના બખતરને, અંગને અને ઘોડાને ત્રણેને

વીધી નાખ્યાં જેમ:

(“નર બતર કાથ: પાખર અસ વીધી પ્રથી.”)

આટલું બન્યા પછી રાવળ જામ ત્યાં પહોંચ્યા
ત્યાં શું બેસ્યું ? કરસનજી બંધવેચાને એના ઘોડા
સહિત ખરેખરે એથી અને મેરામણુએ સાંગનો ઘા
કરતાં અતિ બળ કરેલ એટલે એની આંખોના બેધ
ડોળા આંખો બહાર નીકળેલા બેધા અને પટ્ટી
ઘોડીના પગના મૂઠિયાં બેસી ગયેલાં.

રાવળ જામ પોતાના ખેસથી મહેરામણુ
અમણીને અને એમની પટ્ટી ઘોડીને વાહર ઢોળવા
લાગ્યા. (પવન નાખવા લાગ્યા)

રાવળે ભંભેના મુખમાંથી શબ્દો સંરી પડ્યા: કે:
“હાલા તારા હાથ વખાણું” કે પટ્ટી તારો પગ વખાણું.”

પટ્ટી અને મહેરામણુ સારવારથી સાળ થઈ
ગયા. પટ્ટી અને મહેરામણુ અમર રહ્યા.

અલંકાર સંજ્ઞા ફૂલમાળિયો

સૌનીનો આ વહેરો ફૂલમાળિયો લમના
રૂપાના સામાનથી સંજ્ઞા થયેલો છે. આ
વહેરો નાની સાલુથળી દ. શ્રી. પુંબવાળા
પાસે છે. દ. શ્રી. પુંબવાળા ઘોડાના ઘણા
શોખીન અને બાજુકાર છે. પોતે બતવત
ઘોડાં પાળે છે. સૌ. સુનિ.ના ઉપકુલપતિ
રવ. ડોલરભાઈ માંકડને નાની સાલુથળીમાં
આ ફૂલમાળિયો દ. શ્રી. પુંબવાળાના નાના-
સાઈ બસાવી રહ્યા છે.

તળાજની ૧૦ માર્ચ ૧૯૩૩ ગોડી નદીને કાંઠે રજિસ્ટ્રારી ટીમાણ ગામ છે. તેમાં આણંદજી ખત્રી કાપડનો વેપાર, પારધરનો પંપા અને સાથે વૈદું પણ કરે.

આસપાસ ૨૦ ગામમાં જોની પીરધાર અને માનઆબરુ હતી. વૈદામાં તે ધનવંતરીના આશીર્વાદ મેળવેલા. નાડ હાથમાં લે અને દરદ ગયું છે. એવી આખરુ મેળવીને આણંદજી વૈદ મઝાં બેઠા કરે છે. એક તો પોતાની ઉધરાણી અને સાથે વૈદું, એક પંથ ને દો કાજ. કાયમ ગામતરું હોય જ.

આવા કામકાજને લઈને સારા ઘોડાંની જરૂર લાગી. એક વછેરી પાળી અને ખૂબ ખોરાક દેવા માંડ્યા. દૂધ, રાતમ, બાજરો વગેરે.

બહીહારી તારી બાજરા, જેનાં લાંબા પાન; થોડે પાંખુ આલિયું, અને ખુદા થયા જીવાન.

બાજરો તો એવો છે કે ઘોડાંનું હાડ ફાડી નાખે વછેરીને વાંસામાં ખાળિયો પડી ગયો. દોઢ વર્ષે ચડાવ કરી. પણ માથે વેકરાનું ભાવકું નાખીને ગોડીના પટમાં કુડાળે નાખે. પરસેવે રંભાજેમ થઈ જાય પછી સીસતી પડે ત્યારે અસવારને ચડવા દે.

બે અઢી વર્ષની થઈ ત્યાં ૫-૧૦ ગાઉના ગામતરું કરવા લાગ્યા. પાંચ વર્ષે ૨૦-૨૦ ગાઉમાં નામના મેળવી લોકો કહે: “ઘોડી તો છે ટીમાણમાં આણંદજી ખત્રી પાસે.”

પાછે તો આણંદજીને ઘોડી અને ઘોડીને આણંદજી એકબીજા વગર એક દિવસ પણ જીવ્ય રહી ન શકે. કોઈવાર ભાવનગર જવાનું થાય અને રાત ચોકાતું પડે તો ઘોડી બીજના હાથે પાણી ન પીવે, ખીલો બદલાવ ન દે, માદી માદી નીરણ ખાય અને હસુણવા કરે. આણંદજી આવીને જ ખીલો બદલાવે, પાણી પાય. બીજને ટૂંકડા આવવા ન દે.

ઘણા જાણકાર માણસોએ કહેલ કે: “આ ઘોડી કાળી ગુડી જે સોજકપાડી છે. એનો વિશ્વાસ ન કરાય” પણ આણંદજી અને ઘોડી એકરૂપ થઈ ગયા.

તળાજની બજારમાં આણંદજી કામકાજે જાય ત્યારે ઘોડીના કાંધ માથે લગામ પડી રહે. ઘોડી પાછળ પાછળ ફર્યા કરે. આ દુકાનેથી બીજા દુકાને ઘોડીને દોરવી ન પડે. માણસો ઘોડીના શીલ સામે જોઈ કહે: “વાહ ઘોડી વાહ !”

ગામડામાંથી ઉધરાણી પતાવીને એક દિવસ અસુરા નીકળ્યા, રસ્તામાં ઓડો બાંધીને હરામખોરો મેઢેલા. એક ઊભો થઈને જોવા લાગ્યા કે ઘોડી આવે છે કે નહીં ! છાજું ફરક્યું. ઘોડી વહેમાણી ફરકા કરવા લાગી ફટ દઈને મારગ મેલી દીધો હરામખોરો આંખો મોળતા રહ્યા. આમ ઘણીવાર બચાવેલા.

એ જ ઘોડીએ આણંદજી તળાજથી નીકળ્યા. ઘોડી ઘર તરફ વળી. જમીનને બધું ભરી આવે. બેઠ ચીલા વચ્ચે જ નેડા દેતી આવે. આણંદજી આનંદમાં દુલા દેતો આવે.

પાતળ પેરણુ ભલ ચડણુ, લોમ ત્રિયા જગમલ્લ; લાલચ કયે ન લલે, લખ્યાં હોય જો લલ.

જરાબર દાંતડ દેવળિયાની વચ્ચે એક ખેતરમાં કેડી ચાલે. આ કેડીએ ઘોડી નીકળી, સામેના ખેતરમાં ૨૨ દાંડિયા મજૂર કામ કરે. એ ઘોડીની ચાલ અને વેગ સામું જોઈ રહ્યાં. આણંદજીની નજર દાંડિયા સામે ગઈ.

એમાં ઓચિંતા ઘોડીએ ટીટોડ નાખી ને ત્રાંજ ઉલાળ્યું. આણંદજી જઈ પડયો હેઠો. ઓચિંતો પડયો. ડેડમાં પછાડ લાગ્યો. ઘોડી આજળ નીકળી ગઈ. અડધા ખેતરવાનો ફૂડો મારી પાછો વળી.

દાંડિયા જોઈ રહ્યાં, કહેવા લાગ્યા કે “ઈ ઘોડી મેલીને ન જાય.”

સંસ્કૃત ને યાવની ભાષામાં અર્થ નામ-વર્ણ

સં. જિતુદાન ગઢવી (વાકાનેર)

સંસ્કૃત ભાષામાં લિલ ભિન્ન વર્ણને લીધે
અર્થના નામે પણ ભિન્ન ભિન્ન છે, જેનાં કે :

- (૧) કૌકાલ - સહેદ રંગનો હોય.
- (૨) કિયાલ - રક્ત વર્ણનો હોય.
- (૩) ખુગાલ - કૃષ્ણ વર્ણનો હોય.
- (૪) હરિય - ચીળા રંગનો હોય.
- (૫) કયાલ - પાકેલા તાઢની માફકનો રંગ હોય.
- (૬) હાલક - પીત અને હરિત વર્ણથી મિશ્રિત.
- (૭) ઉકતાલ - પીતરક્ત અને કૃષ્ણરક્ત
મિશ્રિત વર્ણ.
- (૮) હલાલ - ચિત્રિત હોય તે.
- (૯) સારંગ - વિવિધ વર્ણ મિશ્રણથી
મનોહર હોય.

- (૧૦) નીલક - નીલવર્ણ.
- (૧૧) સુરહલ - ગઢલ વર્ણ હોય.
- (૧૨) પિશંગ - પિંગળ વર્ણનો હોય.
- (૧૩) શિલાલ - વાદળ જેવા વર્ણનો.
- (૧૪) સ્તુવાલિધી - પાંડુ રંગની કેશવાળી વાળી.
- (૧૫) ધેરુહાન - પાટલ રંગ હોય તે.
- (૧૬) કુલાલ - શરીર પીળું, પગ કાળા, મુખથી
પીઠ સુધી કાળી રેખા
- (૧૭) હુકુલાલ - લાલ-પીત રંગ મિશ્ર હોય.
- (૧૮) ચકવાલ - શરીર પીળું, પગ સહેદ
(ધોવા) હોય.
- (૧૯) મરિલકા - બરોની કાળી હોય.
- (૨૦) અપટમંગલ - ચાર પગ, પૂરછ, મુખ,
નૃલચળ, કેશવાળી સહેદ રંગ
અને શરીરનો અન્ય રંગ.
- (૨૧) પંચકલ્યાણ - ચાર પગ, મુખ સહેદ,
શરીરનો અન્ય રંગ
- (૨૨) શ્યામકર્ણ - શરીર સહેદ, કાન કાળા હોય
- (૨૩) ઉરાલ - શરીર પાંડુ રંગ, ચાર જાનું
રંગના.

યાવની ભાષામાં પણ આવા ભેદ છે.

- (૧) નાકેરા - તથામ અવયવો સહેદ.
- (૨) છુલ - તથા, આખના વાળ કાળા, પદ-
નના રોમ સહેદ.
- (૩) નીલાકેખુલ - તથા કાળી, રોમ સહેદ.
- (૪) તાલિયાસુરંગ - બધા અવયવો લાલ
કાળા હોય.
- (૫) લાળીસુરંગ - બધા અવયવો લાલ સહેદ
હોય.
- (૬) ગરાં - ચેત-લાલ મિશ્રિત, વર્ણના
અવયવો.
- (૭) સન્દલી - ચન્દન સમાન રંગ હોય.
- (૮) આકસી - શરીરનો રંગ એક સરખો,
જ્વાની આંખો જુદા રંગની.
- (૯) રખનક - પીવા રંગનો.
- (૧૦) અખલક - અનેક પ્રકરના રંગ હોય
- (૧૧) સખજ - શરીરનો રંગ સહેદ તથામ હોય.
- (૧૨) ગોલદાર - શરીર રંગ એક, મોટી આંખો
જુદા રંગની.
- (૧૩) તાલિયા કુમેદ - શરીર લાલ કાળા રંગનું
મિશ્રિત, ચાર પગ, અવાલ અને પૂંછ
કાળા રંગનું.
- (૧૪) લાળીકુમેદ - લાલ શરીર, પૂંછ અને
જાનું પર્યંત પગ કાળા.
- (૧૫) જાતુયા કુમેદ - લાલ શરીર, ખુરશી જાનું
સુધી પગમાં કાળી રેખા.
- (૧૬) જલજિકુમેદ - તાલિયા કુમેદ જેવો જ,
પરંતુ કેશવાળીના છેદાથી પૂંછ સુધી
પીઠમાં લાલકાળા રંગની મિશ્રિત રેખા.
- (૧૭) સિરગા - શરીરકાળું, કેશવાળી અને પૂંછ
સહેદ.
- (૧૮) સમંદ - શરીર સહેદ, કેશવાળીથી પૂંછ
સુધી પીઠ પર સહેદ રેખા.

- (૧૯) કુર્મેદ પંચકલ્યાણ - જનુ સુધી પગ
સફેદ હોય અને માથેથી નાસિકા વળી એક
સફેદ રેખા હોય.
(૨૦) સરખા - રોમ સફેદ અધિક, શ્યામ કાળા
હોય.

- ૨૧ સુરંગ પંચકલ્યાણ - લલાટ, ચાર પગ
સફેદ હોય.
૨૨ સિયા - રંજ અત્યંત કાળો હોય.
૨૩ મુરુકી - મૂંઝની નાભી માફક જોને રંજ
કાળો હોય.

સંસ્કૃતમાં અર્થની ગતિ

- (૧) આસ્કંદિત - કોપિત બકિતની માફક
ચારેય પગને ઉછાગીને ચાલવું તે.
(૨) ધૌરતિક - આ ગતિ ચાર ઐશીકોમાં
વિભક્ત છે.

- અ - નકુલની માફકની ગતિ ધૌરતિક.
બ - કોવારી પક્ષીની ગતિ ધૌર.
ક - મપૂરની ગતિ ધારેણ.
ઢ - વારાહની ગતિ ધારિત.

- (૩) વાદિગત - મુખ જિંચું સખી સચીર દબાવી
ને ચાલવું તે.
(૪) પ્લુત - હરણની માફક ગતિ કરવી.
(૫) રેચિત - સા રાત્ર ગતિ (નહિ તેજ નહિ
ધીમી)

ચાવની ભાષામાં અર્થની ગતિ

- (૧) રપટ - જિછળીને બહુ જોરની ગતિ કરવી
(૨) છારતક - જિછળીને થેડા જોરથી ગતિ કરવી
(૩) ફલકી - આખું સચીર હલાવીને ગતિ કરવી
(૪) કુદના - આગલા બે પગ ઉછાગીને ચાલવું
(૫) કદમ - ચાર પ્રકારની ચાલ છે.

- (૧) સાગામ - હથેળીનું પછી ન
હોળાય તે.
(૨) ઈધમા - જળું જિંચું, આગલા પગ
ધુમાવવા.
(૩) આગિયા - સ્વારનું માથું સામેથી
ન દેખાય તેટલું માથું જિંચું રાખવું.
(૪) રહીવાલ - ચાર પગ એકી વખતે
ઉપાડી એકી સાથે ફેંકવા.
(આલાવંથ વારિધિમાંથી)

પૃ. ૫૪૦ થી ચાલુ

આણંદજી હાથના ટેકા દઈને બેઠો થયો. ઘોડી
પાસે આવી. પાછું ફરીવાર છાતીમાં જૂડ મારી પાછી
દીધો. ભાગી. વળી ૨-૩ નાડાવા આધી જમને પાછી
વળી. આણંદજી માંડ માંડ બેઠો થયો. વળી પાછી
આવી જૂડ મારી પાછા પાછી દીધી. એમ ત્રણ વાર ગઈ
અને ત્રણ વાર આવી. આવીને જૂડ મારી. આણંદજીની
માથાની તાંસળી નીકળી ગઈ.

દાડિયા દોડતાં આવ્યા ત્યાં ઘોડીએ પતાવી
દીધી. ખૂન ચડી ગયું હોય એમ માથે પૂછને અડો
લઈ ફૂંકાડ મારવા લાગી. પડતાજો લઈને ઊપડી ગઈ.
સીધી ધરે.

ઘોડી સામાન સાથે બજારે નીકળી. ગામલોકોને
નવાઈ લાગી કે “આ ઘોડી અસગર મેલીને કોઈ દી

ન આવે. આ શું કહેવાય?” સીધી ધરે ગઈ. ઘરનાં
બધાં વિમાસજીમાં પડ્યાં. ગામનાં માણસો ભેગા થયાં;
“આખું કારણ શું?” ઘોડી કેમ એકથી અસવારને
મૂકીને આવી?”

બે જણા ઘોડાં દઈ તળાવને મારગે ઊપડ્યા.
ત્યાં સામેથી બે જણા દોડતા આવે, કહે “આણંદજી-
ભાઈને ઘોડીએ મારી નાખ્યા.” ટીમાણાના માણસો
જ્યાં જ્યાં ત્યાં આણંદજીની લાશ પડેલી.

કોઈને જળે જિતરે એવી વાત ન હતી. પણ
૨૨ દાડિયાં એના સાથી હતાં ગાડામાં નાખીને
આણંદજીને ટીમાણા લાવ્યા. વાત નીકળી કે કાળુડી
કથત નીકળી.

લુંધિયા બાવાવાળાના પુત્રનો સંબંધ પોતાના જેવા જ અડાભીઠ માણસને ધરે કરેલ છે. બાવાવાળાનો વેવાઈ મંડણ પથારીએ પડ્યો છે. એના મનમાં પોતાની લાડકરાયી એકતી એક સાત ખેટની દીકરીનાં ધામધૂમથી લગ્ન કરવાની હોંશ રહી જાય છે. તેથી કાઠિયાણી રાઈખાને પોતાની પાસે બોલાવીને કહે છે કે: “જો જો હો! મારી દીકરીનાં લગ્ન કાઠવાઈથી કરજો અને કરિયાવરમાં કહેવાપણું રાખજો. તબી. જનૈયાની સરાભરા બરાબર સાચવજો, જેથી બાવાવાળાને કાંઈ ખેટું ન લાગે.” આમ બોલતાં બોલતાં તો એનું પ્રાણ પંખરૂ-ઊટી ને પંચભૂતમાં રિલય થઈ ગયું.

થોડાં જ વર્ષોમાં દીકરી ઉંમર લાયક થઈ, ત્યારે બાઈ રઈબા બ્રાહ્મણને લગ્ન લખીને લુંધિયા બાવાવાળાને ત્યાં મોકલે છે. સાથે સાથે કહે છે કે: “બાવાવાળા ને કહેજો કે જન જરાક રીતાળી ને માભાવાળી થઈ ને આવે”. બ્રાહ્મણ લગ્ન થઈ ને લુંધિયા આવે છે. લગ્ન આપે છે, અને બાઈ રાયખાએ કહેલા સંદેશો પણ કહે છે કે “જન રીતાળી અને માભાવાળી થઈ ને આવજો.”

બ્રાહ્મણના મુખેથી સંદેશો સાંભળીને બાવાવાળો હસતાં હસતાં કહે છે કે: “ભૂદેવ, બાઈ રાઈખાને કહેજો કે રાય પા (રાય) ક્યાંક વધારમાં નો ડૂબી જાય?”

આ સંદેશો લઈને બ્રાહ્મણ પાછો પોતાના ગામ આવે છે; અને બાઈ રાઈખાને બાવાવાળાએ કહેલા કટાક્ષનાં વેણ કહે છે કે “રાય ક્યાંક વધારમાં નો ડૂબી જાય?”

બ્રાહ્મણના મોઢેથી આવા શબ્દો સાંભળતા તો રાઈબાને ધોમજાગ લાગી પગની માથે અને કોપાશિ લાભૂકી ઊઠ્યો, શિખું નીકળવા માંડી. પરંતુ બાઈ સમજી હોવાથી એ વખતે તો ઘટક ઘટક કરતી ધૂંટણ ઉતારી ગઈ, પથુ બાવાવાળાના શબ્દોના ચોગ્ય બદલો વાળવા માટે તલવાપડ થઈ ગઈ, કે ક્યારે વખત આવે અને ક્યારે જલ્લો વાળું! એ એકજ વાત એના મગજમાં

ઘોળાયા કરે છે કે: “હવે રાય વધારમાં ડૂબી જાય છે કે રાય વધારને પીઈ જાય છે!”

બાવાવાળાના બોલેલા બોલનો ચોગ્ય ઉત્તર આપવા અને પોતાનું પણ રાખવા માટે રાયબા પોતે જરે જ પોતાનાં સંજાંહાલાં અને તમામ બાપાતોને ત્યાં જઈને લગ્નમાં આવવા માટે અતિ આગ્રહ કરી આવે છે.

રાયબાની દીકરીનાં લગ્નમાં આવવા માટે તમામ સંજાંઓને તથા બાપાતોને હાથે છે, તેથી કેડાંચુંના કેકાણુ લઈને મારે મહેમાન થાય છે:

સલ થોડા કાઠી ભલા, પેની લગ પેરવેશ,
ડોલર અપાણો દેશ, રાજેસર છેડું રિયું.

લગ્નવિધિ પૂરી થયા બાદ સવારે સૂર્યનાર-યણ જળું મળું થઈ રહ્યા છે. એ વખતે દાંત્ય દેવા માટે રાયરો ભેળો થાય, ત્યારે બાઈ રાયખા ત્યાં આવી એનાં રજાં હાલાંઓ ને તથા બાપાતો ને કહે છે કે: બાવાવાળાએ કહ્યું છે કે રાય ક્યાંક વધારમાં નો ડૂબી જાય તો હવે રાય વધારમાં ડૂબી જાય છે કે રાય વધારને પીઈ જાય છે?”

આ વાત સાંભળતાં તો બાપાતો પોતે સાથે લાવેલા થોડાં જેવાંકે તાજાંભૂટી, માણસી, હેમણ, રીંધી, ઢેલ, મોરાળી, હીરાળી, પટ્ટી, ફૂલમાળ, બોદલી, માછલી, શીંગાળી, ઊગાળી, વાંજળી, ખૂતડી, દાવલી, છપર, શીંચુ, બેરી, રેડી, કેસર, લખી, મુચર, લલ્લ, લાલ, ટીલાદ, વાંદરી મૂંગી, લાંછ, મની, ચમરદાળ, રેશમ, ચાંચી, હરણ, અટારી અને જબાદ આવાં છત્રીસ જાતિનાં થોડાં મંડાણુ અપાવા; જલ્લે કે અજીનના ભાથામાંથી બાણ છૂટ્યાં હોય એમ એકપી એક ચડિયાતાં થોડો દાંત્યમાં મંડાયા દેવા. જ્યારે માકડા નામનો થોડાં અપાણો ત્યારે બાવાવાળાનું અભિમાન ઓગળીને પાણી પાણી લઈ ગયું, કારણ કે માકડો પણ જેવા તેવા નહોતો, કારણ કે:

તજુકાઓ ગઠ મેડી ટપે, વેગે સફર વાણુ:
કેડાંચુંના કેકાણુ, મોરે ન થાય માકડા.

જેમના તપ પૂત કુદ સમા ગુણ સારસ્વત જીવનની સુવાસથી શિશુ સંસ્કૃતિ અને સમાજની નવરચનાનાં ધારો મહેક્યા કરે તો શ્રી ડાલર ભાઈની આગળ સ્વર્ગસ્થ શબ્દ લગાડતાં દિલ અચ્ચકો ખાઈને બીજી રહે છે. હજી ગણ વરસ પહેલાં એમના આશીર્વાદથી જ બ્રિમિનવરચનાનું પ્રકાશન અમે રાજ કોટથી ચરૂ કરવું પ્રત્યેક અકાં એકાદ શ્લોકના માર્મિક વિવેચનનું એકાદ પાનું આપવાના કોલથી જત ફણુ અરીના ‘બ્રિમિ’ના અકાં ‘ઈસરદાનજી’ અગેના સાલ સવત્તા નિર્ણવનો લેખ એમણે આપેલો તે અધુરા લેખ મૃત્યુ પડેલાં એમણે પૂરો કર્યો જે આ અકાં આપેલ છે કદપના પાંચ કેશ થઈ શકે એ એમનો અતીવ સંયોધન લેખ બની રહેશે !

શ્રી ડાલરભાઈ જ્યાં આજે જેમ સોરાષ્ટ્ર યુનિર્ન એમનું રચાન પૂરવાની કદપના નથી થઈ શકતી તેમ સંભવ છે કે એમનાથી વધુ કુળથ વહી-વટકર્તા કદાચ થળી આવે પણ એમાં માનવ સર્જ દ્વારા કામ ઉકેલવાની તત્પરતા અને નિરાભિમાનીપણ કદાચ ન થે હોય નિરાભિમાનપણ અને તત્પરતા હોય તો શિશુભૂના રાષ્ટ્રીય દષ્ટિ સંપન્ન કદાચ ન હોય, રાષ્ટ્રીય દષ્ટિ હોય તો ગ્રામ યુનરૂદ્ધાર દ્વારા નવી સમાજ રચનાનો પ્રાથમીય આત્મા કદાચ ન થે હોય

શિશુભૂત્ર એવા કોષ પ્રયોગશીલ હોય તો યુનિર્માં એનો અવકાશ ન થે બિભા કરી શકે અને એવા શિશુભૂત્ર સંનિષ્ઠ અને પ્રયાગશીલ હોય તો સરસ્વતીના નિમગ્ન બરી અને સત્યનિષ્ઠ ઉપાસક ન પણ હોય જેનામાં વિદ્વતા હોય, જગૃત સંયોધક વૃત્તિ હોય, સંસ્કૃતના પડિત હોય કાયાલવાના મર્મજ અને રસ મિર્માસક હોય ઈતિહાસવિદ હોય અને જેમનો એ તમામ ક્ષેત્રે સુજનતાભર્યો જીવત સંપર્ક હોય

અને ઉપરના એ સર્વગુણથી સંપન્ન હોય તો પચાસમે વર્ષ વાનપ્રસ્થાગ્રમમાં સહજભાવે આવી માત્ર અગત ખર્ચ પૂરતી જ આદિક વ્યવસ્થાનો રચીકાર કરી બાકી મળે, વધે કે બચે તે તમામ વિદ્યારોજનના કાર્યમાં વાપરી નાખે અને થોપ આધુન્ય એ જ કાર્યમાં ખર્ચનારો તદ્દસવી કદાચ ન થ મળે

અને એવા તદ્દસવી હોય તો પણ જેની જીવન-નિષ્ઠા લોકશ્રિયા સ્થાયે એકાત્મભાવે રહેલી હોય અને ગ્રામવિદ્યા તથા લોકવિદ્યા માટે જે આખર અવસ્થામાં પણ સોરાષ્ટ્રના વિકૃતરૂપે જ રહ્યું થયેલા અને વધુ ભાગે દટાઈ રહેલા અકળક ઈતિહાસની યોધબોળ મડિ, જ્યે પાલિયાના પલ્લરાને વાચા આપે, ચારણી સાહિત્યની હસ્તપ્રતો માત્ર ચારણ જુગાનોને ગુજરાત

માં હોતા કરે, એ હસ્તપ્રતો ઉઠેલાવીને બંધમેસારી એમાંથી ઈતિહાસ, સાહિત્ય અને સામાજિક વિકાસ-ક્રમના અંકડા મેળવે, મેળવવાં એવા લોકસંપર્ક સાર-સ્વત બીજે મળે તો સોરાષ્ટ્ર, કચ્છ અને ગુજરાતનાં અહોભાગ્ય ગણાય.

સૌથી મોટી ખાટ તો એ ક્ષેત્રે સાવે છે. લોક-વિદ્યાઓને, લોકસાહિત્યને વિશ્વવિદ્યાલય જેવા આધાર મળ્યો, મળ્યો ને જૂટેવાઈ ગયો. યુનિ.ના એવા વિભાગો તો ચાલ્યા કરશે, પણ એ મહાપ્રાણ ક્યાંથી પાછા લાવશે ? જેનું જીવન અને સમસ્ત કાર્યો વ્યક્તિનિષ્ઠ ન હોતાં સમષ્ટિનિષ્ઠ હોય ! વસીવટીરૂપે નહિ પણ ઐકરૂપે એ કાર્યને આગળ વધારે !

એમના અભિજાત સંસ્કારમાં (શિક્ષણ, સાહિત્ય અને સામાજિક નવરચના) અહતો સ્વર્થ અનુભવનારો કોઈ જ નહિ મળે. ગાંધીદષ્ટિને આગ્રહ જરૂર બંધાયેલો, એ એમની ભક્તિ બની ગયેલી. પરિણામે નવમુખી વિચારધારકોને એમની સાથે કામ પાડતાં ક્યાંક મૂંઝવણ જરૂર થઈ હશે. પણ એ આગ્રહે આક્રમણ કે અતિક્રમણનું રૂપ કદી નહિ ધારેલું.

આ ગાંધી વિચાર પણ ગાંધીજીના પ્રત્યક્ષ પરિચયમાંથી નહિ ઉદભવેલ. ગાંધીજીને એમણે બે એકવાર જોયેલા કે સાંભળેલા જ. ગાંધીજીને તેઓ કદી નહિ મળેલા. પણ નિર્જાની વિચારસરણી ઉપર ગાંધીવિચારનો જે પ્રભાવ પડેલો તે પોતાના જીવન અને વિચારમાં નાણી જોયા પછી જ ચોક્કસ વિચાર-ધારા ધરાયેલી. સતરેક વર્ષના અંજત સંબંધનો મારો એ અનુભવ છે.

‘જિમિ’ સાથેના એમનો સંબંધ તો એકધારા ૪૦ વર્ષનો. ૧૯૩૦માં કરાચીના ડેન્સી હોલની પોતાની પ્રિન્ટરીમાં અમારા સાહિત્યપરચિક મોટાભાઈ શ્રી. મૂળશંકરભાઈએ ‘જિમિ’ શરૂ કર્યું ને શ્રી. ઈન્દુલાલ ગાંધીએ એનું સંપાદન હાથ ધર્યું. એ પછી શ્રી. ઈન્દુભાઈ ગાંધીએ શ્રી. ડોવરભાઈ, ભવાનીશંકર વ્યાસ અને ચીમનલાલ ગાંધી જેવા વિદ્વદ્-જનોને સહસંપાદનમાં જોડ્યા.

‘જિમિ’ના સર્વ પ્રથમ કાવ્યાંકો પણ કાવ્યો

ઉપરના શ્રી. ડોવરભાઈના ‘માર્મિક રસવિવેચન સાથે જ પ્રગટ થયેલાં. ‘આનંદવર્ધન’ના ‘ધ્વન્યલોક’ જેવા કાવ્યપત્રો ઉપરના વિદ્વદ્ભાગ્ય સંસ્કૃત શાસ્ત્રીય-ગ્રંથનું ભાષાંતર પણ એમણે જિમિ દ્વારા જ આપેલું.

૧૯૫૩માં જમનગર પાસે અલિયાભાગા ગ્રામમાં એમણે દ. ગો. મહાવિદ્યાલયની સ્થાપના કરી ત્યારથી એમના અંજત સંબંધમાં હું આવ્યો, અમે જે કોઈ સાહિત્ય કે શિક્ષણ ક્ષેત્રે નાનાં મોટાં કામ કરતા તે તમામમાં એમના અસીધાઈ ને માર્ગદર્શન મળતાં, એટલું જ નહિ પણ લગભગ એ તમામમાં અંજત રસ લેતા અને એમની હાજરી અમારા કાર્યને ગોરવ અર્પતી.

સૌરાષ્ટ્ર નાનાં મોટાં પરર રજવાડાંનું બનેલું. રાજાશાહી નાબુદ થવા છતાં અમારા લોહીમાંથી એ સીમાભેદના રાજકોટ ભાવનગર, જામનગર પોરબંદ કે જૂનાગઢ સુરેન્દ્રનગરના અલગ-રનો સંસ્કાર તો આજે વ દિવશ્રુત થઈને ધરભાઈને પડયો છે. સો. મુનિ. નું સ્વપ્ન એ રાજકારણના કપણ વચ્ચે જન્મેલું. શૈક્ષણિક પ્રશ્નો માટે અમે એક ‘કચ્છ કાઠિયાવાડ કેળવણી મંડળ’ સ્થાપેલું. એમાં પણ અમારો અનુભવ એ જ હતો. અમે સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્ય સભાની સ્થાપના કરેલી. અમારા કોઠ ગુજરાત વિદ્યાસભાથી વિશેષ હતા. પણ એને રાજકારણ ભરખી ગયું. પછી કવિઓ, લેખકો, સંશોધકો અને વિદ્વદ્જનોની જયંતીઓ ઊજવતા, ગુજરાતીના પ્રાધ્યાપકોનું સંસ્થેન પણ અમે બોલાવેલું, અને સૌરાષ્ટ્ર લેખક મિલનનો ઉત્સવ વગેરે ઘણી ઘણી પ્રવૃત્તિ એમનાં માર્ગદર્શન નીચે શરૂ કરેલી. સૌરાષ્ટ્ર સંગીત નૃત્ય નાટ્ય અકાદમીમાં પણ એક સભ્ય તરીકે શ્રી ડોવરભાઈનું માર્ગદર્શન મેળવવા લીધેલા, પણ કોઈ કોઈ સમારંભ સિવાય એમનો લાભ અમે ઓમાં નહિ મેળવી શકેલા.

સો. મુનિ. ના માનસજન્ય સાથે જ અમે બે વાર તો નકડી કરેલી કે સો. અકાદમી મુનિ.ની ફેકલ્ટી બની રહે અને લોકસાહિત્યની વિશેષ ફેકલ્ટી શરૂ કરવી. એમાંથી થોડી પણ હસ્તપ્રતો વગેરે મેળવવાની શરૂઆત શ્રી. ડોવરભાઈએ કરાવી, ચારણી અને લોકસાહિત્યનો સર્વેફેક્ટ કોર્સ ઘડી શકાયો પણ એ અમલમાં મૂકી

[અનુ. ૧. ૫૪૭

ચારણ કવિરાજ ઈસરદાસજીનું મૃત્યુ વર્ષ

(કેન્દ્રિયારી '૭૦ના અંકમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ લેખના અનુસંધાનમાં)

શ્રી ડોલરરાય ર. માકડ

(મૃત્યુ પહેલાં સાત દિવસે તેવાર કરેલ લઘુ લેખ)

૪ સવત સોળ વાવીસ (૧) સ

૫ તી થીમા ૧૬ (૧) વા ઢાના (૧)

આને દુહાના માપમાં નીચે મુજબ મુકાય

સવત સોળ વાવીસ સહ

તેરસ ચઈત્ર માસ

ઇસાજી ૬ કવ પાછર

વચવ (૧) કર જસ તસ (અ)

સખગાઈ મચ્છાણી (?) સતી થયા

આમાં ઇસાજી દત્તા પત્નીનું નામ સોનબાઈ નથી પણ સખબાઈ વચાવ છ એટલે તે જ સાચુ ગણાય 'જસ તસ' તે 'જત્ર ત્રઅ' હોય તો જીની ત્રીઆ પત્ની એમ અર્થ થાય. 'વચવ કર' 'વસત્ર કર' નો અર્થ સમજતો નથી દરબાર કી પુજવાળા અને અર્થ 'લાલેથી વચને (આજ) મૂકી' એમ સૂચવે છે સખબાઈ પછીના ચાર અક્ષરો ઉપર પ્રમાણે વચાવ છે, પણ તેનો અર્થ સમજતો નથી બીજી કંઈક વાંચવાનું હોય તો ભલે. 'સતી થીઆ' પછીના અક્ષરો બરાબર વચાતા નથી છતાં પ્રયત્નો કર્યા છે પણ એનો અર્થ બેસતો નથી

છતાં, આ લેખ ઉપરથી એટલું તો ચોક્કસ પછે કહી શકાય કે કવિ ઇસાજી ૬ એટલે ઈસરદાસજીના પત્ની સખબાઈ સવત ૧૬૨૨ના ચેત્ર સુદ તેરસના રોજ સતી થયા હતાં કવીશ્વરનું અવસાન ૧૬૨૨ના ચૈદ્ર સુદ નેાનું ગણાય છે તે આથી સાચુ ઠરે છે. સચાણથી વીરવદરકા કવિના અવસાનના સમાચાર પહેલે અને પછી સખબાઈ સતી થાય તેમાં બે ત્રણ દિવસ નીકળી જાય.

(તા ૨૨-૮-૭૦ ના રોજ શ્રી ડોલરબાઈએ શાવ શીતીના અક્ષર પોતાની રીતે બેસાડ્યા એ દરમિયાન એક નૂલેવ મૂર્તિ પરના શિલાલેખની વાચના

ઈસરદાસજીના ધર્મપત્ની સતીમાતા સાખબાઈ નો પાળિયો (વીરવદરકા મોરબી પાસેનું ગામ)

ભિમિના કેન્દ્રિયારી '૭૦ ના અંકમાં કવીશ્વર ઈસરદાસજીના પત્નીના સતી થવાની વાત મે લખી છે. તેમજ મોરબી પાસેના વીરવદરકા ગામમાં એ સતી થયાં હતાં તેના પાળિયાના લેખનો પાઠ પણ આપ્યો છે તે પછી એ લેખને સાફ કરીને ફરી વાંચ્યો છે તેનો ફોટોગ્રાફ પણ લીધો છે જે અહીં છાપ્યો છે એ સુધારવા પાઠ નીચે મુજબ છે.

૧. સવત સોઢ વાવીસ સદ તે
૨. રસ ચઈત્ર માસ હસણદ ક
૩. વ પાઠર વચવ (ત્રા) કર ચસ તસ (અ)

માટે ધુનાના ગામના શ્રી. રતુભાઈ ગઢવી આવેલ,
તેમણે સતીમાતાના પાળિયાની શ્રીંગળીને ઉકેલીને જે
નોંધ આપેલી તે નીચે પ્રમાણે છે. -સંપાદક)

“શ્રી. માંકડ સાહેબે જણાવેલ છે તે પ્રમાણે
વાચના દુહામાં નથી પણ અપદ્યાગદ્ય છે. મારા
મતે નીચે પ્રમાણે અક્ષરો બેસે છે :

સંવત સોળ બાવીસ સદ,
તેરસ ચઇત્ર માસ;
ઇસાણુંદ કથ પાછર,
વસવ કર જસ ત્રય;
સખબાઈ મઅલાણી સતી થીઆં

મારા મતે દુહાનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે :

સંવત સોળ બાવીસ સુદ તેરસ ચૈત્રમાં
ઈસરદાન કવિ પાછળ ત્રણે લોકમાં જયા કરીને
સખબાઈ માલાણી (માલા ગઢવીનાં દીકરી) સતી થયાં.
શ્રીંગળી બાપા પ્રમાણે શબ્દાઈ :

ઇસાણુંદ : ઇસરદાસ
કથ : કવિ

૫૫૫ થી ચાલુ]

શકાયો નથી. સૌ. અકાદમી અપદ્યાને પામી અને એનો
સ્વીકાર કરી લેવા આડે સેનેટના સભ્યોના પૂર્વગ્રહી કામ
કરી ગયા. એ હવે જ્યારે બને ત્યારે ખરે.

ઘણી લોકવિદ્યાઓને યુનિ. શિક્ષણમાં સ્થાન
આપવાની એમની ઝંખના હતી, પણ એ પર આવે
તે પહેલાં કાળ એમને જૂંટવી ગયો, કહેવામાં કર્યું જ
ખોટું નથી કે સૌ. યુનિ. ના આંતર બાહ્ય રાજકારણનાં
જે જૂલો અને શિક્ષણ મંડળોના જે સ્વાર્થો જામી પડયા
છે એણે ડોલરબાઈને જેઈએ તેવા સફળ તો નથી
થતવા દીધા પણ સમાજસેવામાં જે અર્થાવાનાં હતાં
તે એમની જિંદગીનાં બહુમૂલ્ય યાંચ દસ વર્ષ ઓછાં
ક્યાં છે. શ્રી. મેટુભા ગઢવીના છત્રાવા ગામે ચારણ
સંમેલનમાં અવકાશ મળતાં એમણે એકાદ કાલાક સુધી
દિલ ખાલીને મને વાર્તા કરી ત્યારે હું હલખલી ઊઠેલા.
એમના જેવાં અતિજાળીર અને મિતબાપી, સુક્રારને
જેવસે માણસને-હિમાલય જેવાને મેં હલતા જોયેલા.

પાછર : પાછળી

વસવ : વિશ્વ

કર : કરી

જસ : જસ-કીર્તિ

ત્રય : ત્રણે ત્રણેય લોકમાં

મઅલાણી : માલાણીનું દીર્ઘ

શ્રીંગળીરૂપ

-રતુદાન ગઢવી

[શ્રી. રતુદાન ગઢવી સૌરાષ્ટ્ર યુનિ.ના આયો-
જન મુજબ ગુજરાતમાંથી હસ્તપ્રતો એકઠી કરવાનું
અને ઉકેલવાનું કાર્ય કરે છે. પડખરી પાસેના ધુનાના
ગામના છે. બાળપણમાં ટાઈફોઈડની બીમારીમાં ખતેરા
અને મુંઝા બની ગયા. મહાપ્રવ્રાને થોડો લ્લે હવે
વાળે છે. નિવૃત્તિ પરિચયવાળા જ સમજે, પણ
કાનેથી મુદલ સાંભળતા નથી. એની સામે ઈશ્વરે
એમને ચિત્તચકિતનો બહુમંલો પ્રસાદ આપ્યો છે. બે
ઈન્દ્રિય હચાઈ જતાં બુદ્ધિચકિત આદિ વિકસીત બની
જેઠ્યાં છે. શ્રીંગળીના અને ચારણી સાહિત્યના જિંડા
અભ્યાસી છે. તરવરાટ પણ ખૂબ અને સાહિત્યો-
પાસનામાં ઘણા ઉત્સાહી છે. -સંપાદક]

યુનિ. માં ધામું નથી કરી થક્યા છતાં ઘણા
નવા ચીલા પાડતા ગયા છે. અને ભારતના ઇતિહાસે
અદ્વિતીય એવા લોકકવિઓનું-ચારણ વિદ્વાનોનું ખરે
બહુમાન કરીને સમગ્ર ગુજરાતના લોકજીવનને એમણે
સાહિત્યિક દષ્ટિએ જે જિંચું ઉઠાવી લીધું છે તેની
કલ્પના પણ બહુ ઓછાને આવે છે. ભદ્ર અને લોક
એ બેય જીવનના અને બેયના સાહિત્યના અંકોડા
મેળવનારા ડોલરબાઈ તો કોઈક જ પાડે.

યુનિ.ને જે આપી ગયા છે તે પણ ઓછું
નથી, પણ પોતાના જીવનકાળ દરમિયાન તો એટલું
બધું આપી ગયા છે કે એમાંથી થોડુંકે ૫ જળવી
શકીએ તો એ તપોધન લોકસેવક સારવતના ચીલા
નહિ જુસાય, તો એ પરંપરા ઝગતી જ રહેશે. એમના
જીવનની અંતીમ દૈચ્છા હતી નિવૃત્તિ થઈને શેષ જીવન
અવિયાબાકમાં બેસી ગ્રામવિસ્તારના સમાજને ગાંધીજીના
વિચારો સમજાવવાની.

આપણું લોકગીતોમાં અશ્વ

જયમલ્લ પરમાર

સોરાષ્ટ્રના પરિભ્રમણ નિરીક્ષણ અને અભ્યાસ પછી અંગ્રેજ ઇતિહાસવિદ્ બર્નેસે એવા અભિપ્રાય ઉત્તરાર્થે કે કાઠિયાવાડ ભારતની સંક્ષિપ્ત આરંભિતિ છે. એટલે કે ભારતમાં જાતિઓ અને એના જીવનનું નેટવું વેલિય છે તેટલું એક કાઠિયાવાડમાં ઠંસી ઠંસીને ભળું છે.

‘કાઠિયાવાડના બહારવટીઆ’ ઉપર પુસ્તક આપી જનાર સી. એફ. ક્રીન્કેડે એક અચરજ અનુભવ્યું કે ગ્રીસ દેશમાં પાછેતોન અમ્વેની શાયાણુ-પ્રતિમાઓ આવી ક્યાંથી? આવી બેનમૂન ઓલાદ તે આખા યુરોપમાં મળતી નથી. એક દિવસ આ ક્રીન્કેડ સાહેબ કાઠી દરબારની ઘોઘાવાર જોવા જ્યા ત્યાં બે કાઠીઓને ઘોડે ચડતાં જોવા ને એના મગજમાં વીજળીનો ઝબકારો થયો કે નહીં ચીક ચિલ્લમાં ઘોડાની મૂળ ઓલાદ તે આ જ.

ક્રીન્કેડે તાજો મેળવ્યો કે આ કાઠીઓના પૂર્વજો સિથિયન હોવા જોઈએ. ૨૫૦૦ વર્ષ પહેલાં તેઓ હિન્દમાં બહુ ઊંડે સુધી નહિ પ્રવેશ હોય. બર્સેસ રાજતા ઈરાની લશ્કર સાથે તેઓ એવેન્સ પરના આક્રમણમાં આવ્યા હોવા જોઈએ. ક્રીન્કેડને એમ પણ લાગ્યું કે કાઠીઓ પોતાની વંશાવળી કરતાં પોતાના જાતવંત અશ્વોની વંશવાળીની વધુ કાળજી રાખે છે.

ક્રીન્કેડે ‘Out Laws of Kathiawar’ નામના પુસ્તકમાં કાઠીઓના ઘોડાંથી આકર્ષિતને એક પ્રકરણ લખ્યું છે ‘Their Horses’ તેમના ઘોડાં. આ તે ઘઈ કાઠીધોડની વાત. આયો આ દેશમાં આવ્યા ત્યારે આ દેશના આદિવાસીઓ કરતાં બે જ વાતમાં તેઓ સર્વોપરી હતા. એકતો એમની અશ્વશક્તિ અને બીજી એમની લોકશક્તિ એટલે કે તલવાર અને ભાલા.

આયોનું આગમન થયું તે પહેલાં આ દેશના આદિવાસીઓ પાતે પાળેલા અશ્વો હોવાની માહિતિ

હોય તો ખ્યાલમાં નથી પણ પશ્ચિમ હજાર વરસથી તો આ દેશમાં ઘોડાં એક બળ બની રહેલ છે. વેદ-કાળમાં અશ્વશક્તિની ભારોભાર પ્રથા કરી છે, છતાં ત્યાં સુધી અશ્વોનો રક્ષામાં હોમ થતો.

સજ્જત યુગમાં અને અંગ્રેજો આવ્યા ત્યાં સુધીના ચારણ બને ભારોભાર સાહિત્યમાં અશ્વનું યુદ્ધ માટે, મુલક હેર કરવા માટે, રક્ષણ માટે, ચિહાર માટે અને તેનાં ઘન માટે વિશેષ મહત્ત્વ પતાવાયું છે. પણ ઘોડાંનું જીવનમાં તે આ અશ્વ એકરૂપ બની ગયા હતા.

જીવનના પારણ પેપણ અને જીવિતમાં પ્રતિ પછી ઘોડાંએ પ્રમુખ ભે બળને જ પીછાણ્યાં છે, એક ગાય અને બીજી ઘોડી. સંસારજીવનમાં શીષ્ ગણાયેલા પ્રસન્ન લગ્ન ટાણે વધાવે આરે ત્યારે પોકારી પોકારી-ને એણે સમૃદ્ધ માનરૂપે પોતાની કૃતજ્ઞતા વ્યક્ત કર્યા કરી છે અને માનવજીવનના વિકાસના રહસ્યો બતાવ્યા કર્યા છે કે:

ધરતીમાં બળ સરળતાં બે જણાં,
એક ધરતી ને બીજો આભ
વધાવે રે આવિયો.

આભે મેહુલા વરસાવિયા,
ધરતીએ ઝીલ્યા છે ભાર-
વધાવે રે આવિયો.

ધરતીમાં બળ સરળતાં બે જણાં,
એક ઘોડીને બીજી ગાય-
વધાવે રે આવિયો.

ગાયનો જાયો રે હળે જૂલ્યો,
ઘોડીનો જાયો પરદેશ-
વધાવે રે આવિયો.

ત્રીજું બળ સ્ત્રી અને પુરુષનું લેખાનું છે.
આમ આભ અને ધરતી, ગાય અને ઘોડી, સ્ત્રી અને

પુરૂષ એવાં ત્રિવિધ શક્તિ-યુગલમાં આખા સર્જનનાં રહસ્ય સમજાવી દીધાં છે.

લોકગીત સત્યનાં સરળ મધુર દર્શન કરાવીને એનાં વિવેચન કે વિશ્લેષણમાં નથી બિતરતું. આ અને પુરૂષ માને III કે આપણી આસપાસ બ્રહ્માંડ છે. બ્રહ્માંડમાં આપણે છીએ એમ નહિ. ત્યારે પ્રકૃતિનું એ મહત્તા ધારતું યુગલ ધરતી ઉપર જ વસે છે. એટલે હજી એના જીવનનો આધાર આજ અને ધરતી છે. પણ જેના આધારે તે રાત્રિયુગ સુધી ધારણ થાય છે અને વિકાસ કરતો રહ્યો તે ઘોડી અને ગાય એ બંને જવા બેઠાં છે. હજારો વરસથી માનવ સંસ્કૃતિના જે ધારક, થોપક રહ્યાં તે પ્રાણીઓ માત્ર ગીતોમાં જ રહ્યાં છે.

માનવજાત ગમે તેટલો વિકાસ સાધે તો પણ જૂની મૂકી ને નવી રૂઢિઓ અપનાવતો જ અથ છે. એટલે હવે આ ઘોડી અને ગાયની સંસ્કૃતિનાં ગીતો ક્યાં સુધી નબળી તે કહી શકાય તેવું નથી રહ્યું.

રાત્રિયુગની દોડ જોતાં પારકી ગાયનું 'પૂંછડું' આ ભેંસપાલ દેશમાં આંખે અડાડવા મ લોથ્યું' હાથ નહિ આવે.

ઘોડી કરતાં મ ગાયનું અરિતવ હજી કેટલેક અંશે ટકી રહ્યું છે. આ ગીતોએ એક એક શબ્દમાં સંસ્કૃતિનો સંભેષ કર્યો છે. ગાયનો જ્યો 'હળે' જૂત્યો. ઘોડીનો જ્યો 'પરદેશ' આ 'પરદેશ' શબ્દમાં અધની માનવજીવનની સમગ્ર ઉપકારકતાને સંકેવી ને સમાવી દીધેલ છે.

દેખાવમાં પ્રતિભાશાળી ને બળમાં વિકશળ હોય તેને સિંહની ઉપમા આપે છે. મદમસ્ત ને બળવાન હોય તેને હાથીની ઉપમા આપે છે, પણ જાતવંત માનવની જેમ જે જીવનનો જોજ નિષ્ઠા અને પ્રસન્નતાથી વહે છે તેને ઘોડાની ઉપમા આપે છે.

એક ચારણુઆઈ કચ્છમાં દુકાળ પડતાં ચોતાને ત્યાં જ ઉઠડીને મોટા થયેલા આપરને ત્યાં સૌરાષ્ટ્રમાં આવે છે. આ આપર રેશમિયો ભેડો સીમમાં જ સામે. મળ્યો. આપરે રેશમિયા ભેડાના સમાચાર

પૂછતાં ગણુચાર રેશમિયો કહે છે કે રેશમિયો ભેડો તો પાછો થયો. (અવસાન પામ્યો છે). ત્યારે આઈ કલ્યાંત કરતાં કહે છે કે:

ઘોડો મૂવો ઘર ગિયાં, મેલ્યાં મેવલીઓ;
રખાલી રાન ચિયાં, રાળ્યાં રેશમિયો.

ઘોડો એટલે આધાર મૂકી ગયો. મેવલીએ એટલે પરસદિ છોડી દીધાં, રજાળીને રાન રાન થયાં, અને ભેડો મરતાં હવે અમે રોવાઈ ગયાં, અહીં ધરના આધારને ઘોડાની ઉપમા આપી છે એટલાં એકરૂપ આ ઘોડાં હતાં.

એટલે જ કુળવંત ને તેજશ્વીરી રમણીઓ આવા ઘોડાના ખેલવનારને જ પ્રથમ પસંદગી આપતી. કારણ કે એ સુંદરતા અને શૂરવીરતાનું લક્ષણ મનાતું.

તલવારે ત્રણ કૂમકાં, કટારાં નવધાર;
અસુરો રેવત ખેલવે; ઘોડી પુરૂષ ધરનાર.

કોઈ પણ પ્રકારના ભયને ન પીછાનતાં કાળી ચતે ઘોડાં ખેલવનારની જ ડું પત્ની યાઉં,

આજનો માનવી વિચારમાં અને બુદ્ધિમાં ગમે તેટલો આગળ વધ્યો હોય તો પણ આજનાં જેટલાં જૂના કાળના માનવીનાં જેણાં નીચાં નહતાં, જેણાં બીચાં હતાં, સીદ્ય વિભુષિત હતાં.

ઘોડાના યુગમાં ઘૂલરા, સાવ સોનેરી સાજ;
લાલ કસુંબલ લૂગડાં, ચરખાનો આંપરાજ,

આ તો એક દૃષ્ટાંત છે કે માણસની આંખમાં કેવું કેવું સીદઈ વસતું હતું એટલે જ કહેવાતું કે:

તીખા ટુરગ ન માણિયા. ભડ તરવાર ન ભગગ;
એકે અવવાતાર એળે ગયો; જેને ગોરી ગળે ન ભગગ.
એ ગોરી પણ કેવી!

જે સુખ અમલ ન ચાખિયો,
તોરી ન ખેંચ્યા તંગ;

ફટ અલ્પા સાયબા,
આયુ' તોં દી અંગ ?
ત્યારે કસુંબાનું ખમીર ગણાતું. ગોરી કહે છે કે ઘોડાના પુરૂષના ધમસાણમાં ઘોડાના તંબ જેવો ખેંચ્યા નથી

એવા સંવર્ણનાં પડખાં મારાથી કેમ સેવાય ?

પાંચાળના નાજ ખાચરના ભીમરાજના ગદને શેવા ખાચરે ત્રાયકવાડી ફોજ લઈને ઘેરો ઘાલ્યો. આઠ આઠ દીના અનજગના કડાકા ગદરાજાને થવા કેસરિયાં કરવાની છેલ્લી પળ. દુરમનને હાથ ન પડવા દેવા નાજ ખાચરે પોતાની જાતવંત કેસર ઘોડીઓને ગૂંચી નાખવા હુકમ કર્યો. આઠેક કેસર ગૂંચી ત્યાં નવમીને ગૂંડતાં પહેલાં હજીજણાટી દીધો. નાજ ખાચર કહે : “કાળા ખુમાણ ! એના જીવ મોળા પડશે છે. દુરમન પાસે જવા એ રાજી છે. સરક કોટિયું” અને વીંટીને જવા દ્યો.”

ઘોડાનાં આવાં સીલ. ઘોડાની ખુમારી અને લાજ આમરૂં એના માલિકમાં ખુમારી પ્રગટાવતાં. ભીમરાજના આઠ કાઠીઓએ રાણપુરનાં દોર વાળ્યાં. દરબાર નારસંજીએ એકલે હાથે ઘોડે’ થડી ભીમરા પહેલ્યા કાઠીઓ કહે “દરબાર ! જૂઠે મોઢે ભાગ્યું” પડ્યો, માટે ઘરભેળાં થઈ જાઓ !” દરબાર કહે “ભાગીને તો તમે આવ્યા છો. હું તો તમારી પાછળ ચડ્યો છું. ભાગ્યું કેમ !” અને એ પ્રસંગે ઘોડાગીતમાં મકાઈ ગયા :

હું રે ભાગ્યું તો મારી રોઝી ઘોડી લાજે
લાજે મારાં રાણપુરનાં લોક રે-નારસંજી !

જાતવંત ઘોડાની સમજણ માણસ કરતાંય વધુ રહેતી. ચેપાટમાં સોગંઢે હારેલા દેરીડાના મારથી ફેલેલી ભાજઈ પોતાના માજાજાને ભેર કરવા ભોલાવે છે.

માડીજાયા આવજો રાતોરાત જોને,

સો સો ઘોડે વીરો મારો સાબહો;

આમ સો સો ઘોડાની વંગાર ચાલી આવે છે. પણ વીરાની ઘોડી એના માલિકની વેદના પાખી ગઈ !

સહુનાં ઘોડા સડકે આવ્યાં જાય જોને,
આડખીડ હાલે વીરાની રોઝડી,
સહુનાં ઘોડાં ખડ ખાતાં જાય જોને,
ભૂખી હાલે વીરાની રોઝડી.

રોઝડી ઘોડીને તો ઉતાવળ છે. જઈ જઈને ડગવાં માંડે એ પહેલે ક્ષેત્ર દિવસે ? ખાવા રોઝવ

ત્યાં સુધીમાં તો બેનભા અફીસ ઘોળે. એટલે ભૂખી તરસી થઈ કાપે જાય છે. ધણીનું અંતર ઉકેલતી હાલે છે.

ઘોડાની સમજણની તે થી વાત કરવી ! પાંચ-જમાં એક દરબાર કંવડખાઈના પિતા દાદાભાઈ ખાચરને લખી જાતની ઘોડી. ગામતરમાં દરબારને વાઈ આવે. તરત લખી બેસી જાય. દરબારને ભોલ પર સુવાડી દઈ. અને વાઈ જતી જાય ત્યાં સુધી ઘોડી દાદાભાઈ આસપાસ ગોળ ફુંડાળે ફર્યા કરે.

અંતની થડી સુધીનાં ઘોડાં આવા અધાર બનતા હોવાને કારણે જ રાખેગાર જતાં સિલસજ રાણકદેવીને ગુજરાતમાં લઈ હાલ્યા ત્યારે રાણકદેવીના ફૂવામાંથી રાખેગારના હંસલા ઘોડાને જઈને હાથ નીકળી ગઈ હશે ને કે

તરવરિયા તોખાર, ટેયુ ન ફાટયુ હંસલા;
મરતાં રાખેગાર, માટે ગામતરનાં ગુજરાતનાં !

સાસરિયાં ફૂલીન લેય ત્યાં જુદી વાત, તહિ તો પરણીને સાસરે જતા દીકરી પારડીજણી જ રહે. અને સાસરવાસના દુઃખમાંથી ધણી પણ ન છોડાવી થકે ને કદીક ધણીની જ વસમાંથી પીડાતી હોય ત્યારે એ દુઃખમાં વહારે પાનાર પોતાના વીર ઉપર જ બહેનની નજર કરે ને ! એટલે વીરનાં રૂપ કદી બહેનની આંખમાં ઘોડાં સિવાયનાં કરે જ કેમ ! વીરો તો મામાપના ઘરનો ય મોભી ને ! બહેનની આંખમાં વીરોજી ઘોડાં ખેલવતા જ જાય છે

મારો વીરોજી આવ્યા ખડકી રે

વાગી વાગી ઘોડાંની પડધી રે.

*

વીરે ત્યાંથી તે ઘોડલાં ખેલવ્યાં !

સુંદરવર શામળીઆ !

*

ઘોડલાં ખેલવતા હો વીરાજી
કેન્ને વહવાડના ખેલ, મોતીઅલ ક્યાં વેરાણાં ?

*

ઘોડલાં ખેલવતા વીરોજી બેલ્યા,
કપડાં લેણી આવી, વગડીઆમાં દેરજી રૂલ્યા.

લોકજીવનમાં આ કારણે જ માનવીએ સંસારના સ્વર્ગસુખની ઈશ્વર પાસે આગણી કરી એ સુખ ઘોડા સિવાયની કદાચી શકાયો નથી. ઓછામાં ઓછું માગનારે સ્વર્ગસુખની ચાર નિશાનીમાં ઘોડાને ગણાવ્યો છે.

સાઠી આવલ, ભેંસદૂધ, ઘર શીલવતી નાર, ચોથી પીઠ તુરંગ રી, સુરંગ નિશાણી ચાર.

આઈ પુનારેએ ઘણું ઘણું ભગવાન પાસેથી માગી લીધું. પણ ઘરે આવનાર અતિથિ કે જમાઈને ઘોડા વગરના પાળા કદાચી શક્યાં જ નથી:

પાંચ તો મોઢે પૂતર દેલે, પાંચે છોગાળા; તે ઉપર એક ધીડી દેલે, આણાત ઘોડાળા, ભણતીસાં મેં કાનઠ કાળા !

ચારણ સખિયો જીવ છે. પણ ચિતર એનું મોળું ન હોય. માતાજી પાસે માગણી કરે છે કે :

ગિગમણા આઈ જોરડા દેલે,
ટેલીએ દોઢાં બાર;
વાંડી ઘોડી ને ખેતર દેલે,
ઠેડીએ અખૂટ બાર.

જીવનની સાર્થકતા શૂર-સાધનામાં, યુધ્ધની સાર્થકતા વીરોચિત ભતિમાં. ત્યાં ઘોડાં અને સંસારમાં સૌથી મોટો વ્હાવો તે લગ્ન પ્રસંગનો. એમાં તો ઘોડાની સંસ્કાર એવો જડાઈ ગયો છે કે વરરાજા પાળો હાલ્યો આવે, ઊંટ, મોટર, બસ કે અટારે ચડીને આવે તોય વરઘોડા જ કહેવાય. વરમોટર, વરબસ, વરખટારો કે વરહોંટ ન કહેવાય. લાડી અને લાડાને જમવા નોતરે ત્યારે વરઘોડામાં જ કહેવાય. ઘોડિયાં તો પછી બંધાવાનાં હોય.

ગુલજીવનમાં મહત્ત્વ ગાયનું, કૃષિજીવનમાં ઘોડીનું અને બહારના જગત સાથેના વ્યવહારમાં મહત્ત્વ ઘોડાનું; એ પુરૂષનું સાધન રહ્યું છે. ઘોડા સાથેનું ઊર્મિજનક સંવેદન વધુ ભાગે પુરૂષને થાય છે. સ્ત્રી જગતમાં એટલું પ્રબળ નહિ. પણ લગ્નપ્રસંગમાં આ ઘોડાને સ્ત્રી જગતે જોવા લાડ લડાવ્યાં છે એવાં જાતવંત અશ્વોના દાન લેનાર મહાન કવિઓ પણ લડાવી શક્યા નથી. કવિતા એ કવિઓની શ્રેષ્ઠ પણ સંસાર

જીવનનું સંવેદન-ઘોડાની એકરૂપતા તો લોડગીતોમાં જ મળે છે.

ઘોડાની સુંદર ચાલ સંસ્કૃતમાં અને વાવની ભાષામાં પાંચ પાંચ આપી છે ને એક એકના પાછા પાંચ પ્રકાર. પણ ઘોડાંની કમકંઠી ચાલથી થતા અંગભંગના નર્તનને ચારણ કવિ ગણેશપુરીએ કવિતામાં સાકાર કર્યું છે એનું અદ્ભુત વર્ણન એકે વ કવિએ કર્યું નથી.

વરઘોડાની અપ્સરા જેવી રૂપાળી સાજાસજેલી ઘોડી હોય, માથે લેરખડો વરરાજા- ઘોડીનેય શોભાવે એવો ભેઠો હોય, હોલ સરણાયું એ કુલેકાનાં સૂર-નાદે જરા પ્રભંભિત પણ મધુર નાદે વધારી દઈ રહેલ હોય ત્યારે એની સમજદારી સાથે ઘોડી કમકંઠી ડગલાં મારે છે. વરઘોડાની ઘોડીની આ રૂપાળી મનમોહક ચાલ માથે મંગલ ગીતો ગાતી ઓળખોળ થઈ જાય છે અને ઘોડીનાં જ ગીતો પ્રથમ ઉપડે છે. ઘોડીનું એક એક ધીરું ધીરું ડગલું એના પ્રત્યેક સોષવભર્ષા રનાયુનાં નર્તન પેદા કરે છે. ઘોડીના આ ઠેકાથી ઉપર એટલે વરરાજાનું અંગ પણ વિવિધ પણ છટા-ભર્ષા થકાથી સવારનું રૂપ ખડું કરે છે. આ દશ્ય એટલું જાણું વ્યક્તર્ષક અને મનમોહક હોય છે કે ઘડીક બુઢાઓને પણ પરણવાનું મન થઈ જાય. આ દશ્યનું સમગ્રરૂપ માત્ર ઘોડા જ શબ્દોમાં ખેલેનો ઠેવું સાકાર કરે છે ?

ઘોડી અગન ગગન પગ માંઠ
કે ચાલ ઉતારણી રે
ઘોડી અજલે ચાલે ને મજલે ડગલે
ઘોડી જઈ ઊભી ગામને ચાક
વીણા આળંગ દૂકડા.

વરરાજા એટલે ગામ સમસ્તે અંતરથી દાલવેલા રૂપનો ઉષંગનો સરવાળો. ઢોલી, શરણાથો, ગામના ગલહેરા, વરના ભાઈબંધ ખેડીદારો, ઘોડાં અને સૌ વિશેષ સ્ત્રી સમુદાય જન વળાવતાં સુધી વરરાજામાં રૂપ ભર્ષા કરે છે. પછી વરરાજા ઘોડો કૂરૂપ હોય તો પણ વરઘોડે ચડીને, પરણીને પાટો વગે ત્યાં સુધી રૂપાળો રૂપાળો જ લાગે.

ખાવઠે પગ ઠઈ ચડો રે વરરાજા
બેની તે છેડલા સાહી રહ્યાં.

x x x

કુંવર ઘોડે ચડયા ને જગ જોવા મળ્યું
મારી ચેરીમાં હાટનો માય
કુંવર ઘોડે ચડયા રે.

x x x

પરણ્યા પછી વર કસે એમ કદાચ કોઇને કરવું
પડતું હોય. ઉપર વરલાડીને તો ખરું જ. પણ પરણતી
વખતે તો સૌ કહે તેમ વરરાજને કરવાનું હોય છે.
વરરાજનો માલો, ગોરવ એ ગામ સમસ્તનું સહિષાઈ
ધોઈ બને છે. વર કે કન્યા જેટલું પોતાનું કડાપણ
હોયે એટલી ગામના ઉત્સાહ ઉમંગ અને રૂપરચનામાં
ક્ષાંતિ આવે. વર કે કન્યાના જ રૂપ-ગોરવ એટલા
ખંડિત બને. ત્યારે જ મહેનેશ ગાય છે કે:

કેસરિયા ચડો વરઘોડે
ચડો વરઘોડે ને લાલ અંગોડે
મીઠડાં લઉં તારાં માથાની મોળ્યે
ધન્ય તારી માતા મોડબંધી આવે
ધન્ય તારો દાદો ફુલેકામાં મ્હાલે.

એવા વીર માથે બહેની વાવી જાય છે.

વાલો વીર ઘોડલડે ચડે ને
હું તો જોષ રહી છું.

વાલા વીર જોયાં તમારાં
પીતળિયાં પલાણુ રે
ભમરેલો તો બહુ રમે રે

વળી માણું વરરાજનું રૂપ કાકનાર ઘોડીને
માકું ન લાગી જય એટલે ઘોડીના મલાવા કરે છે.

ઘોડી ખાય ખારક આવે ટોપરાં
ઘોડી વચલે ઝોરડીએ બંધાય

ઘોડી રે રાજ રામની.

અમરધું એ ઉમદા ઝોલાદનાં ઘોડા રેઠાં મેલાતાં
નથી. એના ય મોરડા ઉતારવા પડે છે. અને એવાં
ઘોડાનાં ભોજન પડે ઉપદા હોય છે.

ઘોડી કિયે તે બાઈએ મૂલવી

ઘોડી કિયે બાઈએ ખરચ્યા દામ

ઘોડી રે રાજ રામની.

જાણે કન્યાની પસંદગી કરવા હાલ્યા. આ તો
રાજ રામની ઘોડી. જે ઘોડીએ ચડીને જનકીજીને પરણી
અવોધ્યા ઉતારેલાં. પછી એનામાં શી કમીના લોય.

ઘોડીને લલવટ ગાલમથુરિયાં

ઘોડી લાડડાના પગડે જાય

ઘોડી રાજ રામની.

તીર બાલાં ને તરવારના અટકા સામે દોડતી
ઘોડીની રખાવટ તો જોવી જ હોય ને ! તબિયતમાં
અત્યંત સુંવાળપ અને રવમાની, પણ જ્યારે માલિક-
ના કામે ચડે ત્યારે ફૂતીત કાળ જેવી, વીજળીના
વેલા જેવી.

આ જગની ઘોડી

ચરણે ચરણે પગ દેજે રે

ધન ખરચે ન ખરચાવે

લાડડાના દાદા રે

લડસડતાં માતાજી

મોતીડે વધાવે રે

જાતવંત ઘોડાં કુલેકામાં તો માપી માપીને જ
ડગલાં ભરે. સંગીતના સખતકના આશિર્વ અને અવ-
રોધની જમ. તું તો પચની ઘોડી છે. વરના દાદે
ખજના ખુલ્લા મુક્યા છે. વરની મા તને મોતીડે
વધાવે છે.

ઘોડી હાલે ચાલે ને ઘોડી ચમકે છે

ઘોડી રાખે મારા વીરાનાં જાતન

હલાલી ઘોડી ચમકે છે.

ઘોડી કિયે રે નાના વરનો દાદલો

ઘોડી લેજો રે માતાજીનાં નામ

હલાલી ઘોડી ચમકે છે.

ઘોડીનાં રૂપ-લક્ષણ સાથે ઘોડીને લાડ લગવતાં-
લગવતાં ગીતો ગાનારીઓ ઘોડી સાથે એકરૂપ
જની જાય છે. ઘોડી વરરાજનું ઘોળાનું સાધન મંડીને
આપ્તજન બની રહે છે. અને જાણે કે ઘોડીને મુખે જ

દાદાનાં અને માતાજીનાં નામોના ઉખાલવો ઉચ્ચારણ
થતા હોય તેમ પોતે નામોચ્ચાર કરતા જઈને અંગના
ડોલન સાથે ગાતી જાય છે.

હરિયાળી ઘોડી ! દાદાનાં મન મો'સેરે
દાદા અમરભાઈ આણી પેરે જશે
લળી લળી મોઢા સાનું જશે રે.
હરિયાળી રે ઘોડી

જન વખાવે છે ત્યારે આદર્શ તો સોની સારે
રામ અને કૃષ્ણનો જ છે. જીવન એ આદર્શથી વિચ્છેદ
પામી ગયેલ છે, પણ ભાવનાં ભુલાણી નથી. જન
જેડે છે. એમાં ઉમંગ છે કૃષ્ણને રૂઢિમણીના વિવાહનો.

કૃષ્ણની જાને રૂડા ઘોડલા શણગારે
ઘોડલે પીતળિયાં પલાણુ રે
મારા ગણેશ હું ઠાળા-

ધૂધરિયાળા ઘોડલે ચડીને પરણવા આવે છે
ત્યારે :
પાવલિયો રણકે હુંગર ઠોલે

જન સીમાડે પહોંચે છે.

લીલુડી ઘોડી પાતળિયો અસવાર
આ હે ચૌદ રતનનો વીરનો આખખો
ઘોડી તે બાંધી આંબલિયાની ડાળ
આ હે આખખો વળગાડયો આંબા ડાળખી.

રૂપનો સમદર લહેરાતો આવે છે ને ! અને
પાછો પ્રકૃતિ સાથે એકરૂપતા સાધતો. કન્યા વરને
પરણવા તૈયાર છે ત્યારે :

તમારા દાદાને આડળુ ઘોડલાં
તમારી માડીને માફા વેલ્યું
રે હું વારી જાઉં.

પરણને ઉતારે ગયા પછી વરરાજ કન્યાને
ઉતારે તેડાવે છે. કન્યા ખોટા ખોટા મીથે વરરાજને
ચીડવે નાંખે :

મોકલાવું મારા અવલ વહેરા,
ખેસી આવો મુજ પામ.

કન્યા જવાબ મોકલે છે :

અવલ વહેરાતો નાચે ને ખૂદે
તેથી હરે વરરાજ.

ઉત્કંઠા તો જરાય ઓછી નથી, અમરથી
ધાડમાં દોડે એવી કન્યાનું માનીતીનું રૂપ અહીં
કંડાનું છે.

જન વખાવવા ટાણે લાડીને લેવા વેલ્યું છૂટે છે:
પરશાળેથી કેસર ભીડે,

ઘોડવેલ્યું આવે રે ઉતાવળી,
ઘોડવેલ્યે ખેસી ખેનીબા આઘ્યા,
ઠાઠા તે રામભાઈ વળામણે,

ઘોડાનાં રૂપગુણને અધિક લાડ લડાવનારાને એ
વેળા વેલ્યનાં ઘોડાં વસમાં લાગ છે. પ્રિયના વિશેષની
વસમી પળો ટાણે ઘોડાં ઘર ભેગાં થાવા ઉતાવળ કરે
છે ને કન્યા તથા માવતરનાં હૈયાં વેદનાથી વલોવાય
છે. આ વેદનાથી જનનાં પણ વ્યથિત હૈયે ને ભારે
પગલે પાછા વળે છે, પણ ઉતાવળ છે એક ઘોડાને
અને બીજી વરરાજને.

જન ગામમાં પાછી વળી. સામેમાં થયાં થાંભ
ઘરના વડકયા, મેડી હસી બેઠી. દીવડલે વાટ ચડી.
ઝાકમજોલ થયા. પાણીમાં થીડું મોળાળે એમ એકમેકનાં
જીવન એકમેક થઈ ગયાં. વખતને જતાં વાર લાગતી
નથી. હજી દસઘાં નથી ન્હાયાં અને સુ'દરી રોજ
બેઠીને નજર કરે છે ને કણું ખરકે એમ સ્વામીની
ખાચી ઘોડી એની આંખમાં ખરકે છે. જ્યારે સ્વામી
પરણવા આવ્યા ત્યારે તો માવતરથી અધિક લાગની
હતી આ ઘોડી. એણે જ મિલન કરાવેલાં ને ! અને
હવે એ જ ઘોડી વિશેષજનું સાધન બનશે એમ જીવ
થડકજીથડક થાય છે. એ ય દિવસ આવી રહ્યો.

સુ'દરી તેવતેવડી મોરીઓ સાથે શસડે રમવા
ગઈ છે. અહીં સ્વામીથી એકાંત સહન ન થયું.
કહેવરાવ્યું કે ચાકરીએ જવાનાં તેડાં આવ્યાં છે માટે
જલદી આવો. ગોસી સમજી ગઈ કે બહાનાં કાઢે છે.
સ્વામીને ચીડવવા પોતે ન ગઈ. સ્વામીએ સાથે સાચ
ઘોડી શુભગરી.

સાચબાજીને ચકિલ રીસ,
ઘોડે પલાણુ નાખીયાં રે રાજ.

દેહી ઘોડી પીતળિયાં પલાણ,
અલખેલો આઠયા ચાકરી રે રાજ

અલખેલાને સવમૂવ રીસ ચડી ગઈ. ગોરીએ
ડેલી બહાર ઘોડીને દોસતાં જઈ દોડીને ઘોડીની વાઘ
પકડી લીધી.

મેલો મેલો ઘોડલિયાની વાઘ,
પાળ પોગ્યુ વાડીએ રે રાજ

ઘોડાની વાઘ ઊંચી દો મારે સાથે જ ચાક
રીએ જતાનું છે. જોડીદારો બધા વાડી સુધી પહોંચી
ગયા ॥ ગોરીએ સમજવટ શરૂ કરી પછી કાણવાવા
કર્મી. પછી કરગરી, ઉઘડ ન જ માન્યુ ત્યારે સ્વામી
સિવાય કોઈ ન મૂવવે એવી ચૂદડીને મૂલવોને જવા
સમજાવ્યું.

રિયો રિયો આજુની રાત,
ચૂદડી તમે મૂલવો રે રાજ.

પણ સાવનાની રીસે વળ ન મેંટવો, ને વ્યાકુળ
ગોરીને ઊડીને ઘોડી હાડી મેલી એ જ ભાવનું સુપ્રસિદ્ધ
ગીત:

લીલી ઘોડી પાતળિયો અસવાર,
અલખેલો આઠયા ચાકરી રે લોહ.

ઝાલી ઝાલી ઘોડલિયાની વાઘ,
અલખેલા ક્યારે આવશે રે લોહ.

વિરહની બધા, વિયોગનું દુખ, અતરની વેદના
અને ભાવિથી અસ્વસ્થ એવા એક સાથે અનેક
અકાશ ભાવો આ ગીતમાંથી પ્રગટે છે વિચિત્રરૂપે

અન્ધ વર્ણ

પેખા પત્ર ગા પટાળા વાળા, પી ગળા અનેક પંડ
વીસ દસા ખટા, કેતા જાતીરા વખાણ
નવરગા ચંગાં વામ, તોરીગે લેખીયે નીચા
કહી જે કીયાડા, રોજ માંકડા કેકાણ,
મહુડા હરડા જોતો, અસમાને પાઉ માટે.
ચાંડહી કોરી ગ કાળો, અસમાની શામ.
બગા અબલખા જોતો, આભસે ભરેવા બાયા.
ગુરીયો વહુટયો જાણે, પારથાકો બાણ

અલી ઘોડી પણ વેણ વાગે
સાજણે ઘોડો શણગારિયો,
દોરી કાઢ્યો ડેલા ખાર;
વજોગણ જોળા પાથરે,
સજણુ ઘેરે શિયાળો ગાળ.

ઘટનાં ઘોણ ઘટનાં જ રહ્યા અને સ્વામીની
ઘોડલી ચાલી નીકળી.

ઘોડાં તું મેં ગુણુ ઘણા, અવગુણુ પણ ભરપુર,
છેટેથી લેળા કરે, અને લઈ જાય ફર મ ફર.

કુખની માટી નીકળેલી આ વેદનાવાણીમાં નિદા
નથી નિદામાં ચ રતિ છે. એ જ ઘોડાં ફરી પાછાં
ભેટાડે છે જીવનમાં ઘોડાં આટલાં એમરૂપ હતાં એટલે
ગાયું છે કે.

ધરતીમા ખળ સરખ્યા બે જણાં,
એક ઘોડી ને બીજી ગાય.

પણ તેહીના દિવસો ગતા. એ ૫ તે દિવસો
ગયા બીંતે અને ગીતે પણ આ ઘોડાં ને ગાય શ્લે ત્યા
સુધી ખર્ચ કાળ સંસ્કૃતિની કરવટ બદલી રહ્યો ॥
જૂની સંસ્કૃતિના અવશેષ માથે નવી સંસ્કૃતિના ભણ-
કારા વાગી રહ્યા છે જૂની સંસ્કૃતિના અવશેષોમાં
શ્લેષ બધ નવી સંસ્કૃતિનું પારક બને તો જ ખમીરવંતી
પ્રજા પેદા થાય બુદ્ધિ જ્ઞાન અને વિચારોનાં વલખાં
નહિ, પણ સરવ-સ ગુણિ જ કોઈ પણ પ્રજાની ધારક
ચેતક બની થઈ સંસ્કૃતિનાં સર્જન તો હજારો વરસના
માનવજીવનના રસાવલંકારો નિર્માણ થાય છે

કીયાડામાં દોય રગ, તેલીયો કુમુદે કહીયે
પચ રગી રોજ તણુ, જુજવા પડત.
ચદની સફેદ મેલી, અસલા અસલી સોહે
ચલદા ર લીસમી, દો આદરા ગણત.
માંકડાના રગ મૂળ, સોનેરી સુભગ કહીયો.
સેલીબધ (પ) ઉજળો ને, કુધીયો સફેદ.
કમળા ચરતાયે કની, વરવોજી એમ કેવે
સોદાગર બાણે વાકે, રગ કો સુભેદ.

સ. ચક્રિદાસ જેતાભાઈ (ભૂચપુર)

અલમપર ગામમાં એક ઘરધણી ગીચસદાર રહે. બાપદાવાની ચાર સાંતીની જમીન. ખાનદાની, સુવાળપ, નેત્રી-ટ્રેડીની વારસામાં મળેલી મૂલ્યે. આસ-પાસના પાંચ ધરવીસ ગામમાં જેનો બાલ્યો બોલકોઈ ઠેકે નહીં તેવી પ્રતિષ્ઠા. બચપણથી દોડાનો શોખ. તેમની પાસે કાળુડી કસીને જાતવ ન દોડી. દોડી દર-ખારને પ્રાણ બહાવી. દોડી અને દરખાર ખાલિયાં જુદા પણુ જીવ એક. રાતે સૂતી વખતે દરખારની પથારી દોડી પાસે. દોડી પાતું-ટોપું પોતાના હાથે જ. બીજને ચીંધવાપણું નહીં. ગભાણુ જુઓ તો જોખની ચણાક. શીશવંત દોડી. ઓતરાદે ખૂણે પાંચ હાથ ઉપર જઈ બાદ કરે. દરખારને ઢોલ્લીઓ પથારી ફક્ત દોડીને પથારી જ બાકી જોખ સાચવે.

એક દિવસ રૂઝું-કુંજી વેળાને ટાણે દર-ખાર સીમમાં આંટો મારી ઘર ભણવે વળે છે. રાંચમાં દોડી ધીમે ધીમે વડી આવે છે. ત્યાં કેડે ઘેરની વાડવનો ઝોડાવો બાંધી ચાર પાંચ જુવાનો દરખારને મારી દોડી લઈ જવાના ઈરાદે બેઠા છે. દરખારને દોડી નજીક આવતાં પાછળથી હડી કાઢી જોક જણે કડિયાળી લાકડીનો ધા કર્યો. ઓશિંતા માથામાં લાકડીનો ધા પડતાં દરખાર ભેળાન થઈ દોડીએથી નીચે પડી ગયા. દોડી બે ડબ્બાં આગળ ગઈ ત્યાં તો ચાર પાંચ જણાએ દરખારને બે પાંચ ધા કરી લીધા. દર-ખાર ઊભા ન થઈ થકે તેવો માર પડ્યો.

દોડી પાછી વળી ચાર પગે દરખાર માથે જળુભી ગઈ. દોડીને લાકડીએનો માર પડ્યો. લાક-

ડિયુંની ખાછટ પડતાં દોડી ઝડપી ભાગી. પગની ઝૂક્યે બે પાંચ જણુ તો ડાબાની ખાછટથી માંડ અચ્ચા. જુવાનોએ દોડીની વહિ હડી કાઢી. અંધારું થઈ ચરેવ. દોડી આથી નીકળી ગઈ જણી ખાંટસવા-દિયા ગામમાં જઈ દોડી ઉપાડી જઈ વ્યવો વિચાર કરી ગામ ભણી ઊપડયા. મરણ કે તેને તો દોડી લઈ જતી હતી. દરખાર તો ઊભા થઈ થકે તેમ ન થતા.

દોડી ભાગી ઘરે ગઈ છે તે દોડી લઈ ભાગી છૂટ્યું તેવા વિચારે પચિય જણુ ગામ ભણી ઊપડયા. દોડી ખેતરવાક આંકવા લઈ પાછી જ્યાં દરખાર પડયા હતા ત્યાં આવી. ભેળાન દરખારને, કેડેથી મોકામાં ઉપાડીને ભાગી, તે ડેલીમાં થાતીક ઊંચા પડખારની ઓસરીએ ઝાકળીઆ પૂળાનો ધા કરે તેમ ફગાવી દીધા. ડેલીએ પાછું વળીને દોડી જુએ ત્યાં ચારપાંચ જણાને ડેલીમાં આવતા જોયા ને ભૂરાંટી થઈ. હણહણાટી દેતી પગના ડાબાની ઝૂક્યે બે જણાને પાડી દીધા ને તોફાને ચડી.

આવો પડતાણી ને દેકારો સાંભળી ઘરનાં ને ગામના માણસો ભેગા થઈ ગયા. બે જણુ વાળીને પહેલા તેને પકડી લીધા. બીજ ત્રણ જણુ અંધારાનો લાભ લઈ ભાગી છૂટયા. દરખાર મહીનોક પડે રહી સાજ થઈ ગયા. આ વાતને બાવન વર્ષનાં વાણાં વાઈ ગયાં છતાં હજી કાળુડી દોડી વાર્તાકારની જીભે અમર છે. માનવીના સહવાસે દોડીમાં આવી ખાન-દાનીના ગુણુ આપ્યા હશે કે પછી દોડીને સહવાસે માનવીમાં આ ગુણુ પ્રગટયો હશે ?

તતથૈય તથૈય તથૈય તથૈય; તુર ચાલ લગૈં સુરમાલ જગૈં;
હિય પૈ જમિદાર હમેલ હિલેં, સુમ માલ સનારદ દીન ખિલેં.

અપ્સરાઓ ઘોડાની તતથૈ તથૈ એવી ચાલ નિહાળી રહી હતી. આ સુંદર ચાલના દેકારી ઘોડાના ગળે પહેરેલા હાર તાલબદ્ધ ઇજગતા હતા તે જાણે નૃત્યવેતા નારદજીએ પહેરાવ્યા હોય એવી શોભા અપતા હતા.

લોહલાખામાં ઘોડાંને સંસ્કાર

ડા. મગનલાઈ ગોંડલિયા (બગસરા)

તમે કે તે જન્મલ્લભાઈ ! લોહસાહિત્યનાં 'ઘોડાં' હોડી મેલ્યાં છે, 'તાણી ઝાલ્યાં' કે રહેતાં નથી' પણ અમારું શું ? દિન ઊગે ને દિન આયમે ત્યાં તમારા કાગળિયા-ઘોડા પહોંચ્યા જ હોય કે "ઘોડાંનું સાહિત્ય મોકલો."

મન તો ઘણું કે ઘાણ કે ધંધામાંથી જરાક નવરાશ મળે તો 'બીજાં ઘોડે જરૂર ચડીએ'. જો કે બીક તો લાગે જ કે 'એ ઘોડે ચડીએ તો ટાંગ ખેંચાઈ રહે ને ક્યારેક ભૂંડી મેળાઈના પડીએ'. સરકસના ખેલાડીની જેમ એ ઘોડે સવારી કરતાં ઘોડું ફાવે ?

જો કે આ જગતમાં ઘણા 'ઝાઝા ઘોડાંની અસવારી' બરાબર ઝીંકે જતા હોય છે, પણ એને તો રામનાં રખવાળાં જ સમજવાનાં ને ! ઈ તો બાપા ! 'ખેલ ખેલાડીના અને ઘોડાં અસવારનાં.'

એવા કે ઘણા ભાળ્યા છે કે 'ધરે ઘોડાં ને જાય પાળાં.' મોઢાના મારી જેમ મોળા તે માગી જનારા જ મુસાફરી કર્યા કરતા હોય. પછી તેજી હોય એ ટારડા જતાં પાછાં મળે. આજકાલ ઘણા મોટર માગી જાય છે તેમ. ઈ મોટર પાછી આવે ત્યારે શેઠસરોવની ખટારી થઈ ગઈ હોય.

પણ દાકતરનો, ધરે ઘોડાં રાખ્યાં પોસાય નહિ બાપ ! ઘોડાં રાખે એને જ ઘોડાંના સાહિત્યમાં સમજ હોય. ઘોડાં રાખ્યાં કોઈ સલામત નથી. ઈ તો રાખનારા ને પૂછી તમે ખબર પડે.

ત્રીસે દાણ ત્રણસે, નાનાભાઈ પરણશે;
હાથી ઘોડા લાવશે, પછી ગધેડે જોસાડશે.

આવી દશા પછી વાય છે મારા બાપલિયા ! તમે લખવા માટે તાકીદ કરો છો પણ અમારા ધંધામાં 'દરદ ઘોડાવેગે આવે' એને મોટરના વેગે પહોંચી વળવાનું હોય છે, એમાં ઘોડાં વિષે વિચારવા ક્યારે બેસવું ?

તમારી વાતે કે સાચી છે કે 'ગધેડે મુલક લેવાતો હોત તો ઘોડાનો કોઈ ભાવ પૂછત નહિ.' પણ આજે ઘોડાંનું સ્થાન મોટર ને વિમાનોએ લીધું છે. જો કે સમાજવાદ સમાજવાદ સો કરે છે પણ હજી 'રાજકારણનો ભણ્યો જણ્યો ઘોડે ચડે ને ન ભણ્યો તે આગળ દોડે' જેવી દશા છે આજના જમાનામાં એટલા માટે તો ઘોડાં માગતા કે:

લાડ દે, લડામન દે, લડાનેવાલા સંગ દે;
ઘેઠનેકુ ટહુ દે ઝોર પોઠનેકુ પહુ દે.

પણ લાંબા કરવા જેવી પગતાણ ન હોય ત્યાં ઘોડાં બાંધવા ક્યાં ? ઘોડાં માટે તો:

સાંકડ કાણ્યાં બાંધણ્યાં, આછાં નીરણુ ઘાસ;
પાની પીનેકુ તળકડી, તુરગનો કરે નાશ.

આવું છે. ભાઈ ! જોને પગતાણ હોય એના ધરે તો 'ઘોડાંની ઓગડમાં ગાય નહિ.' બાકી તો 'જો બળદ ને બાય તુરંગ' જેવું થાય. વળી આ ઉમરે ઘોડે હવે ક્યાં ચડવું ? પછી 'ધરડી ઘોડી ને લાલ લગામ, ચડનેવાલા મેં જવાન' જેવું થાય

ઘોડાને સજ્જે કે ઝટ સવાદ ઘોડો આવી જાય છે ?

લોહ લકંડ ને ચામડાં, ઝોનાં શાં વખાણ;
વહુ વછેરાં ને છોકરાં, નીમડીઆ પરમાણ.

એ તો નીવડે ત્યારે ખબર પડે, નહિતર બાપ 'રજપૂતાં ને રેવતાં, હાથ વઘૂટયાં જાય.' એક વખત વઘૂટી જ્યાં પછી ખલાસ. ચીલે ચીલે ચાલે એવાં ઘોડાં તો મહાલક્ષ્મીની રેસમાં હાલે. બાકી તો 'તીન ઘી ચીલે ના ચલે, અજ ચેર સપૂત.' એવાં ઘોડાં હોય તો કોઈક સવાદ કે ખરો.

'ઘોડે તો ઘણાં ચડે છે,' ને પડે છે કે ઘણાં. આજકાલ ઈ ક્યાં લેવા જેવું પડે તેમ છે ! સોથી મોટાં પદ મળે કે ઈ ખુશીને ત્રણ ટાંગાનું ટારડું

જ સમજ્યું. અત્યારે તો સૌએ “ઘોડાં હાંકી મેલ્યાં છે” કે “વાંચ ઘોડો ને ચડાવ વરઘોડો.” પણ વાંદિયી સવેલાં ઊપડી જાય એવું શું ?

હવે એનાં સખ દખ લગાડવાં ચ નકામા છે. રોજ જોળિયાં બદલે એટલે શેરમારખાં થોડું થઈ જવાય છે ? જમ ‘ઝંધીને ગંજામાં નવસાંભે એટલે ઘોડી ન થઈ જાય.’ ‘ક્યા ઘોડું’ ને ‘ક્યાં ગધેડું ?’ ‘નામ ફરવાથી ગઢો ન ફરે.’ ઈ તો હોલઈ નોઈ રિયે. આજનાં બધાં સાટાં એવાં છે. ‘ખાઈડીને બલોયાં નહિ અને પછે ઘોડાંનાં સાટાં કરે’ તેવું. પછી :

ખાપ અઠતા ખાવજિયે, ને મા વીણતાં કેડી;
એના હીકરા થોડે અડે, ઇ વાત કાંઈ થોડી !

એના જીવું થાય. પા’કે નાણે પેસાદાર ન થવાય બાઈ ! પછી ઉછી ઉધારના પેસાનાં વ્યાજ થડે ત્યારે ખખર પડે. એ ‘વ્યાજ તો ઘોડાં છોડાવે,’ કારણ કે ‘વ્યાજના ઘોડાને કોઈ ન પહોંચે,’ પછી ‘અ’ધિ અસવાર એનો અલ્લા રખવાળ.’

સાચું કહું તો તમે માફ ભવન ફેરવી નાખ્યું છે. નવરો પડું ને ‘ઘોડાં મજલમાં હમચી ખૂંદવા માટે’ બપોરે એક દિવસ મે પડી આરામ કરવા આડે પડખે થયો ત્યાં અનાજ આવ્યો :

કુદ ઘોડા કુદ,
તારી નાડીઓમાં ફૂધ
ઘોડો બાંધ્યો ખબર
ઘોડો ખાય ચણાની દાળ
તું તો નાનો છો ત્યાં કુદ
મેટો શૈશ, હીકા પૈશ
તું તો શેરીએ લાગ્યો નેશ.

સડપ ઊભા થઈને બાવીએ ડોકું કાઢું ત્યાં તમારાં બેન એપરીમાં લાંબા પગ કરીને બાઇ સિવુના છોકરાને મે હાથમાં કુદાવીને રમાડે. તમે કલા કરો છો કે ઘોડાં જવા બેઠાં, પણ આ ‘ઘોડાં તો ઘરમાં ગરી ગયાં,’ બાળ ઉછેરમાં દાખલ થઈ ગાં. મોટો છોકરો ઘોડાયાના ઉપર માથે બેઠો બેઠો ઘોડો હાંકવા કરે. મને પહેલીવાર વિચાર ઝનકયો કે આ ઘોડિયું

તો ખરેખર ઘોડાં જ છે, આગળ જરૂર એને ‘ઘોડા-મુખ ઢાવાં જોઈએ. અને એના નામ ઉપરથી જ ઘોડિયું’ નામ પડ્યું હશે. ચાર થાપા એ ઘોડયાના ચાર પગ જ છે ને ! હવે છોકરાં ધાવણાં હોય ત્યારથી ઘોડે ઝૂલે એ ઘોડા આપણા સંસ્કારમાંથી કેમ જાય ?

હું તો છાનોમાનો પથારીમાં જઈને પડ્યો. ઘોડે મારો કેડો ન છોડયો. ‘મન કાંઈક ઘોડા ઘડવા માંડ્યું’ મને થયું કે તમે ચાલ સારા છો. લોકસા-લિત્ય એટલે જળયુધી થી જે સંસ્કાર બાળકને પવાય છે ત્યાંથી તમે એ સંસ્કારને પકડ્યા છો, એ સંસ્કાર ઉપર સુરેખ ઘડતર થાય તો પૃથ્વી પર સ્વર્ગ ઊતરે, નહિ તો ક્યાં બાળક ને ક્યાં ઘોડો !

ખબર ન પડે એવી રીતે જન્મથી મૃત્યુ સુધીના એક પ્રાકૃતિક ઘડતરની કેવી સુસંબદ્ધ સંસ્કાર સંકલના આપણી સંસ્કૃતિમાં જોડવાઈ ગયેલી છે? માનવી પ્રકૃતિનો પરિવર જ નહિ પણ આત્મીયતા કેળવતો જાય અને પ્રકૃતિથી જુદો પડીને સ્વાર્થાધિ ન બને એવી રૂડી રચના જોઈને મને સંસ્કૃતિનો ખ્યાલ આવ્યો કે શું કરવા તમે આ બધી ઉપાધિ વધારી રહ્યા છો ?

આમ ‘મનના ઘોડા ઊપડયા’ તે ઊપડયા. એભ્યુ ‘ઘોડું’ તો કેવળ જાય ને પગ ભરિ’ પછી એનો સંધિ જ ન મળે. મનના ઘોડાનું સુખ કયો કે દુઃખ પણ એ કદી પડતા ચ નથી અને વિરમતાય નથી. હજી આમ વિચારું છું ત્યાં તમારાં બહેને છોકરાને ઘોડિયામાં નાખીને સુવસવતાં હશે, કાંઈક અવાજ આવતો હશે ને છોકરું નહિ સુવું હોય. આ સિંધિને ચ હાલરડે કેવી લીંચેવાઈ છે ! પછી તો કાન સરવા થઈ ગયા. આવા હાલરડાં તો મને લાગે છે કે મારાં બાએ ગાયાં હશે તેંદી ચ નહિ સાંભળ્યાં હોય :

ઘોડાની પડવી વાગે
લાઇ મારો નીંદરમાંથી બાગે
લાઇ લાઈ હું રે કરું
લાઈની વાંસે હું રે ફરું

માફ ભવન ફરી જાયું. બીજું કાંઈ સૂઝે જ નહિ માંડ સંકલનામાં જાય પડેવો ત્યાં એક નાની

છોડી બજારમાં એની મા આગળ ઠેકતી ઠેકતી જવ. એની માએ રાડ નાખી ‘યુ’ રાંદવના ઘોડાની જોમ ફૂદ છ !”

આવે લે! હવે તો કાન માંડું ત્યાં ઘોડાં સિવાય બીજો શબ્દ કાન પકડતો નથી. ઘોડી વાર થઈ ને કોઈ છેલ્લેપટાઈ બનીકનીને લડિયવની જોમ નીકળે. પાછળથી કોઈ બોલ્યું. ‘ઘોડાં! ઘોડાં!’ એક આ ઘોડાના ઉચ્ચારમાં જ કેટલું બધું કહી નાખ્યું?

એ તો બધું ઠીક પણ આ મારા મનના ઘોડા ‘જળ ઘોડલા’ની જોમ ઊપડી ચૂક્યા તે પાછું મનને ધંધામાં કપારે પરોવા દે? તમારો કાજળ આવે ને વિચારું કે ‘ધીરે ધીરે રાવતાં, ધીરે સ્થમ કુછ હોય.’ પણ અનુભવ તો ‘ઘોડાપૂર’નો થયો. આ તો ઓલ્યાં ‘ટારડાને મારે ને તેજી કંપે’ એના જોનું થઈ પડ્યું, વાતે વ સાચી છે ને! ‘પાણી ત્રજરના ઘોડા ન શા કામના?’ ‘પાની બિન હથકું’, ‘બુદાઈ મેં ખચીદે નહિ.’ મને થયું કે હવે મનના ઘોડાને યાછા વાળવા વગર છૂટકો નથી.

માણુકી ઘોડી

આ જાતવંત માણુકી મૂળ લુવારિયાના પટેલની હતી. ઘોડા સમય પહેલાં બહારવટે નીકળેલ તે ઘોડા આપરે તે લઈ લાવેલી. ઘોડી એના ધણીને મૂળને ડગલું ન લારે એની ધણીની હતી. લારે કાંમતે વડિયાના દ: શ્રી. સુરગવાજાએ તે ખરીદેલી ત્યારબાદ આ ઘોડી દરસુરપુર દ. શ્રી પામે આડી હતી આ ઘોડી અસલ માણુકી જાનની ઓઘાદની છે.

મન તોલે, કેહી બિધ કર મમલાલું!
ઘોડા હો તો લગામ લગાલું

ઉપર છાન કસાવું,
હોય સવાર તેરે પર બેઠું
ચાલુક લે કે ચલાઈ. - મન તોલે.

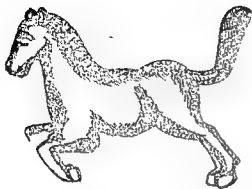
જલમલ્લભાઈ! આ ગીત ગમે તેવા મહાન સંતે રચ્યું હોય પણ એમના દેશમાં જાતવંત ઘોડાનો દુકાળ હોતો જોઈએ. કારણ કે ‘ચાલુક ટારડાને હોય, તેજીને ન હોય.’ જાતવંત ઘોડા તો આપણાં મનને જાણીને ચારજ કરતાં હોય છે. પણ મન જ આપણાં ગંધાડા જેવાં હોય તો એમા ઘોડા છુ કરે? ગંધાડાને તો ડાહ્યા જ હોય ને! ‘બાકી ‘ઘોડાં હોય છે તો ઘોડાંના રૂપમાં જ દેડે.’

ધરમાં રંજરોગાન ચાલે, બપોરે દાડિયાને કડિયો કહે ‘જરા ઘોડો આ બાનુ લાવ’. રાતે બની ગઈ, તમારાં બહેન ફાનસ સળગાવીને કહે “ધીરૂ! ધરમાંથી ફાનસ ચૂકવા ઘોડી લાવ” ત્યાં તો લાઈટ પાછી આવી. મેં બતી સામે જોયું ને નજર ઘોડિયાદે ચોટી રહી. મને થયું ઘોડાં જયે પણ જ્યાં સુધી લોકસંસ્કૃતિ જીવશે ત્યાં સુધી ઘોડાનો સંસ્કાર નહિ જાય.

લોકજીવન અને સંસ્કૃતિમાં ઘોડો

લેખક અને આલેખક : ખોડીદાસ ભા. પરમાર (ભાવનગર)

અશોકકાલીન શિલ્પમાં અથ

“કેઈ ઘોડો, કેઈ પરખડો, કેઈ શીલવંતી નાર
સરજનહારે સરજ્યા, તીનું રતન સંસાર.”

આમ સૌરાષ્ટ્રનો લોકકવિ સૌરાષ્ટ્રના મણિવ
રત્નોને રૂપી ઘેરે વખાણે છે. તેમાર ઘોડો, તેને
પરખીને પલાણનારે માટી અને જોબનવંતી શીલ-
સોહામણી નારી. આવા રૂપાળા અને શીલગુણે સરવા
જનજનાવર સૌરાષ્ટ્રમાં સરજીને તો વિધાતાએ આપણા
મલકને રૂપી રીતે ઘણાંરી દાધા છે, અને તેમાંય
કાઠિયાવાડની લોકસંસ્કૃતિમાં રૂપાળો રેવત તો અનેરું
સ્થાન પામી ચૂક્યો છે. લોકજીવનમાં ઘોડો અને ઘોડે-
સ્વાર તેના રૂપ અને ખેડણીવારની સહુકાઈથી એકરૂપે
દર્શીત થાય છે ત્યારે લોકકવિ તેના ઉપર તો
ઓઝારી જાય છે. જેમકે :

“ઘોડો ઘોડાને ઘાટ, અસવારે બિથો નહિ;
એનું લાલું ભરે આકાશ, મીઠે લાળેલ માંગડો.

આમ સૌરાષ્ટ્ર દેશીય રૂપલક્ષ્યમાં ઘોડો અને
ઘોડેસ્વાર બંને કાથે જ કલ્પનામાં એકરૂપે કંડારાયા
છે, જોડે જ ચીનરાયા છે એટલે ઘોડો અને ઘોડેસ્વા-
રને ભિન્નરૂપે ન જોતાં એકરૂપે જ પ્રચીનતા છે.
સૌરાષ્ટ્રની તથા ભોજપુરને કાઠી અને તેના ઘોડા સાંપ-
ડ્યા તે પહેલાંના પણ આ દેશમાં રેવંતના ઘણા

એવાણ મળી આવે છે. કૃષ્ણએ અર્જુનના રથના
ઘોડાની લગ્નમ આવી, રેવંતક પર્વત ઉપરથી અર્જુન
ઘોડાલેલમાં બેસાડીને સુભદ્રાને હરી ગયા. વગેરે તો
જાણીતું છે જ, તદ્દઉપરાંત પરદેશના સોદાગરો પણ
ઘોડાના જહાજ વઈને સૌરાષ્ટ્રના ગાંદેરાએ પણ ઉત-
રતા જ, છતાં ઘોડો મૂળમાં તો આર્યલોકની સાથે
પાળેલ રૂપમાં ભારતમાં આવેલો જ કલ્પી થકાય છે.

ઘોડો એ ભારતીય તથા દ્રાવિડીબનરૂપની
સંસ્કૃતિમાં ક્યાંય જોવા કે જાણવા મળતો નથી. મોટે
—જોડેરો કે લોલકના રીંખાના ઠીંકરા, કાપા (સીલ)
કે માદળિયામાં ક્યાંય ઘોડાના રૂપની મોઝર કંડાર
મારેલી જરી જાણી નથી તેથી તે કાળે અને ઘોડો ખાસ
જાણીતો નથી તેવી કલ્પના કરી શકીએ. તે પછીના
કાળે ઉત્તરના સીમાડેથી ઉજળા આર્યલોકો દોડી આવ્યા,

[અજંતાની ચિત્રમાંનું હસતા ઘોડાનું રેખાંકન]

તે ઘોડે પલાણ માંડીને તેમજ રથે પણ ઘોડા જોતરીને આપ્યા, આમ અશ્વ અને વેદગાથા ભારતમાં સાથે જ આપ્યા. તે કાળે ભારતભૂમિમાં અશ્વ હશે ? તે

[અપભ્રંશ શૈલીમાં ચીતરાયેલ જૈનપોથીના અશ્વ]

જંગલી અવસ્થામાં હશે ? કોઈએ તેને ઠેળવ્યો નહિ હોય ? અથવા ભારતના કોઈ નીચા-સુના પ્રદેશમાં હશે અને અશ્વોનું ટોળું ખુબાર થઈને ભાગતું હશે તેથી કોઈએ તેને કાબુમાં લેવાનો પ્રયત્ન નહિ કર્યો હોય ? આવા પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય ખરા પણ આવેતું અશ્વરોહી આર્યોએ પોતાના અશ્વના બળથી અને તરલગતિથી દ્રાવિડીઅન રાજવીજોના કિલ્લા છૂટ્યા તે પ્રતિત થયેલી વાત છે.

આમ અશ્વ અને આર્યોએ તળભારતીય દ્રાવિડીઅન સંસ્કૃતિના કિલાઓ પોતાના અશ્વના ઓધારમાં રહીને લીધા અને ત્રિપુરાથી કહે-વા એ અશ્વરોહી

ગતિ, બળ, શીવરૂપનું દર્શન પછીના પૌરાણિક કાળમાં વિશેષ જોવા મળે છે. રથી, મહારથી, અતિરથી તેવાં નામો ઉપરાંત અશ્વ-માનવવૈનિકીના દંતકથાઓ પણ પુરાણમાં મળી રહે છે. જેમ કે અશ્વતરા ઘોડાની વાત, હર્ષશની વાત, અશ્વમુખા દેવગેદ્યો અશ્વિનીકુમારની વાત, સૂર્યના સાત ઘોડાના રૂપકની વાત, વગેરેની ભાળ મળે છે તે પછી જૈનકથા તેમજ જાતકમાંથી પણ ઘોડાની વાતો મળે છે. તેમાં લોકવારતાઓ પણ સમાવી લેવાઈ છે તેમ માની શકાય તેવું છે. શિષ્ટ-સંસ્કૃત તેમજ પાણિનીના સૂત્ર, ચાણક્યના અર્થ-શાસ્ત્રમાં ઘોડાના જાતીય સ્વભાવ અને ઘોડાના જોડાના બળનો ઉલ્લેખ થયો છે. પાણિનીએ તે ઘોડો, કૂતરો અને ઈન્દ્રને એક જ સૂત્રે બોધ્યા છે ભાસના સંસ્કૃત નાટકમાં બાલ્મીક, પુન્નિક, હારસીક વગેરે દેશના ઘોડાના ઉલ્લેખો મળે છે. તે કાલિદાસે પોતાની કૃતિઓમાં રચના અશ્વનો વેગ ગનિભર્યો વર્ણવ્યો છે. ભવશૂનિએ “ઉત્તરરામ ચરિત”માં રામના અશ્વમેધના ઘોડાને જોઈને પાર્લિમંતિકે આશ્ચર્યના તે કાળના વિદ્યાર્થીઓ કંઈક નવીન જાતનું પશુ તેઓ જુએ છે તેમ લખ્યું છે

[રાજપૂત કલામમાં ચીતરાયેલ અશ્વ]

[પદાડી કલમમાં ચીતરાયેલ અશ્વ]

છાકરાઓ કહે છે આ જનાવરના પગની ખરીમાં ગાય જેવી ફાટ નથી, તેમાં ઘોડાને ગોળ ગોળ લાડુડીઓ જેવા છે, તેથી આ કમું પ્રાણી હશે? તેમ વિચારે છે. આમ રામામણના સમયની આસપાસ દૂર જંગલના આશ્રમ સુધી ઘોડો જાણીતો નહોતો તે અહીં જેઈ શકાય છે, એટલે આશરે ઈ. પૂ. ૧૫૦૦ થી ૧૮૦૦ વર્ષ પહેલાં ગ્રામજીવનના તળજીંડાણ સુધી અશ્વ પહોંચી શક્યો નહોતો તેમ અનુમાન કરી શકાય તેવું છે.

પૂર્વ મધ્યકાળમાં બાણ વગેરેની કૃતિઓમાં અશ્વ અવનવા રૂપે દર્શાવેલ છે: તે કાળે મહાગળનાં પ્રતીકનું રૂપ ઘોડામાં આરોપાય છે: વળી ઘોડાના અધાક બળ, શરીર-જેમને કારણે ઘોડો અતિ વિલાસી જાતીય વૃત્તિનું પ્રતીક-વાજાકરણ રૂપે પણ પ્રયોજવા માંડયો છે, તે કાળે જાશ સ્ત્રી અને પુરુષ બંનેના

વાહનરૂપે બની ગયો છે. આમ તે કાળે સર્વેપિરી ગણાતા મહા-બળના પ્રતીકરૂપે ઘોડો બધે જ દેખાય છે ‘કાદ’ગરી’ જેવી વાર્તા-માં, તો માનવી અને અશ્વના અદલબદલ અવતાર પણ લેખાવા શરૂ થઈ ગયાં છે. અને પછી ઘોડાના અર્થ દેવીરૂપે પણ પ્રયોજવા શરૂ થઈ ગયાં છે. જેમાં કે શરીરબળ ઘોડાનું અને તેને નિયમમાં રાખનાર મનજી માણસનું, શરીર ઘોડાનું અને તેને પાંખો પંખીની. આમ, ‘શુદ્ધિ, બળ અને ગતિ’ ત્રણે એક સાધોસાધ સંયોજીત કરીને બનાવેલું ‘‘દુલ્લુલ’’ ઘણાં ચિત્રોમાં જોવા મળે છે, વળી ઘોડો અને અશ્વ ન જંગતમાં પૂર્ણ પુરુષ છે તેમ લોકોએ તારવ્યું છે, તેનું કારણ ઘોડાને તેમજ અશ્વ-નને-છાતીએ ધાનેલાના નિશાન નથી તે છે. વળી લોકોમાં એક

એવી રસિક માન્યતા છે કે પહેલાં

તો ઘોડાને પાંખો હતી. તેના ગુમાનથી ઘોડો પૂર જોસમાં જીકાજીક કરતો અને કંઈકને હડફેટ ચડાવતો, તેથી દેવે શાપ આપીને લોકની પાંખો ખેરવી નાખી, પ્રભુ તે પાંખોનાં મૂળનાં નિશાન આજે પણ ઘોડાના આગલા પગના ગોઠણ ઉપરના અંદરના ભાગે ભીંગડા વળેલા જેઈ શકાય છે.

સૌરાષ્ટ્રમાં પાળિયા ખાંભીના પ્રતીકરૂપે કંડા-શમેલ ઘોડો અને ઘોડેસ્વારનું ચોલન ઈ. સ.ની ૬ઠ્ઠી બી સદી નેટલું જુનું છે. તેનો લેખિત ઉલ્લેખ બાણના હર્ષ ચરિતમાં મળે છે. તે પહેલાં પણ ‘હાકરત’ સંચીના રત્નપમાં આવેલ જ ઘોડા અને ઘોડે-

(જુઓ હર્ષચરિત એક સાંસ્કૃતિક અધ્યયન.
ડો. વાસુંદેવશરણ અગ્રવાલ)

રવાર ક'ઠારાયેલ મળી આવે છે.

મધ્યકાળ દરમ્યાન ભારતીય જનજીવનમાં ઝડપી વાહન તરીકે મુખ્યત્વે ઘોડો જ ભાગ ભજવે છે. સાહિત્ય, કળા, શિલ્પ, લોકાચાર વગેરેમાં ઘોડો આ કાળે અનેકરૂપે વિશ્વરતો જોવા મળે છે. જ્યાંકે સુખી માનવી પોતાને ઘેર ઘોડો રાખતો જ અને ઘોડો પણ યોલગુણે એવું સરવું અને સમજણરમું પ્રાણી છે કે પોતાના માલિકને તે તરછાડતો નથી. વળી સાનસમજવાળું પ્રાણી હોવાથી સૌ વિશેષ યોગ્ય ને જ ચાલતા થઈ ગયા, આવા વફાદાર ઘોડા નીવડેલાં તેથી જ.

સૌરાષ્ટ્રના કાઠીકુળના જાતન કરીને વંશવેલો જાણવેલા ઘોડાં મલક આખામાં વખણાય છે ઘોડાં પૂજનીય મનાય છે તેથી તેના ધાનકે ધણા તો ધૂપ-દીપ પણ કરે છે. અને ઘોડાના જીવની જેમ જાતન

કરે છે; કાઠી કેમકે ખાસ કરીને જાતવાન ઘોડાંના કૂચ સાચવ્યાં છે, તેમાં વર્ણસંકરતા પેસવા દીધી નથી. આવા ઘોડાંની તો સૌરાષ્ટ્રમાં અનેક વાતો લખાઈ છે. સ્વ. મેઘાણીજીએ “ઘોડી અને ધોડેશ્વર” “દાસ્ય બાવા ઘોડી ભેડવીએ” વગેરે જેવી વાર્તાઓ લખીને યોલસરવા ઘોડાના રૂપાળાં દર્શન કરાવ્યાં છે.

કાઠિયાવાડી-કાઠીઘોડાની એક એવી દંતકથા છે કે, એક કાઠી ઠાકોરને દેવના છત્તર જેવી જાતવાન વછેરી, આ વછેરીને તે જીવની જેમ જાળવે. એક દિવસ તેનો કાણિયૌ તેને દરિયાકિંદી ચારવા લઈ ગયેલો. ત્યાં વછેરી ચરતી હતી અને કાણિયૌ સૂઈ ગયો. વછેરી ચરતી ચરતી દરિયા કાંઠા લગેલગ પહોંચી ગઈ. જીવાન વછેરીની પ્રાણ આવવાથી દરિયાપીરનો દેવતાઈ ધોડો દરિયામાંથી બહાર આવ્યો અને વછેરી સાથે જેલ કરીને તેને આણેડી

ગયો. વછેરી સભર બની, કાઠી દર-બારને મનમાં થંકા પેટેથી કે રેંછવેંછ ટારવાથી વછેરી આણેડાણી થયે તો ભૂંડી થયે. પણ વછેરીએ કાણ દીધું અને જે વછેરી જન્મ્યો તે અનોખો અને તેજસ્વી હતો. આમ આ વછેરાની જે ઓલાદ થઈ તે કાઠીકુળમાં પળાતા ઘોડાંમાં- તેથી જ તે ઘોડાને સૌ ‘પીરાણા’ માનવા લાગ્યા.

આમ ક'ઠોક'ક વછેરી દરિયા-પીરના ઘોડાની અને વછેરીની વાર્તામાં કયું તથ્ય થયે ? પણ ભવહારિક રીતે જોતાં એમ કંઈકે કલ્પના કરી દેવા કે તે કાળે ભારતમાં અરબરતોનથી ઘોડાના સોદાગરો જાતવાન ઘોડાં લઈને ભારતમાં લેવવા આવતા. તેમાંથી કુકોઈ ઘોડાંનું વધાણ લાવા-ઝાડામાં સચડાણું લોચ, ડૂબી ગયું હોય અને તેમાંથી કુકોઈ રૂપાળા જીવાન વછેરી તરીકે કાઠિ આવ્યા હોય અને વછેરીને આણેડીને કાપી

[સવરતો શિકાર : શુંદી કલમનું ચિત્ર]

ભાગી જયો યોગ તે બનવા સંભવિત છે. આવી રીતે અરમી-કાઠિયાવાડીથી ઉત્પન્ન થયેલ કાઠિયાવાડી ઘોડાની ઉત્પત્તિ ન કલ્પી શકાય ? વિચાર કરવા જેવું છે.

[૧૯મી સદીથી પોલીચિનવામાં ઘોડો]

મધ્યકાલીન સાહિત્ય, કથા અને લોકસંસ્કૃતિમાં ઘોડો અનેક ઠામ ઠેકાણે ઉલ્લેખાયો છે. તેમાંય સોસ-પૂત્રી લોકસંસ્કૃતિમાં તે ઘોડો ઠેર રમતો ભમતો ફરે છે, લોકકથા, કથેવત, ગીત, કવિચર્યા, ચિત્ર્ય અને ચિત્રમાં અનેક દૃશ્યરૂપે તે દેખાય છે, અને લોકગીતોમાં તે સલકે જવાયો છે. જેમકે,

“ઘોડી દે વીરા પાદર જઈને પારખજો,
ઘોડીની ડોકે ખાળકે જી ખેલ માઠળિયાં.”

[માટીના રમકડાનો ઘોડો]

“મારા ઘાડાં ખડ નો ખાચ,
મારા ઘોડાં પાણી ના પીવે,
ખાચ રૂઠા નાગર વેસ્યતા પાંઠડાં હોજી.”

*

“એકલકી ઘાડીને નલકાં વછેરાં દે,
કચોને ઘોડી ક્યાં થળે જાઈ દે,
કિવાખાઇની ઘોડી દે.”

આમ લગ્નગીત, રાસડા, ધાળ, હાલરડાં વગેરેમાં ઘોડા કરતાં ઘોડીને વિશેષ નવાજી છે. તેનું કારણ લોકો ઘોડી વિશેષ રાખે છે, કારણ કે તે વછેર આપે ઉપરાંત નરઘોડો કોઈકવાર સોના દેખતાં ધરમાં ભૂંડા લગાડે છે. વળી લોકવાર્તામાં તે રાજાની સમીને

કુંવર અવતરે અને ઘરઘોડી પણ વછેરાનું કાણુ દે, બંનેય દિવસે ન વધે એની કરતાં વધારે રાત્રે વધે, અને રાતથી પણ દિવસે વધારે વધતાં મોટાં થઇને, કુંવર વછેરે થવાથીને પરાક્રમ કરવા દેશ દેશાવર ઝીપડી જાય. અને કુંવરને ઘોડો અનેક મુશ્કેલીમાંથી પાર કરી, ઘણી રાજકુંવરીઓને વરીને કુંવર થેર આવે, સૌ સારવાના થઇ રહે. આવા વળાંતી અનેક અદ્ભુત અને યમાત્મક વાતો રચાઈ છે. વળી ખુખાર-જન્મના મેદાનમાંથી, મેદાના લોકવવરવેથી પોતાના ઘણાંનું રક્ષણ કર્યું હોય અને તેને સહીસલામત રીતે લઈ જાય તેવા ઘોડા પણ લોકકથાઓમાં અનેથી રીતે વર્ણવાયા છે.

[લોકબરતમાં ઘોડો]

[પાણિયાના પ્રતિક તરીકે ઘોડો અને ઘોડેસ્વાર]

લોકજીવન વિશેષ પ્રકૃતિપરાયણ હોવાથી પ્રકૃતિના દરેક તરવને લોકો પોતીકા જેવા જ ગણીને જીવન સાથે વણી લે છે. આ જ રીતે ઘોડુ પણ માનવજીવન અને કવન કહેવતમાં પથુ-માનવીના ભેદ જૂંસીને સ્થાન પ્રાપ્ત છે. જેમકે સ્વસ્થ તંદુરસ્તને “ઘોડા જેવો” તોફાની, અને નુકસાનકારકને “કટકના ઘોડા જેવો,” ન સચવાય તેવા ને આળવીતરને “કાઠીના ઘોડા જેવો,” કે રોજને માટે “રોજ આવે ઘોડા વેગે અને જાય કીડી વેગે.” નદીપૂરને “ઘોડાપૂર” અંતિમ થળને માટે “ઘોડેઘોડા ધઈ ગયા.” ઉતાવળ કરનારને “ઘોડે ચડીને આવ્યો ?” તાત્કાલિક માણસને કે રંગીબંગી માણસને માટે “ઘોડા ચડ્યો અને ઊપડ્યો.” વળી કેઈની સાચબી

[લોકજીવનના અપકામાં ઘોડાનું છાપકામ]

જેઈને તરાત-ફૂલીને વખાણ કરે ત્યારે “જમાઈને ઘોડો ને સાસુને હસણા” લોકજીવનમાં કેઈ પહેરવા ઓઝા-દામાં ઓચિત્યબંગ કરે ત્યારે મહરમાં “ઘરડું ઘોડુ ને લાલ લગામ” આમ લોકજીવનમાં ઘોડા ઉપરથી અનેક વાત કહેવત કે ખીજવણીઓ ઊતરી આવી છે.

ઘોડું ઉપયોગી, વફાદાર અને લક્ષણવંતુ મનાતું હોવાથી જામલોકો તેને “દેવમુનિ” કે રામા-પીરના વાહન તરીકે પૂજે છે. વાછડાવીર અને પીરના વાનકે રમકડાંના ઘોડાં ચડાવે છે. ઘોડો આ દેવોનું વાહન હોવાથી લોકો આવી માનતા કરે છે. લક્ષણ પારખુ માનવી ઘોડાની એજ અને સારા લક્ષણ પારખી જાય છે.

[લોકોના રમકડાંમાં ઘોડો]

ઘણીવાર તો ઘણી ઉપરની સંજ્ઞાઓ ઉપરથી પણ લક્ષણ, અથવાલક્ષણાળુ ઘોડું છે તે કોઈ કહી શકે છે. અથવાલક્ષણાળુ ઘોડું અપશુકનિયાળ અને ખોડવાળું મનાય છે, જેને ઘેર લોય તેને તે ઘોડું નુકસાની આણે છે, એટલે સમજણવાળા આપુ ઘોડું ઘેર રાખતા નથી. ઘોડું જે પચે ખોટું થાય તો તે સાળું થઈ શકતું નથી, તેથી ઘણીવાર આ રીતે ઘોડું દુઃખી ન થાય તેથી લોકો તેને જૂઠી નાખે છે. અને લોકકવિ પણ અલી એ જ કહે છે ને ?

“ઝોતી લાંગ્યું વીંધતાં, મન લાંગ્યું કવેળું;
ઘોડો લાંગ્યો ખેલતાં, એને નેં સાંધી નેં રેણું.”

લક્ષણવંતા ધોડા, તેની જાતો, વગેરેનું ચારણ કવિઓ અને ખારેટોએ રૂઝી પેરે વર્ણન કર્યું છે. આમ ધોડાના પ્રશસ્તિ ગીતો ભાટચારણોએ જ વધારે રચ્યાં છે.

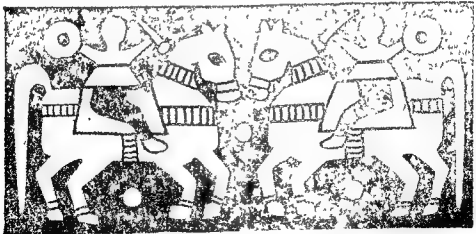
લલિતકળાઓમાં તો આશોકકાલીન કંડારશિલ્પ-માં ધોડાના ચિદ્રૂપ મળે છે. રાજ્યચક્રની નીચે ગતિના પ્રતીકરૂપે દોડતો ધોડો અનેક ઠેકાણે છીંછરા તસલુકામધી કંડારાયો છે. ભારત, સાંચી, બોધગયા વગેરેમાં તેમજ તેમજ દીવાલના પાટકમાં પણ ધોડો, ઘોડેરવાર અને રથે જોડેલાં ધોડાના રૂપના ચિત્રો જોઈ શકીએ છીએ. અજંતાની ગુફામાં ધોડાના રૂપના ચિત્રો કરીને તો ચિત્રકારે કમાલ કરી છે. એક હસતા ધોડાનું રેખાંકન તો અદ્ભુત છે. આમ ગુપ્તકાળમાં ધોડો વિવિધ મંડનરૂપ બની ગયો છે. ગરીબનો પુત્ર ધોડો તો ન ચડી શકે પણ રમી તો શકે તેથી ધરાકૃટ (ટેશકોટા) ના માટીના ધોડા રમકડાં રૂપે ઠેર ઠેરથી સાંપડે છે. પૂર્વ મધ્યકાળની અપભ્રંશ કલ્પનામાં ધોડો વધારે શોભનમંડિત થતો ગયો છે, જેમાં અશ્વના રૂપમાં થોડીક છૂટ લઈને આકાર વધારે કમનીય અને નાન્યુક કલ્પાયો છે. તો રાજપૂત અને મુઘલકલ્પનામાં ધોડાના રૂપને માથે શગ ચડાવાઈ છે. જનગનતાં ધોડાને પાતળ-પગા અને ડોકલાગે નિમાળેલા મોરલા જેવા ચીતર્યા છે. જે ચિત્રમાં બેનમૂન બની ગયા છે. અને પલાડી કલ્પના પછે મેંદી મૂડેલાં ધોડાં તો ધોડાં ઘાટમાં ઘૂંટાયેલ કલ્પે સર્વરૂપ સંપન્ન બનીને અવતાર પામ્યા

છે. અહીં ધોડાના આકાર, રૂપ, સુડોળતાની પરિસીમા લગી પહેલી જવાબુ છે. જ્યારે આજની અર્વાચીન કળામાં ધોડાના દેહઘાટ કરતાં ધોડાનું આંતરિકરૂપ કે ધોડાબળની ગતિને ક્વાકાર અમૂર્તમાંથી મૂર્તરૂપે પ્રત્યોજવા પ્રયત્ન કરે છે. જે આધુનિક કળામાં જરૂર જોઈ શકીએ છીએ.

સૌરાષ્ટ્રની લોકકળામાં ધોડાના ચિત્રો તો ઠેર ઠેર જોવા મળે છે. તેમાંય સલાટીશીલીના ભીંતચિત્રોમાં ધોડાંની જાત અને લક્ષણો ઉપર વધારે ભાર મુકાયો છે. તે ઉપરાંત લોકજીવનમાં ધરના સમાન ઉપસ્કરો વગેરેમાં ધોડો ભણે જ અનેકરૂપે ફરે છે. બાળકને થોડાડવાના “ધોડિયા”ની રચના અને નામ પણ ધોડા ઉપરથી જ આવ્યું હશે છે, વળી રમવાના રમકડાંમાં ધોડો, લોહલેલ, ચાલડી ભરાવવાની ખીંતીએ પણ થોડામુખો થોડલો, જોડડાં રાખવાના ડામચિયાના પાયા ઉપર, અખરાઈના નીચેના ટેકણ ઉપર ભણે જ ધોડામુગના શોભાનો હરે ફરે છે.

અશ્વ ભલે આર્ય સાથે ભારતમાં આવ્યો પણ આજે તો લોકસંસ્કૃતિમાં તલ ઊંડે સુધી તે પડોચી ગયો છે. “ધોડો” શબ્દનામ પણ દેશ્ય જ છે.

આમ આપેલો વાહક અશ્વ પૌરાણિક કાળમાં સમુદ્રમંથનમાંથી મહામહેનતે સાંપડેલ રતન સમા બની ગયો, અને કયા પુરાણ કાળમાં તો તે નિષ્કલંક દેવના પ્રતીકરૂપ બનીને દેવરૂપ થઈ ગયો છે.

[કટાવકામમાં ધોડેસ્વારો]

વીસાવદરનું લેરખડું ગામ લેરિયા. મુખ્ય વસતી કુંભી પટેલની, બેપાંચ કાઠી દરબારો અને ગામધણી બાબી દરબારો. રાણપુરના લેરખાનજીની ભક્ષામણી ઝવેર-બેચરની ભવાઈ મંડળી જાણ લેરિયા રમવા આવી છે. બાબી દરબારો બે બાઈ. નાના મોટાને તારવવા મુશ્કેલ પડે એવી રૂપાળી અણસાર, બે રંગીલા, રાતની રમતના આનંદ વધામણી આજીયાજીના ગામોમાં મોકલાવી દીધાં. રાતની રમતની ઉમંગભર તોવાયેઓ અદરાવી.

ટોળાના નાથકે કઈ રમત રમવી એનો હુકમ માગે. બાબી દરબારે મોજમાં આવીને કહ્યું કે “મિયા બીબીના, બાકી તમારી ને ગામ બધાની મરજી.”

રમત નક્કી થઈ ગઈ. રોડો ઠપતાં સોરડી ગાવણું થડ થડું. અકડાકડ ડાયરો ભરાણો છે. ગાયકના કંઠે ડાયરો ભીંજવા માંડ્યો છે. ગસભર રંગ જમતાં ગાયકે બાબી દરબાર સામે ચૂલક નજરે દુસો છીડ્યો :

સોરડિયો હુલો ભલો, કપડો ભલો સફેદ;
નારી નવલક્ષણી ભલી, અથ ભલો કુમેદ.

ગાનારની પાછળના બીજ પસૂ સરમાં સુર શીલાવી રણા કે “અથ ભલો કુમેદ” ગાયકવંદે દુધાને દોહરાવતા જઈને “અથ ભલો કુમેદ”નું આભામંડળ રચી દીધું. ઘડીક તો સીના દિલ્લા ધોડા ધોડાં થઈ રહ્યું ને કુંકના ઘટમાં ધોડાં વનજનવા લાગ્યા. બાબી જુવાનોને મોજના તોરા છૂટવાં માંડ્યા. મજબમાં “અથ ભલો કુમેદ”ના ધોડા હમચી ખૂંદવા માંડ્યા.

ગાવણું પૂર્ણ થયું. સંખ્યા આરતીનું ટાણું થયું, ઝલરો રણજણી ઊઠી. લાંબે પને ચોપાઈ કીરતનની સરાવલિઓ વાદળને વળુંભતી મુવપદ છીડી રહી હોય કે :

ધોડીને લલવટ ગાલમણિયાં

ધોડી રે રાજ રામની.

ચોકમાં ખાટવા ઠળાઈ ગયા છે. રમત હજુ થડ નથી થઈ ત્યાં બીચોખીચ મેદની જમી છે. રમતની થડખાત થઈ. જગદંબાને બે ભૂંજળથી આવાહન અપાણું. વેશમાં ચણપતિએ આવીને ચારે દિશાનાં

સુમંજળ સ્થાપ્યાં. પછી બુખાસનો બાદ્યાહજો દૂધી થાવ ભતાવતો (વટાવો) આવે. હવે આવે ૧૧ મિના બીબી.

બીજ પહોરની રાતના મટંગ-પખવાળ ઉપર મોજાફળી જેવાં પાતળાં અંત્રિયે નાટારંભ થવા લાગ્યા, ઝાંઝની પડતાળ થડી. પખાજ કેળવાયેલા રાગે લલકારી બેઠો.

આશા પ્યારી જે કહે, આશા મ કોઈની ભંગ;
પારાધિ પાછો ના વાળે, બાજુ ન હરણા અંગ.

ત્યાં તો સીની આંધાને સમિધારો દેતી રૂમક્રુમ બીબી ખાતી. બીબીનો વેશ લેનાર ઝવેર નાથકે પોતાની જમી કલાસૂઝ એક જ વેશમાં ઠાલવી દીધી હતી. એ વેશ બેઈને તો રાણપુરના લેરખાનજીએ પોતાની બીબી સાથેના તણ તણ વરસના અભોષા તોડી નાખેલા.

બરાબર રંગત જમી ત્યાં ધોડીવારે મિયાના વેશમાં ઝવેર નાથકનો જોડીદાર ઝવેર નાથક પસૂ ખુરબોદાર ફકડો થઈને આવ્યો. પોતપોતાની ભૂમિકામાં આ ઝવેરા-ઝવેર મટીને મિયા બીબી જ દેખાવા લાગ્યા.

ત્યાં ભવાઈના રંભમાં ગરકાવ થયેલા રાજરાને વી ધીને એક બુલંદ અવાજ સંભળાણો કે : “બાબી બાપુ નાથકને મોજુડો ધોડો આપે છે.”

આવી અણમૂવ ભેટનો અવાજ સંભળતાં નાથકનું ટોળું હરોહિયાર સાથે નાચી ઊઠ્યું ને દરબારનાં પઘોળાન કર્ણ.

સોરઠના આ પંથકમાં મોતુડો પોતાના રૂપ ગુણથી નામના કાઠી ઝરેલો. લાલ ચટક રંગ, ચાટી અર્ધેલ સફેદ કપાળ મટો, અણીદાર મરથી જેવી કાનસૂઈ અને રાજકુમાર જેવો દમ્ભામ. આ ધોડો માગ્યા ત્વે બાબી દરબારે નાંચ આપેલો. આ ધોડાને ચોરી જવા કે રાતઉજાગરા વેઢેલા. રેવાલ તો ગળથુડીમાં જ લાવેલો ને પથે પડે ત્યારે જમીનને મધું ભરેતો જથ.

મોતુડાને ઘણગારીને ચોકમાં લાવ્યા. મારે મેદની “વાહ ધોડો! વાહ ધોડો!” એવા પોકાર પાડી ઊઠી :

સોકા કહે : “આવો અલખેલો ઘોડો નાચકોની રંગમાં શી રીતે શોભશે ?”

બાબી દરબારે ઘોડા માથે ઉઠેલી વારૂકો હાથ ફેરવી નાચકને સોંપ્યો, જાણે કહેતા હોય કે “જેલો હો’ જાત ન લજવતો, જ્યાં તારે જવાનું’ છે, ત્યાં ચાંદીના પાવરા નહિ હોય, પણ તું તારા લાજ મલાજને શોભાવજે.”

ધુકનવ’તો મોજુડો. અવલા-ભેચરના ટોળાંની ભેલખાલા થઈ ગઈ, અવલા-ભેચરની આખરૂને અભિરણ આવ્યાં, રસભરી પીળી ઘાષે પ્રતિષ્ઠા ધોંગરી ઊઠી.

એમાં મોરબી-માળિયાના કુંભારિયા ગામે નાય-કનું મંડળ રમે. રમતની મજા તો જ આવે જો કેયુ નાયક વાદોનો વેશ કરે. પણ કેયુ નાયક સાતેક ગાઉ દર વાદપર ગામે રહે. જાડો દરબારે હઠ લીધી કે “ગમે તેમ કેયુ નાયકને તેડી આવો.”

નાચકો ઘડીભર મુંઝાણા. છેટેની વાત, અપાઠ મહિનો ને વીજળી આભ જમીનનાં કંઠાં કહેડાવીને ભેગાં કરે, વખત ઘોડો ને પંથ સાતગાઉનો, સાતગાઉ જવું ને સાત ગાઉ આવવું. ત્યાં મોજુડો થાદ આવ્યો,

નાચકના ટોળામાં નટાવાનું કામ કરતા ગોપાલ નાયકે કામ ભીડી. મોજુડે પલાણ જમાણા. ગોપાલ નાયકે સવારી કરી ને જૈતજૈતામાં એ સૂઝા ભંઠ પ્રદેશમાંથી તારોડિયા ખરી એમ મોજુડો ગયો. મોજુડાને અથજન અસવારનું અને અસવારને મોજુડાનું, કારણ કે આજ સુધી ટારડાં ઉપર જ અસવારી કરેલી. ઘોડું અસવારને તરત પામી જાય છે, પણ ઘણીવાર ઘોડાને રંગ અસવારને લાગી જાય છે, એમ આજ તો ગોપાલ નાયક પણ મોજુડા માથે સવારી કરતાં ગેલમાં આવી ગયા.

પણ જ્યાં ઘોડાઘોઈ નહીને કંઈ આવે ત્યાં અવાનક બે કંઈ પૂર આવેલું બાળ્યું. ગફલ નાચકને નામે ઝોળખાતો આ અસવાર ભે ખાઈ ગયો. કેયુ નાયકને તેડી આવવાનું માથે લીધું પણ આ પૂરપાટ નહી કેમ વળોટાય ? અને ઘોડા ભેગા લોઠ ઉછાળતી ઘોડાઘોઈમાં ડગલું કેમ દેવાય ?

આમ કંઈ ઉપર મધરા મધરા વરસતા એ નીચે ઘોડાને થંભાવીને ગફલ નાયક રડક થઈને ઊભો છે ત્યાં મોજુડે ડાબાથી ભીંની ભોં ખડતાલીને હાવળ દઈ મોટું ઉછાળ્યું. બેખખર ગફલ નાયક પડતાં પડતાં

રહી ગયો. ઘોડાવાર થઈને ભીજ હાવળ મોજુડે દીધી. કહેતો હોય કે : “હું હું ને તને ચિંતા શી છે ?”

ગફલ નાયક ઘોડાની તત્પરતા સમજી ગયો કે મોજુડો ઘોડાઘોઈમાં ઝંપલાવવા ઉતાવળ કરે છે. પણ ગફલ નાયક પોતે જ ઝભરાય, એના જનમારામાં સૂઝા ધાધલ જેવું થાવાની તો કલ્પના જ કર્યાંથી કરી હોય ? ત્યાં ઘોડો ભોંઠમણ્ય અનુભવતો હોય એમ ત્રીજો હાવળ દીધો. ગફલ નાયકને ઘોડી હીંમત આવી. જો હાથ તે ખરું, અને ભગવાનનું નામ લઈ મોજુડાને ઘોડાઘોઈમાં ઝંપલાવ્યો.

જળઘોડવાની સામે ઘોડાવા મોજુડાએ ખાંધુ ભરવા માંડી. આ જોઈને ઘોડાઘોઈ ભડી હોય એમ ઘોડાને વેગમાં ધકેલ્યો પણ મોજુડો ત્રાસવટ નીકળ્યો, અને પાંચેક હાથ કંઠની ભેખડ ઉછી રહી ત્યાં મોજુડો ચારેય ધગે ઊડ્યો. બે ધગ ભેખડની રેતી માથે ઠેરાણા ત્યાં પલબોને ટહોલ થઈ ગયેલી ભેખડ ફસકાણી. ગફલ નાયકની શડય નીકળી ગઈ. પણ મોજુડો બમણા જોરમાં આવી ગયો.

હવે ઘોડો ઝનુને ચડ્યો ને ગફલ નાયક ગળ-શણે. એ મોજુડાની ડોકે બાબી રહ્યો. મોજુડે જરાક કંઠિ તારવીને એક ઝાડને તાકી તોપના ગોળાની જેમ ધસમસતા પાણીમાંથી ગયો તે સામે કંઈ દસેક હાથ ઉપર જઈને ઠેરાણો.

ગફલ નાયકના જીવમાં જીવ આવ્યો. પણ ઘોડાને જોરે પોતે જ જોરમાં આવી ગયો. મોતના તોફાન સામે જંગ જીતવાનો ઢેવામાં હરખ ઊભરાણો.

મોજુડો તો પાણીમાંથી સાછલું ઊઠીને પાછું પાણીમાં તરે એમ તરલતાથી ભોં કાપવા માંડ્યો. જાણે કંઈ જ બન્યું નથી તેમ, તે પલકારામાં વાદપર આવી ઊભો, કેયુ નાયકને બેહાડ્યે લઈ લીધા. જ્યાં ઘોડા-ઘોઈને કંઈ આવે ત્યાં નહી પાણી ગળી ગઈ હોય એમ ગોઠણ સમાણું જ પાણી હાલ્યાં જાય. ઉપરનો વરસાદ મોજો પડ્યો હવે તે પાણી વહી ગયેલાં. આમ કુંભ-રિયાળી નીકળીને વાદપરથી કેયુ નાયકને લઈને કલાક ન થઈ ત્યાં કુંભારિયા નાયકને ઉતારે મોજુડે ડાબા દીધા. પછી નટાવાના વેશમાં ગફલ નાયક કંઈ મણુ મેલે ખરા ?

“હવે મોડાં...હવે મોડાં...વાહ મોડાં રગ ઘોડાંવને પણ આ દેવના વેશન મનુષ્યોકના માનવીને માગ્યા ન મળે:

પાતાળ પેરણ લલ યડણ, ભોમત્રિયા જર ભલ્લ, લાલચ કથે ન લીનિયે, લખ્યા વિધિએ વલ્લ”

આમ ભવનાથના મેળાનાં મધુવા તાબાના ભાસવડ ગામના આરર ગોલમ ભૂકણને ઊતારે બારોઢે વાતની જમાવટ કરી છે. પચોત્ત જેટલા વાળાકી આ ર દાયરો દૂધની માથે તગી જેન જમી ગયો છે. પડવ માથે જાળ પાણકોરાના લૂગડાં, માથે લખડાક પાથડી, પછેડી પી દોડીઓ ચડાવી વારા ફરતા હોઝાની ધૂટે લેતા વાતાં રર ઓવારી ગળા છે

એક બાજુ પચાસેક જતવન ઘોડાંની લાસ ઊભી ઊભી ધાવળુ દેતી ડાબલાથી ધરતી ખેતાળી રડી છે.

ગોલમ ભૂકણ જેટલા દિવસ જૂનાગઢના મેળામા રોઝાપ એટલા દિવસ ખીચડીનું સદાવૃત ચાણુ, અનનો કુપાથી” કોષ આવે

આમ તો રોતે ખેડુ મામલ છે શરીરે પણ ડાખર ઘાટો, કપડેલને સાદોસુદો, વાને ભીનો અને થીતળાએ ત્રાદી નાખેલ મોડું જોતા બૂધડ જેવા લાગે, પણ ભાગ્ય અને મન એક બીજાથી ચડિયાતા, ભારે રક્ષ

ગોલમને ઉતારે દાયરાની જમાવટ જોઈ માળી-આનો પીકાત ઘાટી પચીસેક ઘાટી જુવાનો સાથે ફરતો ફરતો આ બાજુ ઢળે, એટલે કોઈ જણતલે કંચુ કે પીંગત આવે છે

ગોલમ ભૂકણ અને પીકાત ઘાટી કોઈ દિવસ એક બીજાને મળેલ નથી નામક મથી ઓગળે ખરા પીકાત તો બહુ જ દેખાવડો જુવાન છે લૂગડે લને પલુંદાખીત ધડે જરાય પણ માટો એટલે દેકારથી રડે. સોરઠમાં એની નામના પણ સારી ભેળા ઘાટી

જુવાનો પણ એક બીજાને ભૂલાવે એવા પગની બાંધનાં જુનાગઢી પેરણ ગોલમથી નીચે ચપેચપ સરવાલો, માથે ભેક બગલાની પાંખ જેવી, પાટનીઆળી પાંધડીઓ ને ઘાઘમાં મોતી ભરેલ નામખા. ટેલતા ટેલતા ગોલમના ઉતારા નજીક આવતાં પીકાતે પૂછ્યું

“કયા ગામનો દાયરો ?”

તો કહે, “વાળાકી ભાસવડનો”

“હા. ગોલમ ભૂકણ રહે” એ જ કે બીજું”

“હા એ જ” દાયરાપાંધી વળતો જરામ આ-નો

“જારોટો પાસેથી ગોલમભૂકણની ભારે નામના સાંભળી છે રોઢે બહુ પખતો કહે છે ખેડવ વાડવને / જખીરા પણ મોટો કહે છે એ બધું તો ઠીક પણ એની માલમી ઘોડીના ભારે વખાણ સાંભળ્યાં છે કે વાળાક્યાં માણુકીને ટલે કોઈ આવે એમ નથી અને કે છે કે જમતજરની બખે લૂટ કરીને જમની વારને પાણી પાપુ ને હજી ત્રીજી લૂટનું એવાન આપ્યું છે એ વાત સાચી ? એ માણુકીને તો મારે જોવી પડશે ને મારી મારડી સાથે ભેડવીને એનું પાણી માપવું પડશે”

પીકાતની આ બધી વાતો ગોલમ દાયરામા ભેડાં ભેડા કનોકન સાંભળી પીકાતે આવતાં વેત આવી દોંગી વાત કરી એટલે ગોલમને ઓગળાણ આપવાની કે દાયરે ગોલાવવાની જરૂર ન લાગી એટલે દાયરામાંથી જ એક જણે વળતો જરામ આપતાં કશું કે “ભલે, સમાચાર આપી દેયુ પણ અમારા મલકમાં આવણ મલિનામાં બળેલ ઉપર મોડા ભેડવાનો રિવાજ છે, માટે ઘોડીને ભેડવવી હોય તો તમે બળેલ ઉપર આવી જાવ બળેલિયાની પ્રેડ [ધોડ દોડ] પણ જેવા મળે અને ઘોડીઓને પલ ભેડવાય. પશુ આ વખતે જરૂર આવે”

પીકાત કહે : “આવવું જ છે ને! નને ઘોડાનો ભારે શોખ છે માણુકીને તો મારે જેવી પડશે

આ પંથકમાં તો માસી મોરડીને કોઈએ હજી સુધી કાન ચોલ્યો નથી, ત્યાં વધી થાય એ ખરું.”

પીઠત હાટી ઊભાં ઊભાં આટલી વાત કરીને મેળામાં ફરવા હાલી નીકળ્યો.

આ વાતને છ મહિના વીતી ગયા. શ્રાવણ મહિના આવ્યો. ઓણ સાવ તો વરસાદ પણ મન-માન્યો વરસ્યો છે. સીમમાં માથાડક જીજ્ઞાસા જાગ્યા છે. પીઠતની મોરડી જેઠ મહિનાથી એકધારે જીજ્ઞાસાના ચારો ચરીને તરખતર થઈ જઈ છે. ઠાણમાં ખોતરાડીને ખાડા પાડી દીધા છે. બે મહિના થયા તો પાણી પાવાય ઠાણમાંથી છોડી નથી. મોરડીને હવે તો પડ-ખામાં પાંખું આવી જઈ હોય એમ ઠાણમાંથી છૂટવા હડફાં ખૂંદે છે, થાય છે કે પડાળ ફાડીને નીકળી જઈ કે આકાશમાં ઊડી જઈ ! એમ ઉધામા આવે છે.

બળેવ ફક્કડી આવી એટલે પીઠતે ભાણવડ જવાનું પરિણામ કમું.

સરજ મહારાજ કોર કાઠે એ ટાણે ટાઢી છાથ પીઠને મોરડી પર સ્વાર થયા. મોરડી પણ જેવી તેવી નહિ. પંથે પડે એટલે ધરતીની બધું ભરતી જાય. પવનના વેગમાં ને મોરડીના વેગમાં ઝાઝો ફેર નહીં. ઝડપડ દિવસ હતો ત્યાં માણીઆનો નીકળ્યો ભાણવડ આવી પહોંચ્યો. ક્યાં હાટીનું માણિયું અને ક્યાં ભાણવડ ?

ગોલણ જૂંકણ દેલીએ બેઠો હોઠો પીએ છે ત્યાં પીઠતને આવતા દીઠો ને કહ્યું કે: “પીઠત પોળી આવ્યો ?” પોતે ઊઠીને સામે હાથેય, મીઠા મલા-વાધી આવકાર આપતાં કહ્યું કે: “ભારે કામ થયું. તમ જેવા મહેમાન મારા જેવા ખેડુ માણસને ઘરે ક્યાંથી ?” રામ રામ કરીને થોડીને પોતે દોસી લીધી. ઠાણમાં બંધાવી જોગણ આપ્યું. ઊનું પાણી ચૂકાવીને માલીશ કરાવી. પીઠત તો ભવ્યો મહેમાન કહેવાય, ખૂબ ખાતર બરદાસ કરી રહ્યો છે.

ચારેક દિવસ થયા. એકધારી રખાવટ જોઈને પીઠત તો દંગ થઈ ગયો. “વાહ તમારી બરદાસ, વાહ તમારા મનગરજ ! છે તો ઘર ઘણી માણસો પણ

રજવાડાને જૂલાવી દે એમ છે.”

આમ સુવાણમાં ચાર પાંચ દિવસ કેમ ગયા એ ખબર જ ન પડી. જહે દિવસે પીઠતે વાત કરી કે: “ગોલણ ! ખાસ તો હું માસી મોરડી થોડીને તારી માણસી સાથે ભેડવવા આવ્યો છું.”

ગોલણ કહે: “અરે બાપા ! તમારા રાજનાં થોડાં સાથે મારું ઘરઘણીનું ટારડું ભેડવાનું હશે ? બિચારા ઠાંકા ભેળાં રાડાં કરડે ને અમને સીમશેઠે પોગાડે.”

“ગોલણ ! એ બધી આડી વાતો નથી સાંભળવી. માણસી સાથે મોરડીને ભેડવવી તો જ ન, હું એટલા માટે જ આવ્યો છું.”

ગોલણ કહે: “શીક તો ભેડવીએ, હાડી બધે તો પણ જેડુમાણસને કંઈ ભેંસ પડવા જેવું નહિ. એવાં દખસખ તો તમને થાય; માટે વિચાર કરજો.”

“મારે કંઈ વિચાર કરવાનો છે જ નહિ. થોડી-ઓને ભેડવવી છે એ જ વિચાર છે.”

“ભલે બાપ, તો તમે ક્યો એમ. આજે રોઠા-ટાણે વાતા.”

દિવસ સાથેથી નમ્રો એ ટાણે ગોલણને પીઠત પોતપોતાની થોડીઓ ઉપર પલાણ મોડીને તોયાર થયા. તાણીને તંજ લીધા. બગલમાં તલવારો. હાથમાં ડૂમચી લઈ સ્વાર થયા ને ગામ બહાર નીકળ્યા.

આધેરાક જમને ગોલણે કહ્યું: “પીઠતભાઈ ! આધેરૂંક જરૂરી કામ છે, એટલે ત્યાં જઈને તરત પાછા વળજી” ને વળતાં થોડીઓને ભેડવીએ.”

પીઠત કહે: “ભલે.”

ગોલણે માખીડીને મારગે ચડાવી પણ પવનથી થપાટું લાગવા માંડી. પીઠતની મોરડી પણ હારોહાર એક જ ધૂંસડીએ પડી આવે છે.

દિવસ આયમવાનું ટાણું થયું એટલે પીઠતે કહ્યું: “ગોલણ, હજી કેટલેક જવાનું છે ?”

ગોલણ કહે: “હાલો તો ખરા ! વખત હશે તો આજ નહિતર આવતી કાલે વળતાં.” આમને

આમ ફર્યું ટાણું થયું ત્યાં જોતપુર આવ્યું ને દર-
બાર રાણીગવાળાની ડેલીએ આવ્યા.

ગોવલ્લુકુસુને અને દરબાર રાણીગવાળાને
ઘાટો સંબંધ છે. ગોવલ્લુ જમનગરની લૂંટ કરીને આવે
ત્યારે રાણીગવાળો આશરો આપતો ને ત્યાં રોકાતો.
અર્થા માલ દરબારગઢમાં રોકાઈ જતો.

દરબારની ડેલીના દરવાજા બંધ છે. અંદર
બહાર ચાલેલો બેઠો છે. ગોવલ્લુ અવાજ કર્યો એવો
ખડીંગનેરી ડેલી ઉઘાડીને દરબારને ખબર દીધી કે
ગોવલ્લુ આવ્યો છે.

રાણીગવાળો ડેલીએ આવ્યા ભેળો પીકાતતે
જેતા ગોવલ્લુ સામે સનસ કરી કે : “આને ક્યાં ભેળો
લીધો ? એનું કામ નહિ.”

“આપુ ! પીકાતભાઈ તો થોડી ભેડવવા આવ્યા
છે. જુઓને, મારા ભાગે જેડુ માણસની મરકરી કરે છે.
ક્યાં એની મોરડી ને ક્યાં મારી આ માણસી. પણ સુવા
દુધે આપ સુધી નીકળી આજ્ઞા તે થયું કે બાપુને
મળતા જાયે”

પીકાત તો મનમાં સમસમી રહ્યો છે કે : “આ
પીસતાલીસ આઠેના પંચ કાપે તોય આનું મન માનનું
નથી, હવે ક્યાંક જવાનું હશે. દીક, પછુ હવે શું થાય !”

રાણીગવાળાને ત્યાં રાત રોકાણા. ગ્રામ્ય વાસનાં
ગોવલ્લુ તૈયારી કરીને કહ્યું કે : “હાલો પીકાતભાઈ !”
કહી ભેષ જલ્લુ રવાના થયા. આમ બહાર નીકળીને
ગોવલ્લુ જમનગરની દિશા સાંધી.

પીકાતે કહ્યું : “ગોવલ્લુ, તારો મારગ સૂજતો
નથી. તેં શું ધાપું છે ? કાંઈ બખર પડે !”

“ભાઈ, ભેજાભેજો એક કામ બાકી છે તો
પતાવતા જઈએ તો પાછો આટો નહિ.” એમ કહી
માણસને વ્યેતી કરી. જોડાએ મોરડી પડી આવે છે.
બપોર કળતાં જોતપુરના નીકળ્યા જમનગર આવ્યા
કાળાવડ દરવાજાની બહાર ફીરના તકીઆમાં થોડીઓને
બાંધીને ગોવલ્લુ કહ્યું : “પીકાત ! તમે ઘડીક વિસામો
ખાવો ત્યાં હું હમણાં જ આવું છું. વાર નહિ થાજે,

ખરચી ખૂટી ગઈ છે એટલે બેતો આવું અને કામ
પૂરું કરતો આવું. ખરચી લેતાં કેટલી વાર ! અરો
એવો આવો સમજાવો.”

ખીસા ખરચીનું નામ પડતાં પીકાત ચમક્યો ને
કહ્યું : “ગોવલ્લુ તે શું ધાપું છે ? હું ભેળો લોહિં
અને તું લૂંટ કરવા જા ! મારી આબડૂનો તો વિચાર
કર્ ? તે તો મને દગો દીધો. હું કાંઈ લૂંટારો લોહો
છું ?”

“અરે ભલા માણસ ! મરદ થઈને આવી વાતો
શું કરો છો ? તમારે ક્યાં કાંઈ કરવાનું છે ? હું આ
આવ્યો, વાંસા લગી રમછટ બોલતી આવે તો થોડાને
ભેડવવાની મજા પડે ને !” એમ કહીને ગોવલ્લુ ગામમાં
ગયો.

ગોવલ્લુ જમનગરમાં બે વખતે લૂંટ કરીને
જમને પડકાર કરેલ કે હજી એક વખત આવવું છે.
જેટલી તકેમરી રાખવી હોય એટલી રાખવી.

ત્યારથી જમણાએ બે મેથને માટે પૂરતી તેશરી
રાખી છે. પચાસ થોડેરવાર જમનગરની બજારનું
ખરો પજે રક્ષણ કરે છે. એને ખબર પડે એટલી જ
વાર છે.

પીકાત વિચાર કરે છે કે ‘ગોવલ્લુ લૂંટ કર્યોને
વાંસા લગી વાર ચડશે, માટે માણ આ કામ નહીં’
એમ વિચારી પોતાની મોરડી લઈને તરત વ્યેતો થઈ
ગયો.

સાતમ આઠમનો તહેવાર નજીક આવે છે.
એરિયું દુકાનમાં સોના ચંદીના દાગીનાનાં તોરણ
લટકાવી પગ ઉપર પગ ચઢાવી તકીઆને ઓપાર
લઈ આડે પાળે પડ્યા છે. એમાં ગોવલ્લુ આવીને
ધાડ પાડી. એવીઓની પીંખડી પકડીને દુકાનથી હેઠા
ઉતારી મૂક્યા ને માંડવો ખસીએ બરવા.

વેપારીઓ ભાગી છૂટ્યા. આખી બજારમાં
જોડાએ જોડવો. “લૂંટારો ! લૂંટારો ! બાપુને ખબર
આપો.” આમ આડા અવળા દોટું દિધે છે ત્યાં
ગોવલ્લુ હાથ ફેર્યે કરીને સડોડ દરવાજા બહાર આવ્યા.
જુએ છે તો પીકાત ન મળે.

ગોવલ્લુને જેતા માણસીએ હાવળ દીધી ને
પૂછાડનો જંડો કર્યો, જાણે કહેતી હોય નહીં કે “આવી

જા પીઠ-હિપર ! પછી હું છું ને વાર છે.”

ગોવલ્લે માણસી માથે ખસીઓ નાખેને ને લંકે કરતો સ્વાર થયો ને પગની ઝેરીની ચીપ દીધી ઝેલી માણસીના પડખામાં પાંખો આવી. ખરેખર કરતી ઊપડી પણ પૃથ્વી ને ઝાડવા ફરવા લાગ્યા.

જમ બાપુને ખબર પડી એવાં પાંચસો ઘોડાની વાર તેવાર કરીને વસે ચડવા. આજણ ગોવલ્લુ અને પછવાડે વાર. આખી વાટે રોગો રણપટ્ટીઓ ભાલતો આવે. “પકડો ! પકડો ! જાણ નહીં જાવતો !” આમ દેકારો ભાલતો આવે, પણ કેનો ભાર છે કે માણસીનું પગે ફેલાવે !

ગોવલ્લુની માણસી પગ નમે પડી જાય છે, એવામાં ઊંડીથી નળ આવી. બેઘ બાબુ દોઢ દોઢ માથોડું હાથલાની વાડયું અને સાંકડી ગાળી. સામેથી એક જુવાન પટેલીઓ ગાડું લઈને આવે છે. ઘોળા ઈંડા જવા પેલધરા ગોધા, પણ પાણીનું પૂર પટેલ કાંડામાં રાસની આંટી હઈ જોંધમાં પણ ભરાવીને ખેંચી રહ્યો છે પણ ગાંઠતા નથી. નાખોડાના ફુંગરોડા ભાલાવતા ગાડીને દહમી જમ ફંગોળતા આવે છે.

ગોવલ્લે જ્યુ તો એકેય બાબુ તરાય એવી જગ્યા ન મળે, એટલે પકડારો કર્યો : “પટેલીઓ, બાડું રોકજે !”

“બાપુ ! હાથમાં વરદ પડી ગયા એટલા ખેંચુ છું પણ સારતા નથી.”

“ઠીક તો આવવા દે.” ગડું અછાડવા છેટું રહ્યું એટલે ગોવલ્લે માણસીને પેનીની ચીપ દીધી ને લગામ ડોચી એવી ચારેય પગે ઊંચેને ગોળીઓ જાય એમ બડીંગ કરતી ગાડુંને બળદ ટપીને લાગેવાળ જઈ.

એ જ ગાડું બળદ જમનડી વારને સાચું મળ્યું. કર્યાય તરાય એમ છે નહીં, બળદ રોકાય એમ નથી. એટલે વારને પાંચે વાળીને જ્યાં પગલાણ આવી ત્યાંથી ઘોડા તારવ્યા, ત્યાં તો ગોવલ્લુ લાવેલા નીકળો ગયો. એ ટાણે રસ્તામાં પીઠાત ભેળા થયો. એટલે કહ્યું કે : “ભાઈ, હવે મેરડીને ભેડવવાની ખરેખર મજા આવશે. અમારે મોકે સંધાણા વાંસા લગી જમની

પાંચસો ઘોડાની ફેજ પડી આવે છે, અને જે હવે મોળપ રાખી તો અંતરિયાળ રહ્યા એમ સમજાશે, માટે જોટલી હાંકવી હોય એટલી હાંકજો.”

પીઠાત કહે : “અરે ગોવલ્લુ ! તે તો મારું મોત ક્યું. મેરડીને પગ જ ક્યાં છે ! સાવ ઝલાઈ ગઈ છે. માથે આ પરચાદનાં ઝાપટાં, રસ્તામાં ગારો ને લપટાણુ, એમાં ઘોડી કરે શું ને મારે ભાગ્યું કેમ ?”

“પીઠાતભાઈ ! તો દયો મેરડીને ધારાતીરથ, અને આવતા રહેા-માણસી ઉપર. વાર બ્યાવી પહોંચી ને પકડાશે તો ગામ ને જરાસ બધુંય ખોવાઈ જશે !”

પીઠાતને વાત સાચી લાગી. મેરડીથી હવે આજણ જઈ ચકાય એમ હતું નહીં, એટલે તલવારને ઝાટકે ડાહું હેઠું પાડીને માણસી ઉપર બેઘ જણ સ્વાર થયા. માણસી માંડી બાગવા, ચાર છ ગાઉ ઉપર ગઈ ત્યાં જો રસ્તા ફૂટયા, એક ઘોડી મારગ અને એક આડ કેડી.

ગોવલ્લે પેરી મારગ હોડીને આડકેડીએ ચડયા. વારની નજર પડી કે ભારે કામ થયું, એ રસ્તે પાણીનું વાપું આવે છે, એમાં ઊતરાય એમ નથી. ફરવા આવશે ત્યારે થાય, એટલે વારને બે ભાગમાં વહેંચી બેઘ બાબુથી વાગાનો કાંઠો લઈને ભીંસ કરીને આંતરી લઈએ.”

વાર બે ભાગે વહેંચાઈ ગઈ. પીઠાતે કહ્યું : “ગોવલ્લુ ! વાર લહેંચાણી.”

ગોવલ્લુ કહે : “કાંઈ વાંધો નહીં.” માણસી પાણીના પૂરે પડી આવે છે, ત્યાં સામે પાણીના ઉછાળા મારની અમ દેખાણી ને રસ્તા બંધ થયો. હવે કઈ બાબુ જણ ! નેરગની બેઘ બાબુથી વાર ભીંસ દેતી પડી આવે છે, એટલે એકેય બાબુ જાળી છૂટાય એમ ન મળે, ચારે બાબુ જોખમ.

ગોવલ્લુ નેરગને કાંઠે અટક્યો. એટલે વારને થયું કે “ભારે કામ થયું, હવે ભાગીને ક્યાં જવાનો ! હમણાં જ હાથ કરી લઈએ.”

વારને આવતી જોઈ પીઠાતે કહ્યું : “ગોવલ્લુ ! ભારે સહેમની કરી, રાખ્યા અંતરિયાળ.”

“પીઠાત ! વાતો કરવાની વેળા નથી, સાવધ રે’જો.” કહેતાં માણસીને ઝરમને કંઠેથી પાછી લઈને ઘોડો પટ આપ્યો ત્યાં તે વાર લગલગ પૂગી આવી,ને એક રવારે કહ્યું કે: “હવે ક્યોતે ચર્ચા થા ! ભૂડો લાગ છે !”

ગોલસે આ અવાજ સાંભળ્યો એવું માણસીને કાવું ખવરાવી સન-મુખ કરી પગની એડી દઈને માથે દુમચીનો ધા કર્યો, પણ માણસી માથે જાણે આજ ત્રુટયો હોય એટલું વસમું લાગ્યું ને લા નાખી તે જમમમ કરતી સામે કંઠે. માણસી નેરડું ઠેકી તેજઈ પણ પગમાં જરબ લાગી ગઈ.

વારના ઘોડા સામે કંઠે હમચી ખૂટે છે, પણ ઠેકની તાકાત છે કે આ નેરું ઠેકીને આવી શકે !

ગોલસે વારની સામે જોઈને કહ્યું: “આવોને ! ખખર પડે.” વારે ગોલસે સામે જોતાં તાર જોવડો લાગ્યો, ને થયું કે આ માણસ છે કે કાલેરવ !

વારે નેરડું ફરવા માટે કંઠે ઘોડાં હાક્યાં. ગોલસે ને પીઠાત માણસીને ખૂબ પંપાળવા લાગ્યા, પગ ચોળવા માડ્યા, સાચી ધડી વિસામો આપ્યો ને પગ ઘોડરાણો એટલે ભેષ જણ ફવાર લઈને હાંકી મૂકી.

વાર બેત્રણ ગાઉને ગાળે ફરવા જાય ત્યારે મારજ પકાચ એમ છે, ત્યાં તે માણસી લાવો લા નીકળી ગઈ.

પ્રાગડવાસી એ ટાણે ગોલસે જેતપુર આવ્યો ને દરબાર રાણીજવાણની ઘોડારમાં માણસીને બાંધી દીધી. ચાલીસ કી, ચંદીનો પાવરો ચમક્યોને એ ત્રણ કલાક આરામ લીધો ત્યાં માણસી તાજ માજ લઈ ગઈ ને લાવજ દીધી. જણે કથાઈ ગઈ જ નથી.

શીરામસુ વેળાએ જમભાપુ પગેરું દબાવતા જેતપુરને પાદર આવી પહોંચ્યા દરબાર રાણીજવાણને ગોલાવ્યો. રાણી ચરાળો ગામ મહાર આવ્યો ને માપુને તાણ કરી: “બાપુ, ગામમાં પધારો.”

“ના, રાણીજવાણ ! ગામમાં નહીં બાપુ.” મારો ચોર જ્યાં છે, તું સોંપી દે ત્યારે ચાપ.”

રાણીજવાણ કહે: “જરે બાપુ ! કોણ ચોર ? કોને સાપવા ? આ બધી શી વાત છે ? આપને વિના કોરસે મારા ઉપર રોષ કરવો હોય તો ભલે.”

જામે કહ્યું: “હવે કાઠીવેડા મૂકી દે, પગેરું તારા જઠ સુધી આવે છે ને તારી પાસે જ છે.”

“હોય નહીં બાપુ, જમનો અપરાધ કરીને ક્યાં જઈ ! કોઈ દી ન જરે. આપ હાકમ છો, વિના કારણ દડવો હોય તો આપની મરજી જેઈ સ્વીકારે, પધારો ઉલીએ. !”

જમ જણે છે કે રાણીજવાણનો જઠ એટલે અભિમન્યુનો ચકરાવો. અજણો માણસ એમાંથી હાથ કરી શકે જ નહિ, એટલે કહ્યું: “દરબાર ! ચોર તો તારી પાસે જ છે પણ મારે એને પકડવો જ નથી અને શિક્ષા પણ કરવાની નથી, એની મરદાનગી અને એની ધોડીનું પાણુ જેઈ છુ ખુશ થઈ ગયો છું. પાંચસો ધોડાને પાણી પાઈ દીધું ને છેવટ સુધી હાથ ન આવ્યો, અમને હાથતાળી દઈને ગયો. અમારે એ ધોડી અને એ જણને જોવા છે.”

રાણીજવાણને જમભાપુની વાતમાં વિશ્વાસ બેઠો ને કહ્યું: “બાપુ, પધારો ઉલીએ, હમણા બપુ હાજર.”

જમભાપુ રાણીજવાણની ઉલીએ આંવા, આખી વારને છાશુ પીવરાવીને પછી ગોલસુ ભૂકણ અને માણસીને હાજર કરતાં કહ્યું ! “બાપુ ! આ માણસી ધોડી ને આ ધાડપાડુ ગોલસુ.”

જમભાપુએ ગોલસુનો વસિા પાળડીને શાખાથી આપતાં કહ્યું: “જીવાન ! આ માણસીનાં મોઢે માગ એટલું દામ આપુ !”

“બાપુ ! અકેક લાભલે અકેક ગામ આપો તો પણ માણસી ના આપુ, માણસીનાં મૂલ ન હોય.”

“કંઈ વધિા નહીં જીવાન ! ભલે તું રાખ.” જમભાપુ ભેગને જેઈને ખૂબ રાજ થયા. ગોલસુને સોનાની મૂઠવાળી તલવાર અને શિરપાવ આપ્યો. ગોલસે હવે ક્યારેય જમનજર રાજમાં છૂટે ન કરવાનું વચન આપ્યું. જમભાપુ જમનજર આવ્યા. દરબાર રાણીજવાણે એક ધોડી પીઠાતને આપી એટલે પીઠાત જેતપુરથી સોંપી માળીએ ગયો અને ગોલસુ ભાણવડ ગયો.

તા. કે આ માણસી ધોડીની સરક મોવળ અને કેપટિયું ગોલસુના વંછજેએ વરસો સુધી સાચવી રાખેલ એમ ગોલસી ગામના જીવા ભારોટે વાત કરેલી.

અર્થો દુહા સાહિત્યમાં

આ અર્થક્રમાં જુદા જુદા લેખો અને પ્રસંગવાઓમાં ઘણા દુહા અપાયેલા છે. કપાક એની પુનરૂક્તિ પણ થયેલ હશે. પણ એના એ દુહાથી લેખ કે પ્રસંગનો ઉદ્ભવ એકથી વધુ લેખકોએ કર્યો હોય ત્યાં એ પુનરૂક્તિ રહેવા દીધેલ છે. દુહો એકનો એક રહી પણ વિવિધ કે પ્રસંગ એમાં બદલતા રહે છે. તે ઉપરાંત કેટલાક દુહા અલી આખા છે. અને એ દુહાઓના જૂમખા નીચે સંગ્રહકર્તા નામ આપેલ છે.

ધણ્ય ચંગી ચંગો ધણી, ચંગો માગણહાર;
ચંગા તોરીંગનો ચાડીકો, તું જૂંઠ્યે કિરતાર.

હલે પણ હાલે નહીં, જેઠે પાડે ફાડા;
પગે ઉતાડ પાવડી, મને ઘર લેજો કથં થોડા.

ધણ્ય જેરી જેરા ધણી, મૂંગો માગણહાર;
માઠા તોરીંગનો ચાડીકો, તું ફેઠે કિરતાર.

હલે પણ હાલે નહીં, રૂંધે વગડે રાત;
મથં થોડા માખાપ ! કથં ચારણુનો છૂટકો.

સં. કાનજીભાઈ ખારોટ (ચલાળા)

જાણપણુ જગ દોહાણું, ધન તો કાલાને હોય;
કાલર કમળ ન નીપળે, ખરે કેઠાણુ ન હોય.

અંચળ અપચળ અમકવો, વણુ આહાર ઘણુ રોય;
એ તુરિયારા પાંચ શુષ્ક, એ તરિયારા દોષ.

મેયું માંદણુ ન મેલિયે, થોડાં રેઠાં ન હોય;
પરણ્યા પિયર ન વળાળીએ, એને જોખા હોય.

પાતળ પેટાં ગજ ગતાં, કમ આહાર કમ રોય;
એ તરિયારા પાંચ શુષ્ક, એ તુરિયારા દોષ.

મેયું કુંજર મૂલિયું, થોડાં પાંખું હોય;
કુંજ કોટા સજ્જણા, એને જોખા હોય.

ભોમ પરખો કકકડું ળીજ પરખો અન્ન;
ભોં વિણુ ભલા ન નીપળે, નર તુરી ને અન્ન.

ઘર થોડી પિયુ અપચળો, વેરી લેજો વાસ;
નત્યના વાગે દોલડા, કયાં ચૂડવારી આસ !

સાંચાં તારા શેર'માં ચીજાં અમૃત ચાર;
મેરી કેરી ને મેખડી, તુરંગ રૂપ અપાર,

રણ શરણાણું વાગિયું, પાખરિયા કેઠાણુ;
શૂરાને મુખ પાણી ચઢે, કાચરમાં પડે લંગાણુ.

કૂંકડકંઠા મૂગકૂંદણા, લીલા પીળા લાલ;
એવા વછેરા હિપને, પડ જોવો પાંચાળ.

ફેડો રણમલ રાજવી, ફેડો રણ તોખાર;
ફેડી ટોળી રાવતાં, સરજી સરજણહાર.

ભોં લીની થોડા ભલા; ઠાખા ઊપડિયા;
કાં મરલાનેણી માણુવા, કાં ખગ વાવાખડિયા,

વેચ મોટાભાઈ ગઢડાવાળા (લાવનગર)

રાજ વંકો રાવતે, ધણ્ય વંકી નેણાં;
કુંજર વંકો ગાળીએ, નદી વંકી વહેણાં.

તોરી નેખન તેર, ઘોરી આઠ ધરા;
ત્રિયા નેખન ત્રીસ, ઘીએ પેટ ભરાં.

પાંચ ઠાસે પાળિયો, દસ ઠાસે અસવાર;
કાં તો નાર કુભારજી, કાં નાવલિયો ગમાર.

ઘણાં ઘોડાં હાંકિયાં, સાંજે સાંજ સધીર;
તેરે મેરે મિલનકી, હો, ચૂકી હમીર.

વહુવર મારો બેટો, તોં સજીવીશ કંચ;
કાં ઘોડારે ધુમરે, કાં ગેમર ગજદંત.

ભલું રે ભલું ભાટલું ઘોડું,
ખાય જાણું ને હાલે ઘોડું;
એમાં આવે ને જાંઘ સરોડું,
હોકે ભાટ ને ઉપર ઘોડું.

હાથ યાકયા પગ યાકયા, જીભનો વળ્યો ઘૂંકડો;
હવે મથાં ઘોડા માખાપ, ચારણનો કર છૂટકો.
હરસુરભાઈ ગઢવી (ભેસાણ)

સામેરી ચકી ઘોડલે, હાથમાં લાલ કબોના;
જે દિશ નાખે ભલ્લકો તે દરશમાં લગાણ.

ખાપો મત કહે બખતસિંહ, કાંપત હે કેકાણ;
એકવાર ખાપો કહે, પવંગ તજસી પ્રાણ.

તેં કાઢ્યો અરિયાં તણો, ઘોડાં હાંકીને ઘાણ;
ઘોઘામાં ધમચાણ, મારૂ મેપત મોખડો.

વંકા ડુંગર વિકટ ભડ, વંકા થીયેતા વચ;
વંકા વછેરા ત થીયે, પાણી પીએ ને કચ,

ફૂકકંધા મૃગફૂલણ, ચતુને ઠેથે સાલ;
નવરંગ તોરી નીપળે, પડ નેવો પાંચાળ.

કધળીએ કામન રાવે, કઅસવારે કેકાણ;
બેયનો બાટી રાણ, ભવ બગડ્યો ભુંડાઈનો.
ખાપલભાઈ ગઢવી (ખાખરીધાર)

ઘોડી 'બીબી' ને વાઘણિયા

દ. સ્વ. અમરાવાળા

અ. સદેદ ઘોડી વાઘણિયાના સ્વ. દ. અમરા-
વાળા પાસે હતી. એનું નામ 'બીબી' હતું. વીસ વસ્સ
પહેલાં આ ઘોડીની હાક વાગતી. ચાલમાં અને દોડમાં
એકકો હતી. ઘોડી ઘણી જલદ ને પાણીદાર હતી
એટલે દ. શ્રી. અમરાવાળા ને તેના ખાસ માણસો
જ આ ઘોડી પર સ્વારી કરતા.

ચારણી સાહિત્યમાં અશ્વદાન

રતુદાન રોહડિયા (ધુનાતું ગામ)

(૧)

‘ભો ભો’ નો આજનો જમાનો ન હતો,
ત્યારે ભૂતકાળમાં કોઈ લોકકવિએ ગાયેલું:

‘કોઈ પુરૂષ કોઈ ઘોડલો, કોઈ કુળવંતી નાર;
ત્રણ રતન સઃજિયાં, સંસારે સરજણહાર.’

આવાં ધરાનાં રતનરૂપ ઘોડાનાં દાન આદિ-
કાળથી ક્ષત્રિયો દેતા આવ્યા છે. અને ચારણો લેતા
આવ્યા છે. જેને લાખના મૂલે પણ નથી આપ્યા એવાં
ઘોડાં ક્ષત્રિયોએ ચારણોને ઉમળકાથી દાનમાં આપ્યા છે.

ચારણી સાહિત્યમાં અશ્વદાનના ‘વધાવા’નાં
વિપુલ પ્રસંગ ગીતો-પ્રસરિત કાવ્યો મળે છે. જેનો
કોઈ પાર નથી. અત્યારબધીમાં લાખો ઘોડાં ચારણોએ
દાનમાં મેળવ્યાં, અને લાખો અશ્વદાનના ‘વધાવા’
ગીતો રચ્યાં.

સોઠાઓને મહિલે પરણતી વખતે રાવળ જામે
એક સાથે ત્રણ હજાર ઘોડાં કવીશ્વરોને પસેલાં:

‘પારીનગર સુમાંડવો, સોઠા ઘરે સુંજન;
રાવળ પરજીતાં પ્રવિચા, સહસ્ર તીન તરંગાણુ

એ ત્રણ હજાર ઘોડાંનાં દાનનાં ત્રણ હજાર
ગીતો તો એકી સાથે જ રચાયાં હશે ને ?

આમ ક્ષત્રિયોએ દાનપ્રવાહ ચલાવ્યો, તો
કવીશ્વરોએ ગંગાના નીર જેવો કાવ્યપ્રવાહ અશ્વ-
દાનની સ્તુતિમાં વહેવરાવ્યો.

કોઈકે આ વિષય વર્ણવે પો. એચ. ડી. થવા
જેવું છે, રંગ રહ્યો જાય:

અત્યારે તો અશ્વદાન વિષેનાં ઘોડાં કાવ્યો
આપું છું, બાકી ભગવાન ૨૦૦ વર્ષની આવરદા
આપે તો જ હું અશ્વદાન વિષેનાં અધ્યાકાવ્યો સોલ્હીને
પ્રકાશિત કરવાની યોગ્ય હિંમત કરી શકું.

‘ઝોખાહરણ’ના કર્તા પ્રસિધ્ધ કવિ લાંગીદાસ

મહેકુને સંગ્રામજી નામે કચ્છના બાપાતે મહામૂલ્ય-
વાન અશ્વ દાનમાં આપેલો.

‘ઝોખાહરણ’ ઉપરાંત લાંગીદાસ મહેકુએ બીજા
ત્રણ ગ્રંથો (૧) એકદશી મહાત્મ (૨) સતરમરણ (૩)
રાજ સગણ રચેલા છે. જે બધા અગ્રગટ છે. એની
હસ્તપ્રતો આજે સૌ. યુનિ.ના ભંડારમાં છે.

કવીશ્વરે એ અશ્વદાન લેળા ‘વધાવા’નું આ
ગીત કહેલ. આજે સંગ્રામજી જડેજા નથી, કવીશ્વર
નથી, દાનમાં આપેલો અશ્વ પણ નથી. પણ વધાવાનું
આ ગીત છે અને રહેલું. એક કાવ્ય પંક્તિ છે:

‘ગીતડાં રહેશી લીતડાં જાશી ભાજ.’

એક નાશવંત ઘોડાને બદલે કવીશ્વરે શાસ્ત્રવત
યશનું કેવું ભારે મૂલ્ય સંગ્રામજીને ચૂકવ્યું !

ગીત

ત્રાપે તાણેઆ ગિરંદા, કાપે જેચેઆ કુરંદા તકે;
નાપે ભાઈ નાપેભાહ, બાપે લેવા નામ,
ઉતાં મળા વાપિવાજ, છાંહ હું ડરાપે આપે,
સમયે જોરસા આપે, સવાઈ સંગ્રામ. — ૧

વાહ તાણવાથી પહાડને કૂદી જાય, વેચવાથી
દ્રારિદ્ર્ય કપાઈ જાય, અને સજાભાઈ બાપ પણ જેને
અડવા તો શું પણ નામ લેવા પણ ન દે એવા પવન
સાથે ગતિ કરનાર અને પોતાની છાવાથી પશુ બડક-
નારા ઉત્તમ ઘોડાં સંગ્રામજી જડેજા દાનમાં આપે છે.

લાગાં જોર ચીર ભરે, તીર તીર વા કા લાહ;
હે ચંચિર ચીર મે અડત ડોર હીર,
જેચિઆ શરીર તણી પીર ભિર મેટે બહે;
હે હમીર દિએ અસા હેલ મે હમીર. — ૨

પગાના જોરને તોડીને ચીરીને તીર તીરવા
જેટલે ધનુષમાંથી છૂટેલું તીર જેટલે પડે એટલા લાંબા
તો કાપાની પીડા

અને બીડા, (દારિદ્ર) ફીટાડનારા એવા આ ઘોડામાં બાદશાહરૂપ ઘોડાનું દાન દાનેશ્વરીઓના શાહરૂપ સંગ્રામ જડેને કરે છે.

ભાગ્યાં ડાળ્યાં ખંદરાં જી, આગે આગે ફાળ ભરે; હકમા ગે આગે રહે, કાચે ત્રાજે હદ; ખાગે હાથ ખાગે તો તો ધાગે ધાગે જોન ખાગે, જાગે કંમ અસાદિયે, પ્રાગહરે જદ.

ભાગિશી ડાળો પરથી વાંદરાઓ ફૂટે તેમ ઝડપથી લગાતાર કૂદી જનારા, હાક્યા હાથી સામે ઝચા સૂતરના ગાગડે મર્યાદા કાબુમાં રહેનારા, અને બૂલે ચૂકે ય વાધ-લગામને હાથ લાગી જાય તો તો ક્ષિતિ-જોને આંખી જનાર । ઘોડાઓ જે કવીશ્વરોના નયીળ જગ્યા હોય તેમને જ રાવ પ્રારમ્ભલ્લનોપોગ સંગ્રામજી જડેને આપે છે.

ખેડી ખેડી જે જો તોય, નેડી નેડી કરે ખોત, ખાગે જોડીયે મેડી, મેડી મેડી ખાજ; ખેડી જે હોય તો કે'ડી સપતસ સકે ખેડી, ઉમેડી જે ખેડી તો ન ખેડી સકે આજ-૪

વારંવાર જોને ચલાવી (ખેડી) ને જોનું પાણી (તોય) જેવામાં આવે તો પણ એની એક ચાલ જોતાં બીજોના રનેહ (નેડો) ભૂલાઈ જાય છે. એવા અને જેની જોડ જો બસુવી હોય તો કેવળ સુખનો સપતાય જ જોડનો છે, એવા ત્યા ઘોડાઓ પડેજલીઓ ત્યા પૃથ્વી પર તો બીજે કોઈ નથી.

ખખાણું ખખાણું યારાં, કેતરાં કરાં ખખાણું, પાકટે કખાણું ઝઘાં આંણી કરે પેસ; જાણે તાંણે જોયે' તો તો ડાંણે ડાંણે ડાંણે જાયે, નાંણે ન દે અસા ખખાણું દે નરેશ. -૫

અરે એ ઘોડા, વખાણું વખાણીને તને કેટલો વખાણું? આ ઘોડા ધનુષમાંથી છૂટેલા તીરને અને દોડતા હરણોને પકડી લે છે. જ્યારે જોઈએ છીએ ત્યારે આ અશ્વ છવાજો મારતો જ જતો હોય છે, આવા અશ્વો વિપુલ નાણાં આપવા છતાંય રાજાઓ કોઈને આપના નથી, પણ કવીશ્વરોની બિરદાવણી સાંભળીને તેમને દાનમાં આપી દે છે.

પીંઠે ઘોડા ભરેઘોડા, લંબાડોડી ઘોડા પાયે, સંકડો મૂડીઆં કનોડા સચંગ, બલોડા ભલોડા ભૂમ, ઘોડા ઘોડા ઘિયે ભાજે, અહોહો ઘોડા ઘોડા, ઘોડા યારે' અંગ.....૬

આ ઘોડાની પીઠ સાંકડી છે, છાતી પલોળી છે, વળી મૂડીઆં સાંકડાં અને કાનસરા મુંદર છે. ભલભલા રાજાઓ આ અશ્વને જોઈને એછા એછા થઈ જાય. અહોહો ઘોડા આજુ' તો ઉત્તમ તારુ' થયેર છે.

અંગળાં જો વહાં પેજે, પાતાશારે' મન ચજે, ચડીવારે' શારુ' મન, થીજો થડી ચોશ; માલશારો સીસોદારો, દીજો તો ન યારે' મૂલ, સગરો ફુસરો ભારો, દીજો અસા સાર....૭

આવા આ અંગળ નુરંજને જોઈને બાદશાહોના મન પણ લોભાઈ જાય, આને માથે ચડવા માટે થડી-ભર માટે પણ એનું (શાહનું) મન રોક જોને ચોર થઈ જાય, જોધપુર (માલશારો)ના અને ઉદેપુર (સીસોદારો)ના ધણીઓથી પણ એનું મૂલ ન આપી થકાય, એવા આ અશ્વોમાં આજુપણુપ અશ્વ બીજા દાનેશ્વરી રા, ભારા સરખા આ સંગ્રામજી જડેજા કવિને દાનમાં આપે છે.

(૨)

હળવદના પીંથળી ગામના ચારણ કવિ રતનજી મોહ બહુ ઉમદા કવિતા કરતા. વડવાણ કાકોર ધણુભાએ તેમને બોદલિયો ઘોડો દાનમાં આપ્યો. ઘોડાની બહુ ઉમદા પાણીદાર જાત એટલે બોદલિયો. બોદલિયાના ઘણા સરસ પ્રસંગો લોકકથાઓમાં છે. આવો એક પ્રસંગ આ અંકમાં શ્રી હાદુભાઈ મિશ્રણે પણ વર્ણવ્યો છે:

આવા અમુલ્ય ઘોડાના દાનના 'વધાવા'નું ગીત પણ કવિએ અસુમેલ જ રચ્યું :

ગીત

દેજે હાંકડે ફેરીઆં ફાળ, રાજ રાજ ઘિયેદણી, યાજમે' નટાં જુ' જાજ મંડતો અયાહ ; હાંકિજો દળિંદ્ર ભાજે, નવાજ સપાનાં હાથે, સાજ લાહપાયાં તાજ દિયો ગાજ શાહ-૧

સાંકડો (વિદન દોડમાં) હાંક્યો હોય તો જેની કુદવાની ચતુરાઈ જોઈને દુનિયા ખુશખુશાલ થઈ જાય. ત્રાંભાના ઘાળમાં પગો મૂકીને નટો માફક અદ્રભૂત નૃત્ય કરનારો, જેની ચાલ બતાવવાથી પણ દ્રારિદ્ર્ય કાપનારું ઈલામ મેળવી શકાય છે. એવો આ ઘોડો સાજ સજવી લાટપાટો કરી સુપાત્ર એવા મને દિલ્લીના બાદશાહ સરખા પથુભાએ આપ્યો.

અગાડી પછાડી ન કે સોઢાંચરાં ચાડી જિર, રધિડી અખૂટવાડી, કરંદા મરોડ; ઘાટાં, સુમાં વાટાં પાડી, અંબાડી ત્રાપતોગળાં, તાકું આ તે રામ હરા દીધો નાડી તોડ-ર

જેના મૂલ્યનું આદિ અંત સોદાગરોના મનમાં કળાયું જ નથી. એવો ધનના અખૂટ ખંડાર રૂપ, અને દ્રારિદ્ર્યને મરડી તોડી નાખનારો, અને ઘાટાં સોનમાં પોતાના વેળવડે રસ્તો પાડીને હાથીઓની અંબાડીએ કુદનારો, તથા માલિક માટે નાડીઓ (પ્રાણ) તોડી નાખનારો આ અન્વ રામસિંહ (વઢવાણના મૂળ પુરૂષ રાજજીનું બીજું નામ)ના વંશ જે મને દાનમાં આપ્યો.

છેડીઆં નમાતો જમી, ફૂલાં થળાં ખાતો છરા, ફાળમે જાંગલાં ખાતો, ખરાતો ધૂકાંણ; પટારાં ઢાતો ડોટે મહમાતો દિયો પાત્રા, સરાંણી ખળતો ધીમાં ખાતો તાતો સાંણુ.-૩

જેને છંછેડવાથી જે પોતાના વેળવડે ધન તીનું પડ નમાવી દે છે. હાથીઓનાં કુંભરચળો પર છરા માફક વેગથી વહે છે ! છલાંગો ભરતાં હરણોને પણ પકડી લે છે, અને યુદ્ધમાં જોયર છે, ઉત્તમ છે. પોતાની વેગવંત દોડવડે જે સિંહોને પણ ઢાળી દે છે. એવો આ નરકોરાની શરણાઈઓ બખવતો અને ફરકા મારતો તેજવાળો મદોન-મન અથ કવિને દાનમાં આપ્યો.

નાંણે તો ન લાણે રામ સપંતાસ જોહેનાણે, પાકે કળાણે અઘ જાણે થંભા પાકે; પાતશાહાં છાતિ તુટે, ન છૂટે બાંમ રે થાંણે, રીણુઆં ઉલટ આણે દીધો રાણા રાઉ.....૪

નાણું વડે તો જેનું એક રૂંવાડું પણ મળે નહીં, અને રૂપમાં જે સૂર્યાના રથે જ્યુતેલા સપંતાસ સરખો છે. છૂટેલાં જાણુને અને દોડતા મુગોને જે પોતાના વેળ વડે, થંભેલાં જ હોય એ રીતે પકડી લે છે. જેને દેવાની વાત આવતી બાદશાહોની પણ છાતી ફટી જાય, અને જામને હાથેથી પણ ન છૂટે એવો આ અથ વઢવાણના બાદશાહોએ ઉમળકાથી આપ્યો.

ખણી ત્રિઆ ઘૂંઘટાળો, વોળળો અથાહ બાહ, છછેકાળો ગહાં ઢાળો ઉતરે છડીંગ; તરકાં હીંદુઆં લાળે, સૂમાં ધિચે જીવટાળાં, વાહ વાહ સવટાળો લટાળો વડિંગ....૫

કનસરીના ડાળા જમણા ધૂમટા તાણતાં જે ઘૂંઘટવાળી સુંદરી રૂપ બને છે. અનૂલ બળ અને તેજનાળો છે. છંછેડવાથી જે કેટ-કિલ્લા ફટી જાય છે. સિન્દુ અને મુસલમાન કંજૂસોના જીવ જેને જોઈ પરલોક પ્રયાણ કરે છે, એવા ઉત્તમ વટરાળા અને કેશવાળીવાળા આ ઘોડાને વાહ વાહ છે.

સંકોડા મૂડીઆ ગાળા, કનેડા સધોસ જસા, પીઠે થોડા જિરથોડા ભલોડા પ્રમાણ; જંગા બ્રહ જાતી મોડા, સપતાસ તણાં જોડા, વાહ ઘોડા વાહ ઘોડા નખોડા વખાંણુ....૬

જેનો મૂડીઆના ગાળો સાંકડો છે. કાન દીપ-જ્યોતિ સરખા છે. છાતી પહોળી અને પીઠ સાંકડી છે. જાતવાન છે. યુદ્ધમાં વીર પુરૂષોનાં જતાં ખિરદને પાછા વાળવાવાળો છે. સૂર્યાના સપ્તાશ્વોને જેડીદાર છે. એવા એજ રહીત હે ઘોડા ! તને વાહ વાહ છે.

ગણી કા દાળિદ્ર ગિઆ, રધિ હુંકા ધિઆ ગંજ, પ્રસધિ કા ડંકા ધિઆ, અગિઆ પ્રમાણ; દેતે જોગ બોદલિયા, કિયા ન કે હીઆ ડીઆ, બોદલિયા આંદાઉત દિયા કા ખંખાંણુ....૭

ગુણીજન (કવિ)નું, દારિદ્ર ગણું, ધનનો દગલો થયો. અને પૂર્વજે પ્રમાણે પથુભાની દાતારીના જગતમાં જન્મ ડંકા વાળ્યા. બોદલિયા જેવા અણુરોધ અથ દેતાં ચ દ્રસિંધના પુત્રે જન્મ્યા આનકારી કરી નહીં. એના આ બોદલિયો આપ્તનાં હું વખાણું કરું છું.

હિંદુ રંગ ઝોકાં દાન, ઉપડે જલ્લિકા હાથે,
પાત્રાં રંગ ઝોકાં જડે નીકાં એ પસાઉ;
ઝંપતો દરગા ડાંણે રંગ રા તરંગ ઝોકા,
રંગ ઝોકાં રંગ ઝોકા થાને રાણા રાઉ...૮

આનું અસુમેલ દાન દેનારા હાથોને રંગ છે.
દાન મેળવનાર કવિજન પણ આથી ધન્ય છે. દાનમાં
દેવાયેલા છલંગમાં ગદ્ય-કિલ્લા કૂદી જનારા આ ધોણને
પણ જાણ રંગ છે. હે વડવાણના ગાવા રાણા! તને
તો વારંવાર ઘણા રંગ છે.

૩

ગુજરાતમાં રેવાકીદા ઈલાકા નામે ભૂતકાળમાં
ઓળખાતા ભાગમાં સોલંકીઓનું લુણાવાડા રાજ્ય
આવેલું હતું ઈ. સ. ૧૧૫૭ પહેલાં ત્યાં વખતસિંહજી
રાજ્ય કરતા હતા. તેમણે ઘણાં ધોણો કવિઓને
દાનમાં આપેલાં. એવા એક અશ્વદાન પ્રસંગે કોઈ
અનામી કવિએ કહેવ 'વધવાનું આ ગીત છે.

મેટું રાકોડા કનોજાં રિત, જેસલપરાં કે મેટું,
ન હે ખૂંદીકોટે માંન, હુઆ દાંન નાશ;
મેવાડા આંબેરાં તણાં તખતશી કરે મિટે,
વતખશી હાથે પાવે, ઉડણા મોહાસ...૧

રાકોડામાંથી કનોજની જયચંદની દાતારીની
પરંપરા મલી ગઈ, જેસલમેરના ભાટીઓમાંથી પણ
દાનવીરતા ગઈ, ખૂંદીકોટાના રાજાઓમાંથી કવિઓને
માન મળતાં બંધ થયાં. દાનનો લોપ થઈ ગયો.
મેવાડ અને જયપુરના ધણીઓ કેવળ દાતારીના દંબ
કરવાનું જ સમજતા આવે સમયે કવીશ્વરો વખતસિંહ
સોલંકીને હાથે આકાશમાં ઊડે એવા પાણીદાર અશ્વો
પામવા લાગ્યા.

ઘટે દાને શિરોલીઆં, હુંગરપરાં કે ઘટે,
વાંસ વાલે સૂં તે ઘટે ગણાંકા વસાહ;
જોધપદે પારકરે, છાંડીઆ પ્રવાહ જડે,
પવંગે જેત રે તહે માંડિઆ પ્રવાહ...૨

શિરોલી અને હુંગરપરાંના રાજાઓમાંથી દાન
ઓછાં થતાં, વાંસવાડામાંથી કવીશ્વરોને વસાવનારા ઘટયા,
જોધપુરના રાણેઓએ અને પારકરના સોડાઓએ દાનનો

પ્રવાહ બંધ કર્યો ત્યારે આવા સમયે લુણાવાડા નાથ
વખતસિંહે અશ્વદાનનો પ્રવાહ વહેવરાવવા માંડ્યો.

આંમઝરે દેહલીએ, ઝાણુએ મેટું આચાર,
વિઝાયળે દાતિ મટે આજ રે વખત;
છાત પાંત્રીશા કે, પાણી જેણી વેળે છૂટા,
તાજ છૂટા તેણી વેળે ચાલકાં તખત -૩

આમોદ, દેવળી અને અંબુઆનાં રાજાઓમાં
જુનો દાનનો આચાર પરવારી ગયો, વિંધાયળે
(જાણવામાં) આ સમયે દાનારી નાથ પામી ગઈ.
આમ આ વેળામાં પાંત્રીસેવ કૂળના કાનિયાનાહાથેથી
દાનવીરતા છૂટી ગઈ છે તેવે સમયે સોલંકીઓના
તખતેથી (લુણાવાડેથી) અશ્વદાનનો પ્રવાહ છૂટ્યો.

જેહુએ ગોહેલે હાથ ખેંચીઆ જટન જડે,
હાલાં જાલાં ચૂડાસમા ખેચી ઊભા હાથ;
હિંદુઆણે ઉરસાણે સાખી કે નરંદ હુઆ,
નાંખિઆ લાખિકે હાથ લુણપરા નાથ. ૪

જેઠવાઓ, ગોળેવા, જાલાઓ, ચૂડાસમાઓ
વગેરે જે સમયે પોતાના હાર મ કોડીને દાનથી નિવૃત્ત
થયા એ વેળા લુણાવાડાના ધણીએ લાખ રૂપિયાનો
હાથ નાખ્યો, જેના સાથી અનેક હિંદુ તુકં નરેશો છે.

વાધેલે વિહારે ચાઉ, વહે ચાઉ વીકાંનેરે,
પાંણે ચહું આંણે રાંણે છોડી આપ રત;
ખાંનજાદા જમજાદા રાચેજાદા જૂત ખૂટા,
વખતશી રાંણા તણાં ન ખૂટા વખત - ૫

વાધેલાઓએ અને બીજાનેરે દાનેશ્વરી થવાના
કેડ છોડી દીધા, રાઘુઆણે રાજાને હાથેથી પોતાની
કૂળચેત દાનવીરતા છૂટીનેઈ, ખાનજાદા (રાધનપુર -
પાલણપુર) જમજાદા (જમનગર-જાડેજા) રાવજાદા
વગેરેની પ્રતિષ્ઠાઓ તૂટી ગઈ. પણ લુણાવાડા ધણી
વખતસિંહનો વશ ગીરવનો સમય તો ખૂટ્યો જ
નહીં.

(૪)

કવીશ્વરો ચાલે તો દાનારને ઈંદ્ર અને સુર્યથી
પણ મોટો કરી જશે છે.

જયતસિંહ કે જયતાજી નામે કોઈ દાનારે

કોઈ કવિને પ્રથમ મિલન વખતે જ તાજણ ઘોડી
પસાવ કરી, એના 'વધાવા'માં કવિએ જગતાજીને શું
આપ્યું તે જુઓ:

ગીત

જગચણે સપતાસ ન દીધો જાંઝમ
ફૂલર સુરપતિ ગરડો કિધ...
પીરાંણી તાજણ જગતાપી,
દોઈ વધિ જાંજ મલણ મજિ દીધ...૧

સૂરો સમાધનું કોઈને દાન કયું નહીં, ઈંદ્ર
સ્વામીમાં જ ઓરાવત ગજરાજને પુક કરી દીધા. આ
બંને વાત જાણીને હે જગતાજી! તે મને પ્રથમ
મિલનમાં જ પીરાણી તાજણ દાનમાં આપી.

અરકે નહ દીધો ઉંચાસો
હાથી આંદ્ર ન છૂટો હાથે
એ જે મીઠ જસી રોગી આળિ
સત દેહલ દીધી સમરાથ...૨

સૂર્યથી (ઉચ્ચોશવા) અશ્વ કોઈને દાનમાં
અપાયો નહીં, કંજૂસ એવા દેવરાજને હાથેથી ગજ-
રાજ પણ છૂટ્યો નહીં, પણ દેહલના સમર્થ પુત્રે
ગજરાજ અને ઉચ્ચોશવાની બરાબરી કંતી રોજી રંગની
આ ઘોડી મને દાનમાં આપી.

રવિ રથે રિથો જનમલગ શણે
ગજ રાખ્યો ગળ રકે ગણી
મનોહર હરા ધ્યાં હું મોટો.
તાજણી દીધી લાખ તણી...૩

સૂરો સમાધને તેનો આખો જન્મારો રથે
જોતી જ રાખ્યા, અને ઈંદ્ર પણ ઓરાવતને રાંકના
રતન માફક ગળે જ રાખ્યા પણ દાન કયું નહીં,
એથી મનોહરસિંહનો મીત્ર જગતાજી એ લેથી મલાન
છે, કેમકે એણે લાખોની કિંમતની તાજણ દાનમાં
આપી દીધી.

૫

ચારણો જેમ ઘોડાં દાનમાં લેતા તેમ રાવળ,
મોતીસર અને બારોટોને દાનમાં પણ આપી દેતા.

દાંડણીવાના મૂળ પુત્ર કેશવદાસ રતનું (મુળ
ખાચરના પત્રાડાના રચનાર)ના ત્રીજા પુત્ર કાનદાસ
થયા. એ કાનદાસના કાકા દેવકાણ રતનું અવસાન
પામતાં એમના કારણ પ્રસંગે કાનદાસ રતનું એ
મોતીસર રણમલજીને જાતવંત ઘોડો દાનમાં આપ્યો
ત્યારે મોતીસર કવિએ 'વધાવો' આપ્યો:

લાજાં લાંમણે કાનડા વાજ દીધો ભલો
વરણ અજવાળવા આય વતનું
તાંણીઆ ઉતરે લાખરાં તાકડો
રાંણીઆં માંકડો જુવે રતનું...૧

અરે કાનદાસ! આજો જાતવંત અશ્વદેનારી
તારી ભૂજઓ પર હું ઓળવોળ થાઉં છું. જેની
પ્રશંસા માટે મારે વાણીને (લાખરાં) તાણીને વિપુલ
કાળો રચવા પડે એવા આ માંકડા ઘોડાને રાણીઓ
પણ જોઈ રહે છે.

સતણ કેશવ વડો આખરાં સાંભળી
વેંચીઆ લાખરા કરજ વાટે
પવંગ હાથી ધડે છત્રાળા પેળવા
કંઈ શાહ જાદીયાં ગળાં કાઢે—૨

કેશવદાસના સપૂત! તે મારી કવિતા સાંભળી
આ ઘોડો મને દાનમાં આપ્યો, જેને વેચવાથી લાખોનું
ઝણ હીટે એમ છે. છત્રપતિની પદવીવાળા રતન!
તારા આ હાથી સરખી કદાવર કયાવાળા ઘોડાને
નીરખવા તો અનેક શાહજાદીઓ અફેખી ડોકાય તેમ છે.

હુથીયાં રામહર સા કદો તે દીધો
છત્રપતિ લકી નહ પદો છાંડે
અલંગે વંદર જુવું ડાંગિયાં ઉપરાં,
માળિયા થકી ત્રિ નજર મારે...૩

ભીજથી ન દેવાય અને રાજાઓ જેને પોતાથી
ઘણીએક દૂર ન રાખે, જે ડાળીઓ પર ફૂટતો વાંદરા
જેમ ફલાંગો મારે છે, એને રામદાન રતનના પોત્રા
તે સવળે હાથે દીધો. એને જોવા માટે તો અનેક
સુદંથીઓ મેડીએથી નળરો મારે છે.

કાંટ નવ પોરસે કવિ ઉરણ ક્રિયા
શજવી લીંકલી સાવ રહિઆ
અવરનર માકડો રખે કદે આતાલા
કાકડા ભેળા અપસ દાંન કરિયા...૪

ઘણા પોરસ દાખવીને તે કવિને (રણુમલ
મોતીસરને) ઉત્કણ કર્યા. તારી પાસે રાજાઓ પણ
છોટા રહ્યા રખેને ભીજઓ માંકડાની ઈચ્છા કરે,
એવું મનમાં ધાલીને તે કાકડા કારણ વેળા અશ્વનું
પણ દાન કરી દીધું.

* જેસલમેરના રાવળ દેવરાજે ૨.

જોને છત્રપતિ છત્રાળાનું બિરુદ આપ્યું.

રાજસ્થાનના કુળમંડના પરદુઃખભંજન જીવાન
ઠાકેર પાંખજીએ આઈ દેવલ કાછેલીને પૂછ્યું કે: “હે
બાઈ! થળ પારકરના અમરકાંટના સોદાગરને ત્યાં
મારે પરણવા જવું છે. સોદાગરનાં ઘોડાં ઘણાં જોરદાર
છે. એમાંથી આવળ નીકળી જઈને જડમાથે બાંધેલાં
ઊંચા તોરણને આપની કાળમી ઘોડી આંબી શકશે?”
જંગી સોદા જોત, અમરગઢ ઊંચા અલંગ;
તોરણ અંધસી તેત, કિણ બિધ પૂજે કાળમી ?
ત્યારે આઈ દેવલ કહે છે કે છે ધાંધકુળના છત્ર!

છત્રધર ધાંધલ છાત્ર, કમધજ શોચ ન કીજિયે;
તોરણ કીતિયેક ખાત, તારા અંબર તોડસી.
તોરણ તો શુ પણ આભના તારા તોડી આવે.
એમ છે આ કાળમી, વું ચિંતા ન કર.

આ કાળમી ઘોડી એટલે કાઠિયાવાડી ઓલાદની
કાળી ફેસર. કહે છે કે શણ પ્રતાપનો ચેતક પણ જોડ
ગામના ચારણે આપેલ અસલ કાઠિયાવાડી ઓલાદનો
હતો.

એવાં ઘોડાંને ઉઠી કાઠિયાવાડના ચારણ કરતા
અને સારાથે દેશમાં ઊંચી ઓલાદનાં ઘોડાં પૂરા પાડતા.
પાંચાળને અડીને ઊભેલું બાજરા તાનુકાનું શપર ગાય
આવા જ ચારણ સોદાગર લખા દાંતીનું ગરામનું.

લખા દાંતી જ્યારે ઘોડાં વેચવા નીકળે ત્યારે
કોઈ ઠાકેરની ખરાત જેવા દોરકમામ જમતો. રસ્તે
જતાં જ કોઈ વણઝાર સામી મળે એનાં પચુને ઘાસ
અને માણસને મિઠાન જમાડતા જાય. આમ માળવાથી
માડીને જસલમેર સુધીની વણઝારમાં લખા દાંતીનું
નામ દાનેશ્વરી તરીકે લેવાતું.

દોઢસોક વચ્સ પહેલાંની વાત, લખા દાંતી
પોતાના કુલજેર મણિશંકર કંઝિયા પાસે મુદ્દત
જેવરાવી ઉમદા ઓલાદનાં ઘોડાં લઈ મારવાડને પધે
યા. રસ્તામાં રાજસ્થાનના સુકવળા ગામે આઈ
ધાનક, લાપસીનાં નિવેદ કરી સુકવળા,
ચિયાવા ને રાષ્ટ્ર એવાં ચાર ગામને
જેધપુર પહોંચ્યા.

એ કાળે જેધપુર મહારાણા ફતેહિંદજીનાં રાજ.
જેધપુરમાં પજબનો એક ઘોડાંને સોદાગર પણ કીન-
ખાબના તંબુ તાણીને દામ દામ સાયમી સાથે પડેલાં.

ઘોડાંની ચરખ ચર ઘણ. મહારાણા ફતેહિંદજી
જણેદોડીએ બેઠા બેઠા પોતાના અમીરો તરફથી થઈ
રહેલી ઘોડાંની પરીક્ષા જોઈ રહ્યા છે. પજબના સોદાગર
અને લખા દાંતી એક પછી એક પોતાના ઘોડાંની કસમત
અને તાકતનો પરિચય આપી રહ્યા છે. ઘોડાંની આ-
રમત ને કળા જેવા હકડેક મેદની જામી છે.

એમાં લખા દાંતી કહે “ઘોડાંની ખરી ચાલ જોવી
હોય તો આ માધાવાલ ઉપર બેક વેત પડેલું” એવું
મજબૂત પાટિયું નાખી ઘોડાંને સોપટ લલાવવા બેઠાં.
પજબનો સોદાગર કહે “ઈસમે” કયા બડી ખાત હૈ ?”

હજી ગઈકાલ સુધી ઘોડાંને આવી કેળવણી
અપાતી માધાવાલ ઉપર બેક વેત એવું મજબૂત
પાટિયું નખાણું. જેમ છેડે પાટિયાને બીડી લેવામાં
આવ્યું પજબના સોદાગરે પહેલ કરી ને પોતાના
એક ઉમદા ઘોડાંને પાટિયા ઉપર લીધા. ઘોડાંની પાટિયા
ઉપરની ચાલથી મેદની મુગ્ધ બની.

અરધક પાટિયે માધાવાલની અધવચ્ચે પજબની
અસવાર પહોંચ્યો ત્યાં લખા દાંતીએ સામે છેડેથી
પોતાના ઘોડાંને હજી બીજા વિચાર કરે તે પહેલાં પાટિયા
ઉપર લઈ લીધા. પજબની સોદાગર “હા હા હા !”
કરે ત્યાં તો લખા દાંતીનો ઘોડો પજબની ઘોડાંની સામે
આવી ઊભો. જેમ ઘોડાં એક બીજાનાં મોઝાં મુંઝીને
ફરકા દેવા માંડ્યા. સોના જાણ અજ્ઞર થઈ ગયા.

લખા દાંતી પજબની સોદાગરને કહે - “હવે
તમારો ઘોડો પાછો કઈ રીતે લેશે ?”

પજબની સોદાગર કહે “વો કેસે બન સકતા ?”
ત્યાં લખા દાંતીએ પોતાના ઘોડાંને ઈસારો કરતાં પાછલા
જેમ પડે ઊભો થઈ, ગયો, બીજા ઈસારે દોર પર
નટાવો ફરે એમ કાબા ઉપર પાછો ફરી ગયો ને પાટિયા
ઉપરથી કિતરી ગયો. મેદનીએ વધાવી લીધી ને મહા-
રાણાએ મોજમાં આવી હીદોણિયા ગામ લખા દાંતીને
ત્રાંબાને પતરે વંશપરંપરાગત લખી આપ્યું.

કોઈ મોડેકા જમાનાની વાત નથી. હજી તો પચીસ વરસ પહેલાંની જ આ વાત છે. ૧૯૪૭ ની ૧૫ મી ઓગસ્ટની દેશમાં જિજ્વણી થતી હતી તે પહેલાંના પોપ મહિનાની આંગળીવઢ કંઠીના સસવાટા કચ્છના રણને કંઠે આપટ દઈ રહ્યા હતા. બાર ગામ ચોરાડના અને બાર ગામ વાગડના એમ ચોવીસ ગામની આહેસર ગામની ઠંકરાત આ રણને કંઠે ઝપાટા લઈ રહી હતી. ઠાકોર પ્રવીણસિંહનાં તેદી રાજ. પોતાની રંગીલી ને ખુમારીલરી યુવાનીના દિવસો આજેય ઠાકોર પ્રવીણસિંહજી વાદ કરતા એ જ આહેસરના દરબારગઢમાં વાર્ષિક વીતાવી રહ્યા છે.

ઠાકોર પ્રવીણસિંહજી મોટર પશુ રાખતા. પશુ શોખ એમનો ધોળો. પોતાની ધોડાહારમાં વીસ વીસ જાતવંત ધોડાં બાંધ્યાં રહેતાં. રણનો કાંઠો, ખડખડ કાંટય એને ક્યાંક જરના દૂવા, પછી તો રણનો સપાટ પ્રદેશ. હરણકાંઠો, રોઝાં અને સવરડાંનો ભારે ત્રાસ. રણનો કાંઠો, માડી મોસમના ઊભા પાકને પશુ રોળી નાખે. એમાંય સવરડાંમાં વહરીને એકલ ખની ગયેલા સવરને દોહતે ધોડે લાલે પડેવવામાં ઠાકોર પ્રવીણસિંહજી ભારે પ્રવીણ. ફૂંચાં મારતાં હરણને ધોડાં બેટાડીને ધોડાંના ડાખા નીચે લઈ લેતા. હવે ઠાકોર પ્રવીણસિંહજીના મુખે જ એમની ચાંગીના ખિરદની વાત સાંભળીએ :

મારી પાસે જે ચાંગી ધોડી હતી એનું મૂળ માવતર તો ચોટીલા નામ ખાતર લેખાય. અમારા વડવાએએ કાલાવાલા કરી ચાંગીનો વેલો આહેસર ઉતારેલો.

વાત એમ ખની કે સને ૧૯૪૬ ના પોપ મહિનાના દિવસ. એક સાંજે જેટોએ સમાચાર આપ્યા કે “રણકાંઠા પરની સીમમાં સવરનો ભારે રંગડ છે. જુવારના ઊભા મોલનો સોથ વાળે છે.” વધુમાં જણાવ્યા મઠ્યું કે આ સવરડાંના રખેવાળ એક

વકરેલે એકલિયો સુવર છે. પણ કાંધ નાખી ગ્યો છે. લાંખી લાંખી દાતરડી ને પાડા જેવું ડીલ કાઢી ગ્યો છે. ઝનૂતી પણ અનહદનો છે.

ખીજે દિવસે રણની કંકડતી કંઠીમાં અમે ઘોડે પલાણ નાખ્યાં. તે દિવસે મેં ચાંગી ધોડીને રાંગમાં લીધી. પછી ઊભા જુવારના પાકમાં અમે સવરડાંને હંફેટમાં લીધાં. કો'કને લાલે વી'ધી નાખ્યાં ને દસ દસ ગાઉના પલ્લા ઝાટકી સાફ કર્યાં પણ એકલિયો સુવર હાથ ન પડ્યો. મારા બે શિકારી પગીને એ એકલના સગડ કાઢવા પાછળ રાખી અમે અંધારે અંધારે ગામમાં આવ્યા.

શિકારી જીવ અને શિયાળાની રાત જેવી ચમકવાળી જુવાની એટલે આખી રાત જીવને તલ-પાપડ રહ્યો. સવારમાં ઊંડતાં જ શિકારીએ આવી વાવડ દીધા કે : “એકલના સગડ મળ્યા છે, પણ કોઈકથી ધાયલ થયેલો લાગે છે, એમ એનાં પગલાં કહે છે.”

સુવર જનાવરને ચરખી એવી હોય છે કે કોઈ ધા થાય તો બહુ લોહી નથી નીકળતું કે તેની શક્તિ પણ બહુ ક્ષીણ નથી થતી. પણ ધાયલ થયેલો એકલિયો સુવર ભારે ઝનૂતી બને છે.

સમાચાર મળતાં ચાંગીને સાબલી કરી. એક એકલનો જ શિકાર કરવો હતો, એટલે બે શિકારી ફેતરા ને બે પચાવાલા સીદી શિકારીને જ સાથે લીધેલા સગડ પર ચાલતાં ચાલતાં અમે નિશાન પર પહોંચ્યા. શિકારીઓ ખસ હતા. સુવર સામે આવેલા જરના દૂવામાં આરામ કરતો પડ્યો હતો.

આ દૂવાની પાછળ જ રણ લાગતું હતું. સરજ મહારાજ રાણવા ચડ્યા હશે. શિયાળુ ઝોતરાદા કંઠા પવન રણની છાતી ઉપર ખેલી રહ્યા હતા. એમાં ફેતરાએને સવરની બંધ આવી ને દૂવા તરફ

જોઈને ભસવા લાગ્યા પાછના પગથી ધૂળ ઉઘાડી હુમો કરવાની રજા માગવા માડ્યા તરત જ શિકારીઓએ ફતરાને સીસકારીને દૂરા ઉપર છોડ્યા

અનતી બનીને ફતરા દૂરા માથે ત્રાગ્યા પણ ત્યાં તો વગતો કડકો સભાગ્યો એકલિયા સૂરે દાતરડીના એક જ ઝપાટે એક ફતરાના બે કટકા કરી નાખ્યા ને બીજો ફતરો ઘઉં ઘઉં કરતો અમારા તરફ પાછો ભાગ્યો અને એ જ ધડીએ સૂર રફૂતિથી રણની સપાટ ધરતી પર ભાગવા માડ્યો દૂવાથી અડધો ખેતરવા સૂર નીકળી ગયો ત્યારે શિકારીની નજર પડી

‘બાપુ ! એકલ ભાગ્યો જળવળો !’

અને મે જમણે હાથે બાતુ પકડી ડમેહાથે હાગમ ખેચી ચાગીને સૂર પાછળ વહેતી કરી સૂર એકાદ માઇન આગળ નીકળી ગયો ને પણ ત્રણજ મિનિટમા ચાગી સૂરથી પચાએક ફૂટેને અતરે પહોંચી ગઈ આ ત્રણેક વરસનો પાડા જેવો માતેલો સૂર છન ઉપર આવીને દોડ્યે જતો હતો પચાસેક ફૂટ આગળ સૂર અને પાછળ ચાગી રણમા ધમગડાટી સિવાય બીજુ કાંઈ સભળાતુ ન હતુ

ચાગી શિકારી ઘોડી હતી પોતે શિકાર ન યાની જાય અને સ્વારથી શિકાર થાય એવી તાતમ-વાળી ચપળ ઘોડી હતી એટલે સાચોતીથી તેણે સૂરને પોતાને એક પડખે લીધો જેથી સૂરને કુ ભાડુ મારી શકે સૂર લગાઈતું પડ બાધતો હતો, તે દોડમા ધીમે પડ્યો અને ચાગીને દાતરડી મારવા હુકમ મારી મે ભાનો ઝીક્યો પણ સૂર ધીમે પડી જવાથી ભાનાનું ફૂટ તેને ઇરકતુ લાગુ ને પાછો સૂર ભાગ્યો

રણમા નાના લાણાના અને દૂકા દૂકા કાટય ના ઝાડવા હોય એટલે વેગમા છટકી જઈ શકે નહિ એવી સૂર બીડાણો અને કાટયના ઝાડવા એથે ચકાવો મારવા લાગ્યો આવા એરસ એરસ હમરેક ફૂટના વિસ્તારમા મારા ને સૂર વચ્ચે ધીગાણું મડાણુ ધડીકમા સૂર ભાગે અચાનક હુકમ મારી ચાગી ઉપર હુમલો કરે શિકારની સાથેની ચાગી

સૂરની ઝપટમાં ન આવતાં સૂર બીડાવવા ચપળ તાથી કુશળે પડવા લાગી મે ત્રણ મિનિટમા તો કઈક ખેન ખેવાઈ ગયા

એમા અને થયુ કે હવે સૂર બરાબર બીડાણો છે, ચાગીએ સૂરને એના ડાબા નીચે લીધો અને મે ભાલો ઝીક્યો, ત્યાં તો સૂર મોટું ગચોણુ આપને ચપળતાથી ઊભો થઈ ઊભા રણ પવનના વેગથી ભાગવા માડ્યો મે ચાગીને મરોડીને ફરી મેદાને લીધી ફરી રણમા ધમગડાટી ભેલવા માંડી

મે મારી આખી જિંદગીમાં આવો દોડનારો સૂર જોયો નહતો પણ ચાગી આગળ ભાગીને ક્યાં જાય ? હવે અમે રણ વચ્ચે હતા એથ લેવા એકાદેય ઝાડુ ન હતુ સૂર હાથ વેતમા લાગતાં બરાબર લાગ આભ્યો જોઈને મે ભાતુ ઝીક્યુ

પણ ભાગતો સૂર એકાએક દોડ સટેલી પીલાની જેમ ખોડાઈ ગયો અને પાછલા બે પગ પર મેકા સૂર ઉપર ધસ્યે આવતી ચાગીની પોતાની કકરાવેલી દાતરડી જેવી દાતરડી છાતી ચીરી નાખે એવો સૂરે જળજનો દાન ખેલતા મારો શ્વાસ અદર ચડી ગયો કે ભારે થઈ મે બળમા ભાલાનો ધા ઝીકેનો તે ભાનો અચાનક સ્વાર થ બી જતાં સૂરથી આગળ નીકળી ગયો. ધા નિકાન ન લઈ શક્યો ને ભાનો હાથમાથી છટકી ગયો, પણ અને ભય ચાગીનો હતો

ત્યાં તો વીજળીનો ચમકારો થાય એમ ધસ્યે જતી ઘોડીએ બાધોડી છલા મારી, સૂરને ટપીને બાર હાથ છેટે જઈને થબી જતવત થોડક કટોક ટીમા ભારે નિર્જીવ કરી શકે છે ઊઠતી જેમ એ દુસ્મનના મોઢામા નથી જતુ

ઘોડીના અચાનક વેગથી અને એકાએક થબીને છાંય મારતા મારી સમતુલા કુ ખોઈ બેકા અને કુ ઘોડી ઉપરથી નીચે ફેકાઈ ગયો પછી સૂર જેતુ હડીતુ અને ચિકરાળ જનવર તક ભૂને ખર ?

સૂર અને ચૂચવા માગ પર ધસ્યો અધૂની પળો કુ ઊભો થયા ગયો ત્યાં તો સૂરે દોડીને

માથું મારીને મને પહોડી દીધો. સૂવર દાતરડીથી મને વેતરી નાખવા માગતો હતો. સામાન્ય રીતે આવો સૂવર આડખડે માથું મારે છે ને શિકારને ચઢે છે. કારણ કે દાતરડી મારવા મટે એને લાગ લેવો પડે છે.

આણીની પળે હિંમત જ કામ આવે. સૂવરનો સામનો કરવા એ ગૂણ ખોડી હું જાણે થયો અને હાથનાં કાંડાં આપા દઈ તેને રોકતો હતો. હું લગાઇ લાંબાવવા માગતો હતો. જેથી મારા શિકારીઓ આવી પહોંચે પણ હવે સૂવર મને એ પડ કેમ ચારે ?

લડતા પાંડા પાછળ હડીને જે રીતે ટક્કર મારે એ રીતે સૂવરે મને એવું વજનદાર માથું માર્યું. વજનખાઇને હું પડી ગયો. ત્યાં તો સૂવરે 'બીજી ટક્કર મારી. સને તગમર આવી ગયાં. દાતરડીનો પણ એકાદ છરકો થયો. આંખોમાં આંખલી પીપળી રમવા લાગ્યાં. હવે તો માતાજી માતાજી !

પછી ત્યારે હું પૂરાં લાનમાં આવ્યો ત્યારે મારા શિકારીના ખોળામાં હતો. ચાંગી નસકોરાં બોલાવતી મારી બાલુમાં છૂટ જાતી હતી અને એક-લિપે સૂવર રહેંસાઇને ઠગલો થઇને પડ્યો હતો. હું લાનમાં આવ્યો ત્યારે શિકારીએ મને આ પ્રમાણે વાત કરી :

"બાપુ ! અમે તો થોડી પાછળ દોડતા જ આવતા હતા. પણ અમે એક ખેતરવા હેરા રહ્યા ત્યાં આપને થોડી ઉપરથી પડતા જોયા અમે ક્રાસકે ખાઇ ગયા કે આજે નક્કી અમારા ઉપર કાળી દીલી ચડી. ચાંગી વગર અસવારે દોડ્યે જતી હતી, અને આપ તથા સૂવર ચક્રલાગોટા હતા. આતો મિનિટનો મામલો હતો. પણ ચાંગીને આપનો ભાર ન વરતાતાં હાવળ કંઈને પાછી વળી. આપના ઉપર સૂવરની દીકું પડતાં જોઇને પૂંછતો જડો માથે લઇ તીરવેગે દોડીને સૂવર માથે ત્રાટકી. આપને ચૂંથતા એકલને ચાંગીએ દાદમાં લીધો, ખરાબર પીકથી પકડ્યો અને જખ્મર

આછટ મારીને એક બાલુ લા કયો.

પણ એકલ ભારે વકરેલો. અમે છેટેથી દોડતાં દોડતાં આવતાં થય્યા હાકોટા કર્યા પણ એ તો પૂરા ઝડપથી આપ ઉપર મંડાણો. પણ ચાંગી એના ખરા રૂપમાં આવી. જેમ સન ચડે ને રૂંવાડાં બેકાં થઇ બધ એમ ચાંગીની કેશવાળી જાતી ચઈ ગઇ. હેઠ આડેશર સંભળાવ એવી જોરથી હાવળ નાખીને ફરીથી સૂવરને પીકથી પકડ્યોને જોરથી આછટ મારી આપ ઉપરથી દૂર લઇ જઇ જડખામાં બરાબર જકડી સૂવરના માથા માથે ચોનાના આગલા પગના ડાખાની ટાપ ઉપર ટાપ મારી મારવા. અમારો સાદ ફાટી ગયો. "પહોંચી આવ્યા છીંઈ આપ ચાંગી ! માતાજી ! તેં અમારી લાજ રાખી છે."

અમે પહોંચ્યા ત્યાં સુધીમાં તો ચાંગીએ આ વિકરાળ સૂવરને અંધમૂલો કરી નાખેલો. અમને ભારે લાગ મળ્યો. એકલ ચાંગીના બટકામાં પકડમાં જ હતો અને અમે જેય જણ્યોએ સૂવરને વાડી નાખ્યો. પણ બાપુ ! ચાંગીનું શું જનૂત ! સૂવરના લોહીનું 'ખાભોચિયું' ભરાણું હતું. તે લોહી ચાંગી અહકાવવા લાગી. અમે મુસલમાન એટલે સૂવરનું લોહી પીતી ચાંગીને ફાસલાવીને મારી રોકી."

આવું બન્યું. એ પછી ચાંગી અમારા ઘરે ત્રણ વરસ છરી. ચાંગી અમારી છવનદાતા હતી. એટલે એ ૧૧ ઉપર ચડવાનું છોડી દીધું હતું. સવાર સાંજ એની આગળ લોખાનનો ધૂપ કરી અમે એને પૂજતા.

ચાંગીની યાદ વલોવાઇ જતા હોય તેમ નિસાસો નાખીને બોલ્યા : "હવે તો એ થોડાં ગયાં અને અસવાર પણ ગયા. સરપ ગયા ને લીસોટા રહ્યા. ક્યારેક પેટે પડેલી વાતોને આ રીતે તમારા સરખા માણસ આગળ વાગોળી લઇએ છીએ.

એમ કહેતાં એ વીતેલા જમાના અને ચાંગીની યાદમાં આંખે આવેલાં જળજળીયાં ફાકેરે લૂંચ્યાં.

વીરા મારા !-લીલુડે થોડે સાયબો આવશે, ઉપર સોનેરી પલાણુ;
વીરા મારા ! મૂળે ધરતી ને બળકે સાયરાં, ડુંગરે ને દેવળે મેલાણુ.

સને ૧૯૪૮ની સાનમાં હું જૂનાગઢ રાજ્યના ઘોડેસ્વાર પોલીસ ખાતામાં હિસાબનીચ તરીકે કામ કરતો હતો. ભારત આઝાદ થયું હતું આરમી હંકુ-મતે જૂનાગઢનો કબજો લીધો હતો. શ્રી શામળ દાસ ગાંધીની સરકાર હતી નવામી રાજ્યની લે-સર્ફ તથા ઇન્ફન્ટ્રીની પલટનેને ખરખાસ્ત કરવામાં આવેલી ઘોડેસ્વાર પલટનેનો કબજો માઉન્ટેડ પોલીસને સોંપા પેનો. ઘોડાઓ વધી પડેલા, એટલે નવી ભરતી શરૂ કરવામાં આવેલી દારેખા જમાદાર ટ્રેનીંગ આપતા હતા અને પશુ 'રાઈડીંગ' શીખવતા હતા. ધીમે ધીમે અને ઘોડેસ્વારીનો શોખ લાગી ગયો હતો. લગભગ દરરોજ ઘોડેસ્વારી કરતો હતો.

ઘોડેસ્વારો હસ્તકના ઘોડાઓમાં 'નેપોલિયન' નામનો એક ઘોડો તોફાની હતો. વેલર હોવા છતાં કદમાં નાનો હતો. કપાડાર અને ખુમારીવાળો હતો. તેજ તમિયતનો હતો. ખીજ ઘોડાઓની સરખામણીમાં એના પગના ગાંધા પ્રમાણમાં મોટા હતા. એ ક્યારે બગડી જાય તેનું ઠાંકણું નહિ હોવાથી મોટા ભાગે સ્વાર એના ઉપર બેસવાની ઇચ્છા કરતા નહોતા.

એક દિવસે એની ઉપર સ્વારી કરવાની મને ઇચ્છા થઈ ઠાંકણું પૂછવાપછી તે હતું જ નહિ. એટલે સ્વાર થઈને મેદાનમાં લઈ ગયો. નેપોલિયન શરૂ થઈ તો બરાબર કલાગરો રહ્યો. પરંતુ બરાબર કરી. પરંતુ દાંદેખા જમાદારે બ્યારે બંધા ઘોડેસ્વારોને ગોળ કુડાવામાં રાખીને બેલપ નામની દોડ શરૂ કરી ત્યારે એકાદ ચકકર દોડ્યા પછી એને કાણુ બળે શું સૂઝ્યું ને એનો પિતો ફાટ્યો. 'લગામ ખોટી રીતે બેસાઈ ગયેલી કે પગની એડી લાગી ગયેલી અત્યારે તો કાઈ યાદ નથી આવતું, પણ મોટો ફરકો. બોલાવતો નેપોલિયન કુડાણુ છોડીને ચારેય પગે બેસી ગયો. તમેલા તરફ દાંદેખા

જમાદાર અને ચારપાંચ સ્વારો પાછળ પડ્યા. પરંતુ રોડે જરાયેના નેપોલિયનને આવવાનું કોઈનું મળ્યું નહોતું ત્યાં એને રોકવો કેમ ?

તમેલાનું મકાન પતરાના છાપરાવાળું લાલુ હતું. વચમાં નાની દીવાલ હતી. એની બેય બાજુ ઘોડાઓ હાર બંધ બંધાતા હતા. તમેલામાં ઉપરના પતરાનાં છાપરાનાં નેવાં બહુ નીચાં હતાં જતા આવતાં માથું ઝુકાવવું પડે એમલા નીચાં હતાં.

નેપોલિયન તો ધનુષ્યમાયી છૂટેલા તીરની જેમ વાળેવાજ તમેલા તરફ જ બાગતો હતો. લગામ સહીત બે ય હાથે જીનને પકડી રાખીને હું મારી જતને માડ-માડ સલાખતો હતો. સ્વારીના નિયમ બંધાય જુલાઈ ગયા હતા. તમેલાનું મકાન નજીક આવી ગયું. નેવાની નીચાઈનો મને ખ્યાલ હતો. નેપોલિયન જે મતિએ લાગી રહ્યો હતો તે જોતા નેવાનું પતર ગરદનને વહેરી નાખે, તેમાં લેથ પશુ થકા નહતી. આજેઆસ અહર થઈ ગયેલા આંખો નેવા બેપર જ ચોગી રહી હતી ત્યાં તો નેપોલિયન તમેલા લગેવચ આવી ગયો. એક કણની જ વાર હતી, પરંતુ એ સમજદાર પ્રાણી બરાબર નેવાની લગેલગ પહોંચીને બેસી રહી ગયું. તમેલામાં સફાઈ કરતા કામદારો ફાટી આંખે જોઈ રહ્યા હતા. તેઓ દોડી આવ્યા. નેપોલિયનને પકડી લીધો. ઠેકડો મારીને હું હેઠે જતર્યો ત્યારે જ આસ પડેલો એકો દાંદેખા જમાદાર વગેરે પશુ પહોંચી ગયા. નેપોલિયનને માડ સાંત કર્યો. બાંધ્યો. સફાઈ જીવ પડેલો એકો.

'હરસુરભાઈ ગઢવી' માટે 'નેપોલિયન' રાખતો જેમ જોડીને દાંદેખા જમાદાર ત્યાર પછી પશુ અવાર નવાર અને ઝીંજના રહેતા હતા પરંતુ મે નેપોલિયનનું નામ લીધું જ નહોતું.

જામ રાવળની પ્રતિમા અને જામ રણજીતનો અશ્વિનીકુમાર

જયમલ્લ પરમાર

જામનગરથી શ્રી. પિંજળશીભાઈ ગઢવી અને કવિ શ્રી. નારસુદાન બાલિયાએ જામરણજીતના દેવાંગી અથ્થ અશ્વિનીકુમારની ટૂંકી નોંધ મોકલેલી. મને એમાં રસ પડ્યો. ત્યાં શ્રી મુળભાઈ પાલિયા (માછ ડી. વાઈ. એસ. પી)એ જામ રાવળની પ્રતિમા અને અશ્વિની-કુમાર વિષે વધુ રસિક વાત કરી. એ અંગે શ્રી. મુળભાઈને વધુ વિગત મોકલવા વિ. કરી ત્યાં અમદાવાદથી અશ્વિક માટે લાગણી વ્યક્ત કરતો. શ્રી. રવિભાઈ રાવળનો પત્ર મળ્યો. એમણે યજ્ઞ અશ્વિની-કુમાર ધોડાની યાદ દેવરાવી, અને પોતે 'કુમાર' માસિકના કોષ અંકમાં નોંધ કરી હોવાનું જણાવ્યું. મેં શ્રી. રવિભાઈને જણાવ્યું તે પ્રમાણે વધુ વિગત કે જામ રાવળની અશ્વિનીકુમાર સહિતની પ્રતિમાની તસ્વીર મારા પ્રયાસો છતાં હું મેળવી શકેલ નથી. એમ દુઃખપૂર્વક મારે જણાવવું જોઈએ. પણ જ કોઈ મળ્યું તેની ટૂંક નોંધ અહીં આપી છે. તસ્વીર કદાચ મળી આવે.

મરહૂમ જામ રણજીતસિંહજી પાસે નવાનગર રાજ્યના સ્થાપક એમના પૂર્વજ જામ રાવળની આદ્ય પાતળી રેખા દોરેલું એકાદ ચિત્ર હતું. જામ રણજીતની કચ્છા થઈ કે એના ઉપરથી જામરાવળની એક સુંદર પ્રતિમા બનાવવી. જામ રણજીત ચિત્ર અને શિલ્પના ઘણા ધોખીત હતા. જામસાહેબના મહાલયે, પ્રતિમાઓ અને પશ્ચિમના જ્યાતનામ ચિત્રકારો પાસે લાખોના ખર્ચે તોજાર કરાવેલાં બહુમૂલ્ય ચિત્રો જ આજે પ્રતાપવિલાસમાં મડવાં છે તે એની ગણતરી પૂરે છે. એ ચિત્રો સહિત સોરઠા રાજ્ય દરમિયાન એક આર્ટ ગેલેરી કરવાની યોજના વિચારાયેલી, અને મરહૂમ જામ સાહેબ શ્રી. દિવિ-જયસિંહજીએ એ માટે એક મહાલય ટાઢી આપવા પણ લાગણી બતાવેલી.

આ જામરાવળનું આજુ પાતળું ચિત્ર જામ રણજીતે ઈંગ્લાન્ડના પ્રસિદ્ધ પ્રાણી શિલ્પી હર્બર્ટ હેટ

ગ્લાઈનને બતાવીને એના ઉપરથી એક પ્રતિમા બનાવી આપવા જણાવ્યું. શિલ્પી હર્બર્ટ હેટગ્લાઈનને ચિત્ર જોઈને કહ્યું કે આ ચિત્રમાંથી તમે કહો છો તેવો ચહેરો મહેરો સિદ્ધતા નથી. આખી મુખાકૃતિવાળો માણસ બતાવો તો એના ઉપરથી પ્રતિમા બનાવી આપું.

એથી એવા માણસની શોધખોળ રાજ તરફથી આદરવામાં આવી. શોધતાં શોધતાં બારાડીમાંથી મૂળ ચિત્રને અનુકૂળ એવો એક આદમી મળી આવ્યો. ઘણે ભાગે તે આવર હશે. એના ફોટા-રેખાને નકલો શિલ્પીએ દોર્ધા અને ઈંગ્લાન્ડમાં જામરાવળનું શિલ્પ બનાવવાની તૈયારી કરી.

ત્યારે જામ રણજીતે શિલ્પીને જણાવ્યું કે મારે તો થોડેસ્વાર થયેલા જામરાવળની પ્રતિમા જોઈએ છે. ત્યારે શિલ્પીએ જણાવ્યું કે તો, પછી તમારે અસલ કાઠિયાવાડી ઓલાદનો અથ્થ ઈંગ્લાન્ડ મોકલવો પડશે. એને માટે પુરોષી અથ્થ ન થાવે.

જામ રણજીત પાસે ભારે ઉમદા ઓલાદનો અશ્વિનીકુમાર નામનો ઘોડો હતો. અથોક રૂપાળો અને ઉમદા ધોડાનાં તમામ લક્ષણવાળો આ ઘોડો હતો. એ અશ્વિનીકુમારને કોઈએ બેસતાં કે નિદ્રા કરતાં નહિ જોયેલ. જીવનભર એના સરીરે લાદ કે પેશાગનો દાઢ નહિ પડેલ.

જામ રણજીતે આ ઘોડો આગખોટમાં ઈંગ્લાન્ડ મોકલ્યો. પણ ઘોડાનાં રૂપ જોઈને અંગ્રેજો મોઢામાં આંગળાં નાખી ગયેલ. ઘોડાને જોવા માટે ઠપે છે કે એક પાર્ટીની ટિકિટ રાખવામાં આવેલી.

શ્રી. રવિભાઈ એમના પત્રમાં જણાવે છે કે શિલ્પી હર્બર્ટ હેટગ્લાઈનને 'નેનુ' શિલ્પ બનાવતો હતો ત્યારે અશ્વિનીકુમાર સાથે કામ કરતા શિલ્પીના ફોટા લંડન ન્યૂસમાં છાપાયેલા. શ્રી. રવિભાઈએ એનાં

ચિત્રો ને નોંધ 'કુમાર' માસિકમાં તે વખતે આપેલા.

દર્શન વિધિ કરવાની છે.

આ અધિનીકુમાર સાથેની જમરાવળની પ્રતિમા જમનગરના લાખોટા તળાવમાં સ્થાપકરૂપે મૂકેલ છે. આ અધિનીકુમાર જમરાસુજીતને ખૂબ પ્રિય હતો. અગાઉ તો મનાનું કે ઉમદા લલસુવાળાં ઘોડાંથી રિલ્લિસિદ્ધિ મળે છે. જમ રસુજીતે અધિનીકુમારની ઘોડાઢારમાં એક વીંચ કરીને ચોડી રાખેલ કે અધિની-કુમારના મૃત્યુ પછી પૂરી આજીવી એના શરીરની

આ અધિનીકુમારના મૃત્યુ બાદ પ્રતાપવિલા-સની બાજુમાં એની દર્શનવિધિ કરેલ અને સ્મારક રૂપે નાની એવી દેરી પણ સ્થપવામાં આવેલ. લોકોને આ અથ વિષર એટલી; બધી ગ્રાહ્યા હતી કે તાવ વગેરે ભિમારી થતાં એ અથને દેવાંની માની અને યજ્ઞે નાળિયેર વધેરતા. આ અધિનીકુમારની પ્રતિમા પણ જમરાવળની પ્રતિમા સાથે લખોટા તળાવમાં છે.

અશ્વની ઉત્ક્રાંતિ

અશ્વની ઉત્ક્રાંતિનો ઇતિહાસ ઘણો રસિક છે. પ્રાણીશાસ્ત્રમાં કોઈપણ પ્રાણીનો ક્રમબદ્ધ વિકાસ થયો હોય તો તે ઘોડાને. ઘોડાના અવસ્થેષા ભૂસ્તરના પુગયુગના ખડકોમાંથી મળતા રહ્યા છે. ઘોડો, ગધેડો, ગે'ડો અને ઝીંબા એક જ કૂળનાં પ્રાણી છે. તેમાં બધેડો અને ઘોડો એ લગભગ પિત્રાઈ છે. બન્ને વચ્ચે જો કે લાખ ગાંડાનું અંતર છે. શાસ્ત્રીય ભાષામાં આ પ્રાણીઓ 'ઇક્યુઅસ' જાતિના પેટા વર્ગ 'ઇકવરી'માં મૂકવામાં આવેલ છે. આ પ્રાણીઓ વચ્ચેની સમાઈ એમના પગનાં હાડકાં અને ખરીઓ ઉપરથી નક્કી કરવામાં આવે છે. એમ નક્કી કરવામાં આવ્યું છે કે પૂર્વના કાળે આ ઘોડાનું કદ ઘેટા જેવડું હતું. ખરીની ભજાએ ચાર આંગળાં હતાં. લાખો વર્ષ બાદ ઘેડો ખરીવાળો થયો. એમ કહેવાય છે કે એશિયામાંથી આ ઘોડો યુરોપ ગયેલ છે. અમેરિકાના અસથી વતનીઓએ તો ૧૮ મી સદીમાં ઘોડાનાં દર્શન કર્યાં.

વલ્લુભાઈ બ્યાસ

'તુરંગ બાણ'

પૂર્વે મહાન બળ કે તેજ દાખવનારાઓને યોદ્ધા, પુરુષર્થ, વૃષભ, ઝડપળ વગેરે બળદ નામની ઉપમા અપાઈ છે તેમ કવિ બાણને એના હર્ષચરિત્રના ત્રીજા ઉલ્લવાસમાં અશ્વવર્ણનની ઉત્કૃષ્ટતાથી 'તુરંગ-બાણ' નું બિરુદ અપાયેલ છે. કોઈ એમ પણ કહે છે કે બાણ રચિત કાદમ્બરીમાં એમણે આપેલા ઈન્દ્રાયુષ અશ્વના ઉત્તમવર્ણનથી ઘણું કદાચ આ બિરુદ અપવામાં આવ્યું હોય. જો કે અશ્વના નામ ઉપરથી શાસ્ત્રોને પુરાણોમાં ઘણા ઝડિઓ અને રાજ્યોનાં તથા નદી નગરો ને તીર્થનાં નામ પડ્યાં છે. જેમકે અથ, અથકેતુ, અથ-ચામા અથનગર, અથનદી, અધિ-નીકુમાર, અથસેન, હર્ષગ્રીવ, હર્ષશિરા વગેરે. એમ કહેવાય છે કે બાણભટ્ટને તેમનો વાણીનો પ્રવાહ 'અથપાટિ' એટલે કે યોદ્ધાની ચાલની પેઠે વેળાચાલે હોવાથી પણ તેમને 'તુરંગ બાણ'નું બિરુદ અપાયું હોય. આ અંગેની વિશેષ વિગત ક્ષી છે. હ. પંડ્યાના કાદમ્બરીના ગુજરાતી અનુવાદની પ્રસ્તાવનામાં આપેલ છે.

કોનજીભાઈ ખારોટ

હાલ વંબાણુ ત્રહ તહે; હાણુ પર કરે હાણુ;
ઘોઘા ગઢ લગ ધૂમતા, હાલના હમસાણુ.

એસી વર્ષની ઈશ્વરે ભાવનગરના મહારાજા વલ્લભેસંગે આંધ્રી લિધિલ પોતાનો ગરાસ મેળવવા હાદા ખુમાણે પોતાના નેધારમલ ભેટડાં ગેલા ખુમાણુ, નેગીદાસ ખુમાણુ ને ભાણુ ખુમાણુ સાથે બહારવટું આદ્યું છે, અને ગોહિલવાડની ધરતી ધમરોળી નાખી છે.

એક વાર ઉમરાળાથી રાજની તિભેરી ભાવનગર ગય, હાદા ખુમાણે તિભેરીના રખેવાળોને મારીને તિભેરી લૂટી.

બહારવટિયા વાહે ભાવનગરની વાર ચડી. બહારવટિયા અને વારને ૫-૭ માઉનું અંતર પડી ગયેલું. બહારવટિયાએ ગિર તરફ ઘોડાં પછેતા કર્યાં.

બપોરના ૧૨ થયા છે. ખરેખરે તરફે જામ્યો છે ત્યારે બહારવટિયા કાંકય પાસે શેત્રુંજીમાં જતર્યા. ઘોડાં થાક અને તરફથી રધવામાં થઈ ગયેલાં. હાદા ખુમાણુની ઘોડીએ આંધળી થઈ પાણી પીવા દોટ મૂકી. હાદા ખુમાણે ઘોડી પાણી ન પીએ એ માટે લગામ ખૂબ એંચી, પણ ઘોડી તરસે આકુળ થઈ ગયેલી. એ તો પરાણે પાણી પીવા માંડી વધારે પાણી પીતાં ઘોડી ફાટી પડી.

હાદા ખુમાણુ ઊભા રહ્યા. પોતાની પ્રાણીથી ખ્યારી ઘોડીને તરફડતાં અને ધડીકમાં ઘોડીનું પ્રાણુ પંખેડું જીડી જતાં નેધ ઘોડી માથે પોતાની પછેડી એકાદી પોકે પોકે રેવા લાગ્યા.

“બાપુ ઘોડી વાહે આજ રેવાય ?” નેગીદાસ ખુમાણે આશ્ચર્ય દેતાં કહ્યું.

“બાપ નેગીદાસ ! આ ઘોડી માથે ગે કેટલાં ધીંગાણાં ખેલ્યાં છે ! એનો ક્યાં વાંક હશે ? આપણે છુટી ઘોડીની જરાય સંભાળ ન રાખી. એની બૂબ

સામેય ન જોયું. એની તરસ સામે વ જોયું.” હાદા ખુમાણે આંધ્રી લૂટી કહ્યું.

“બાપુ ! બહારવટિયાનાં ઘોડાંની આવી જ દશા રહેવાની.” નેગીદાસે કહ્યું.

“ધ તો દું વ જાણું છું. પણ આજ આ ઘોડી જતાં મને કેટલું વસતું લાગ્યું છે એ તને કેમ સમજાવું ! કાઠિયાણીએ ગામતરું કયું તે હી પણ મને આટલું વસતું લાગ્યું ન હતું.” હાદા ખુમાણે ગળગળા થઈ કહ્યું.

“હ્યો બાપુ, મોડું ઘોઘ હ્યો. અહીં ઘોડીને ખરખરો કરશું ત્યાં વાર આવી પહોંચશે.” ભાણુ-ખુમાણે હાદાખુમાણુને વારની વાદ આવતાં કહ્યું.

પાછળ વાર આવે છે એની વાદ આવતાં હાદા ખુમાણે મોડું ઘોઘ પોતાની ઘોડી તરફ છેલ્લી નજર કરી, ઘોડી તરફથી બીજે નજર ફેરવતાં શેત્રુંજીને કાંઠે ચરતાં ૫૦૦ બકરાં વચ્ચે એક જાંટ જેટલો ગળગળો ઘોડો જોયો.

“લાઇ નેગીદાસ ! એકરો ઘોડો સારો લાગે છે.” હાદાખુમાણે ઘોડો જોઇ કહ્યું.

“બાપુ ! આપણાં આટલાં ઘોડાં અહીં છે, છતાંય ઘોડો ખાંભાની જેમ જામે છે. એટલે ટાંઠો લાગે છે.” નેગીદાસે કહ્યું.

“ના લાઇ ના ! ઘોડાનો રંગ, એની પૂંજડી, એની પસમ વગેરે જતાવે છે કે ઘોડામાં થયું પાણી છે. હાલો એને જોઇએ.”

“એલા આમડું (ગાકળી) ! આ ઘોડો એવે કાં ગયો ?” હાદા ખુમાણે જોવાળને પૂછ્યું.

“બાપુ ! એને દુધનો મીણો ચડ્યો છે. નાનો હશે ત્યારથી એ આ બકરાં બેઠો રહે છે. જેટલી દુધણી બકરી હોય એને ધારે છે. બકરી ધાવતા ન દે તો પાડીને પીવે છે.” જોવાળે જવાબ આપ્યો.

‘તમે તો એની નજીયુ સાજી. ચડાવ કરો
છે ?’ હાદા ખુમાણે કહ્યું.

“ના બાપુ ! ક્યારેક ચોકડુ ચડાવીએ છીએ.”
ગોવાળે કહ્યું.

“તમે તો કામ થયુ સુરજદાદાએ સામેથી
જ ઘોડો મોકલ્યો. એવા જવ, આપણી ઘોડીનો
સામાન લઇ આવો.” પોતાની સાથેના બહારવટિયાને
પહેલી ઘોડીનો સામાન લઇ આવવાનું કહ્યું,

“એલા ગોકળા ! ઘોડો કેનો છે ?” હાદા
ખુમાણે પૂછ્યું.

“બાપુ ! મેરામ ખુમાણનો”

“તમે” તો આપણે જ ગોકળા ! મેરામભાઈને
કહે જે કે હાદા ખુમાણની ઘોડી મરી જતા આ
બાવળો લઈ ગયા છે મેરામભાઈ કહેશે એ કિંમત
મોકલી દેયુ ”

“પણ બાપુ ! મને મેરામભાઈ ખીજરો તો ?”
ગોકળાએ મૂઝાતા મૂઝાતા પૂછ્યું.

“આ લે ૫૦ રૂપિયા, માફ નામ દેજે છતાં
મેરામભાઈ કહેશે તો ઘોડો પાછો મોકલી દેયુ ”

આમ વાત કરતા હતા ત્યાં માણસ ઘોડીનો
સામાન અને લગામ લઇ આવ્યો. બાવળો માથે
સામાન માડી લગામ ચડાવી તો ૫ ઘોડાએ આખ
ન ખોની

ખગાક જખ કરતા હાદા ખુમાણ બાવળા
માથે ચડ્યા અને એડી મારી એટલે બાવળો જી થમા
ને જી થમા જીપકશે.

“બાપુ ! આ બાવળો કશું આખ ઉઘાડતો
નથી બધાન રાખજે ” જોગીદામે હાદા ખુમાણને કહ્યું.

“બાવળો આંખ ઉઘાડે નહીં, એ તો જી થમા ને
જી થમા ૧૦ ગાઉ જખ એવો છે ” એમ કહીને જોરથી
એડી મારતા બાવળાએ આખ ઉઘાડી

પોતાની માથે કાષ્ટક બેઠું છે, તેનું એને
ભાન થયુ બાવળો દોડ્યો દોડતા દોડતા પાછો આંખો
મીંચીને દોડ્યા લાગ્યો ઘોડીવાત્તા સેજળ અને
મેરામના ડુંગરા આવ્યા ડુંગરમા બહારવટિયા

અલોપ થઇ ગયા

હાદા ખુમાણે દોડ-મે મહિનામાં તો બાવળાને
ફેરવીને સારી તારીખ આપી દીધી પણ તેની આંખ
મીંચીને ચાલવાની ટેવ ન ગઇ ત્યારથી જે માણસ
જેંટુ ઘાતીને હાને એને લોકો કહેતા “કા લાઇ
હાદા ખુમાણના બાવળાની જેમ આંખો મીંચીને
ચાને છે”

બહારવટામાં બાવળો બહુ સારો નીવડ્યો.
હાદા ખુમાણ બાવળાના પાણી ઉપર વારી જખ છે
રાજુલાથી ઠેક ઘેવા સુધી બાવળગરના ગામમાં રોજ
લાગે છે હાદા ખુમાણનું નામ સાબળતાં ગામમાં
ફૂળે છે

એક વાર બાવળાના ડુંગરામાં હાદો ખુમાણ
પોતાના ૫૦ સાથીદાર સાથે પડ્યો છે

જોગીદાસ ખુમાણ સરજ સામે માળા ફેરવતા
સરજના જખ જખે છે જખ પૂરા કરી હાદા ખુમાણ
પાસે આવ્યા

હાદા ખુમાણને કહે “બાપુ ! આમ ગામમાં
ભાગવાથી ઘોડો ત્રામે છે એમા બાવળગર રાજનું
રવાડે જે ફરકવું નથી અને આપણે પાપના પોટલા
બાંધીએ છીએ”

“જરાસના મૂળમા જ પાપના પોટનાં છે
પાપના પોશ્વનાને વિચાર કરીએ તો મરાસ ધરે ન
આવે.” હાદા ખુમાણે કહ્યું

“પણ બાપુ ! આપણે આટલા ગામ લાગ્યા
તો ૫ મહારાજ વજ્રેસ ગના દિલમા જરાય થઈકો
લાગ્યો હોય એનું લાગતું નથી હવે તો મને ગામ
લાગતા ત્રાસ થાય છે જોગીદાસે કહ્યું

“રૈયનના ત્રાસની રાજને પડી હોતી નથી
રાજની તિતેરી લૂટીએ, રાજની પોતીસને ધમેડીએ
તો જ રાજની આખ જીવડે” હાદા ખુમાણે કહ્યું.

“મહારાજ વજ્રેસ ગની આંખ ઉઘાડના દવે
કાષ્ટક કરતુ જોઈએ ” લાજુ ખુમાણે કહ્યું “નકર
મહારાજ કાંઈ મરાસ પાછો આપરો નહીં નાનથીમાં

નાવાનું તો એક ફેર રહ્યું પણ નાવલી કઠિ મરીએ તો સારું.” ભાણુ ખુમાણે કહ્યું.

કુંડલા અને નાવલીની વાત આવતાં હાદા ખુમાણના મોઢાનો રંગ બદલાઇ ગયો. પેતાના કલેગના દૂકડા જેવા કુંડલાને મહારાજે વગર વાંકે આંચકી લીધું છે.

વાત યાદ આવતાં તેમના ડીલમાં વેર, વેર એમ પોકાર ઊઠ્યો. યેરની આગ સળગી ઊઠી.

“મહારાજ વળેસંગ આજ ક્યાં છે ?” જોગીદાસને હાદા ખુમાણે પૂછ્યું.

“બાપુ ! આજે મહારાજ શિહોર છે એવા વાવડ મળ્યા છે.” જોગીદાસે જવાબ આપ્યો.

હાદા ખુમાણની દાઢી અને ચૂંછ ફરક ફરક થયા લાગ્યા. કોઇમાં સમ સમ કરતાં ફવાડાં ઠરઠમને ખેઠાં થઈ ગયાં. કોષિ આંખમાં લોહીની ટચરો ફૂટી. આંખનું ધગેલ ત્રાંબા જેવી લાલધુમ થઈ ગઈ.

હાદા ખુમાણે બહારવટિયાને ઘોડાં તૈયાર કરવા કહ્યું. બાવળા માથે સામાન મંડાઇ ગયો. હાદા ખુમાણે બાવળા માથે સવાર થઇ શિહોર તરફ ઘોડો વહેતો કર્યો. પાછળ જોગીદાસ અને ભાણુ ખુમાણે ઘોડાં સપેટાવ્યાં. જોતજોતામાં શિહોર આવ્યું.

“બાપુ ! આ શિહોર છે.” સાથીદારે કહ્યું.

“કેમ બા ! શિહોર ભાળી પગ પાછા પડવા માંડ્યા ?” હાદા ખુમાણે મહર કર્યો.

“આ પગ પાછા પડવાની વાત નથી, મહારાજ વળેસંગ આજ શિહોરમાં છે.” સાથીદારે જવાબ આપ્યો.

“મને ખબર છે, તેથી જ મહારાજ શિહોરમાં હોય અને શિહોર ભાળીએ તો જ કોઠાને ટાડક થાય.” હાદા ખુમાણે કહ્યું.

સાથીદારો આજ હાદા ખુમાણને આવું ઉતાવળિયું પગલું ન ભરવા સમજવે તે પહેલાં હાદા ખુમાણે બાવળાને એડી મારી ફેંટાવ્યો. પાછળ જોગીદાસ અને ભાણુ ખુમાણ.

“બહારવટિયા આવ્યા ! બહારવટિયા આવ્યા !”

એમ શિહોરમાં ધૂમ પડી. દરવાણી દરવાજા બંધ કરે એ પહેલાં દરવાણી અને ચોકીદારોને ભાલે પરાવી દીધા. દરવાજાનો કબજો ૧૦ જણાએ લઇ લીધો અને બહારવટિયાઓએ શિહોરની બાજરમાં લૂંટ ચલાવી.

ભાંડર વાવાજોડું પગવારમાં ત્રાહીમામ પોકારાવે એમ શિહોરને ત્રાહીમામ પોકારાવી, શિહોરમાં લૂંટ ચલાવી વૃંદાળિયાની જેમ હાદો ખુમાણ પાછો ફર્યો.

મહારાજ વળેસંગ હજી પેઠયા હતા ત્યાં મહારાજને પોક મૂક્યા : “મહારાજ ! ગળબ કર્યો. આપની હાજરીમાં હાદા ખુમાણે શિહોર ભાંગ્યું.”

“હે !” કહેતાં મહારાજે પેતાની સમશેર સંભાળી ફોજ સાળાદી કરવાનો હુકમ કર્યો. હુકમ થતાં અમલ થયો.

રણીબાઈ ટટાં ટટી ટ, રણીબાઈ ટટાં ટટાં ટ અને ઘોડાં ઘોડાં થતાં ફોજ તૈયાર થઈ. પલવારમાં ૩૦૦ માણસોની ફોજ લઇ મહારાજ વળેસંગે હાથી માથે સવારી કરી. વાર હાદા ખુમાણની વાંહે ધૂધવતા પૂરની જેમ વહેતી થઈ.

“જો જો હો ! આજ હાદો ખુમાણ જાવો ન જોઇએ !” મહારાજે હુકમ કર્યો. વારે ઘોડાં મારી મૂક્યાં. ભાગતા બહારવટિયાએ વાગડદા થાગડદા બાગડદા થાગડદા થાગડદા બાગડદા ધામલાની બહુબહાદી અને બહાદરી સાંભળી.

જોગીદાસ ખુમાણે પાછું વાળાને જોયું. મહારાજ વળેસંગને હાથી માથે જોડેલા જોયા. વાર ચડીચોટ બહારવટીઆની વાંહે માર માર કરતી ધૂધવતા પૂરની જેમ દોડી આવે છે.

“બાપુ ! ભાગો, આજ મહારાજ વળેસંગ આમણી વાંહે ચડ્યા છે. કાજે કટકેય મૂકે નહીં” જોગીદાસે હાદા ખુમાણને ચેતવવા કહ્યું.

“સૂરજ લાજ રાખશે.” હાદા ખુમાણે અથર્થા થયા વગર ટોંકે કોંઠે જવાબ આપ્યો.

“બાપુ ! વારમાં બાજા મ ન આવેલો ઘોડાં છીએ.” ભાણુ ખુમાણે અથર્થા

“હોય, સુરજ લાજ રાખશે.” હાદા ખુમાણે ફરીને એ જ જવાબ આપ્યો.

“બાપુ ! આજનો રંગ જુદો છે પછે જેવી તમારી ઇચ્છા.” જોગીદાસ ખુમાણે કહ્યું.

“તારે મહારાજ વજ્રેસંગની જિંદગી કરવી હતી ને !” હાદા ખુમાણે દાઢમાંથી કહેતાં બાવળાને એડી મારી જોરથી એડી મારતાં બાવળાએ આંખ ઉઘાડી

વાહે કાજલાની બધાટી સાંભળી લાચમાંથી તીર છૂટે એમ છૂટ્યો. વાહે જોગીદાસ અને લાલુ-ખુમાણ તથા ૫૦ સવાર. પાછળ સમગ્ર દત્તવતી મહારાજ વજ્રેસંગની વાર આમ પાયેક ગાઉ ગયા, પણ બહારવટીઆ વારને કેમેય આગવા દેતા નથી.

બહારવટિયા બેગા એક રૂબડ અરડુ નામના મદના પણ દત્તા એની ઘોડી આમ તો પાણીદાર પણ વહેરી ઘોડી એણે આની રમત જોઈ ન હતી એ ધીરી પડવા મડા. હરેરવા મંડી બહારવટિયાની પાછળ રહેવા લાગી રૂબડ અરડુને થયુ આજ મારી ઘોડી બહારવટીઆ સાથે પૂરું નહીં કરે અને આપણે તળમાં રોકાઈ જાય, એણે પોતાની ઘોડીના ત્રી ગમા લાલાની અણી શસ્ત્રમાં દબાવી અને ઘોડી દબાવી હાદા ખુમાણ પાસે ઘોડી લઈ હાદા ખુમાણને મેલુ મારતો હુલો લલકાર્યો.

“સો વાર શિહોર તણી, લીધી લોભે લાજ; પાશકના પગ આજ, (કા) હાથી ભરે હાદીઓ!”

(હે હાદા ખુમાણ ! લોભા ખુમાણે ૧૦૦ વાર શિહોરના રાજની લાજ લીધી છે. આજ તું મરદ જીવે મરદ થઈને અને હાથી જીવે હોવા છતાં કા પારોડનાં પગલાં ભર ?)

“ભણે આપા રૂબડ ! હવે ઝાઝા વેણ બહુતો નહીં. હું આ સામું મેદાન આવે એની વાટ જોતા હોતા.” એમ કહી હાદા ખુમાણે બાવળાને મેદાન તરફ ખરડ્યો. મેદાનમા ઘોડાને કુંડાને નાખ્યો, વાહે બહારવટીઆનાં ઘોડાં પણ કુંડાને પડ્યાં. એક કુંડા

લીધું, બીજા કુંડામાં બહારવટિયાએ અર્ધચંદ્રાકાર બૂક કર્યો અને વારની સામે ડાબા રહ્યા.

હાદા ખુમાણની એક બાજુ જોગીદાસ ખુમાણ અને બીજી બાજુ લાલુ ખુમાણ મોકલાઈ ગયા હાદા ખુમાણે લાલુને સંધિ વાર સામે કરીને બગલમાં દબાવ્યો. પોતાની તલવારને ગાળાચંદી કરી જમણા હાથમાં લીધી. બધા બહારવટિયાએ હાદા ખુમાણનું અનુકરણ કર્યું અને સુરજ સામે જોઈ પ્રાર્થના કરી કે “હે સુરજ ! હે હાદા ! આજ તારા પોતરાની લાજ રાખજે.”

મહારાજની ફોજ બહારવટિયા સાથે બેટા કરવાની ઉતાવળમાં અવ્યવસ્થિત થઈને વારના સત્તારો દાણો દાણો થઈને છૂટા પડી ગયેલા. ફોજ બહારવટિયાને બૂક સમજે અને અવસ્થિત થાય તે પહેલાં પોતાના સાથીદારોને અવસ્થિત કરીને દરેક બહારવટિયા જુદા જુદા સત્તારોને લક્ષમાં લીધા

“સાચાસ બાવળા !” કહીને હાદા ખુમાણે બાવળાને એડી મારી એડી પડનાં બાવળો જગી ગયો તોપના જોગાની જેમ બાવળો છૂટ્યો. હાદા-ખુમાણે ફોજના સરદારને લાયે પરાંવી દીધી બીજા હાથે એની બાજુના સવારને ધૂળ ચાટતો કર્યો

દરેક બહારવટીએ પલવારમાં ૨-૩ સત્તારોને લાલુઆ લઈ લીધા પલવારમાં ઝાકાઝીક કાતી બટાઝટી જોની મર્ધ અને મહારાજની ફોજનો બહારવટીઆએ મોથ વાળી દીધે

માર માર કરતા હાથી ઉપર જોરીને આવતા મહારાજ વજ્રેસંગ આગળ પોતાનો બારણો લાડી હાદા ખુમાણે મહારાજને કહ્યું “એ વજ્ર મહારાજ ! આજ આ જુદીઆનો જેવ જોવો હોય તો હાથીને એક બાજુ ઊભો રાખી જોઈ રહો !”

પોતાની હાથરીમાં શિહોર બાગેરુ અને પોતાની નજર સામે પોતાની સેનાનો સોથ વળતો જોઈને મહારાજને રોમરોમ અગનઝાળ લાગી ગયેવી.

“હવે જોવા જોવા !” કહીને મહારાજએ રીસમાં સોઈ ઝટકીને હાદા ખુમાણને દણવા સાથે [અનુ. ૫. ૫૬૨

ગીગાશાનો બહકમદાર બાવળો

બાપલભાઈ ગઢવી (બાબરીઆધાર)

છિંટ ધોડાં ને આબરૂ, નગરાં ને નિશાણ;
ઘૂંધવતાં ધમસાણુ, નત્ય વેંડારે નાગડો.

સજુલા અને ખાંભા વચ્ચે સપડી ગામમાં નાગાશા ફકીર. જેની જમાતમાં સો સવાસો માણસો ફરતાં. પાંચ મણુ વજનમાં લોખંડના ઘાંભલા જેવી લાકડીમાં લીલો નેલો ફડકા મારે. પાંચે ઝળાં ઝળાં ધાપ, નિશાન ડંકા સાથે નીકળે. ફકીરો ઢૂલ લેતા આવે. નગરાં જેવડા ધૂપીઆમાં અંગારા ભસી ખોલે ખિમ્મે લોખાન નાખે, હુમાણનાં મહેકતાં વાદળાં બંધાવ.

શદાળુ માણસો આવી આવેને પળે પડે. શ્રીફળના ઢગલા થય. કોઈ ઓલિયો નીકળ્યો માની ગામધણી સેંકડો રૂપિયા, બથેર બથેર અદીલુ ને ગાંધે સૂકો હાલર કરે. આ ગામધી ઓલ્યે ગામ આ નાગાશાના ફકીરોની જમાત ફરતી. નાગાશા પૂરા દમામથી ભૂતડી ધોડીએ ચડીને નીકળે.

આ ભૂતડી ધોડીને એક બહેરો. ઘસો. વાને બાવળો. વાંમ એક સાંકળ, ઢાલવા છાતી ને છિંટ જેટલું ગળુ. નાગાશાના દીકરા ગીગાશાએ આ બાવળાને એવી તાલીમ આપી કે ધોડાની આગળ જ વસ્તુ હોય તે મોઢામાં પકડી અસવારને અંબાવી દે. ગાડર બકરાના ઘેરામાં ઘોડાને નાખે. હડફેટમાં ગાડર કે બકરું જે આવે તે મોઢામાં પકડી અસવાર તરફ મોઢું કરે એટલે માથે ભેંઈ ભેંઈ અસવાર એના ખોળામાં લઈ લે. દોડતાં ઘરણુને પકડી લે આવેા કંદાહાત બાવળો પાક્યો.

એક વખત ગીગાશા ગિરમાં ધૂંળુજવાના નેસમાં આવ્યા. માલધારી ચારણોએ માખણુ ઘિરણવી મણુ સવામણુ જેટલું હાલર ક્યું. ગીગાશા કહે: “મારે માખણુ નથી જોઈતું, મારે સાવજ જોઈએ છે.”

ચારણો મુંઝણા. ગિરમાં સાવજ તો ઘણા પણ પકડવો કેમ ! પકડે તો જૂનાગઢ સજનો ગુનો ગણાય. નવાબ જીવતાં નખ કાઢી નાખે. ફકીર હશે

ભરણા:

“લઈ તો સાવજ લઈ.”

ગાવાળોએ વાત કરી કે ગુપતીના નેસમાં એક સિંહણુને બે બચ્ચાં આવ્યાં છે. ચારણો હિંમતમાં આવ્યા. એકાદ બચ્ચું પકડી લેવાય તો ફકીરની હઠ પૂરી થાય. ગીગાશા પણ બાવળે ધોડે ચડીને ભેગા આવ્યા.

ગુપતીના નેસમાં જોતાં જોતાં સિંહણુને ભાળી. પંદર પંદર વાસા (દિવસ)ના બે બચ્ચાં ચઢચઢ ધાવી રહ્યાં છે. સિંહણુ આડે પડળે પડી પડી બચ્ચાંને ચાટે છે. માણસોનો ઘણ (ભારે) અવાજ સાંભળી સિંહણુ ઊભી થઈ ને હાલી નીકળી. બચ્ચાં પગમાં અટવાતાં જાય છે. જઈને એક કરમદીના ઢૂવામાં ભેડી.

વિચારણી સિંહણુનું તો ઓહું દેવાય. એની પાસે કેમ જાયું ? અને બચ્ચાંને કેમ પકડવા ? ચાર-ભોંએ મુકિત કરી. ભેંસાનું ખાડુ વાળીને નાખ્યું સિંહણુ ઉપર. ભેંસુ સિંહણુની પાછળ પડી. ધરાધાર સિંહણુને લગાડી. સિંહણુ ભાગી આથમણી ને બચ્ચાં ભાગ્યા ઊગમણાં. એમ વખત જઈને ગીગાશાએ બાવળાને હાંક્યો. બચ્ચાંને ઉરમાં લીધાં. દોડતાં બચ્ચાં-માંથી એકને બાવળાએ પોતાના જડળા પકડી લીધું અને પોતાના અસવાર ગીગાશા ઉપર અંબાવ્યું. ગીગાશાએ બાવળાના મોઢામાંથી બચ્ચું લઈ લીધું ને ઘોડાને હાંકી મેલ્યો નેસ તરફ. નેસમાં આવ્યા ત્યાં સુધીમાં તો બચ્ચાએ ગીગાશાને લોડીઓ કરી નાખ્યા.

જૂર્ણટી ઘમેલી સિંહણુ ચારણોની બે ચાર ભેંસુને ઘાવલ કરી પણ ચારણોની આબરૂ રહી ગઈ. ગીગાશાને પાટા પીંડી કર્યા ને સિંહણુના બચ્ચાની પીંડે બાવળે ઘોડે દાંત ભેસાડી દીધેલા એનેય પાટા બાંધા. બીજા દિવસે ગીગાશા સાવજનું બચ્ચું લઈ રાયડી ઊપડી ગયા.

આ વાતની ખબર ટીંજરવાના મકરાણી નાકે-

દારેને થડી ચારણેને બેલાવી ધમકાવ્યા પછી એની જાણ જુનાગઢ કરી જુનાગઢે ભાવનગરને લખ્યું. એની તપાસ થઈ ત્યાં છ મહિના વીતી ગયા છ મહિને સાવજનુ પચ્યું તો પછી કહેવાય આ પછાને ગીગાણા બે સાંકળે બાંધી રાખે ભૂલથી લટગે ભારે વેશમાં આવ્યો છે વીસ વીસ ગાઉથી માણસો ગાડાં જોડી જોડા આવે છ રાવણી ગામ ભાવનગર ત્યાંને હતું.

જુનાગઢના અમલદારા ભાવનગર ના અમલ દારેને લઈને રાવણી આગા સિલ્હની માગણી કરી ગીગાણાએ ના પાડી જબરદસ્તીથી લઈ જવાયે તો થોતે ત્રાણુ કરવાની ધમકી આપી કાંતર કેટલું ને ડેંગણના દરબારે આવ્યા ગીગાણાને સમજાવીને સિલ્હ પાછો અપાવ્યો

એક વખત રાવણ નદીમાં બેઠા કાંઠે પાણી આવેલું, એમાં ગીગાણાએ આવળાને ચડતા પૂરમાં નાખ્યો જી ધે માથે નદીમાં તાણુ વધારે આવળો તણાણો એક બિતરવા ગાસિા ત્રસિા નીખજે આરો મૂકી ગયો સાથે ભેખડ આવી આવળો કૂદીને કાંઠે આવ્યો ને ગીગાણા જઈ પડ્યા નદીમાં માંડયા તણાવા ને ડબકાં ખાવા ભાવળે પાણુ વળીને જોયું પોતાના માલિકને તણાતો જોયો ભાવળો ખાખ કધે પાછો નદીમાં એક બિતરવા આગળ જઈને આડા પડ્યો ગીગાણા ઘોડાની કોટે બાંધી પડ્યા

પુ પૃ.૮૦ થી ચાનું]

ગ્રીકો સાવધ હાદા ખુમાણે ભાગનાની ખૂડીથી આવળાના આગના પગે મંદારો કરતા આવળો ગોઠણુવર થઈ ગયો મહારાજનું નિશાનખાની ગયું સંગ જમીનમાં ખૂપી ગઈ

"તમે તમારેય રમ જોવો લાગે છે, જોડ ટીપો!" કહી આવળાની કનેટી પાસે પડેલી ચાખ વાધને ખેચતા આવળો ફૂલો કાપા હાથીના ફેલ રથને પહોંચ્યા હાદા ખુમાણે હાથીના મહાવનને બાસે પરાંતી ફેડો પછાડ્યો હાથીના પડખામાં ભાવાને ગોઠો માર્યો

હાથી મહારાજ સોતો લાગ્યો મહારાજએ હાથીને વાળવા ઘણી મહેન કરી, પણ હાથી હાદા ખુમાણના ભાલાનો સ્વાદ ચાખી ચૂક્યો, એટલે એ કેમય પાછો ફર્યો નહી મહારાજના હાથી વાંકે મહારાજની ફેજ પણ ભાગી

આગળ હાદોડાં વેરતો હાથી, પાછળ જુડી

ગાવળે ગીગાણાને ઠરડીને બહાર કાઢ્યા

પછી તો ગીગાણાને અવસ્થા આવી આવળો પણ આંધડ થયો એમાં એક દિવસ ગીગાણાને અહીંસુ ખૂટ્યું આવળા ઉપર ચડીને અહીંસુ લેવા જહરાખાદ ઊપડયા જમીન રસ્તે જહરાખાદ જવ તો પહોંચતા ઘણીવાર લાગે ને અહીંસુ વચર નાડ્યું તૂટે, એટલે ખેલા બદરથી ભાવળાને નાખ્યો દરિયાની ખાડીમાં એક ગાઉ પાણી કાપીને જહરાખાદ પહોંચવું

ઘોડે માંડયો પાણીમાં થેલારા દેવા અરધે રસ્તે જતાં ઘોડાના પગે ઝૂકની જેમ પાણીમાં કોઈ જનવર વળગી પડ્યું જનવર ઘાડાને પાણીમાં તાણું અને ઘોડે ઉપર બળ કરે ગીગાણાને થયું કે હવે ઘોડાંય ફૂળજે ને પોતાનાં જ સો વરસ પૂરાં એટલે ગીગાણાએ ઘોડાની સરકના બે બેવડા ધા ઝીંક્યા ભાવળાને જિદગીમાં આજ પહેલો વહેલો માર પડ્યો ઝડેડા દઈને કાંઠે પહોંચ્યો પણ ઘોડાના પાણુ નીકળી ગયા

ખુટે ફકીર ખાડીના કાંઠે ધુસકે ધુસકે રાયો ગામ લોકોએ સમજાવીને છાનો રાખ્યો ઘોડાને માથે ચાચળે જોડાકી જહરાખાદની ખાડીમાં દફન કર્યા ગીગાણા જીવ્યો ત્યાં સુધી ઘોડે ન ચડ્યો આ ભાવળાની મા ખૂટડીએ ૮૦ વર્ષ જીવીને ગીગાણાના બાપ નાગાણાની પાછળ ઝૂટી ઝડીને પ્રાણ છોડ્યા

લાગતી વાર હાદા ખુમાણે ભાગતા મહારાજને સજા જાખ્યું કે મહારાજ! આ હાદાનો હાથ વાપડો છે એની વાહે ચ વાની ખૂન નહી કરના નહીતર

■ ફરીને સખણો નહી રહે

રખડ અરજી મહારાજના ભાગતા હાથીને લાગ્યો ભાગીને ખૂડી ભાગતી વારને ભાગી, વાહે હાનમથ્યા સાવજની જેમ ડણકતા હાદા ખુમાણને જોયા હાદા ખુમાણને પાછો વાળવા પહેલાં મેલુ મારતો ફૂલો કહેતો, તેમા હાથી જેની ઉપમા આપેતી તે ખદવીને ફૂલો લલકાર્યો

કુડળ ગઢના કેસગી, તુ ડણકે જયા હાદાગ, (ત્યા) છાટે માંડ સોહાળ, હું ચૂલીને હાહલા!

હે કુડાના હાદા ખુમાણ! તુ ભાગના કેસ રીની જેમ જ્યારે ડણક નાખે છે, ત્યારે સુડનાગ હાથી જેવા સંદારો ગડ છોડીને તારી ફક સાલગતા ભાગવા લાગે છે

ધી જૂનાગઢ ડીસ્ટ્રીક્ટ સેન્ટ્રલ કો-ઓપરેટીવ

બેંક લિ : જૂનાગઢ

ટેલીફોન :- મેનેજર, ૨૦૭ - ૨૦૭ એ

ટેલીગ્રામ : Coopbank

એકાઉન્ટન્ટ :- ૨૭૮.

પોસ્ટ બોક્ષ નં. ૪

તા. ૨૨-૪-૧૯૫૯ ના રોજ મુળધી રાજ્યના સહકારી કાયદા હેઠળ નોંધાયેલ

મુખ્ય કચેરી : વણકારી ચોક, જૂનાગઢ.

પ્રમુખ : શ્રી ચિતરંજન ર. રાજ,

ઉપ પ્રમુખ : શ્રી ભોળભાઈ વિરમભાઈ રાડોડ

લાખ

૧. અધિકૃત રેસર્વડોળ	૨૦૦.૦૦
૨. ભરપાઈ થયેલ રેસર્વડોળ	૧૧૩.૭૬
૩. અનામત ફંડ અને અન્ય ભંડોળ	૩૮.૭૨
૪. કાર્ય ભંડોળ	૭૫૬.૫૪

: શા ખા ઓ :

૧. વેરાવળ	૬. કેશોદ	૧૧. કુનિયાણા	૧૬. માધવપુર-ધેડ
૨. માણાવદર	૭. મોરારાજ	૧૨. રાણાવાવ	૧૭. ખીલખા
૩. પોરબંદર	૮. માળિયા	૧૩. ભેંસાણુ	૧૮. ગીરગઢા રોડ-ઉના.
૪. ઉના	૯. તાલાળા	૧૪. મેંદરા	૧૯. બાંટવા
૫. વંથલી.	૧૦. વિસાવદર	૧૫. ચોરવાડ	૨૦. શાપુર. ૨૧. ગીરગઢા.

- દરેક પ્રકારની થાપણો આકમક વ્યાજના દરે પ્રતીકરવામાં આવે છે.
- પંચાયતો, મ્યુનિસિપાલિટી, જુદા જુદા પ્રકારનાં બોર્ડ અને ટ્રસ્ટની બેંક તરીકે કામ કરે છે.
- દરેક શાખા પર તથા ગ્રામમાં અને મહારાષ્ટ્ર રાજ્યના શહેર ઉપર ચેક, ડ્રાફ્ટ ઇસ્યુ કરવામાં આવે છે.
- ગ્રામમાં રાજ્યના શહેરો તથા ખીલ સ્થળો ઉપર ટુંડી, ખીલ વિ. વસુલ કરવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.
- જિલ્લાની સહકારી મંળીઓ મારફત બેંકોને બેંકો વિવિધ કામકાજ માટે ધીરાણ કરવા ઉપરાંત ગૃહ અને નાના ઉદ્યોગોના વિકાસ માટે પગારદાર કર્મચારીઓને તથા નાગરિક બેંકોને પણ નાણાંકીય સગવડ પૂરી પાડવામાં આવે છે.

વધુ વિગત માટે સંપર્ક સાધો.

મનહરલાલ ર. નારાયણીયા

ખી. કોમ. એલ. એલ. ખી.

મેનેજર

—: ભારતી નાં નવાં પ્રકાશનો :—

પાનદાની	પી. એફ. પંચાલ	૬-૫૦
કાવ્ય પરિમલ	ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૬-૫૦
ભવાઈવિનાં ભેરૂ	બળદેવપ્રસાદ પુરોહિત	૧૩-૦૦
બે નારી બે રૂપ	હંસા પટેલ	૧૦-૦૦
અન્નણ્યે ટાપુ	શ્રીકાંત ત્રિવેદી	૨-૫૦
અમૃતકુંભની શોધમાં	શિશુભાઈ ગોહિલ	૪-૦૦
હિત્સવી	ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૬-૦૦
શમણાં નંદનવનમાં	નિર્મળાબેન ભટ્ટ	૬-૨૫
મૃગતૃષ્ણા	રમેશ પટેલ	૮-૦૦
સાહેલી	રમેશ પટેલ	૮-૫૦
સોમનાથને ખાળે ૧-૨	ડી. પી. સૂચક	૧૭-૫૦
એક માળાના વીસ મણકા	રામજીભાઈ કડિયા	૬-૫૦
નીલ સરોવર નારંગી માછલી	ડો. બિપિન કે. પરીખ	૭-૫૦
વેલ પિયાસી	શાંતિ આંકડિયાકર	૫-૫૦
આચમન	ત્રેમચંકર હં. ભટ્ટ	૬-૦૦
એક ફૂલ હજાર શૂળ	‘સુહાવી’	૧૧-૦૦
કિશોર ગ્રંથાવલિ પુ. ૫	દિલુભાઈ બેવી	૧૬-૦૦
સાહસ ગ્રંથાવલિ પુ. ૬	નવનીતભાઈ સેવક	૧૮-૦૦
સંતના સાન્નિધ્યમાં	હાડુભાઈ પટેલ	૫-૨૫
કર્મચંડાળ	સુધાકર પટેલ	૬-૦૦
ઝેર પીધાં અમૃત બણી	કૃષ્ણપ્રસાદ ભટ્ટ	૬-૫૦
તળાવતીરે તરસ્યા	સુહાસી	૬-૫૦
વિધિનાં વમળમાં	બળદેવપ્રસાદ પુરોહિત	૬-૫૦
ગંજેરી	રમેશ પટેલ	૧૦-૫૦
જલપરી	નવનીત સેવક	૪-૦૦

ભારતી સાહિત્ય સંઘ પ્રા. લિ.

૬૪, કમી-ડીઝ બિઝ., ગાંધીરોડ : અમદાવાદ-૧.

With Best Compliments

Phone : 511, 512

GRAM-ASIAN

Po-Box No-28

ASIAN INDUSTRIES (INDIA)

Solvent Extraction Plant

ભાવનગર રોડ

અમરેલી (ગુજરાત)

ગુજરાત સ્ટેટ ફો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ એન્ડ લિ.

(રજીસ્ટર્ડ ઓફિસ : અમદાવાદ)

૪૮૬, આજમ રોડ,

નવરંગપુરા.

અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન

દેવરભાઈ રોડ,

રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોને જમીન વિકાસના કામ માટે
રૂ. એક અબજ અને ચાર કરોડનું ધીરાણ કરેલ છે.
અત્યાર સુધીમાં કરેલ ધીરાણની વિગત.

	સંખ્યા	કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧,૪૮,૪૩૮	૩૩.૩૮
[૨] જૂના કુવા	૩૧,૦૯૯	૨.૮૪
[૩] ઓઈવએન્જન ઈલે. મોટર્સ	૧,૩૪,૮૯૦	૪૭.૬૪
[૪] ટ્રેક્ટર્સ	૩,૧૫૩	૫.૭૦
[૫] અન્ય	—	૧૪.૪૪

સત્ય સંખ્યા : ૭,૩૧,૦૬૪

બેન્કની ચાખાઓ : ૧૮૧

મગનભાઈ ર. પટેલ

ઉપપ્રમુખ.

હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી

આઈ. એ. એસ. સીટાર્ક

મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાણુસિંહજી

પુવચનસાહેબ ઓફ પોરબંદર,

પ્રમુખ.

ધીરાણ-વસુક્ષાતરું સંકલન ન કરીએ તો

સહકારી પ્રવૃત્તિ ઉણપવાળી લાગશે

: ચિતરંજન રૂગનાથ રાજ

દેશની કાયાપલટ કરવાના કાર્યમાં આર્થિક

અને સામાજિક ક્રાંતિ અનિવાર્ય છે. જે સહ-

કારી પ્રવૃત્તિ દ્વારા શક્ય બનાવી શકાય તેમ છે.

બિના તાલુકા સહકારી ખરીદ વેચાણ સંઘ લિ.

(રજ. નં. ૧૪૫૬ તા. ૨૫-૬-૧૯૫૬)

જીનીંગ ફેક્ટરી એન્ડ ઓઈલ મિલ

દેવરાજ રોડ, બિની (જૂનાગઢ જિલ્લો)

સલાસદ સંખ્યા=૬૦ મંડળીઓ : ચેરમંડાળ રૂ. ૨૩૨૪૪૨/-

ઓફીસ વર્ગ-અ

ચંદ્રશંકર લાભશંકર જાની

પ્રમુખ.

શુભેચ્છાઓ સાથે

ફોરેઈન મશીનરી અને ફોરેઈન રો-મટીરિયલથી બનાવનાર

નિતલિયા ઈન્ડસ્ટ્રીઝ

રા. જ. કો. ટ.

ઉત્તમ કવોલીટી સીલવર શુ ટેક્સ (ટી'ગલ્સ)

ટીપ નેઇલ્સ ગ્રોટેક્ટર સ્ટદ્સ (પ્લેઈન હોળનેઇલ્સ)

છેલ્લાં વીસ વર્ષથી પ્રગટ થતું આરોગ્યનું માસિક

તંદુરસ્તી

તંત્રીઓ :

ડૉ. ભૂપતરાય મો. દવે : ડૉ. શંકરલાલ મો. દવે

❖ દર મહિનાની દસમી તારીખે પ્રગટ થાય છે.

❖ હવા પી પીને યાકેલા હોડા માટે નવી પ્રેરણા આપે છે.
હવા વગર સાબલ થવાનો માર્ગ બતાવે છે.

❖ પ્રત્યેક અંકમાં આરોગ્યની ચર્ચા કરતા અનુભવી તંત્રીની
હલમેલખાયેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર સૌ કોઇને ઉપયોગી થાય છે.

❖ સૌ કોઇને ઉપયોગી થાય તેવી દર્દીઓની અનુભવ કથા,
સ્ત્રીઓનાં દર્દોના ઉપચારો, સ્ત્રીઓ અને બાળકોના મૂંઝ-
વતા પ્રશ્નોના ઉત્તર, આહાર વિષે સાચું માર્ગદર્શન
આપતા લેખો, ઉપરાંત બીજાં ઉપયોગી વાચન આ માસિકમાં
દર મહિને આવે છે,

❖ વરસમાં જૂન, સપ્ટેમ્બર, ડિસેમ્બર, અને માર્ચ એમ ચાર
માસમાંથી તમે આદક થઇ શકો છો.

❖ વધારે વિગત જાણવા માટે ફોન કરો ૪૭૨૩૧૯.

❖ વાર્ષિક લવાજમ સાડા છ રૂપિયા.

વિદેશમાં શિલિંગ અઠાર, (રૂપિયા ૧૬)

—: આપનું લવાજમ નીચેના સરનામે મોકલો :—

તંદુરસ્તી કાર્યાલય

આરોગ્ય-ધામ, બાબુભાઈ ટેરેસ, બીજા માળે, પ્લોટ નં. ૧, ડૉ. અમિતકર રોડ,
મહેશ્વરી ગાડન પાસે, (જ્યાં રેલ પેટ્રોલ પંપ પાસે)
માટુંગા (જી. આઇ. પી. રેલવે) મુંબઈ-૧૯.

અથવા

ભારતી સાહિત્ય સંઘ પ્રા. લિ.

૬૪, ફર્ની-સીઝ પૂલ નીચે : ગાંધી રસ્તા

અમદાવાદ-૧

ભોજન કૃતિ, પૂર્તિ અને તૃપ્તિ માટે

અરુણ વનસ્પતિ

અપનાવો.

શ્રી જગદીશ ઓઇલ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ પ્રાઇવેટ લી.

પો ૨ થં ૬૨

BALL ROLLER AND TAPER BEARINGS

Proper bearing for proper place

Manufactured by

UNION BEARING MFG. Co.

In Technical Collaboration with
NAGASE & Ltd. OSAKA (Japan)

Tele : 264837, 265385, 265429

CABLE : UNIBEARIG

National Highway
PORBANDAR (Gajarat)

Office : 90 Bazargate St.
BOMBAY-1 B R

રજી. નં. ૯૮

૯-૫૪

૧૫ દિવસ : આ પુસ્તક વધુમાં વધુ ૧૫ દિવસ
માટે રાખી શકાયો.

૫૪થે.

સહકારી મંડળી

સભાસદો તેમજ

સભ્ય સંઘમાં

અધિકૃત ચેર

ચીફ ક્લર્ક :-

જાતીલાલ સે

મંત્ર

બગસરા

તાલુકો :-

ખાત્ર

મંડળીના

જા. જ

૦૫૯૨૦

૯૦૦૦

પ્રિરાણી.

1)

મરેલી

TFLE-DH

ce No-24

ll No-52

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ-૬

SHRI

Co.

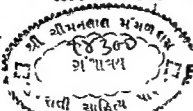
Seeds & Oil Merchants

શ્રી માધવ ઓઇલ મિલ્સ કું.

સીડઝ એન્ડ ઓઇલ મરચન્ટ

બગસરા
(સો 12)

BAGASRA
SAURASHTRA

Industrial Services Corporation

ટેક્સટાઇલ ઓકઝીલરીઝ-કેમિકલ્સ
તથા ઇલેક્ટ્રીક મોટર્સ અને સ્ટાર્ટર્સ

INDUSTRIAL SERVICES CORPORATION

Bharat Industrial Estate, Block No. 521, 5th Floor,
Tokersey jivraj Road,
Sewree, BOMBAY-15 D. D.